

**TC.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ PROGRAMI**

**TRAVELS in GREECE, TURKEY and the HOLYLAND
(1817 – 1818) İSİMLİ SEYAHATNAMENİN TÜRKÇEYE TERCÜME
EDİLEREK DEĞERLENDİRİLMESİ**

ŞEYMA ÖZTÜRK

Danışman

YRD. DOÇ. DR. FERHAT BERBER

MANİSA-2016

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 20/09/2016 tarih ve 25/Ek14 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 24. Maddesi gereğince Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Programı öğrencisi Şeyma ÖZTÜRK'ün "*Travels in Greece, Turkey and the Holyland (1817-1818) İsimli Seyahatnamenin Türkçeye Tercüme Edilerek Değerlendirilmesi*" Konulu tezi incelenmiş ve aday 10/10/2016 tarihinde saat 10.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

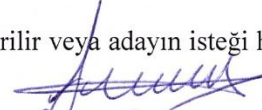
Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 60 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna OY BİRLİĞİ
DÜZELTME yapılmasına * OY ÇOKLUĞU
RED edilmesine ** ile karar verilmiştir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

** Bu halde adayın tez konusu değiştirilir veya adayın isteği halinde tezsiz yüksek lisans programına geçişi sağlanır.

Prof. Dr. Muzaffer ZEPERKAYA
ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Feriha BERBER
BAŞKAN

Yrd. Doç. Dr. Mustafa GENÇOĞLU
ÜYE

Evet **Hayır**

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum ‘Travels in Greece, Turkey and the Holy Land isimli seyahatnamenin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi’ adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

03/10/2016

ŞEYMA ÖZTÜRK

ÖZET

TRAVELS in GREECE, TURKEY and the HOLYLAND (1817-1818) İSİMLİ SEYAHATNAMENİN TÜRKÇEYE TERCÜME EDİLEREK DEĞERLENDİRİLMESİ

Osmanlı tarihi üzerine yapılan çalışmaları destekleyen kaynaklar arasında seyahatnameler önemli bir yer tutmaktadır. İstanbul'un fethinden itibaren sınırlarını genişleten Osmanlı Devleti, yıkılışına dek her dönemde farklı milletten seyyahların akınına uğramıştır. Bu doğrultuda 19. Yüzyıla gelindiğinde de pek çok Batılı seyyah, Osmanlı'nın çeşitli ülkelerini ziyaret ederek izlenimlerini kaleme almıştır.

Bu çalışmada, 19. Yüzyılın başlarında Osmanlı ülkesine seyahat etmiş Fransız seyyah Louis Nicolas Philippe Auguste de Forbin'in; Travels in Greece, Turkey and the Holy Land isimli seyahatnamesinin transkripsiyonu yapılarak, seyahatnamede yer alan bilgiler mevcut literatüre uygun olarak analiz edilmiştir.

Bu çalışma doğrultusunda seyahatin yapıldığı 1817-1818 yılları arasında Osmanlı devletinin siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda içinde bulunduğu durum ve devletin genel yapısına dair araştırmacılara bir nebze de olsa bilgi verilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Count Forbin, Yunanistan, Türkiye, Kudüs, Kutsal Topraklar, İzmir, Seyahat, Seyahatname, Seyyah, Osmanlı Devleti.

ABSTRACT

THE TRANSCRIPTION and EVALUATION of TRAVELS in GREECE, TURKEY and THE HOLYLAND (1817-1818)

The travelbooks is so important sources of Ottoman history. The Ottoman Empire which extend of border since conquest of Constantinople were visited by many travellers until decay of empire. Accordingly a lot of Western traveller visited in Ottoman states and wrote travelbooks.

In this study, the travelbook of Travels in Greece, Turkey and the Holy Land which written by Louis Nicolas Auguste de Forbin transcribed and examined by current literature based on informations mention of travelbook.

So that the aim of this study is to provide information Vort he researchers and make contribution to the politic, social and economic history of Ottoman empire in XIX. century.

Key words: Count Forbin, Greece, Turkey, Jerusalem, Holy Land, Smyrna, Travel, Travelbook, Traveller, Ottoman Empire.

ÖNSÖZ

Seyahatnameler gerek edebi açıdan gerekse tarihi açıdan önemli ve ilginç bilgiler ihtiva eden vazgeçilmez kaynaklardır. Bu eserler yazıldığı dönemin ve kapsadığı coğrafyanın kendine has sosyal, siyasi, idari, kültürel, ekonomik ve dini özelliklerini günümüze taşıyan; bu bilgiler ışığında tarihin karanlık bir odasını daha aydınlatmaya yönelik çalışmalar yapılmasına olanak veren, geçmiş ve gelecek arasında birer köprü vazifesi gören eserlerdir.

Geçmişte de günümüzde de, insanın var olduğu her dönemde gezmek, yeni yerler keşfetmek, yeni milletler ve coğrafyalar tanımak her insanın tutkusu olmuştur. “Söz uçar, yazı kalır.” kaidesi gereğince ziyaret edilen coğrafyaları, şahit olunan örf ve adetleri, karşılaşılan şahısları anlatarak hem bu anları ölümsüzleştirmek, hem de sonraki nesillere kaynak niteliği taşıyan eserler bırakmak seyahatnamelerin varlığının birincil sebebi olmuştur.

Taşıdığı edebi değer yanında Tarih alanında çalışma yapanlar için de apayrı bir kıymet taşıyan bu eserlerin önemi yeterince anlaşılamadığından seyahatnamelerden layıkıyla istifade edilememiştir. Son dönemlerde yerli ve yabancı seyahatnameler üzerine yapılan çalışmaların artması bu alanda umut verici bir unsur olmuştur.

Bu çalışmada ele alınan Louis Nicolas Philippe Auguste de Forbin’in “*Travels in Greece, Turkey and the Holy Land, (1817-1818)*” (Yunanistan, Türkiye ve Kudüs’e Seyahatler 1817-1818) isimli seyahatnamesi, XIX. yüzyıl Osmanlı dünyasına ve sanat tarihine dair bilgiler ihtiva etmesi açısından mühim bir kaynaktır.

ŞEYMA ÖZTÜRK

TEŞEKKÜR

Tezimi hazırlamak adına yaptığım araştırmalar süresince akademik anlamda bana yol gösteren değerli danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ferhat BERBER'e, yaşamım ve eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini bir an olsun eksik etmeyen sevgili aileme, çalışmamı bitirmem için beni her daim yüreklendiren kıymetli dostlarım Kasım BOLAT'a, Asuman KARABULUT'a, Ömür ÖZDEMİR'e, Halil ÖZCAN'a, Esmâ KARAKÖSE' ye ve Sefanur ÜNVERİN' e teşekkürü bir borç bilirim.

Şeyma ÖZTÜRK

Manisa, 2016

İÇİNDEKİLER	SAYFA
TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	I
TEZ VERİ GİRİŞ ve TEZ YAYINLAMA İZİN FORMU	II
YEMİN METNİ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ	VI
TEŞEKKÜR	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	IX
EKLER	X
GİRİŞ	1
A. Tez Hakkında	3
1. Amaç	3
2. Yöntem	3
B. Yazarın Hayatı	4
BİRİNCİ BÖLÜM: SEYAHATNAME TÜRÜ ve OSMANLI DEVLETİ	6
A. Seyahatnamelerin Tarih Bilimi Açısından Önemi	6
B. Osmanlı Devleti'ni Anlatan Seyahatnameler	8
1.Yerli Seyahatnameler	9
2.Yabancı Seyahatnameler	12
İKİNCİ BÖLÜM: SEYAHATNAMENİN DEĞERLENDİRİLMESİ	20
A. SEYAHATİN ŞEKLİ	20
B. SEYYAHIN GÖZLEMLERİ	21
1.Yunanistan	21
2.Türkiye	28
3.Kutsal Topraklar	33
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SEYAHATNAMENİN TERCÜMESİ	35
Yunanistan, Türkiye ve Kutsal Topraklara Seyahatler (1817-1818)	35
SONUÇ	112
EK-I: Seyahatnamenin Orijinal Metni	114
KAYNAKÇA	203

KISALTMALAR

AÜİFD :	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Çev. :	Çeviren
Haz. :	Hazırlayan
s. :	Sayfa
TDK :	Türk Dil Kurumu
Bknz:	Bakınız

EKLER

EK 1: Seyahatnamenin Orijinal Metni

GİRİŞ

Yüzyıllar öncesini kapsayan, Batılı devletler ve Osmanlı devleti arasındaki siyasi, ticari ve sosyal temaslar taraflar arasında birbirlerini daha yakından tanıma ihtiyacı doğurmuştur. Osmanlı Devleti'ne karşı her daim var olan, azalmaktan ziyade gün geçtikçe artan Batı ilgisi tarihin seyri içerisinde gücünden çekindikleri devleti tanıma, gelişmeye başlayan devletin yapısını keşfetme, Osmanlı'dan menfaat elde etme ve Osmanlı toplumunun zaaflarını bulma şeklinde kendini göstermiştir.

Gerek diplomatik görevler gerek bilimsel, ticari, kültürel ve sosyal nedenlerle pek çok Batılı seyyah Osmanlı topraklarını ziyaret etmiş, bu doğrultuda notlar almış ve ülkelerine döndüklerinde kayda geçirdikleri bu gözlemlerini eser olarak yayımlamıştır. Bir yabancıyla gözüyle kaleme alınan bu eserler Osmanlı'nın devlet yönetimi, toplum yaşantısı, dini hayatını şekillendiren unsurları, ekonomik gücünü ve en önemlisi "barbar" olarak niteledikleri Osmanlı'ya dair en çok merak ettikleri kölelik ve kadın konusundaki tavrını ortaya koymuştur.

Osmanlı'ya dair yazılan ve çoğunlukla hayali bilgilerden oluşan eserlerin de yarattığı olumsuz etkiler sebebiyle XV. ve XVI. yüzyıllarda Avrupalı'nın zihninde korku ve endişe uyandıran bir Türk imajı kendisini göstermiştir. Var olan bu korku, korku duyulan unsurun kendisini bizzat tanıma ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı toprakları Alman, İngiliz, Fransız ve Venedikli seyyahların akınına uğramıştır.

Johannes Schiltberger, Josaphat Barbaro, Ruy Gonzalez de Clavijo, Pero Tafur XV. yüzyılda; Benedict Curipeschitz, Ogier Ghiselin de Busbecq, Stephan Gerlach, Salomon Schweiger, Jean Chesneau, Jérôme Maurand, Nicolas de Nicolay, Philippe du Fresne-Canaye ve Andre Thevet XVI. yüzyılda çeşitli sebeplerle Osmanlı topraklarını ziyaret eden başlıca seyyahlardır.¹

Seyahatnamelerin önceki yıllara kıyasla daha tarafsız bir şekilde yazıldığı XVII. yüzyılda Avrupa'da Rönesans, Reform ve Coğrafi Keşifler'in de etkisiyle Doğu'ya seyahat eden seyyahların sayısı büyük oranda artmıştır. Bu yüzyıllarda Batı'daki gelişmelere bakıldığında Osmanlı'nın bu gelişmeler karşısında pasif kalma durumu söz konusudur. Evliya Çelebi, bu döneme mensup en önemli yerli seyyahdır. Osmanlı coğrafyasını ziyaret eden Batılı

¹ Bu seyyahlara ait seyahatnamelerin künyelerine kaynakçada yer verilmiştir.

seyyahlar arasında ise Louis Gédoyne, Jean-Baptiste Tavernier, Jean Thévenot, Jean Chardin, Antoine Galland, George Sandys, Polonyalı Simeon ve Fynes Moryson sayılabilir.²

Fransızlar'ın Mısır'ı işgal etmesi, Fransa ve İngiltere arasındaki rekabet, İngilizlerin Hindistan'da etkin olması, XVIII. ve XIX. yüzyılda açığa çıkan seyahatnamelerin başlıca sebeplerindendir. Özellikle XVII. yüzyılda Osmanlı müesseselerinde başlayan bozulmaların XVIII. yüzyılda da artarak devam etmesi, XVIII. yüzyılda yazılan seyahatnamelerde daha çok Osmanlı Devleti bünyesindeki müesseseler hakkında birtakım bilgilerin yer almasına neden olmuştur.

Joseph de Tournefort, Aubry de la Motraye, Marquis de Bonnac, Marquis de Villeneuve, Comte de Choiseul-Gouffier, G. A. Olivier, Aaron Hill, Lady Montequé, Henry Grenville, Elisabeth Cravenve Levaşov XVIII. Yüzyılda Osmanlı topraklarını ziyaret eden başlıca seyyahlardandır.³

Seyyahların Osmanlı coğrafyasını en fazla ziyaret ettiği dönem olan XIX. yüzyıl, seyahatnameler açısından tam anlamıyla verimli bir dönemdir. Fransız İhtilali ile birlikte egzotizm ve romantizmin önem kazanmasıyla seyahatler artarken, Osmanlı Devleti hasta bir imparatorluk konumundaydı. Önceki yüzyıllardaki olumsuz olan Osmanlı algısının yerini artık daha olumlu bir algı almış ve bu topraklara ziyarette bulunmadan dahi seyahatnameler kaleme alınmıştır.

James Ellsworth de Kay, John Philip Morier, Thomas Macgill, Robert Semple, Julia Pardoe, Charles Fellows, Adolphus Slade, John Hobhouse, Robert Walsh, James Webster gibi isimler bu dönem Osmanlı topraklarını ziyaret eden Batılı seyyahlardandır.⁴ Bu isimlerin yanı sıra çalışmamızın konusunu teşkil eden Louis Philippe Auguste de Forbin de XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarını ziyaret eden Fransız seyyahlar arasındadır.

Forbin'in; *Travels in Greece, Turkey and the Holy Land* isimli eseri Türkçe'ye tercüme edilerek ve eserin değerlendirilmesi yapılarak yüksek lisans tezi mahiyetinde Tarih bilimine kazandırılmıştır. Seyahat rotası bakımından genel olarak üç bölümden oluşan seyahatnamenin İzmir'e ayrılan kısmının bir bölümü İlhan Pınar tarafından Türkçe'ye transkripte edilerek; *Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir* adlı eserinde 2001 yılında yayımlanmıştır.⁵ Zikredilen kısım transkripte edildikten sonra İlhan Pınar'ın tercümesiyle karşılaştırılmış ve transkripte ettiğim hâliyle kalmasına karar verilmiştir.

² Bu seyyahlara ait seyahatnamelerin künyelerine kaynakçada yer verilmiştir.

³ Bu seyyahlara ait seyahatnamelerin künyelerine kaynakçada yer verilmiştir.

⁴ Bu seyyahlara ait seyahatnamelerin künyesine kaynakçada yer verilmiştir.

⁵ İlhan Pınar, **Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir (1608-1918) Yabancıların Gözüyle İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 1.basım, Mart 2001, ss.117-118.

A. Tez Hakkında

1. Amaç

19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasının çeşitli sebeplerle çok fazla sayıda seyyahı ağırlamış olması, bu dönemdeki seyahatnamelerin önemini kanıtlar niteliktedir. Bu dönemde yazılan ve hâlâ herhangi bir araştırmaya konu olmamış pek çok seyahatname mevcuttur. Fransız seyyah Louis Nicolas Philippe Auguste de Forbin'in çalışmamıza konu olan "Travels in Greece, Turkey and the Holy Land" isimli seyahatnamesi de bu kaynaklardan biridir. Çalışmamızın amacı Forbin'in 1817-1818 yılları arasında kalifiye bir grupta yaptığı seyahatin ayrıntılarına vâkıf olarak, Batılı bir seyyahın Osmanlı'ya dair henüz gün yüzüne çıkmamış izlenimlerini ortaya çıkarmak ve seyahatnamede yer alan bilgilerin ne derece tutarlı olduğunu aynı dönemde yazılan diğer seyahatnamelerle kıyaslayarak, seyahatname literatürüne katkıda bulunmaktır.

2. Yöntem

Louis Nicolas Philippe Auguste de Forbin'in çalışmamıza konu olan seyahatnamesini incelerken ilk olarak izlenen yöntem; aslı Fransızca olan ve İngilizce'ye kazandırılan metnin İngilizce'den Türkçe'ye ve metnin içerisinde yer alan İtalyanca ve Latince bölümlerin de Türkçe'ye transkripte edilmesi yönünde olmuştur.

Ardından yazarın hayatı hakkında bilgi veren kaynaklar taranarak çalışmamızda işe yarayacak kısımlar not edilmiştir. Metin içerisinde yer alan ve seyahati sırasında Forbin'e eşlik eden şahıslar ve metinde geçen yer adları hakkında bilgi edinilmiştir. Seyahatnamede verilen bilgilerin güvenilirliğini saptamak adına aynı dönemde, benzer coğrafyalara seyahat eden Batılı seyyahların yazmış olduğu seyahatnameler ve konuya ilişkin literatür okunarak; ulaşılan bilgiler Forbin'in seyahatnamesinden elde edilen bilgilerle kıyaslanmış, sonuca ulaşmak adına gerekli analizler yapılmıştır.

B. Yazarın Hayatı

Louis Nicolas Philippe Auguste de Forbin

(19 Ağustos 1779, La Roque-d'Anthéron ~ 23 Şubat 1841, Paris)

19 Ağustos 1779 yılında dünyaya gelen Fransız ressam, yazar, müzeci antika meraklısı ve devlet baronu Louis Nicolas Philippe Auguste de Forbin; Provence'in en eski ailelerinden birine mensuptur. Yazmayı öğrenmeden önce çizim yapmayı öğrenen Forbin'in eğitim hayatının ilk yılları yaşamı boyunca kendisine arkadaşlık eden François Marius Granet ile şekillenmiştir. 1793 yılında Lyon'da, Karşı Devrim İhtilali'nde Jean Jacques de Boissieu'dan talimatlar almıştır. Babasını kaybedince annesi ile birlikte önce Viyana'ya ardından Fransa'nın güneydoğusuna, Provence'e geçmiştir. Resim yapmaya fazlasıyla meraklı olan Forbin ve dostu Granet o yıllarda sanatlarını kırsal bölgelerde çizim yaparak geliştirmişlerdir. Direktuar nedeniyle sanatını icra edebilmek için Granet ile birlikte zarafetin şehri Paris'e gitmiştir. Gerçekte neoklasik bir akademi ve tecrübelerin olgunlaştığı yer olan Jacques-Louis David Wallonie'nin atölyesine dâhil olmuştur. Jacques Louis David'in atölyesi için gerçek değere sahip ilk çalışmasını 1796'da yapmıştır.⁶

Mlle de Dortan ile evlenerek orduya dâhil olmuştur. 21 Mayıs 1800'de sanatsal çalışmalarına geri dönmüş ardından bir hayli usta sanat meraklısının ucuz tavırlarına maruz kaldığı Roma'ya seyahat etmek için 1802'de alaydan ayrılmıştır. 1804'te Napoleon Bonaparte'in kız kardeşi Marie-Paola Bonaparte'in sarayına teşrifatçı olarak atanmıştır. O yıllarda sayısız aşk maceralarıyla anılan Paola'nın sevgilisi olmuş ve 1807 yılının Ekim ayında ilişkileri sonlanmıştır. Forbin ve Paola aşkının gün yüzüne çıkması üzerine Forbin, Napoleon tarafından Portekiz'e gönderilmiştir.⁷

1809 yılında gerçekleşen Avusturya çıkarmasında görev alarak, Schönbrunn barışından sonra İtalya'ya dönen Forbin; 1816 yılında Kraliyet Müzesi'ne yönetici olarak atanmış, Yunan ve Roma sanat eserlerini satın almak gayesiyle 1817 yılında Doğu Akdeniz topraklarına bir seyahat gerçekleştirmiştir.⁸

Seyahatine Fransa'dan Cleopatra gemisine binerek başlayan Forbin, bu seyahati kendisi gibi antika eserlere ilgi duyan bir ekiple yapmıştır. Yazarın verdiği bilgilere göre Yunanistan, İstanbul ve Kudüs'e yapılan seyahati oluşturan ekibin içerisinde kendi kuzeni abbé Charles-

⁶ L. Louvet, 'Forbin', <https://archive.org/stream/nouvellebiographie18hoef#page/n89/mode/1up>, in Nouvelle biographie universelle, edited by Ferdinand Hofer, Paris, 1858, Sayı: 18, ss. 151-153. (18.04.2016).

⁷ Giannyetonia, 'Louis Nicolas Philippe Auguste de Forbin-Vie', SKUOLA.net, <http://www.skuola.net/letteratura-francese/deforbin-vie.html>, (18.04.2016).

⁸ 'Louis Nicolas Philippe Auguste de FORBIN (1777-1841)', <http://ruesdaix.ag13.pagesperso-orange.fr/html/FORBIN.html>, (10.09.2016).

Marie-Auguste-Joseph de Forbin-Janson, Piskopos Nancy, Mimar Jean-Nicolas Huyot, Ressam Pierre Prévost ve yeğeni, peyzaj resimleriyle bilinen genç Ressam Cochereau yer almaktadır. Bay Huyot ise geçirdiği ufak bir kaza yüzünden seyahatin tamamına eşlik edememiştir.

Forbin'in 1817 yılında ani bir kararla başladığı bu seyahat, antika eserleri keşfetme ve bunların bir kısmını kendi ülkesine götürme noktasında elde ettiği kazanımlarla 1818 yılında sonlanmıştır. Bu seyahat sonucunda elde ettiği birtakım değerli kalıntılar Louvre Müzesi'nde sergilenmiştir. Seyahati sırasında gözlemlerini kaleme aldığı ve gezdiği yerlere dair kendi çizimlerine yer verdiği eseri ise Voyage dans le Levant ismiyle 1819 yılında yayımlanmıştır. Orjinal dili Fransızca olan eser sonraki yıllarda İngilizce'ye tercüme edilmiştir.1828 yılının sonunda kısmi felç geçirmiş ve asla tam olarak iyileşememiştir. Bu felç yüzünden entelektüel duyuları ve hafızası etkilenmiştir. 12 Şubat 1841'de ikinci bir atak geçirerek, kısa süre içinde Paris'de ölmüştür. Cesedi Aix'de yakılmıştır.⁹

DİĞER ESERLERİ

1. Souvenirs de La Sicile

2. Charles Barimor

⁹ LouisAlain, 'Louis Nicolas Philippe Auguste de Forbin', https://en.wikipedia.org/wiki/Louis_Nicolas_Philippe_Auguste_de_Forbin, (10.09.2016).

BİRİNCİ BÖLÜM SEYAHATNAME TÜRÜ ve OSMANLI DEVLETİ

A. Seyahatnamelerin Tarih Bilimi Açısından Önemi

Arapça “gezmek, gezi” manasındaki seyâhat ile Farsça nâme (risâle, mektup) kelimelerinden oluşan seyahatname “gezi mektubu – gezi eseri” manasına gelmektedir. Fars edebiyatında sefernâme, Arap edebiyatında ise genellikle seyahatname manasındaki rihle kelimesi kullanılır.¹⁰ Kullanılan kelimeler her ne kadar biçimce farklı olsa da hepsi ortak bir amacı, yani bir yerden bir başka yere gitmeyi temsil etmektedir.

Eski çağlardan itibaren her insan yaratılış gereği yeni yerleri görme, o coğrafyada ikâmet eden insanların örf ve adetlerini, gelenek ve göreneklerini keşfetme arzusuna sahip olmuştur. Bu arzunun varlığı seyahat eden insanların gezip gördükleri coğrafyalara dair gözlemlerini sistematik olarak yazıya aktarmalarını da beraberinde getirmiştir ve seyahatname türü açığa çıkmıştır.

Bu doğrultuda bir yazarın yurt içinde ve dışında yaptığı gezilerde gördüklerini anlatan yayınların tümünü seyahatname olarak adlandırabiliriz.¹¹ Yolculukların ayrıntılarını içeren ve seyahatname olarak adlandırılan bu eserler için gezintiler, mektuplar, jurnal, günce, anılar, yolculuk gibi kelimeler de kullanılmıştır. Hepsi birer seyahatname olmasına rağmen kaleme alınma biçimlerinin farklılığı açısından bu şekilde ifade edilmişlerdir.

Bu metinlerde seyyahlar en genel ifadeyle ziyaret ettikleri coğrafyaların ve toplumların yaşam tarzlarını, gelenek ve göreneklerini, dikkat çeken ilginç yönlerini zaman ve mekân unsurları doğrultusunda ele almışlardır. Bunun yanı sıra ziyaret edilen şehre dair seyyahların yaptıkları çizimler de seyahatnamenin inandırıcılığını artırmış ve seyahatnameye zenginlik katmıştır.

Bu bilgiler aktarılırken bazen o milletten birinin göremeyeceği veya yazamayacağı bir şeyi seyyahlar bulup çıkarmışlar, bazen de eseri cazip hale getirmek amacıyla mübalağaya yer vermişlerdir.¹² Bu açıdan değerlendirildiğinde seyahatnameler sosyo-kültürel yönden bir öneme sahip olmakla birlikte birer tarihsel belge özelliği taşımaktadırlar.

Yazıldığı dönem hakkında bilgi vermesi yönüyle önem arz eden seyahatnameler; seyahatnameyi kaleme alan seyyahın ideolojisine göre değerlendirilmelidir. Seyahatnamelere

¹⁰Hüseyin Yazıcı, “Seyahatname”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2009, Cilt: 37, s. 9.

¹¹Orhan Şaik Gökyay, “Türkçe’de Gezi Kitapları”, **Türk Dili Dergisi**, TDK, Cilt: 27, Sayı: 258, 1 Mart 1973, s.457.

¹²Mübahat Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, Elif Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 25.

yönelik sağlıklı bir çalışma yapılabilmesi açısından seyyahın yaşam tarzı, dini ve siyasi düşüncesi, hangi millete mensup olduğu, bu alandaki tecrübesi göz önüne alınmalıdır.

Todorov'un da ifade ettiği gibi bir tarafı bilime öteki tarafı öz yaşam öyküsüne dayanan gezi edebiyatı bu ikilinin birbirini etkilemesiyle ayakta durmaktadır.¹³

Gerek Batı dünyasında gerekse Doğu'da farklı dönemlere ve coğrafyalara ait pek çok seyahatname örneği bulunmaktadır. Bunların bir kısmı seyyahın bulunduğu coğrafya içerisinde yaptığı gezileri kapsarken, bir kısmı da seyyahın bulunduğu coğrafyanın dışına yaptığı seyahatlerden oluşmaktadır. Yurt içinde ya da yurt dışında yapılan bu seyahatlerin her biri farklı amaçlara sahiptir. Erken dönemlerdeki seyahatnameler genellikle zorunlu görevler dolayısıyla ziyaret edilen coğrafyalara dair bilgiler içermektedir. Zira o dönemlerde hem ekonomik faktörlerin hem de ulaşım, barınma, güvenlik gibi unsurların günümüze kıyasla yetersiz olması dolayısıyla sadece gezi amaçlı yapılan seyahatler sayıca sınırlı kalmıştır.

Gezi amaçlı seyahatlerin yanı sıra diplomatik, askeri, misyonerlik, bilimsel, ticari amaçlı yapılan seyahatler ve hac seyahatleri erken dönemlerde daha yaygındır. Diplomatik amaç doğrultusunda yapılan seyahatler ve bu doğrultuda kaleme alınan seyahatnameler gidilen ülkenin yönetim biçimi, devletin halka karşı tutumu, dini, idari ve ekonomik durumu hakkında önemli bilgiler içeren kaynaklardır.

Geçmişten bu yana yaşamın önemli bir parçasını teşkil eden seyahat etme ihtiyacı her millettten insana farklı dünyaların kapısını aralamıştır. Seyyahlar yaptıkları seyahatlerin ardından pek çok bilgiyle ülkelerine dönmüşler ve bu bilgileri birer kaynak niteliğinde kaleme almışlardır. Coğrafya, Sosyoloji, Hukuk gibi bilimlere birer kaynak olma özelliği taşıyan bu eserler ihtiva ettikleri bilgilerle Tarih bilimine de büyük katkı sağlamıştır.

Seyahatnameler sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan da önemli birer metin niteliğindedir. Her ne kadar tarihçiler arasında bu kaynakların kullanılabilirliği tartışma konusu olsa da ve bu metinler öncelikli kaynaklar arasında sayılmasa da; seyahatnameler Tarih biliminin ana unsurunu teşkil eden insana dair karanlık yönleri aydınlatmaya katkıda bulunan ek kaynaklar arasındadır.

Tarihçi kullandığı birincil kaynakların yanı sıra, araştırmasını keyifli ve ilgi çekici unsurlarla donatmak için seyahatnamelerden yararlanmak zorundadır. Bu açıdan bakıldığında öncelikli olarak sosyal tarih ve düşünce tarihi olmak üzere Tarih biliminin birçok alanında seyahatnameler vazgeçilmez kaynaklar olarak yerini almıştır.

¹³Arzu Etensel İldem, "Bir Yazın Türü Olarak Doğu Seyahatnameleri", **Ankara Üniversitesi Dil ve Coğrafya Fakültesi Dergisi**, XXXIII/1-2, 1942, s.6.

B. Osmanlı Devleti'ni Anlatan Seyahatnameler

Altı yüz yıllık bir nüfuzla sahip olan ve hakimiyet alanı boyunca farklı dönemlerde ve çeşitli coğrafyalarda yaptığı etkilerle tarihe damgasını vuran Osmanlı Devleti yerli ve yabancı araştırmacılar için her zaman canlı bir araştırma sahası olmuştur. Osmanlı Devleti'nin idari, askeri, iktisadi ve dini yapısı hakkında bilgi sahibi olmak adına yapılan bu çalışmalarda birbirinden farklı pek çok kaynak kullanılmıştır. Bu kaynaklar arasında yerini alan seyahatnameler içerdiği öznellik dolayısıyla bu tarz araştırmalar için her ne kadar tam anlamıyla güvenilir kaynaklar olmasa da birincil kaynaklardan elde edilen bilgilerdeki boşlukları tamamlamak açısından mühim belgeler arasında sayılmaktadır.

Zira Osmanlı toprakları kuruluşundan yıkılışına dek yabancı pek çok seyyahın uğrak yeri olmuştur. Bu seyyahlar genel olarak bakıldığında çoğunlukla Müslüman halkın yaşayışı, giyim tarzı, hâl ve tavırları, buldukları şehrin manzarası, harem hayatı gibi unsurlardan bahsetmişlerdir.

Her ne kadar Osmanlı toprakları üzerine kaleme alınan yerli seyahatnameler var olsa da yabancı seyyahların dışarıdan bakan bir göz olarak kaleme aldıkları seyahatnameler daha farklı bir boyutu yansıtmak açısından da önemlidir. Batılı seyyahlar arasında dahi seyyahların farklı etnik kökenlere mensup olması seyahatnamelerde verilen bilgilerin çeşitliliğini beraberinde getirmiştir.¹⁴

Osmanlı topraklarına yapılan seyahatler çoğunlukla İstanbul'un fethiyle başlasa da özellikle XV. yüzyıl sonları ve XVI. yüzyıl başlarında genel bir çerçeve kazanmıştır. Bu dönemlerde Osmanlı topraklarına yapılan seyahatler çoğunlukla Osmanlı Devleti hakkında daha geniş bir malûmata sahip olma amacı taşımaktadır. XV. yüzyılda diplomatik amaçlar taşıyan bu seyahatler, XVI. yüzyıla gelindiğinde Rönesans, Reform, Coğrafi Keşifler ve Aydınlanma hareketi gibi unsurların da etkisiyle farklı bir şekle bürünmüştür. Bu dönemde yapılan seyahatler zorunlu görevler çerçevesinden çıkıp Osmanlı'yı yakından tanıma ve bilimsel faaliyetlerde bulunmak amacıyla yapılan turistik seyahatlere dönüşmeye başlamıştır.

XV. ve XVI. yüzyıl gezginleri için Müslüman Türkler dost olarak değil, yalnızca yakından tanınması gereken düşmanlar olarak görülmüştür. Türkleri yakından tanımak isteyen gezginler din, kadın gibi konularda önyargısız ve tarafsız kalamamış olsalar da; Türk milletinin

¹⁴ Arzu Etensel İldem, "Bir Yazın Türü Olarak Doğu Seyahatnameleri", **Ankara Üniversitesi Dil ve Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXXIII/1-2, 1942, ss.231-241.

ahlakı, misafirperverliği, temizliği, hayvanlara karşı merhameti gibi konulardan övgüyle bahsetmişlerdir.¹⁵

XVIII. yüzyıla dek genel olarak bu amaçla yapılan seyahatlerin sonraki yüzyıllarda Osmanlı devleti hakkında bilgi toplamanın yanı sıra, hem gezme amacına hem de Batı'nın hayallerinde canlandırdıkları Doğu halkına olan merakın giderilmesine yönelik olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda Osmanlı coğrafyasına erken dönemlerde yapılan seyahatlere kıyasla, çoğunlukla XV. yüzyıl ve sonrasında bu toprakları ziyaret eden seyyahların kaleme aldıkları seyahatnameler üzerinde durulacaktır.

1.Yerli Seyahatnameler

XVI. ve XVII. yüzyıllar seyahatname yazımı açısından verimliliğin söz konusu olduğu dönemlerdir. Bu dönemlerde Doğu medeniyetinde kaleme alınan seyahatnamelere bakılacak olursa 1521 yılında Piri Reis tarafından yazılan ve dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman'a sunulan *Kitab 'ül-Bahriye* önemli bir kaynaktır.

Piri Reis'in kitabında denizcilere rehber olması amacıyla gezdiği Akdeniz kıyılarının ve adalarının yerleşim yerlerine, harabelerine, limanlarına, sularına, denizde olan taşlarına, sığıklarına, adaların birbirlerine olan uzaklıkları başta olmak üzere pek çok ayrıntıya yer vermesi¹⁶ eserin önemini açıkça göstermektedir.

Yine aynı dönemde kaleme alınan bir başka seyahatname ise Seydi Ali Reis'in 1554 yılında Hindistan'a yaptığı seyahatini ve bizzat yaşadığı olayları anlattığı eseri *Mirât'ül-Memâlik*'tir. İçerisinde denizcilere dair bilgiler barındıran bu eser Türk Edebiyatı'ndaki ilk seyahatname olarak kabul edilmektedir.¹⁷

25 yıl içerisinde pek çok Osmanlı toprağına seyahat eden ve 1596 yılında *Menâzır'ül-Avâlim* adlı seyahatnameyi gün ışığına çıkaran Trabzonlu Âşık Mehmed her ne kadar pek fazla tanınmasa da XVI. yüzyıl seyyahları arasında yerini almıştır. 28 manzaraya ayrılmış ve iklim-i örfi doğrultusunda sınıflandırılan bu eserde, Rumeli ve Doğu Avrupa şehirleri baskın olarak yer almaktadır.¹⁸

¹⁵ Serpil Güner, **XVII., XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu**, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, s.13.

¹⁶Mine Esiner Özen, Piri Reis ve Müntehab-ı Kitab-ı Bahriye, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Cilt: VII, Sayı: 2, 2006, s. 121.

¹⁷ Mahmut Ak, 'Seydi Ali Reis', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, Cilt: 37, ss.21-24.

¹⁸ Âşık Mehmed, **Menâzır'ül-Avâlim**, (Haz. Mahmut Ak) , Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: I-III, Ankara, 2007.

XVI. yüzyılda dönemin entelektüellerinden olan Gelibolulu Mustafa Âlî tarafından yazılan *Hâlâtü'l-Kahire mine'l-Âdâti'z-Zâhire* isimli eser de Mısır hakkında pek çok bilgiyi ihtiva etmesi açısından kıymetli bir eserdir.

1599 yılında tamamlanan bu eserde Mustafa Âlî; Mısır'ın eski ve yeni tarihinden, ülkeye hâkim olan sülâlelerden ve eserin yazılış tarihine kadar hizmette bulunan Osmanlı valilerinden söz etmektedir.¹⁹ Bu dönem seyahatnameleri arasında Ali Ekber Hıtâî tarafından 1515 yılında yazılan *Hıtâinâme*'yi de sayabiliriz. Eser Hıtâî'nin Çin topraklarına yapılan seyahatini içermektedir.

Çin'in siyasi teşkilatı, iktisadi durumu, ticaret hayatı, dini hayatı, örf ve adetleri, bu topraklarda yaşayan Müslümanların ahvâlini anlatması sebebiyle Ali Ekber Hıtâî'nin bu eseri araştırmacılar için başvurulan bir kaynak olmuştur.²⁰

1532 yılı sonrasında Hacı Hatib Mahmud tarafından yazılan *Seyâhat'ül-Kübrâ ve Müfredâtü'l-Etibbâ* isimli seyahatnamede İspanya topraklarına yapılan seyahatler ve İspanya denizcilerinden söz edilmektedir.²¹ Ayrıca Amerika'nın keşfine dair bilgilere yer veren ilk seyahatnamelerden olması da esere ayrı bir önem atfetmektedir.

XVII. yüzyıla gelindiğinde ise seyahatname türünün en güzel örneği kabul edilen *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* varlığını gösterir. Anadolu, Rumeli, Suriye, Irak, Mısır, Girit, Hicaz, Ukrayna, Romanya, Slovakya, Transilvanya, Moldova, Avusturya, Macaristan, Polonya, Almanya, Hollanda, Bosna-Hersek, Dalmaçya, Güney Rusya, Kırım, Kafkasya, İran, Mısır, Habeşistan ve Sudan'a yapılan 50 yıllık bir yolculuğu kapsayan seyahatname abartılı ifadelerin kullanılmasına rağmen son derece sade, yer yer mizahi bir dille yazılmıştır.

*On cilt olarak tamamlanan eserde hikâyeler, menkıbeler, rivayetler, temsiller, türküler, maniler, halk şiiirleri, mitoloji, masal, ağız farklılıkları, halk oyunları, giyim-kuşam, eğlence, komşuluk ilişkileri, ekonomik durum, idari yapı, inançlar, yaşam biçimleri, adetler, toplumsal yapı, sanat ve zanaatler, zevkler, nüfus, dil, etnik yapıdan gidilen yerlerdeki evlerin, camilerin, mescitlerin, çeşmelerin, kiliselerin, manastırların, havraların, hanların, sarayların, konakların, hamamların, kulelerin, kalelerin, surların, yolların özelliklerinden de söz edilmektedir.*²²

Verilen bilgilerin ve seyahat alanının genişliği açısından XVII. yüzyılın kıymetli eserlerindedir. Ayrıca XVI., XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yazılmış olan ve seyahatname türüne

¹⁹Bekir Kütükoğlu, “Âlî Mustafa Efendi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, Cilt: 2, s. 415.

²⁰Ahmet Taşağıl, ‘Hitayname’, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, Cilt: 17, s.404

²¹Sema Yaniç, Hacı Hatib Mahmud Er- Rumi, Eserleri ve Osmanlı İlim Hayatındaki Yeri, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 16, ss.411-423.

²²Ejder Okumuş, “Evliya Çelebi'nin Seyâhatnâmesi'nde Diyarbakır”, **2.Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır, 15-18 Kasım 2006, s. 16.

ait özellikler barındıran eserler de mevcuttur. Bu eser türleri arasında ruznâmeler, sergüzeştname, sefaretnameler, menâzilü'l-hacler sayılabilir.

Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferinin anlatıldığı *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak'a yaptığı seferden bahseden ve Matrakçı Nasuh'a ait olan *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han* isimli eser seyahatname özelliği taşıyan ruznâmelerdir.²³ XVI. yüzyılda yazılan Hindî Mahmud'un *Sergüzeştname* ve Macuncuzâde Mustafa'nın *Sergüzeşt-i Esîrî-i Malta* eseri de seyahatname esintisi içermektedir.

Sefaretnamelere bakıldığında ise özellikle XVIII. yüzyıl açısından verimli eserler görülmektedir. İbrahim Paşa'nın *Viyana Sefaretnâmesi* (1719), Yirmi sekiz Mehmed Çelebi'nin *Fransa Sefaretnâmesi* (1720-1721), Ahmet Dürri Efendi'nin *İran Sefaretnâmesi* (1721), Nişli Mehmet Ağa'nın *Rusya Sefaretnâmesi* (1730), Mehmet Efendi'nin *Lehistan Sefaretnâmesi* (1730), Hattî Mustafa Efendi'nin *Nemçe Sefaretnâmesi* (1748), Şehdi Osman Efendi'nin *Rusya Sefaretnâmesi* (1757-1758), Ahmet Resmi Efendi'nin *Viyana Sefaretnâmesi* (1758) ve *Prusya Sefaretnâmesi* (1764) gibi eserler bu ülkelere ait bilgiler içerdiğinden dolayı seyahatname özelliği de göstermektedirler.²⁴

Bu dönemlerde yapılan hac seyahatlerinin kaleme alınması da menâzilü'l hacclara seyahatname özelliği yüklemiştir. Menâzilü'l haccların sayısı özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda oldukça artmıştır. Mehmet Edib'in *Menâsiku'l Haccı*, Nabi'nin *Tuhfetü'l Haremeyn'i*, Şemseddin Mehmed'in *Menâzilü'l-Haremeyn'i* ve Kayıt ed-Davudî'nin *Menâzilü'l-Haremeyn'i* bu tarz eserlere örnektir.

Avrupa'da gerçekleşen keşifler ve belli alanlardaki gelişmeler XIX. yüzyılda kaleme alınan seyahatnamelerin çoğunlukla Avrupa'ya yapılan seyahatlerden oluşmasına sebep teşkil etmiştir. Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında bu seyâhatnâmelerin sayısı oldukça fazladır.

Yasincizâde Seyyid Abdülvahhab Efendi'nin *Musavver İran Sefaretnâmesi* (1811), Sadık Rıfat Paşa'nın *İtalya Seyâhatnâmesi* (1838), Mustafa Sami Efendi'nin *Avrupa Risâlesi* (1840), Mehmet Rauf'un *Seyâhatnâme-i Londra'sı* (1851), Hayrullah Efendi'nin *Avrupa Seyâhatnâmesi* (1864), Mühendis Faik'in *Seyâhatnâme-i Bahr-i Muhit'i* (1868), Ömer Lütfü'nün *Ümit Burnu Seyâhatnâmesi*(1876), Ahmet Mithat Efendi'nin *Avrupa'da Bir Cevelan* isimli eseri (1889), Ahmet İhsan'ın *Avrupa'da Ne Gördüm* isimli eseri (1891) ve Mustafa Sait

²³ Fikret Sarıcaoğlu, 'Ruzname', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, Cilt: 35, ss.278-281.

²⁴Nebi Bozkurt- Kemal Beydilli, 'Sefaretname', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, Cilt: 36, ss. 288-294.

Bey'in *Avrupa Seyâhatnâmesi* (1898) bu dönemde Avrupa'ya yapılan çeşitli seyahatleri içeren eserlerdendir.²⁵

2.Yabancı Seyahatnameler

Osmanlı Devleti tarih sahnesine çıktığı andan itibaren yaptığı fetihlerle ve zaman içerisinde genişleyen sınırlarıyla Avrupalı devletlerin dikkatini cezbetmiştir. Tarihin akışını değiştiren bu devlet, Avrupalı devletleri hem dünya üzerinde sahip oldukları otoriteyi kaybetme korkusuna itmiş hem de bu devletlerin kısa sürede bu denli genişleyen Osmanlı'ya karşı merak duygularını kamçulamıştır. Fatih Sultan Mehmed'in 1453 yılında Bizans'ın gözbebeği İstanbul'u ele geçirmesi ve Osmanlı'nın zaman geçtikçe Avrupa üzerinde etkin bir güç haline gelmesi Batılı devletlerde büyük bir endişe yaratmıştır. Gittikçe güçlenen Osmanlı'yı durdurabilmenin yolunu açabilmek için düşman devleti yakından tanıma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti ve Avrupalı devletler arasında diplomatik, sosyal, kültürel ve ekonomik amaçlı ilişkiler gün yüzüne çıkmıştır. Bu bölümde yabancı menşeli seyahatnameler arasında özellikle Fransız seyyahların kaleme aldıkları seyahatnameler üzerinde durulacaktır.

Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki ilk ilişki diplomatik anlamda olmamakla birlikte Niğbolu Savaşı'nda esir alınan Fransızların serbest bırakılması için olmuştur. Niğbolu Savaşı'ndan yaklaşık yarım asır sonra İstanbul'un Türklerin eline geçmesini kabullenemeyen Fransa, Osmanlı Devleti'ne karşı Haçlı Seferi girişiminde bulunmuştur. Fransa bu girişimi için gerekli desteği bulamamıştır. II. Bayezid dönemine geldiği zaman Osmanlı-Fransız ilişkileri Cem hadisesinden dolayı gerginleşmiştir.²⁶

*Tarihin seyri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı topraklarında ilk defa Fransızlarla karşılaşmasına yol açmıştır. 1525 yılına gelindiğinde Pavia meydan savaşında Fransa kralı I. François, Roma-Germen İmparatoru Charles-Quint'e esir düşünce; kendi gücüyle başedemediği için dışarıdan destek aramıştır. Aradığı desteği Avrupa'dan temin edemeyince, bu sefer Müslüman fakat Avrupa'nın en büyük gücünü temsil eden Kanuni Sultan Süleyman'a müracaat ederek ondan yardım istemiştir. Fransa kralına istediği yardım Kanuni tarafından fazlasıyla yapılmıştır. Bu arada Fransa'ya bazı imtiyazlar da tanınır. İşte bu suretle 1525'de başlayan Türk-Fransız işbirliği İmparatora karşı bir ittifak halini alan bu durum 1559 yılına kadar devam etmiştir. Bu suretle ananevi Türk-Fransız dostluğu teşekkül eder.*²⁷

²⁵ Baki Asiltürk, 'Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler', **Turkish Studies**, Volume 4, /1-I, Winter 2009, ss.932-970.

²⁶ Selim Hilmi Özkan, "XVII. Yüzyılın Sonlarında Hıristiyan Birliği Projesi ve Osmanlı-Fransız İlişkileri", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2009, Sayı: 19, s.62.

²⁷ Abdurrahman Çaycı, **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1970, s.7.

Bu döneme kadar devam eden Türk-Fransız ilişkileri Avrupa üzerinde hedeflenen ortak amaçlara hizmet etme doğrultusunda ilerlemiştir.

Fransa, 1559 senesinde düşmanları ile barış antlaşması yaptıktan sonra, “Din Harpleri” adı verilen; Katolik ve Protestan yanlıları arasında cereyan eden ve 1598 yılına kadar devam eden bir iç savaşa yüz yüze gelmiştir.²⁸ Fransa’nın; ülkesinde meydana gelen bu karışıklıkla mücadele ederken, diğer yandan Osmanlı ile ekonomik noktada temasa geçmesi ve bu dönem içerisinde kendi lehine bazı yeni imtiyazlar elde etmesi dikkat çekmektedir.

Osmanlı’nın duraklama devrine girdiği, Fransa’nın ise Avrupa’nın en kuvvetli devletlerinden biri haline geldiği XVII. yüzyılda iki devlet arasındaki ilişkiler dostane bir şekilde ilerlemiştir.

Bu dönemde Osmanlı devletinin genel durumu geçmiş dönemlere nazaran hiç de iç açıcı değildir. Çünkü bu dönemde birtakım yeni sorunlar ortaya çıkmakla kalmamış, Anadolu ve ülkenin diğer yerlerinde geniş çaplı olarak sosyal ve askeri çalkantılar meydana gelmiştir. Bu çalkantıların bir sonucu olarak Osmanlı devleti dış dünyaya karşı eski dinamizmini ve gücünü yitirmiştir.²⁹ Yine de bu dönemde Fransa’ya verilen kapitülasyonlar belli tarihlerde yenilenerek, Fransa’nın ticari ve iktisadi menfaatleri artırılmıştır.³⁰ XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise Fransa, İspanya, Polonya, Avusturya Veraset ve Yedi sene savaşları dolayısıyla zayıflarken İkinci Viyana kuşatması (1683) sonucu Osmanlı İmparatorluğu’nun da giderek güç kaybetmesi; Rusya’nın lehine olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde bulunduğu olumsuz durumun farkında olan Fransa; Rusya ve İngiltere’nin tam aksine güç kazandığına şahit olunca duruma müdahale etme ihtiyacı hissetmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı’dan önceki dönemlerde elde ettiği kapitülasyonları genişletmeyi başararak imparatorluk içindeki konumunu sağlamlaştırmıştır.³¹ 1789 yılında Fransız İhtilali’nin patlak vermesi aynı dönemde Doğuda Rusya ve Avusturya ile savaş halinde olan Osmanlı’yı ilk etapta doğrudan alakadar etmemiştir.³²

1797 yılından sonra Fransız İhtilali’nin getirdiği fikir ve akımlar Osmanlı İmparatorluğu’nun içine kadar ulaşıp olumsuz etkiler yaratmaya başlayınca Osmanlı bu duruma kayıtsız kalamamıştır. İstanbul’da bulunan Fransızlar tarafından elçinin kral taraftarı olarak

²⁸ İsmail Soysal, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1964, s.15.

²⁹Fahrettin Tızlak, XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Yukarı Fırat Havzasında Eşkiyalık Hareketleri, **Belleten**, Cilt: LVII, Sayı:220, Ankara, 1994, s.751.

³⁰ Abdurrahman Çaycı, **Büyük Sahra’da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1970, s.7.

³¹ Çaycı, s.7-8.

³² İsmail Soysal, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1964, s.101.

addedilmesi, elçinin değiştirilerek yerine Konvansiyon yanlısı bir elçinin tayin edilmesiyle sonuçlanmıştır.³³ Ayrıca yine 1797 yılında yapılan Campo Formio Antlaşması ile Fransa'nın, Yedi Ada'yı ele geçirmesinin ve buradaki konumunu sağlamlaştırmasının da ilişkileri sarstığı açık ve nettir. 1798 yılında Fransa'nın Mısır'a asker çıkarması, bu döneme kadar dostluk çerçevesi içerisinde seyreden Türk-Fransız ilişkilerini savaşa sürüklemiştir. 25 Haziran 1802 yılında yapılan Paris Antlaşması'na kadar süren bu durum Napoléon'un iktidarı (1804-1814) boyunca farklı aşamalardan geçmiştir.

Restorasyon idaresi zamanında (1815-1830), Fransızların Yunan isyanını desteklemelerinin yanı sıra 1827 yılında Navarin'de Türk donanmasının yakılmasına icabet etmeleri ilişkileri kötü bir yola sokarken; 1830 yılında Fransa'nın Cezayir'e yerleşmesi durumun düşmanca bir hâl almasına neden olmuştur.³⁴ Bu durum 1919 yılına dek ilişkileri olumsuz bir seyirde devam ettirmiştir. En başından beri iki devlet arasındaki ilişkiler neredeyse her dönem ve koşulda Osmanlı'dan yararlanmayı fırsat bilen Fransa'nın kârına ilerlemiş olarak gözükmektedir.

İki devlet arasındaki ilişkiler başından beri siyasi ve ekonomik düzlemde devam ederken diğer yandan sosyal ve kültürel anlamda da sıcak temaslar olmuştur. Tarihin farklı dönemlerinde Fransız seyyahlar Osmanlı topraklarını değişik amaçlarla ziyaret ederken, Osmanlı insanı da Fransız topraklarını keşfederek pek çok gözlemde bulunmuştur.

Fransızlarla Haçlı Seferleri vasıtasıyla karşı karşıya gelen ve sonraki dönemlerde gittikçe sınırlarını genişleten Osmanlı topraklarına ve insanlarına dair oluşan bu merakı gidermek adına Osmanlı'yı çeşitli dönemlerde ve farklı amaçlarla ziyaret etmiş pek çok Fransız seyyaha da rastlamak mümkündür.

XV. yüzyıldan XIX. yüzyıl sonlarına dek Osmanlı topraklarını ziyaret etmiş Fransız seyyahlar arasında; Bertrandon de la Broquière (1431), Guillaume Postel (1535-1537, 1549-1550), Christophe Richer (1540), Jacques Gaasot (1548), Jean Chesneau (1547-1554), Jérôme Maurand (1544), Nicolas de Nicholay (1551), Philippe du Fresne-Canaye (1573), Jean Palerne, André Thévet (1549), Louis Gédoyen (1624, 1628), Du Loir, Chevallier Darvieux (1653, 1657), Jean-Baptiste Tavernier, Jean Thévenot (1655), Jean Chardin, Antoine Galland (1672-1673), Marquis de Nointel (1670-1679), Guillaume Joseph Grelot (1672), Jean du Mont (1690-1691), Joseph de Tournefort (1700), Aubry de la Motraye (1699-1711), Benjamin Brué, Marquis de Bonnac (1716-1724), Marquis de Villeneuve, Charles Gravier de Vergennes (1756-1768),

³³ Tahsin Ünal, **Türk Siyasi Tarihi (1700-1958)**, Emel Yayınları (4.baskı), Ankara, 1977, s.113.

³⁴ Abdurrahman Çaycı, **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1970, s.8.

Comte de Saint-Priest (1768-1784), Comte de Choiseul-Gouffier (1784-1792), G. A. Olivier (1793), Louis Nicolas Philippe Auguste de Forbin (1817-1818) ve Joseph François Michaud-Jean-Joseph François Poujoulat (1830) gibi isimleri sayabiliriz.³⁵

Çeşitli dönemlerde Osmanlı topraklarını ziyaret eden bu isimler çoğunlukla Osmanlı saray teşkilâtı, şehrin genel görünümü, nüfusu, Türklerin gelenek ve görenekleri, Türk kadınları, esir ve köle ticareti, hanlar, hamamlar, kervansaraylar, şenlikler gibi konularda pek çok bilgi vermişlerdir. Bu kısımda Fransız seyyahların Osmanlı'ya dair her konudaki fikirlerine değinmek asıl konumuzun dışında kaldığından, bu seyyahların sadece belirli ve öne çıkan konulardaki gözlemlerine yer vermek araştırmamızın verimliliği açısından daha faydalı olacaktır. Özellikle XVI. yüzyılda Türkiye'ye gelen Fransız seyyahlar ziyaret ettikleri şehirlerin genel özelliklerine dair pek çok gözlemde bulunmuşlardır.

Fransız elçiliğinin maiyet rahibi olarak 1544 yılında Fransız elçisi ile birlikte deniz yoluyla İstanbul'a seyâhat eden Jérôme Maurand "*D'Antibes a Constantinople (1544)*" isimli seyahatnamesinde Galata'da bulunan kiliselerin çoğunun fetihten önce Cenevizlilere ait olduğunu ve Saint George kilisesinin de bunlardan biri olduğunu söyler.³⁶

Fransız elçisi Gabriel d'Aramon'un kâtibi olan Jean Chesneau da seyahatnamesinde İstanbul'da bulunan evlerden bahseder. İstanbul'daki camiler ve Sultan'ın sarayı dışında pek az binanın taştan yapıldığını, birçok evin Türk tarzında inşa edildiğini, bu evlerin tahtadan veya kötü fırınlanmış tuğladan yapıldığını, iki ya da üç kattan yüksek bina olmadığını yazmıştır.³⁷

Chesneau, o dönemde kentte yaşayan nüfus hakkında da bilgi verir: "Kentin büyük çoğunluğu Türk'tür fakat İspanya, Almanya ve Portekiz'den sürgün edilen çok sayıda Yahudi İstanbul'a yerleşmiştir. Hıristiyan nüfusu; temelde yerli Rumlar, tüccarlar, Venedikliler, Floransalılar gibi ticaretle uğraşanlar oluşturuyordu."³⁸

İstanbul'a Fransız elçisi olarak atanan d'Aramonte'a refakat ederek 1551 yılında İstanbul'a gelen Nicolas de Nicolay da seyahatnamesinde Edirne'de bulunan nüfusun çoğunlukla Türk olduğuna değinirken, Rumların ise Ermeni ve Yahudi azınlıklara kıyasla

³⁵Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2014, ss.205-215.

³⁶ Jérôme Maurand, **D'Antibes a Constantinople (1544)**, s.68'den aktaran Gülgün Üçel-Aybet, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İletişim Yayınları, (4. Baskı), İstanbul, 2010, s.312.

³⁷ Jean Chesneau, **Le Voyage de M. d'Aramon**, Yay. Charles Schafer, Paris, 1887, s.25'den aktaran Metin And, **16. Yüzyılda İstanbul**, Yapı Kredi Yayınları, (3.baskı), İstanbul, Mart 2015, s.29.

³⁸ Jean Chesneau, **Le Voyage de M. d'Aramon**, Yay. Charles Schafer, Paris, 1887, s.31'den aktaran Metin And, **16. Yüzyılda İstanbul**, Yapı Kredi Yayınları, (3.baskı), İstanbul, Mart 2015, s.39.

sayılarının fazla olduğunu belirtir. Şehirde bulunan Rum piskoposluğundan ve Rum kiliselerinin fazlalığından da söz eder.³⁹

Osmanlı topraklarına seyahat eden seyyahların seyahatnamelerinde genişçe yer verdikleri bir diğer konu ise Türk adetleri, giyim kuşam, eğitim ve kadınlar olmuştur. 1535 yılında Fransa elçisi Jean de la Forest ile birlikte İstanbul'a yazma eserler ve nadide parçalar bulmak için gelen, 1549 yılında ise bu amacının yanı sıra Doğu toplumları hakkında bilgi sahibi olmak için İstanbul'a ikinci bir seyahat gerçekleştiren Guillaume Postel;

'Orta ve üst sınıfa mensup ailelerin çocukları ya hadım edilmiş ya da yıllar içinde yetkinliğini kanıtlamış ve gençleri ahlâken yıkıma uğratmayacağı kesin olan hocaların bulunduğu okullara gönderilirlerdi, yoksul ailelerin çocukları Sultan'ın Tanrı adına açtığı okullarda eğitim görebilirdi.' diyerek bu dönem eğitim anlayışına dair bilgiler vermiştir.

Batılı seyyahların neredeyse hepsinin merak konusu olan Osmanlı'da kadın konusunda ise Canaye ilginç gözlemlere yer vermiştir. Bazı İstanbullu kadınlarla buluştuğunu söyleyerek; kadınların yüzlerine beyaz yağlı bir krem, elleri ve ayaklarına ise kına sürdüğünü belirtir. Genç kızların da devamlı pencereden bakarak oturduklarını ve nadiren sokağa çıktıklarını iddia eder.⁴⁰ Ayrıca Rum kadınların çok güzel giyindiğini, tüm paralarını ipek ve altın işlemeli kumaşlara yatırdıklarını, peçe takmadıklarını, insan içinde çekingen olduklarını, az konuştuklarını ve yüzlerini boyadıklarını söylemiştir.⁴¹ 1655-1656 yıllarında İstanbul'da bulunan ünlü Fransız seyyah Jean Thévenot ise;

*'Türkiye'de kadınlar güzel, kusursuz ve beyazdırlar, çünkü sokağa az çıkarlar ve dışarıya çıktıkları zaman da örtülüdürler. Onlar tabii güzelliklerine sun'i ilaveler yaparlar, kendilerine çekicilik vermek için kaş ve kirpiklerini sürme dedikleri siyah renkli bir madde ile boyarlar. Tırnaklarına koyu kırmızı renkli kına dedikleri maddeyi sürerler. Türk kadınları çok temiz ve tertiplidirler, çünkü onlar haftada en az iki defa hamama giderler, vücutlarında ne kir ne de tüy bulunmaz.'*⁴² diyerek Osmanlı kadınlarına dair tafsilatlı bilgiler vermiştir.

XVIII. yüzyılın başlarında yeni bitkiler bulmak amacıyla Osmanlı topraklarına seyahat eden Joseph de Tournefort da XVIII. yüzyıl Osmanlı kadınları hakkında şunları yazmıştır:

"Türk kadınlarını hamamda çok açık saçık halde gören İstanbul ve İzmir'de yaşayan Fransız kadınlarının söylediklerine göre, Türk kadınları genellikle güzel ve

³⁹ Nicolas de Nicholay, **Les Navigations et Peregrinations Anver**, 1576, s.15'den aktaran Gülgün Üçel-Aybet, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İletişim Yayınları, (4.baskı), İstanbul, 2010, s.534.

⁴⁰ Philippe du Fresne Canaye, **Le Voyage du Levant**, s.121'den aktaran Gülgün Üçel-Aybet, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İletişim Yayınları, (4. Baskı), İstanbul, 2010, s.324.

⁴¹ Philippe du Fresne Canaye, **Le Voyage du Levant**, s.76-79'dan aktaran Metin And, **16.Yüzyılda İstanbul**, Yapı Kredi Yayınları, (3.baskı), İstanbul, Mart 2015, s.202.

⁴²Jean Thevenot, **1655-1656'da Türkiye**, (Çev. Nuray Yıldız), İstanbul, 1978, s.137.

düzgün yapılıdır; tenleri yumuşak, hatları düzgün, boyunları hayranlık verici ve hemen hemen hepsi kara gözlüdür; aralarından birçoğu kusursuz güzelliكتedir."⁴³

Danimarka'ya ilk elçi olarak giden ve daha sonra Türkiye'ye birçok kez tehlikeli görevlerle geldiği söylenen Cristophe Richer'in XVI. yüzyılda yaptığı kuşkulu seyahatinde Türklerin temizlik anlayışına dikkat çekerek onların temizliğe fazlasıyla dikkat ettiklerini, ayakkabılarını evlere ve camilere girerken çıkardıklarını, hayvanları yemek yedikleri ortamda bulundurmadıklarını kaydetmiştir.⁴⁴

Temizlik konusunun yanı sıra hamamlar da her dönemde Batılılar için cazip mekânlar arasındadır. Nicholas de Nicolay'ın bu konudaki izlenimlerine kulak verelim:

'İstanbul'da ve Yunanistan'da, Asya'da ve Afrika'da bütün İslam şehirlerinde çok sayıda gayet güzel hamamlar bulunur. Özel olduğu gibi halka açık olanları da vardır. Bunlar eski Yunan ve Roma hamamlarının mimari bir benzeridir. Büyük ustalıkla yapılmıştır, inanılmaz bir incelikle inşa edilmiştir. Özellikle padişahın sarayında karıları ve paşaları için olan hamamlar olağanüstü derecede güzeldir. Halk hamamlarının bir kısmı cilalı taşlardan ve döşemeleri de renkli mermerlerden yapılmıştır. Bu tip hamamlar süslü kolonlarla doludur. Ortadaki esas hamamda yuvarlak kubbe yarım küre şeklindedir. Hamamın bir giriş kısmı vardır, buna antik dilde apoditario denir. Bunun içinde köşeler ve bir de ocak bulunur, yıkanmaya gelenlerin peştemalları ve gömlekleri kurutulur."⁴⁵

Gezginler seyahat ettikleri dönemde tahtta bulunan padişah hakkında da pek çok tespitte bulunmuşlardır. Birçoğu Osmanlı padişahını görmeden önce diğer seyyahların Osmanlı padişahları hakkında yazdıklarını okumuş ve zihinlerinde belli bir algı oluşturarak, padişahı bu algının dışına çıkmaksızın değerlendirmiştir. Thévenot dönemin padişahı Sultan Murad'dan şu sözlerle bahseder;

'Galata'da olduğu gibi İstanbul'da da sokakta birçoklarının başlarını kestiriyordu; bu işler daha ziyade şehrin asayışı ile görevlendirilmiş kimseler tarafından yerine getiriliyordu. Hükümdarın kıyafet değiştirerek yaptığı teftişlerde Hıristiyanlardaha az cezaya çarptırılıyorlardı, çünkü onlar kötü davranmağa cesaret edemiyorlardı. Bazen bir fırına uğruyor ve oradan bir ekmek ve bazen bir kasaba gidiyor oradan bir parça et satın alıyordu. Bir gün bir kasap, ona koymuş olduğu narhın üzerinde et satmak isteyince, cellata işaret ederek derhal kasabın başını vurdurdu."⁴⁶

Ayrıca ticaretin nabzının tutulduğu ve her seyyahın mutlaka uğrak yeri olan bedestenlerden de seyahatnamelerde sıkça bahsedilmiştir. Jérôme Maurand, At Meydanı'ndan

⁴³ Joseph de Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, Ed.Stefanos Yerasimos, (Çev. Ali Berktaş-Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul, Haziran 2005, s.69.

⁴⁴ Christophe Richer, **Des coutumes et manières de vivre des Turcs...**, Paris, 1540, s.7'den aktaran Metin And, **16. Yüzyılda İstanbul**, Yapı Kredi Yayınları, (3.baskı), İstanbul, Mart 2015, s.217.

⁴⁵ Nicolay, **Les Navigations et Peregrinations Anver**, s.64'den aktaran Gülgün Üçel-Aybet, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İletişim Yayınları, (4. Baskı), İstanbul, 2010, s.364-365.

⁴⁶ Jean Thévenot, **1655-1656'da Türkiye**, Çev. Nuray Yıldız, MEB Yayınları, İstanbul, 1978, s.152.

bahsederken meydanın etrafında tüfek kurşunu ve akik taşından yapılmış yüzüklerin satıldığı çeşitli dükkânlar bulunduğundan söz ederek; Kapalı Çarşı ve Bedesten'de İtalya, Yunanistan, Irak, Suriye, Tatar ülkesi, Afrika, Mısır, Ermenistan, Hindistan ve İran gibi farklı ülkelerden pek çok tüccarın bulunduğuna değinir.⁴⁷

Çarşıları ve burada bulunan dükkânları ziyaret eden bir diğer Fransız seyyah Canaye, dükkânlar hakkında bilgi verirken; dükkânların çoğunun altın yaldızlı ve her tarafının kısmen boyandığını, satıcıların (dükkân sahipleri) serilmiş halılarla örtülü sofalar üzerinde oturduklarını ve çoğunlukla saten veya gri kürklü elbiseler giydiklerinden söz eder.⁴⁸

Bedesten'de Hristiyan bir çocuğun satılmasına şahit olan Nicolay; her yaştan kadın ve erkek esirlerin Osmanlı topraklarında satıldığını, on üç on dört yaşlarında bir Macar çocuğun 34 ducat'ya Müslüman bir adama satıldığını söyler.⁴⁹

O yıllarda Avrupalıların zihninde Barbar olarak algılanan Türk milletinden Nicolay gibi Canaye de nazik bir millet olarak bahseder. Ragusa'dan ayrılışından sonra dağların arasından geçerken Türk gümrük postası tarafından durdurulup gece olduğu için yola devam etmelerinin uygun olmayacağı söylenmiştir. Bunun üzerine orada güzelce uyumuşlardır. Fakat Ragusa gümrüğünde aynı durumla karşılaştıklarında elçi de dâhil olmak üzere hepsi ayakta bekletilmiştir.⁵⁰ Canaye, Ragusa'da tecrübe ettiği bu olay sonrasında Türklerin oradakilere kıyasla bu davranışlarının nazik bir hareket olduğu sonucuna varmıştır. Bu durum da adil ve tarafsız bir çıkarımda bulunduğu göstergesidir.

Louis Gedoy'n ise Türklerin boş zamanlarını geçirmek için en çok yaptıkları aktivitenin askeri oyunlar olduğunu belirterek, ok atma konusundaki maharetlerini de takdir eder.⁵¹

Genel olarak seyyahlar tarafından seyahatnamelerde yer verilen bilgilere baktığımızda, XV. Yüzyıldan XIX. yüzyıla dek neredeyse her Fransız seyyahın ağırlıklı olarak Türklerin sosyal ve kültürel yaşamına ilişkin ayrıntılara yer verdiğini görmekteyiz. Her ne kadar yapılan bu seyahatlerin bir kısmının gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği konusunda kesin bir bilgiye

⁴⁷ Jérôme Maurand, **D'Antibes a Constantinople (1544)**, s.68, 197, 235'den aktaran Gülgün Üçel-Aybet, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İletişim Yayınları, (4. Baskı), İstanbul, 2010,ss.312, 448, 479.

⁴⁸ Philippe du Fresne Canaye, **Le Voyage du Levant**, s.97'den aktaran Gülgün Üçel-Aybet, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İletişim Yayınları, (4. Baskı), İstanbul, 2010, s.483.

⁴⁹ Nicolay, **Les Navigations et Peregrinations Anver**, s.61'den aktaran Gülgün Üçel-Aybet, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İletişim Yayınları, (4. Baskı), İstanbul, 2010, s.333.

⁵⁰Philippe du Fresne Canaye, **Le Voyage du Levant**, s.21'den aktaran Gülgün Üçel-Aybet, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İletişim Yayınları, (4. Baskı), İstanbul, 2003, s.378.

⁵¹Jean Thévenot,**1655-1656'da Türkiye**, Çev. Nuray Yıldız, MEB Yayınları, İstanbul, 1978, s.94.

sahip olamasak da Türkler hakkında verilen bu bilgiler o dönem Osmanlı toplumunu her yönüyle anlamak açısından son derece faydalıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

SEYAHATNAMENİN DEĞERLENDİRİLMESİ

A. SEYAHATİN ŞEKLİ

Seyahatine Kleopatra gemisi ile Fransa'dan başlayan seyyah; on beş günlük bir yolculuğun ardından 6 Eylül'de Atina limanına ulaşmıştır. Bu şehirde kaldığı on yedi gün boyunca Egina Adası, Salamis, Megara gibi yerleşim yerleri başta olmak üzere pek çok antik şehri ziyaret ederek; bu mekânlara dair ayrıntılı gözlemlere yer vermiştir.

23 Eylül'de yine deniz yolculuğu ile İstanbul'a seyahat etmiştir. İstanbul'da geçirdiği on yedi gün süresince şehrin siyasi, sosyal ve dini yapısına dair çıkarımlarda bulunmuştur. 15 Ekim'de gemiyle İzmir'e doğru hareket etmiştir. Beş günlük gemi yolculuğunun ardından 20 Ekim günü İzmir'e varmıştır. Öncelikle Kuşadası ve Selçuk'taki Efes kalıntılarını ziyaret ederek, tekrar İzmir şehrine dönmüştür. İzmir'de uzun süre kalmamasına rağmen şehre ve insanlara dair gözlemlerine yer vermiştir. Ardından Filistin'e gitmek için İzmir limanından hareket etmiştir.

Öncelikle Akka şehrine uğramış, şehrin o yıllardaki durumuna ve özellikle Cezzar Ahmet Paşa'ya dair ayrıntılı bilgiler vermiştir. Yolculuğunun devamında Suriye'ye, Yafa'ya ve Rama'ya uğrayarak Kudüs'e ulaşmıştır. Beytullahim'i, Eriha'yı, Ölüdeniz'i ve Kutsal Mezar Kilisesi'ni ziyaret ederek, bu yerlere dair gözlemlerini seyahatnamesine eklemiştir.

25 Kasım'da kral mezarlarını ziyaret etmek üzere Kudüs'ten ayrılan seyyah, ziyaretini gerçekleştirdikten sonra tekrar Kudüs'e dönmüştür. 2 Aralık itibariyle de Kudüs'ü tamamen terk ederek Gazze'ye doğru yola koyulmuştur. Gerçekleştirdiği bu yolculuk esnasında Yafa Valisi'ne misafir olmuş ve Aşkelon kalıntılarını da görmüştür. 9 Aralık'ta Gazze'den ayrılarak El Ariş istikametine yönelmiştir.

Seyyah gezdiği tüm bu yerler içinde en fazla Kudüs'e dair gözlemlerine seyahatnamesinde yer vermiştir. Kudüs'te bulunduğu zaman boyunca gerek gezdiği yerleri gerek mekânların kendisinde bıraktığı izleri, en ince ayrıntısına varana dek okuyucu ile paylaşmıştır.

B. SEYYAHIN GÖZLEMLERİ

1. Yunanistan

Forbin, Doğu Akdeniz’de yaptığı seyahatine ilk olarak Yunanistan’dan başlamıştır. 21 Ağustos 1817’de yola çıkan Forbin, 6 Eylül’de Atina şehrine Pire limanından giriş yapmıştır. Karaya ayak bastığı andan itibaren şehre ulaşana dek gördüğü manzara karşısında heyecanına yenik düşmüştür. İlk andan itibaren karşılaştığı birtakım kalıntılar dikkatini cezbetmiştir. Kendisinin mesleki olarak antika eserler ve sanatsal ürünlere özellikle ilgi duyması dikkatinin çoğunlukla bu noktada toplanmasına neden olmuştur. Tarihi kalıntıları gördükçe yaptığı seyahatin amacının modern Atina’yı keşfetmek olduğunu okuyucuya hatırlatmayı ihmal etmemiştir.

Seyahatine başladığı ilk yer olan Atina’da kaldığı süre boyunca, Fransız Konsolos Bay Fauvel’in⁵² evinde misafir edilmiştir. Forbin; Fauvel’in sanat eserleri hakkındaki derin bilgisinden ve araştırmacı ruhundan sık sık bahsederek, etkilendiğini dile getirmiştir. Ayrıca Fauvel’in kendisine en güzel şekilde muamele ettiği de açıktır.

Aynı yüzyılda Atina’yı ziyarete gelen François Charles Hugues Laurent Pouqueville de Bay Fauvel’in evinde kalmıştır. Seyahatnamesinde Fauvel’den; Atina şehri ve çevresi üzerine azimle araştırmalar yapan, eski ve değerli bir dost olarak bahsetmiş ve onun evinde kaldığı zamanı bir avantaj olarak görmüştür.⁵³

Atina’da konsolos olarak görev yaptığı süre boyunca Fauvel, farklı uluslardan pek çok insanı evinde ağırlamıştır. 19. Yüzyılın ilk on yılında Yunanistan’ı ziyaret eden Avrupalılar için kültürlü, saygın, misafirperver ve önemli bir kaynak figüründedir. Yunan arkeolojisinde mühim bir yere sahip olan Fauvel, yaptığı kazılara dair çalışmalarında yeni metodlar deneyerek dökümleri ve rölyef haritalarını kullanmıştır. Atina kalıntılarının ortasında bulunan evi; pek çok Avrupalı sanatçı, mimar, arkeolog, tarihçi, filozof ve topografin buluşma yeri hâline gelmiştir. Oluşturduğu antika koleksiyonu Adrien Dupré tarafından 1819 yılında tarif edilmiştir.⁵⁴

Atina’da on yedi gün kalan seyyah, bu süre zarfı içerisinde pek çok yeri ziyaret ederek özellikle şehirde bulunan antik kalıntılar üzerine ayrıntılı bilgiler vermiştir. Şehre ilk girişinde

⁵²Louis François Sébastien Fauvel (1753-1839): 1802 ve 1833 yılları arasında Atina’nın Fransa Konsolosu. Polmars, ‘Louis François Sébastien Fauvel’, https://fr.wikipedia.org/wiki/Louis-Fran%C3%A7ois-S%C3%A9bastien_Fauvel, (02.09.2016).

⁵³François Charles Hugues Laurent Pouqueville, *Travels in Southern Epirus, Acarnania, Ætolia, Attica and Peloponesus or the Morea...* (1814-1816), London, 1822, s.87.

⁵⁴ Effie Athanassopoulos, ‘*Review of Fauvel. The First Archaeologist in Athens and his Philhellenic Correspondents*’, by C. W. Clairmont’, (2011), **Anthropology Faculty Publications**, s. 60.

Akropolis'in⁵⁵ bağımsızlığına ve burayı görmenin kendisi üzerinde uyandırdığı heyecana vurgu yapması, barındırdığı değerli izler açısından bu mekâna ne derece kıymet atfettiğini göstermektedir. Bu kalıntıların arasındayken geçmiş dönemlerde burada bulunan toplulukları ve yapılan mücadeleleri hatırlamaktadır. Klasik Atina döneminde birbirleriyle mücadele eden Hippohtionis⁵⁶ ve Acamantis⁵⁷ kabileleri bunlar arasındadır.

Bu noktada yer alan kalıntılar o yıllarda yazarın söylediklerine göre harap bir durumdadır. Hatta Forbin bu duruma zamandan ziyade insanların sebep olduğunu söylemektedir. Atina da dâhil olmak üzere seyahati boyunca ziyaret ettiği yerlerin neredeyse hepsinde geçmişte yaşanan olayları anımsayarak dile getirmek, Forbin'in belirgin özelliklerinden birisidir. Ziyaret ettiği bu mekânlardan bahsederken onları kişileştirerek, insana özgü özellikler atfederek anlatımını etkili kılmıştır. Gün doğumunu Partenon'da⁵⁸ hayallere dalarak geçirdiği anlardan birinden, bir yaygara yüzünden uyandığını söylemektedir. Olay hakkında ayrıntılı bir bilgi vermemekle birlikte, bu yaygaranın kölesini tedavi eden bir dizdar ağanın mersiyesi olduğundan bahseder.

Atina'nın demografik yapısına da değinen Forbin'e göre yirmi bin civarında olan nüfusun Yunanlar, Türkler ve Arnavutlar on-on iki binlik kısmını oluştururken; kalan çoğunluğunu ise Attica⁵⁹ milletleri oluşturmaktadır. Birkaç yıl önce Atina'yı ziyaret eden Pouqueville de; Atina'da üç bin Müslüman, üç bin Rum ve dört bin Hıristiyan olduğundan bahseder. Bu yıllar arasında göze çarpan bir nüfus artışı olmadığından; bu durum seyyahların nüfus üzerine verdiği bilgilerin şifahi kaynaklara dayalı olmasından dolayı farklılık göstermektedir.

Atina'nın etrafını çevreleyen duvarların onarımından söz ederken, bunun yanı sıra 1772 yılında bu duvarların Atina voyvodası tarafından tamir edildiğinden dem vurur. Forbin bu voyvoda hakkında net bir bilgi vermese de, bahsedilen voyvodanın o dönemde Atina'da görev yapan Hacı Ali Haseki olması muhtemeldir.

⁵⁵ Antik Yunan'da "yukarıda bulunan şehir" manasına gelen kavramdır. Birtakım kurumlar, tapınaklar ve hazineler burada saklandığından dolayı herhangi bir taarruz hâlinde öncelikli olarak savunulan mekândır. En ünlüsü ise Atina Akropolisi'dir. Bknz; A. Savin, 'Akropolis', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Akropolis>, (02.09.2016).

⁵⁶ Yunan mitolojisinde Hippohtionis; İsmi Eleusis şehrinin kralı olan Hippohtion'dan alan bir kabiledir. Bknz; Ser Amantio di Nicolao, 'Hippohtion', <https://en.wikipedia.org/wiki/Hippohtion>, (02.09.2016).

⁵⁷ Klasik Yunan döneminde Kleistenes'in reformlarıyla oluşturulan bir kabiledir. Bknz; Cplakidas, 'Acamantis', <https://en.wikipedia.org/wiki/Acamantis>, (02.09.2016).

⁵⁸ Antik Yunan'ın sembolü olan, M.Ö. 5.yüzyılda Atina Akropolü'nde inşa edilen ve günümüze kadar varlığını muhafaza eden önemli bir tapınak. Bknz; MorrisS, 'Parthenon', <https://en.wikipedia.org/wiki/Parthenon>, (02.09.2016).

⁵⁹ Yunanistan'ın Ortadoğu kesiminde bulunan antik bir yerleşim bölgesidir. Bknz; Niceguyedc, 'Attica', <https://en.wikipedia.org/wiki/Attica>, (02.09.2016).

Hacı Ali Haseki tarafından 18. yüzyıl sonunda inşa edilen bu duvarlar, Yunanistan'ın bağımsız olmasıyla birlikte Yunan devletinin kurulması üzerine yıkılmıştır. O dönemde inşa edilen bu duvarlar dört bin metredir ve yedi kapıdan meydana gelmektedir. Hatta o dönemde bulunan minarelerin de sonrasında yıkıldığı bilinmektedir.⁶⁰

Bunun yanı sıra 1770 yılında Rusya'nın Mora'yı işgal ederek, burada çıkardığı ayaklanma ile şehri yağmalayıp pek çok insanı katletmesi; Yunan halkının Anadolu'ya kaçmasına ve şehrin büyük tahribatına sebebiyet vermiştir. 1779 yılından sonra Mora yeniden restore edilerek, camiler ve kaleler tamir edilmiştir. Şehrin işgal sırasında azalan nüfusu tekrar artmıştır.⁶¹

Forbin, Pire⁶² kapısının yakınlarında yaptıkları bir kazıdan bahsederken Etrüsk vazosu olarak adlandırılan ve yolculuk dönüşü ülkesine götürdüğü bir vazoya rastlar. Bu vazo; İtalya'nın Tiber ile Arno nehirleri arasındaki bölgede, M.Ö. 6.yüzyıla dek yaşamış olan Etrüsklere aittir. Etrüsklerin zaman içerisinde Güney İtalya'da bulunan Yunanlılar ile temasa geçmesi, iki kültürün gerek sanat alanında gerek kültür noktasında birbirini etkilemesine ve birbirinden etkilenmesine neden olmuştur. Atina'da bulunan antik kalıntıların arasında bu vazoya rastlaması ülkesi adına büyük bir kazanımdır.

Forbin, Atina'da iken dervişlerin gösterisine iştirak etmiştir. Bu gösteriye katıldığı kulenin Andronicus Cyrrestes tarafından yapıldığı bilgisini de paylaşmıştır. Sekiz köşeli, her yanına figürler kazınmış ve her bir köşenin bir rüzgârı temsil ettiği, Makedonyalı astronom Cyrrestes tarafından inşa edilen bu kule rüzgârların kulesi olarak bilinmektedir. Antik dönemde kulenin tepesinde elinde bir çubukla Triton'un⁶³ bronz figürü yer almaktaydı. Rüzgârgüllerinden esinlenerek yapılan bu figür rüzgârın esintisiyle birlikte dönerdi.⁶⁴ Dervişlerin bu kulede sundukları gösteri ve bu gösteri sırasında Mekke'den gelen hacıların getirdikleri zemzem⁶⁵ suyu karşısında dini bir heyecana kapılmaları seyyahın dikkatini cezbetmiştir. Müslümanlar için önemli olan Mekke ve Medine topraklarından getirilen ve kutsal kabul edilen bu suya atfedilen değer Forbin'e farklı gelmiştir. Diğer yandan dervişlerin

⁶⁰ Yunanistan'da Osmanlı Atina'sı Sergisi, <http://www.azinlikca.net/yunanistan-bati-trakya-ozel-haber/yunanistan-da-osmanli-atina-si-sergisi-2172015.html>, (19.05.2016).

⁶¹Machiel Kiel-John Alexander, 'Mora', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, Cilt: 30, s. 284.

⁶²Yunanistan'da bulunan Attika bölgesine bağlı bir liman kenti. Bknz; Οσελότος, 'Pire', [https://tr.wikipedia.org/wiki/Pire_\(%C5%9Fehir\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Pire_(%C5%9Fehir)), (02.09.2016).

⁶³Yunan mitolojisinde belden yukarısı insan, belden aşağısı ise balık şeklinde olan bir deniz Tanrısı.Bknz; Kırmızı renk, 'Triton', [https://tr.wikipedia.org/wiki/Triton_\(mitoloji\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Triton_(mitoloji)), (02.09.2016).

⁶⁴Llywelynll, 'Andronicus Cyrrhus', https://en.wikipedia.org/wiki/Andronicus_of_Cyrrhus, (19.05.2016).

⁶⁵Mekke'de Harem-i Şerif'te bulunan su kuyusundan çıkarılan ve Müslümanlar tarafından kutsal sayılan su. Bknz; Kibele, 'Zemzem', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Zemzem>, (02.09.2016).

yaşadıkları bu durumun da etkisiyle, gösterilerini daha büyük bir dini coşkuyla tamamlamaları seyyahın takdirini kazanmıştır.

Kendisinin bulunduğu istasyona, Caristo⁶⁶ Beyi'nin geleceği haberi seyyahın kendisini şanslı hissetmesine sebep olmuştur. Bey'in yeniçeriler, yaya Arnavutlar ve atlı askerlerden oluşan maiyetinin şehre varması üzerine orada bulunan halkın tavrı seyyahın gözünden kaçmamıştır. Türkleri, sergiledikleri birtakım hareketleri ile ayıran Forbin; orada bulunan Türk milletinin bu durum karşısında kendisini ayrıcalıklı hissettiğinden ve askerlerin ise ellerindeki bayrakları sallayarak, tüfeklerini boşalttıklarından söz eder. Hemen arkasından Rum halkın tavırlarını da dile getirerek okuyucuya karşılaştırma yapma imkânı sunar. Rum halkın, Türklerin aksine mutsuz ve huzursuz olduğundan söz etmesi seyyahımızın bakış açısını da ortaya çıkarır. Caristo Beyi için olumsuz düşünceler besleyen Rum halka Forbin de eşlik eder. Bu manzara, Rum halkın geçmişten bu yana istediği bağımsızlığa kavuşma düşüncesinin Forbin tarafından da desteklendiğini gösterir.

Forbin'in seyahatinden yalnızca birkaç yıl sonra bağımsızlığa kavuşmuş olan Yunanistan, seyahatin yapıldığı yıllarda bağımsızlık hisleriyle yanıp tutuşmaktadır. 1789 yılında Fransız İhtilâli ile gelen bağımsızlık fikri, Osmanlı topraklarına özellikle de Balkanlara sıçramıştır. 1804 yılında Sırp'ların bağımsızlık uğruna başlattığı bu isyanlar, Rum halkını da bağımsızlık yolunda cesaretlendirmiştir.

17 Ekim 1797'de yapılan Campo Formio Antlaşması ile bölgenin Fransa'nın nüfuzu altında kalması ve Napolyon'un Yedi Ada'ya yerleşmesi bu bölgede bulunan Rumlar arasındaki milliyetçiliği tetiklemiştir.⁶⁷ İsyanın açığa çıktığı 1821 yılının öncesinde Antik Yunan felsefesinin tekrar gün yüzüne çıkarılması, bu mirasa sahip çıkma düşüncesi, Fransız aydınların kitaplarının tercüme edilmesi, Fransa'daki fikir hareketlerinin yakından izlenmesi ve bağımsızlık adına örgütlerin kurulması Yunan isyanının hazırlık safhasını oluşturmuştur.

1821 yılında ise Rusya karşısında Osmanlı'nın zayıf bir devlet konumuna girmesi, askeri teşkilatta pek çok sorunla yüz yüze gelmesi ve asayiş boşluğunun oluşması bağımsızlık adına ilk Yunan isyanının Eflak Boğdan'da başlatılmasına sebep olmuştur. Bu isyanın başarısız olması, ikinci isyanın Osmanlı'nın merkezine fazlasıyla uzak bir konumda olan Mora'da gerçekleştirilmesine zemin hazırlamıştır. İsyanın büyük bir hızla Rumeli ve Anadolu topraklarına ulaşması dönemin padişahı II. Mahmud'u tedirgin etmiştir. Mora ve Girit valiliklerini elde etmek isteyen Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, fırsattan istifade ederek bu valilikleri elde etmek kaydıyla isyanı bastırmıştır. Her ne kadar isyan sırasında Avrupalı devletler bu bağımsızlığa karşıymış gibi davransalar da ilerleyen zamanlarda isyanı

⁶⁶Yunanistan'ın Girit'ten sonra ikinci büyük adası olan Eğriboz Adası'nda bulunan antik şehir devleti. Bknz; Attilios, 'Karystos', <https://en.wikipedia.org/wiki/Karystos>, (02.09.2016).

⁶⁷ Filiz Yaşar, **Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda Sakız Adası**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2005, s.10.

doğrudan desteklemişlerdir. Düvel-i Muazzama'nın Yunanlılara maddi destek sağlamasının yanı sıra haberleşme konusunda da desteğini esirgemediği malumdur.⁶⁸

İsyanın Mehmet Ali Paşa tarafından bastırılmasının ardından Avrupalı devletlerin baskısı ve Rusya'nın Osmanlı'ya 1828 yılında savaş açarak Edirne'yi alması üzerine Edirne Antlaşması imzalanmıştır.⁶⁹ Bu antlaşma ile özerk bir statü kazanan Yunanistan, antlaşmadan kısa bir süre sonra 1830 yılında resmen bağımsızlığını kazanmıştır. Bu olay Osmanlı Devleti'nin otoritesini yerinden sarsarak, Doğu Akdeniz'deki üstünlüğünü kaybetmesine neden olmuştur.⁷⁰

İsyanın pratik bir zeminde gerçekleştiği tarih olan 1821 yılından öncesi düşünüldüğünde, seyyahımızın Yunanistan'ı ziyaret ettiği dönem Yunanistan'ın bağımsızlığına gebe bir dönemdir. Fransa'nın da Yunanistan'ın bağımsızlığını istemesi ve isyan sırasında Rumlara para, silah gibi olanaklar sağlaması; Fransız bir seyyah olan Forbin'in bağımsızlık düşüncesiyle özdeşleşmektedir. Forbin'in Yunan bağımsızlığı için "*Yahudilerin Mesih'i beklemesi gibi Rumlar da bağımsızlığı bekliyordu.*" ifadesini kullanması bu durumu ne derece kutsal ve mühim saydığını kanıtlar niteliktedir. Bu da seyyahın bu konuda tarafsız bir bakış açısından uzaklaşarak, yanlı bir tavır sergilediğini gösterir.

Yunanlıların Osmanlı egemenliği altında zavallıca bir yaşam sürdüğünü söylemesi, Fransız seyyah Chateaubriand'ın Yunanistan seyahatini akla getirir. Zira Chateaubriand 1806-1807 yılları arasında Atina'ya yaptığı seyahatinde; Yunanlıları "*iğrenç boyunduruk altında baş eğen köleler*"⁷¹ olarak tanımlamıştır. Forbin'in Chateaubriand ile neredeyse birebir olan bu nitelmesi, Chateaubriand'ın yazdıklarının etkisi altında kalmış olabileceğini göstermektedir.

Atina'daki siyasi yönetime de değinen seyyah, bölgede var olan Osmanlı hâkimiyetini üstü kapalı bir biçimde küçümsemiştir. Atina'da geçmişte olduğu gibi sembolik olarak hâlâ senatörün seçildiğini söylerken bunun yanı sıra Rumlardan bölgede nüfuzu olan kadıya, müftüye ve bölükbaşına boyun eğdiklerine vurgu yapmaktadır. Bunu acınası bir durum olarak nitelmesi ve Rumlardan "derdin ve çilenin çocukları" olarak söz etmesi bağımsızlığı en az Rumlardan kadar istediğini açığa çıkaran bir diğer unsurdur.

Batılı seyyahların Doğu topraklarına seyahat etmedeki amaçları her ne kadar çeşitli sebeplere dayansa da, ziyaret edilen ülkelerdeki değerli ve antik kalıntıları ülkelere kaçıрма

⁶⁸ Salahi Sonyel, "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", *Belleten*, Cilt: LXII, Sayı:233, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s.120.

⁶⁹ Filiz Yaşar, **Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda Sakız Adası**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2005, s.33.

⁷⁰ Refik Yurtseven, "Osmanlı İmparatorluğunda Yunan Ayaklanması (1821-1829)", *Askeri Tarih Dergisi*, Sayı: 2, Yıl: 1, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1976, s.32.

⁷¹ François René de Chateaubriand, **L'itnérarire De Paris a Jérusalem**, Çev. Oğuz Peltek, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1949, Cilt: 3, s.60.

arzusu çoğunlukla üstün gelmiştir. Doğu topraklarına ait pek çok kıymetli eser günümüzde olduğu gibi geçmişte de Batılı seyyahlar tarafından yabancı ülkelere götürülerek, bu eserler kaçırılan ülkelereki müzelerde sergilenmiştir. XVII. yüzyıldan itibaren Forbin'in de seyahat ettiği Yunanistan, antik eserlere sahip olmak amacıyla ziyaret edilen bir ülke konumuna gelmiştir.

Antik eserlere yasal olmayan yollardan sahip olma konusunda İngiltere'de bu alana Kont d'Arundel öncülük etmiştir. Kral I.Charles ve Buckingham Dükü ise d'Arundel'e sitemde bulunmuştur. Sanat aşığı bir diplomat olan d'Arundel, heykel ve yazıt bulmak üzere Yunanistan'a seyahat etmeyi tasarlamıştır. Onun için; "Antik Yunanistan'ı İngiltere'ye nakletmek istiyor" denilmiştir. D'Arundel antik kalıntılara sahip olma amacı doğrultusunda aktif olarak antik eser arayan bir simsar ağı kurmuş ve evi ile bahçesini meraklıların ziyaret ettiği bir müzeye dönüştürmüştür⁷² Seyahatnamede isimleri geçen Bay Fauvel, Bay Grappius, Choiseul Gouffier, Thomas Bruce Elgin gibi isimler de yaptıkları kazılarda pek çok eseri kendi ülkelerine nakletmişlerdir.

Forbin'in de bahsettiği ve Britanya elçisi Thomas Bruce Elgin tarafından İngiltere'ye kaçırılan kalıntıların da mevcut olduğu bilinmektedir. 1801-1812 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin İngiltere Büyükelçisi olan Elgin'in, dönemin padişahı III. Selim'den kalıntıları ülkesine götürme konusunda bir ferman aldığı iddia edilmektedir.

Murat Bardakçı'ya göre; Elgin, Parthenon'dan geriye kalan heykellerle birlikte pek çok kalıntıyı taşıma ücretini kendisi karşılayarak İngiltere'ye götürmüş ve hatta bu eserleri barbar Türklerin elinden kurtardığını söylemiştir. Kendisinin ölümünden sonra ise bu eserler ailesi tarafından 1841 yılında British Museum'a satılmıştır ve hâlâ da bu müzede sergilenmektedir.⁷³

Yunan topraklarını ziyaret ettiğinde birçok antik kalıntıyı harap halde bulan Fransız seyyah Chateaubriand, bu duruma tepki olarak şunları kaleme almıştır; '*Kaleden aşağı inerken Parthenon'dan bir parça mermer aldım; Agamemnon'un mezar taşından da bir parça topladım ve o andan sonra uğradığım anıtların her birinden de gizlice bir şeyler aldım. Benimkiler, Choiseul Markisi'nin ve Lord Elgin'in götördükleri kadar güzel yolculuk anıları değil elbette ama bana yetiyorlar.*'⁷⁴

⁷² Roland-Françoise Etienne, **Antik Yunan: Bir Keşfin Arkeolojisi**,(Çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, (2.baskı), s.35.

⁷³Murat Bardakçı, 'George Clooney'nin yeni karısını dikkatle izlememiz lazım', **Habertürk**, 31.10.2014, <http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1004824-george-clooneynin-yeni-karisini-dikkatle-izlememiz-lazim>, (07.09.2016).

⁷⁴ Françoise Rene de Chateaubriand, **Itineraire de Paris a Jerusalem- Paris'ten Kudüs'e Yolculuk**, 1811.

Forbin'in Atina'da geçirdiği on yedi günlük seyahatine bakıldığında, seyahatinin amacına da uygun olarak antik kalıntılar üzerine ayrıntılı bilgiler verdiğini görmek mümkündür. Her ne kadar birtakım davetlere, düğünlere katılmış ve farklı milletlere mensup insanlarla tanışmış ise de bu unsurlara dair verdiği bilgiler sınırlıdır. Atina'daki seyahatini tamamladıktan sonra gönülsüz olarak bu şehri terkeden Forbin, buradan Lezárd isminde bir başka gemiyle İstanbul'a geçmiştir.

2. Türkiye

Forbin, İstanbul'a ulaştığında Osmanlı tahtında II. Mahmud bulunmaktadır. Yeniçeri isyanları, merkezi idareyi sarsan zorba idareciler ve ayanlar, Sırp ve Yunan ayaklanmaları, İran ve Rus savaşları, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı bu dönemde devleti meşgul eden sorunlardır. Ayrıca merkezi otoriteyi kaybeden devleti toparlamak adına II. Mahmud tarafından gerçekleştirilen ıslahatlar da dönemin önemli unsurlarındandır.⁷⁵

Batılı seyyahların neredeyse tümünde var olan barbar ve despot Doğu algısı Forbin'i de etkisi altına almıştır. Şehrin güzelliğinden fazlasıyla etkilenmesine rağmen bu güzelliği Doğu halkının despotluğu ile bağdaştıramadığını ifade etmiştir. Kıyıya vardıklarında veba konusunda birtakım temayüllere maruz kalmaları da seyyahın dikkatini çekmiştir.

Tarihin eski dönemlerinden beri farklı toplumların maruz kaldığı kara ölüm olarak da adlandırılan veba salgını, yazarın seyahatini gerçekleştirdiği yıllarda da gün yüzüne çıkmıştır. Osmanlı toplumunda ilk olarak 1403 yılının bahar aylarında görülmüştür. Osmanlı'nın fetihler yoluyla genişlediği 1453 ve 1600 yılları veba salgınına ortam hazırlayan yıllardır. Fetihler sebebiyle gelişen devletlerarası ilişkiler hastalıkların yayılmasına da sebep olmuştur.

Evliya Çelebi'ye göre Osmanlı'ya musallat olan vebanın sebebi; İstanbul'un sahip olduğu bir tılsımın yok edilmiş olmasıdır. Çelebi, Seyahatnamesi'nde eski dönemlerde Sultan Bayezid-i Veli Hamamı'nın bulunduğu bölgede 80 arşın olan dört köşe ve tek parça bir sütun bulunduğunu ve bu sütunun Gezbazya adında bir kâhin tarafından tılsımlandığını söylemektedir. Beyazid-ı Veli tarafından bu sütunun yıktırılıp yerine hamam yaptırılmasının veba salgınlarının sebebi olduğunu belirtmektedir.⁷⁶

XV. yüzyılda İstanbul; 1468, 1469, 1470, 1471, 1472, 1475 yılları boyunca vebayla mücadele etmek zorunda kalmıştır. XVI. yüzyıla gelindiğinde ise 1511, 1526, 1561, 1581,

⁷⁵ Kemal Beydilli, "Mahmud II", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, Cilt: 27, s.353.

⁷⁶*Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi: İstanbul*, Cilt:1/1.Kitap, [Haz.] Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s.34.

1584, 1586, 1590, 1592 ve 1599 yılları da veba yüzünden pek çok insanın öldüğü yıllardır.⁷⁷ 1501 yılında meydana gelen veba salgınında yaklaşık 25 bin kişinin öldüğü bilinmektedir. 1625, 1637, 1648, 1653, 1673, 1765, 1792, 1812, 1837, 1845 ve 1847 yılları da veba yüzünden pek çok insanın hayatını kaybettiği yıllardır.⁷⁸

XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise veba yüzünden hayatını kaybedenlerin eşyalarının eskiciler tarafından başkalarına satılması vebanın 68 yıl boyunca sürmesine neden olan etkenlerden biridir.⁷⁹ 500.000 civarında olan İstanbul nüfusu 1811-1812 yıllarında veba yüzünden 100.000 kadar azalmıştır.⁸⁰

1836 ve 1837 yıllarında İstanbul'da etkili olan veba salgınında ise insanlar ev ziyaretlerine gittiklerinde tütsülenerek ve günlük hayatta da tuzlanmış gıdalar tüketerek bu hastalıktan korunmaya çalışmışlardır.⁸¹ Osmanlı topraklarını terkettiği düşünülen veba 1894 yılında ortaya çıkarak yarım yüzyıl kadar devam etmiştir.⁸² Dolayısıyla Forbin'in Doğu topraklarına seyahat ettiği yıllarda da Osmanlı Devleti veba ile mücadele etmekteydi. Hastalığın daha da ilerlememesi için gemi yoluyla Doğu topraklarına gelen yabancı seyyahlar kontrol edilmekteydi. Devleti bu denli kayba uğratan salgın için her ne kadar etkili bir tedbir alınmasa da seyyahlara basit temayüller uygulanmaktaydı.

İstanbul'daki Fransız elçisi Marquis de Riviere'nin Tarabya'daki evinde misafir edilen Forbin, Kürkçüler bedestenini gezerken şehirde yaşayan milletlere dair ufak da olsa çıkarımlarda bulunmuştur. Türklerin kendisine dirsek attığını iddia etmiştir. Muhtemelen bu durumu zihnindeki barbar Türk algısı ile birleştirerek dile getirmiştir. Ermenileri sahtekâr, Yahudileri yağcı bir millet olarak nitelemiştir. Üç farklı millete de olumsuz özellikler atfetmiştir. Fakat Rumlar hakkında sadece kendisine tebessüm ettiklerini söyleyerek, onlar hakkında olumlu bir izlenimde bulunmuştur. Gerek Atina'da iken orada yaşayan Rumlara, gerek İstanbul'daki Rumlara karşı olumlu bir bakış açısı içerisindedir.

⁷⁷ Heath W. Lowry, "Pushing the Stone Uphill: The Impact of Bubonic Plague on Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries", **Osmanlı Araştırmaları** 23, 1995, ss.124-126.

⁷⁸ Halil İnalçık, "İstanbul-Türk Devri", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 23, İslam-Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2001, ss.236-237.

⁷⁹ Nuran Yıldırım, "Salgınlar", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s.423.

⁸⁰ Daniel Panzac, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba: 1700-1850**, Çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s.183.

⁸¹ Nuran Yıldırım, **İstanbul'un Sağlık Tarihi: Sağlık Teşkilâtı-Salgınlar Bulaşıcı Hastalıklar ve Mücadele Koruyucu Sağlık Kurumları-Hastaneler-Tıp Eğitimi**, İstanbul 2010 Kültür Başkenti Ajansı, İstanbul, 2010, s.58.

⁸² Daniel Panzac, "Waba" section on "In the Ottoman Empire", **The Encyclopedia of Islam** (New Edition), Brill, Leiden, 2002, Cilt: 11, s.4.

Hükümdar ve halk bütünleşmesini sağlayan, dini, hukuki, sosyal ve kültürel açıdan büyük bir önem arz eden, Sultanın camiye gidiş ve dönüşünü kapsayan Cuma selâmlığı⁸³ İstanbul'u ziyaret eden Batılı seyyahlar için merak konusu olmuştur. Hatta padişahın Cuma selâmlığını görmek için seyahatinin süresini uzatan seyyahlar olduğu da bilinmektedir.⁸⁴ İstanbul'da bulunduğu sırada pek çok Batılı seyyah gibi Forbin de dönemin padişahının Cuma selâmlığına şahit olmuştur. Sultan II. Mahmud'u camiye giderken gören seyyah, ağırlıklı olarak onun fiziki özelliklerine yer vermiştir. Padişahın fiziki özellikleri doğrultusunda karakteri hakkında çıkarım yapan seyyah bu konu üzerinde fazla durmayarak, tarafsız bir tutum takınmıştır.

Bunun yanı sıra Doğu'nun erkeklerinden söz ederken, bu erkeklerin fiziksel özellikleri ile tavırları arasında bir tutarsızlık olduğuna da değinmiştir. Müslüman bir kimliğe sahip olan Doğu halkının fiziksel sembollerinden biri olan sakal bırakmayla ahlaksız ve hain tavırları bağdaştıramamıştır. Ayrıca Osmanlı'nın o yıllarda içinde bulunduğu siyasi durum da Forbin'in satırlarına yansımıştır. Daha önce de bahsedildiği gibi Osmanlı'nın mücadele ettiği bağımsızlık hareketleri, ordunun durumu, Avrupalı devletlerin baskısı seyyahın söylediklerini destekler niteliktedir.

Bunun yanı sıra seyyahın özellikle Rusya'nın bu dönem Osmanlı politikasına dair birtakım bilgiler paylaşmış olması da önemli bir unsurdur. Zira 1797 yılında Fransa'nın İtalya'yı işgal etmesi ve 1798'de Mısır'a saldırması; Osmanlı'yı, Rusya'nın da içinde yer aldığı bir ittifaka mecbur bırakmıştır. Ayrıca Osmanlı'nın iç işlerine karışmak adına her durumda Osmanlı bünyesinde yaşayan Hıristiyanları öne süren Rusya'nın yanı sıra, Hıristiyanların da Rus nüfuzunu arzu ettiğine Forbin'in satırlarında rastlamak mümkündür.

İstanbul'dan ayrılışından beş gün sonra İzmir limanına ulaşan Forbin, öncelikle yolculuğa birlikte başladıkları fakat geçirdiği bir rahatsızlık sonucu kendisiyle birlikte seyahate devam edemeyen arkadaşı Bay Huyot'u ziyaret etmiştir. Bu ziyaretin ardından İzmir ile ilgili gözlemlerine yer veren seyyahın dikkatini şehirde iç içe ve huzur içerisinde yaşayan farklı milletlere mensup insanlar çekmiştir.

1818 yılında İzmir'e seyahat eden William Turner'ın verdiği bilgiler Forbin'in İzmir'e dair verdiği bilgileri destekler niteliktedir. Turner'ın ifadesine göre o yıllarda İzmir'de 50-60 bin Türk, 30000 Rum, 8000 Ermeni, 8000 Yahudi ve 2000-3000 Frenk olmak üzere 100000

⁸³ Mehmet İpşirli, "Cuma Selâmlığı", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, Cilt: 8, s.90.

⁸⁴Philippe du Fresne Canaye Sultan Selim'i görebilmek için üç ay beklemek zorunda kalmıştır. Bknz; Philippe du Fresne Canaye, **Le Voyage du Levant (1573)**, Paris, 1897, ss. 120-127'den aktaran Metin And, **16.Yüzyılda İstanbul, Kent-Saray-Günlük Yaşam**, 3.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, s.119.

kişi yaşamaktadır.⁸⁵ Ayrıca 1815 yılında İzmir'e gelmiş olan Otto Friedrichs von Richter, Frenklerin İzmir'de büyük bir özgürlük içinde yaşadığını; hatta kadınların bile gece yarlarına kadar endişe duymadan dışarıda gezdiklerini⁸⁶ söylemiştir.

Kozmopolit bir şehir olan ve farklı ırklara mensup pek çok insanı bünyesinde barındıran İzmir'deki ticari canlılık da Forbin'in yazdığı satırlara yansımıştır. Mübahat Kütükoğlu'nun İzmir hakkındaki şu ifadesi kentteki ticari hayata dair ipucu vermektedir:

*Açık denizin tesirlerinden uzak mükemmel bir liman olması, sahile pek yakın bir mesafede suların derinleşmesi dolayısı ile gemilerin girip çıkmasına elverişli bulunması, Anadolu'nun, Batı'ya açılan kapısı durumundaki İzmir'e dünyada rakipsiz bir yer sağlamıştır.*⁸⁷

Aynı şekilde İzmir'i ziyaret etmiş olan Fransız seyyah Cornelius de Bruyn İzmir'in ticaret için elverişli bir şehir olduğundan ve körfezi dolduran gemiler aracılığıyla Avrupa'dan daima yeni haberler geldiğinden bahseder.⁸⁸ XVII. yüzyıldan itibaren ticaret merkezi olma yolunda önemli bir konuma sahip olan kent; ipek, pamuk, tahıl gibi ürünleri içerisinde barındırması açısından ön plânda olmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti tarafından Batılı devletlere birtakım ticari imtiyazlar verilmesi ve İzmir'deki ticaretin güvenli ve ucuz olması da şehirdeki ekonomik hayatı canlandıran unsurlar arasındadır. Forbin ile yakın dönemlerde İzmir'e seyahat eden Baron Felix de Beaujour (1800-1817) da İzmir'e dair şu satırları kaydetmiştir:

*İzmir askeri hiçbir öneme sahip değildir; fakat buna karşılık çok büyük bir ticari öneme sahiptir; çünkü tüm Asya Türkiyesi'nin deposu durumundadır. Tüm ülkelerin yolları buraya açılır ve her gün Asya'nın mallarını buraya taşıyan kervanlar görülür. Hindistan'ın müslin ve şalları, İran'ın ipek ve halıları, Arabistan'ın kahvesi ve kokuları, Mısır'ın pirinci, şekeri ve hurmaları, Ege adalarının zeytinyağları ve şarapları, Makedonya ve Trakya'nın yün ve tütünlüğü, İstanbul ve Karadeniz'in tüm ürünleri, Avrupa fabrikalarının ve imalathanelerinin çeşitli mamul ürünleri buraya gelmekte ve bu şehirden tüm Avrupa'ya pamuk, yün, inek, keçi ipliği, mazı, kökboya, zincifre, ilaç, esans ve binbir çeşit meyve gönderilmektedir.*⁸⁹

Seyyah, İzmir'in İskender veya Lysimakhos tarafından keşfedildiği bilgisini de vermiştir. İzmir'in geçmişine baktığımızda İ.Ö. 545 yılında Pers istilası tarafından tahrip edilmiş bir şehir karşımıza çıkar. Büyük İskender'in İ.Ö. 334 yılında Pers ordusunu yendikten sonra Efes'e doğru ilerlediği ve İzmir yöresine vardığında şimdiki Kadifekale civarında ilâhi

⁸⁵ İlhan Pınar, **Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, Mart 2001, 1.Basım, s.120.

⁸⁶ Pınar, s.114.

⁸⁷ Mübahat Kütükoğlu, **İzmir Tarihinden Kesitler**, İzmir, 2000, s.285.

⁸⁸ Cornelius de Bruyn, Voyage du Levant, Paris, 1714, s.27'den aktaran Gülgün Üçel-Aybet, Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları, İletişim Yayınları, (4.baskı) , 2010, s.574.

⁸⁹ İlhan Pınar, **Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir (1608-1918)**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, Mart 2001, 1.Basım, s.104.

bir işaret olarak yeni bir Smyrna kenti kurması istenmiştir. Bu işaret doğrultusunda kent yeniden oluşturulmuştur. Kentin kuruluşu İskender dışında kendisine bağlı iki komutana da atfedilmektedir.⁹⁰ Dolayısıyla seyyahın bahsettiği Lysimakhos isimli komutanın zikredilenlerden biri olması muhtemeldir.

Seyahat ettiği bölgelerde fırsat buldukça çizimler yaparak bu mekânları ölümsüzleştirmek isteyen seyyah, Çeşme şehrinin bir çizimini yaptığını ifade ederken Çeşme Deniz Muharebesi'nden kısaca da olsa bahsetmeden geçmemiştir.

1770 yılında Mora'daki Rumları galeyana getirmek adına Rus donanmasının Akdeniz'e açılmasıyla aynı dönemde Osmanlı donanması da Mora'ya yardım için gönderilmiştir. Suluca Adası yakınlarında Rus donanmasının Osmanlı donanmasını başarısızlığa uğratması, Osmanlı'nın Çeşme tarafına çekilmesine sebep olmuştur. Burada da Rus donanmasıyla karşılaşan Osmanlı Devleti savunma konumu almak adına donanmayı Çeşme limanının içine sokarak sahile toplar yerleştirmiştir. Donanmanın hareket imkânı olmadığını fark eden Ruslar, limanın ağzını kapatarak ateş kayıklarını limanın içine bırakmışlardır ve Osmanlı'ya ait yaklaşık otuz gemi yanmaya başlamıştır.⁹¹ Çeşme baskınından önce 1571 yılında İnebahtı'da Haçlılar tarafından yakılan Osmanlı donanması; 1827 yılında Navarin'de Ruslar tarafından ve 1853 yılında Sinop baskınında Fransız, Rus ve İngiliz birlikler tarafından üç kez daha yakılmıştır.

1770 yılında gerçekleşen Çeşme vak'asının ardından beş bin Osmanlı askeri kaybedilirken, Rus Kraliçesi II. Katerina donanmanın generallerinden Alexis Orlof'a Çesmeski (Çeşmeli) ünvanını vermiştir. Bu olay üzerine Akdeniz ve Ege'de daha rahat hareket edeceğini düşünen Rusya, emeline ulaşamayarak Osmanlı'ya ekonomik anlamda zarar vermekten öteye geçememiştir.⁹² Forbin, ismini zikrettiği bu olaydan müspet ya da menfi herhangi bir yorum yapmadan bahsetmiştir.

3. Kutsal Topraklar

Forbin'in seyahatnamesinin Kutsal Topraklar bölümünde ayrıntılı olarak yer verdiği ve üzerinde çokça durduğu unsurun Cezzâr Ahmed Paşa ve Akka Savunması olduğu dikkat çekmektedir. Bosnalı olan Cezzâr Ahmed Paşa, ilk yıllarda Bosna Valisi Hekimoğlu Ali Paşa'nın hizmetinde bulunarak onunla birlikte Mısır'a gitmiş ve burada kaldığı süre boyunca bölgeye dair pek çok tecrübe kazanmıştır.

⁹⁰Sabri Yetkin – Fikret Yılmaz, 'İzmir'in Yeniden Kurulması'
<https://www.izmir.bel.tr/Izmir%E2%80%99inTarihi/225/196/tr>, (20.05.2016).

⁹¹ Münir Aktepe, "Çeşme Vak'ası", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, Cilt: 8, ss.288-289.

⁹² Münir Aktepe, s. 289.

İlk olarak Sayda ve Şam valiliği yapmış, zamanla büyük bir ün elde etmiştir. Hunadi urbanı ile yaptığı mücadelelerde pek çok insanı develeriyle birlikte öldürdüğünden dolayı, deve kasabı anlamına gelen “Cezzâr” lakabıyla anılmaya başlanmıştır.⁹³

Sayda Valisi iken başkaldıran asi kabilelerle, şeyhlerle mücadele ederek; Suriye ve Lübnan’da kesin bir otorite kurmuştur. Şam Valiliği’ni de gerçekleştirdiği bu önemli hizmetler sonucu elde etmiştir.⁹⁴ Şam ve Sayda valilikleri boyunca Akka’da ikâmet eden Cezzâr Ahmed Paşa, Sayda ve Beyrut’ta olduğu gibi Akka’da da ticari faaliyetleri bizzat kontrolü altına almıştır. Bu durumun ticari çıkarlarını zedeleyeceğinden endişe duyan Fransızlar, Cezzâr Ahmed Paşa hakkında olumsuz propagandalar yaparak onu III. Selim’e şikâyet etmişlerdir. Fransızlarla olan bu ilişkiler Napolyon ile sonraki yıllarda daha farklı bir hâl almıştır.⁹⁵ Napolyon’un Mısır’ı işgal etmesiyle paniğe kapılan Osmanlı, bölge hakkında engin bir tecrübeye sahip olan Cezzâr Ahmed Paşa’yı Mısır seraskerliğine tayin etmiştir. Cezzâr Ahmed Paşa’nın Mısır’a gitmesi üzerine Napolyon yönünü Akka’ya çevirmiştir.

Akka’da iki devlet arasında gerçekleşen mücadelede fazlasıyla darbe alan Napolyon, kuşatmadan netice alamayacağını anlayınca barış teklifinde bulunarak Cezzâr Ahmed Paşa’ya başına süslü bir besmele iliştiirdiği Arapça bir mektup göndermiştir.⁹⁶ Cezzâr Paşa ise cevap olarak; “Bonapart Köpeği, kâfir ve hilebaz, sözünde duracağı şüpheli görünen yalancı, yağmacı bir insan olmakla cevap yazmaya layık değildir. Bizim ona verecek kesin ve doğru cevabımız yağlı kurşun ile keskin kılıçtır”⁹⁷ demiştir.

1799 yılında Akka kuşatmasını başarıyla kovuşturan Cezzar Ahmed Paşa hakkında bu olaydan sonra başkaldıracağına dair söylentiler yayılmış ve bunun üzerine sadrazamın emri altına girmiştir. Hicaz seraskerliği ve Şam valiliğine getirilmesinin ardından 23 Nisan 1804’te Akka’da vefat etmiştir.⁹⁸

Valilik yaptığı farklı gruplardan oluşan coğrafyada bulunan aşiretlerin, nüfuzlu grupların, ticari menfaatini kaybeden Avrupalıların kendisine düşman olması sert ve acımasız olduğu kadar disiplinli bir siyaset uygulama zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir.⁹⁹ Cezzâr Ahmed Paşa’nın şiddet de içeren uyguladığı bu politika Batı kaynaklarına daha da abartılı bir

⁹³ Feridun Emecen, Cezzâr Ahmed Paşa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, Cilt: 7, s.516.

⁹⁴ Cezzar Mustafa, **Resimli Tarih Mecmuası**, Kasım 1952, Cilt: 3, s.35.

⁹⁵ Feridun Emecen, ‘Cezzar Ahmed Paşa’, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, Cilt: 7, s.517.

⁹⁶ Resmî Mustafa Efendi, **Gazaname-i Cezzar Gazi el-Hac Ahmed Paşa**, (Haz. Osman Koç), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1992, s.67.

⁹⁷ Resmî Mustafa Efendi, s.68.

⁹⁸Feridun Emecen, s.518.

⁹⁹ Emecen, s. 518.

dille ister istemez yansımıştır. Akka müdafaasıyla bütünleşen Paşa, sadece bununla anılmakla kalmamış; Cezzâr Ahmed Paşa denilince özellikle Batı dünyasında zalimlik, gaddarlık, deve kasaplığı gibi söylemlerle de anılır olmuştur. Özellikle Fransız bir seyyah olan Forbin'in, Cezzâr Ahmed Paşa'dan nefret söylemleriyle bahsetmesi doğal bir durumdur. Fransızların, Paşa yüzünden Akka'ya sahip olamamalarının beraberinde getirdiği intikam hissi, Paşa'nın bu yönünün daha da abartılmasına ve devlet yönetiminde sahip olduğu başarıların gölgede bırakılmasına yönelik bir amacı da barındırmaktadır.

Keza Baron de Tott'un Türkiye'ye dair anılarında Cezayirli Hasan Paşa'yı aşağılayıcı pek çok ifade kullanması¹⁰⁰ diğer Avrupalı milletlerde olduğu gibi Fransızlarda da bulunan ön yargılı ve taraflı bakış açısını açığa çıkarmaktadır.

Forbin'in seyahatnamesinde geçen ve dikkat çeken bir diğer unsur Hayim Farhi isimli bir Yahudi'den ayrıntılı olarak bahsetmesidir. Cezzâr Ahmed Paşa'nın emri altında olduğunu söylediği Hayim Farhi'nin evine misafir olmuştur. İsrail devleti henüz kurulmadan önce Filistin'de yaşayan Yahudilere Yişuv denilmekteydi. Yişuv, Yahudi cemaati anlamına geliyordu.¹⁰¹ Hayim Farhi de yaşadığı dönemde Filistin Yahudi Cemaati'nin lideri konumundadır.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında İsrail'in kuzeyinde yer alan Celile bölgesinin yöneticisinin danışmanlığını yapan Farhi; Yahudiler arasında, Talmud öğretisinde akıllı ve yetenekli anlamına gelen *Hakham* olarak anılmıştır. Sonraki yıllarda her türlü kaprisine katlandığı ve tarafından bir gözünün kör edildiği Cezzâr Ahmed Paşa'nın emrine girmiştir.¹⁰²

Hayim Farhi hakkında sahip olduğumuz bilgiler ayrıntılı olmamakla birlikte ulaştığımız bilgiler seyyahın verdiği bilgilerle birebir örtüşmektedir. Bizzat kendisiyle tanışan ve evinde bulunmuş olan Forbin de kendisinin çok zengin olduğunu söylemiş ve bu aşamaya nasıl geldiğini ifade etmiştir. Seyyahın en başından beri belirgin yönü olan realist üslubu bu noktada da okuyucuya yansımaktadır.

Seyyah son güzergâhı olan Kudüs'e dair izlenimlerine ayrıntılı olarak yer vermiştir. Gerek Kudüs'te yaşayan milletlerden gerek Kudüs kadınlarından ve orada bulunan mimari yapılardan çokça söz etmiştir. Lût Gölü'nün batısında bulunan ve Yahudiler tarafından

¹⁰⁰Baron de Tott, 18. Yüzyılda Türkler, Çev. Mehmet R. Üzmen, Tercüman 1001 Eser Yayınları, İstanbul, ss.176-177.

¹⁰¹ YBot, Filistin Yahudileri', https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Filistin_Yahudileri, (24.05.2016).

¹⁰² Editor2020, 'Haim Farhi', https://en.m.wikipedia.org/wiki/Haim_Farhi, (24.05.2016).

Yeruşalayim, Batılılar tarafından Jerusalem, Müslümanlar tarafından Kudüs olarak da ifade edilen Kudüs şehri; üç ilâhi dinde de kutsal sayılan bir şehirdir.¹⁰³

M.Ö. XV. Yüzyıl civarında Yebusilerin elinde olan şehir Hz. Davud tarafından ele geçirilmiştir. Davud'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu Süleyman, Mescid-i Aksa'yı ve kendisi için bir saray inşa ederek Yahudiler için değerli olan ahid sandığını mabede koymuştur. Süleyman'ın ölümünün ardından Yehuda Krallığı'na başkentlik yapan Kudüs; üç kez Babillerin işgaline maruz kalmış, harap edilerek değerli eşyalar alınmıştır. Pers İmparatorluğu'nun 538 yılında şehre hâkim olmasıyla birlikte tapınak yeniden inşa edilmiştir. İkinci tapınak da M.S. 70 yılında Romalılar tarafından yıkılmıştır.¹⁰⁴ Hz. Ömer döneminde Müslümanların denetimine giren şehir, Haçlı seferleri dolayısıyla bir süre Latin Krallığı'nın egemenliği altına girse de Selahaddin Eyyubi tarafından 538 yılında ele geçirilmiştir. Daha sonra 1517 yılında Yavuz Sultan Selim komutasındaki ordu şehri ele geçirmiş ve Kudüs 1917 yılına dek Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır.

XIX. yüzyılın başlarında on iki bin civarında olan şehrin nüfusu¹⁰⁵; 1849 yılında 6184 Müslümanı, 3744 Hıristiyanı ve 1790 Yahudiyi kapsayarak 11.682 kişiye düşmüştür.¹⁰⁶ Forbin'in 1817-1818 yıllarında verdiği rakama göre ise şehirde 25.000 yerli yaşadığı abartılı bir söylem olmuştur.

Ayrıca Kudüs'e seyahat etmeden önce Forbin'in Kudüs'e dair yazılan seyahatnameleri okuduğu anlaşılmaktadır. Şehre dair izlenimlerine geçmeden, kendi izlenimlerinin Fransız seyyah Chateaubriand'ın izlenimleri yanında eksik kalacağını ifade etmiştir. Chateaubriand 1806-1807 yılları arasında Paris, Mora, Yunanistan, Ege Adaları, İzmir, İstanbul ve Kudüs'e bir seyahat gerçekleştirmiştir. L'itinéraire De Paris a Jérusalem adlı seyahatnamesinin Kudüs yolculuğunu içeren bölümünde; Kudüs'te bulunan dini mekânlar, tapınaklar ve şehrin tarihi hakkında tafsilatlı gözlemlere yer vermiştir. Ayrıca Kudüs seyahati boyunca karşılaştığı her unsurda Türklere dair olumsuz çıkarımlar yapması ve taraflı bir yaklaşım sunması da önyargılı bir çalışma hazırladığını kanıtlar niteliktedir.

Kutsal mekânları gezerken geçmişte o mekânda yaşanmış olayları anımsaması ve bunu dile getirmesi; bu dile getirişi yaparken de çeşitli şairlerin mısralarına yer vermesi Forbinle benzer yönlerindedir. Chateaubriand'ın özellikle Tasso'nun Kurtarılmış Kudüs (La

¹⁰³ Ömer Faruk Harman, "Kudüs", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, Cilt: 26, ss. 323-324.

¹⁰⁴ Ömer Faruk Harman, ss. 323-324.

¹⁰⁵ A.Bonne, **Jerusalem in History**, s.220'den aktaran, Kâmil Cemîl el-Aselî, "Kudüs", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, Cilt: 26, s.337.

¹⁰⁶ El-Aselî, s.337.

Gerusalemme Liberata)¹⁰⁷ isimli eserinden alıntılar yapması ve Forbin'in de seyahatnamesinin özellikle Kudüs kısmında Tasso'nun eseri dâhil olmak üzere farklı eserlerden de alıntılara yer vermesi Chateaubriand'ın etkisi altında kaldığını daha da netleştirmektedir.

Son olarak yazarın seyahatnamesini bir Arap kabilesine ait aşk hikâyesi ile bitirdiği görülmektedir. Bir Arap tarafından ateşin etrafında hep birlikte otururlar iken anlatılan bu hikâye, Forbin'in dikkatini çekmiş ve dediğine göre kendisine tercüme edilmiştir. Seyahatname ile doğrudan alakalı olmayan bu hikâyenin son kısımda yer alması, seyyahın eserini masalımsı bir hava yaratarak bitirme isteğinden ileri gelmiş olabilir. Ayrıca Doğu topraklarına seyahat eden gezginlerin genellikle seyahatnamelerinde gerçek ya da gerçek dışı hikâyelere yer verdikleri malumdur. Özellikle Osmanlı haremını merak eden pek çok seyyah haremın içine girmişçesine ya da Osmanlı ülkesinde Müslüman bir bayan ile aşk yaşadıkları yönünde hikâyeler uydurarak bunları seyahatnamelerine eklemişlerdir. Bu durum seyahatname kültürünün bir parçası hâline gelmiştir. Forbin'in dinlediğini belirttiği hikâyeyi seyahatnamesine eklemesi de bu tarz bir alışkanlığın ürünü olabilir.

¹⁰⁷İtalyan şair Torquato Tasso'nun I. Haçlı seferinde Godfrey of Bouillon'un ordusundaki Haçlıların Kudüs'ü ele geçişiğini anlattığı eseridir. Edebi açıdan yapma bir destan olarak nitelenen ve yirmi kantodan oluşan bu eser 1575 yılında tamamlanmıştır. Bknz; The Editors of Encyclopedia of Britannica, 'Gerusalemme Liberata', **Encyclopedia Britannica**, <https://global.britannica.com/topic/Gerusalemme-liberata>, (01.10.2016).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEYAHATNAMESİNİN TERCÜMESİ

Yunanistan, Türkiye ve Kutsal Topraklara Seyahatler (1817-1818)

Count Forbin, Yunanistan, Türkiye ve Kudüs'e Seyahatler, 1817-1818, Londra: Sir Richard Phillips ve Co.

ÖNSÖZ

Gösterişsiz bir mabette sütunlara gerek olmadığı gibi, sade ve gerçek bir anlatıda da önsözden vazgeçilebilir. Aynı fikirde olmakla birlikte, hemen hemen aynı zamana tekabül eden bir aralıkta kaynaklarımın hepsinden mahrum kaldığımı ve kamuya daha faydalı bir çalışma sunabilmek adına iki bilim insanının¹⁰⁸ yardımına muhtaç kaldığımı altını çizerek, bu önsözden istifade etmek adına gayret göstereceğim.

Böyle olunca, bu anlatı yalnızca bir gezgine ait süslemelerin resmedildiği bir eskiz defteri ve metin olarak dikkate alınmalıdır. Zamanlarını ve çabalarını bahşeden sanatkarların hünerleri olmasa, çizimlerin pek bir değeri olmazdı. Bu düşünce bana coşkuyla başarıyı vaat ederken her daim canlı kalacak minnettarlığımı hatırlatıyor.

Bir Arapla alakalı olan bölüm, Suriye yerleşik halkına zulmeden belanın iki yüzü hakkında bir fikir yansıtmak adına hizmet edecektir. İlgi ile de okunacaktır şüphesiz.

Bu görevi tamamladığımda bir yandan kendimden bezmiş, bir yandan da çizimlerin dâhice icrası sayesinde cesaretlenmiştim. Silip yeniden başlamak için arzulu olsam da, daha iyisini yapma hususunda belki fazla hassastım.

Gerçek her daim çok güçlü bir çekiciliğe sahip olmuştur. Benden beklenen de izlenimlerimin aslına sadık tasvirlerini çok daha güvenli bir şekilde sunmamdı. Hissettiğim heyecan ve coşku, her şeyin aslında daha önce yazılıp çizilmiş olduğunu bana unutturmuştu. Yine de şaşırtıcı olan, nesnelerin bizzat kendilerinin beklenmedik etkileriydi ve bana öyle hissettirdi ki; her ne kadar gayret edilse de, Doğu hakkında tatmin edici bir fikir vermek daima zor olacaktı.

Yerleşik halkın adetleri üzerine çalışıldı, usuller izah edildi, kalıntılara başvuruldu, köşeli sütunlar ölçüldü ise de bunlar pek tabii her gezginde farklı etkiler bırakacaktır. Bunların her biri tek tek derinlemesine araştırılırken, kalanlara ise sakin ve ayrıntısız muamele edildi. Bu

¹⁰⁸ Bay Huyot ve Bay Prevost.

kitabın kullanımını belirtmeden geçemem. Birkaç okuyucumun iyi niyetine ve hoşgörüsüne, kalan büyük çoğunluğun merakının bana verdiği cesarete daima borçlu olacağımı ifade ederim.

DOĞU AKDENİZ ÜLKELERİNE SEYAHATLER

1817 - 1818

Doğu'nun uzak ülkelerini ziyaret etme niyetini gençliğimde tertip etmiştim. Bunu gerçekleştirmek için çeşitli engellerle uğraşmak zorunda kaldım fakat en coşkulu isteklerimi yerine getirebilmem konusunda bana uzun uzadıya bir fırsat tanındı ve yola çıkmama karar verildi. Tasarladığım plân çok tehlikeliydi ve uygulaması zordu ki bu fikrimi düşüncelerine itimat ettiklerimle bile konuşmaya cüret edemedim. Aklın önerileri, arkadaşlığın ve aklın münakaşası, çocukluk günlerimin hayallerine kanat çırpma için gerekli olan cesareten beni yoksun bırakacaktı.

Yola çıkmak için sonraki sezonu beklemek düşüncesizlik olacaktı, bütün gücümle yolculuğu hızlandırdım. Kafamı karıştıran düşüncelerin ortasında, yine de, söz vermiş olmanın sorumluluğunu yerine getirdim. Aynı şekilde adaletsiz ve otoriter bir emre şikâyet ediyor gibi kendi kararına içten içe hayıflandım.

Bütün hızımla Fransa'ya geçtim fakat Kleopatra gemisi tam donanımlı olmadığından birkaç gün Marsilya'da alıkoyuldu. Seyahatim boyunca kendisine bağlı kalma ve idaresinde himaye edilme sözü veren kral, bir tanesi Doğu Akdeniz ülkeleri filosundan biri olan bu firkateynde yolculuk yapma iznini bana lütfetti.

Becerileri ve cana yakın özellikleri kendisine genel bir iftihar kazandıran yetenekli sanatçı Bay Huyot¹⁰⁹ benimle arkadaş oldu. Güzel manzara resimleri çokça tebrik edilen Bay Prévost¹¹⁰ ve Güzel Sanatlar Salonu'nda sergilenen resmine fazlasıyla hayran kalınan, gelecek vaadeden yeğeni genç sanatçı Bay Cochereau bizimle birlikte yolculuk yaptı. Marsilya'da buluşmamız gerektiğine karar vermiştik; orada kuzenim Abbe Forbin Janson bize katıldı. En iyi tavsiyeyi aldıktan sonra zor bir kararla babamdan kalan emlakı satmak için, doğduğum ve atalarımın mezarlarının tutulduğu yere geldim. Durance sahilinin üst tarafındaki büyük şato, yıllanmış ağaçlar tarafından çevrelenmişti. Benim için çok değerli olan insanlar bir zamanlar burada yaşadı ve burada annemin her gönle kazınmış erdemli hatıraları var. Bu fedakârlığı yapmaya karşı son derece bir zorunlulukla beraber, bir hata yapmışım gibi kendimi suçlamaktan kurtaramadım.

21 Ağustos 1817'de deniz araçları Toulon'un büyük limanı'na demir attı. 22 Ağustos öğleden sonra 4:30' da, sabah hava çok fırtınalı olmasına rağmen rüzgâr kuzeybatıya doğru

¹⁰⁹Jean Nicolas Huyot (25 Aralık 1780 – 2 Ağustos 1840), Fransız mimar. Bknz; WQUlrich, 'Jean – Nicolas Huyot, https://en.m.wikipedia.org/wiki/Jean-Nicolas_Huyot, (02.09.2016).

¹¹⁰Florent Prévost (1794 – 1 Şubat 1870), Fransız ressam. Bknz; Iridescent, 'Florent Prévost', https://en.wikipedia.org/wiki/Florent_Pr%C3%A9vost, (02.09.2016).

yön değiştirdi ve yelken kurulması için emirler verildi. Mürettebat kolay bir yelken altında güneye doğru dümeni idare etti ve saat 5:00' da Ümit Burnu ile Porquerolles Adası arasındaydık. Sonraki gün öğleden sonra yaklaşık yirmi mil uzaktan Sardunya Adası'nı, St. Peter'i ve Boğa adı verilen kayayı gördük. 24 Ağustos öğleden sonra 4:00' da güneydeki toprakları keşfettik. Burası Galetta adasıydı. Deniz durgundu ve baştaki firkateynle birlikte gemi kafilesi, yelkenlinin emrinde sırasını muhafaza ederek ilerledi. 25 Ağustos'ta Afrika sahilinde farklı bir manzaraya sahiptik, yaklaşmak için rüzgâr tersti ve sık sık gemiyi çevirmek zorunda kaldık.

4 Eylül'de gemimiz Anti-Milo adasından kısa bir mesafede rüzgârsızlıktan yol alamadı, sonraki sabaha kadar orada kaldık. Öğleden sonra 1:00' da güneydoğudan gelen sert bir rüzgar bizi Egina Adası'na kadar sürükledi. Ardından gemiyi çarptık, gökyüzünün aniden kararmasıyla dağların şeklini ve sahili fark edemedik. Dağlar her nasılsa Minerva şehrinin üzerinde gök gürlerken, şimşek çakarken ara ara göründü. Bu durum gece boyunca sürdü ve fırtınanın yaklaşması konusunda kaygılıydık. Fakat deniz aşırı derecede taşkın değildi. Ertesi gün, 6 Eylül'de, Atina'nın limanı Piraeus'a giriş yaptık. Küçük kalıntılarla kaplı olan sahil başta kumluymdu, sonra koyu ve killi bir hâl aldı; ortada Türk Gümrük Memuru'nun evi vardı.

Atları beklemek yerine bütün çabamızla yürüyerek yola koyulduk. Öncelikle boydan boya Themistocles'in büyük duvarının yıkıntısının bulunduğu, zeytin ağaçları ekilmiş, işlenmeye müsait çorak tepeye tırmanmak zorunda kaldık. Perikles' in yaşlarında, dalları asmalarla kaplı sık zeytin ağaçlarından oluşan bir orman; uzun zaman önce en görkemli zaferlere şahit olmuştur. Atina'daki ziraat, İtalya'nın güneyindeki anılarımı beraberinde getirdi. Atina'nın manzarasını hâkim bir şekilde görebilmek için hızlı adımlarla yukarı doğru ilerledik; şehre yaklaşıyorduk ve benim kalbim şiddetli bir şekilde atıyordu. Bu kutsanmış manzara uzun süre beni mest etti. Bu tapınak özgürlüğün, şerefin ve ustalığın tapınağıydı. Akropolis bağımsızdı ve geçen akşamki fırtınanın kalıntıları olan kara bulutlar etrafında dolaşp duruyordu. Güneş ışınları barbar çağların yapılarının ortasında hala sadeliğini koruyan beyaz mermer yığınlarının üzerine etkili bir şekilde vuruyordu. Propylæum'un etrafındaki duvarlar Ictinus ve Phidias'ın şaheserlerini bıraktığı parlak başarının birazını çoğaltmak için hep birlikte bir yere toplanmış gibi gözükür. Hemen sonra Thesus tapınakları manzaramıza açıldı. Daha uzakta sağda müzenin başucunda Puxy, Areopagus, Philopopus'un heykeli ve solda Anchesmus dağı, Poussin'in süslü hayalinden dolayı cesur sanat yapıtının güzel manzarasını fark etmek için sanki resmin tamamı göründü. Bu istikamette manzarayı renklendirmek için ağaç yoktu. Kayanın yarım fersah büyüklüğünde parçalanmış ve kavrulmuş toprak, şehri özellikle de Fransa'nın güneyinde doğan biri için bir arada olmayan güzellikten yoksun zeytin

ormanlarından ayırır. Araştırmamızın konusu olan modern Atina, yüksek minareleriyle bize gösterilinceye kadar topluluğun içinde anlamlı bir cümle söylenmeksizin bir noktaya çekildik. Bu şehir Paris'in yakınındaki en kötü çiftliklerin çoğuyla karşılaştırılabilen kapılarla birlikte kısa duvarlar tarafından çevrenmişti. Adımlar Acropolis' te hafifçe durdu ve sessizlik; yoksulluğundan ve zincirlerinden utanmış bir köle gibiydi.

Fransız Konsolos Bay Fauvel' in evine ulaşabilmek için dar sokaklardan ve şehrin en önemli çarşısından geçmek zorunda kaldık. Onun inzivaya çekilmesi sahiden filozofluk içindi ve tecrübeyle süslenmişti. İçinde sütunların gövdelerinin, oturakların sütun başlıklarının ve antik fayansların üzerindeki korunağın bulunduğu Antik Atina'nın kalıntıları tarafından çevrenmişti. Etrafa dağılan mezar ve kitabeler geçmişte kalmış ve ölmüş çağlarda baştan sona bu üzücü yaşamın sıkıntılarıyla mücadele etmek zorunda kalan seyyahların hatıralarının isimlerini, onların cesaretlerini ve talihsizliklerini beraberinde getirir.

Bay Fauvel evde değildi fakat benim gelişimden bir müddet sonra döndü ve beni gayet nazik bir tavırla kabul etti. Onun zengin koleksiyonu sergi şeklinde bana açıldı ve kendisi onunla kalmam konusunda ısrar etti. Atina'da kaldığım süre boyunca nadiren ayrıldık. Son otuz yıldır ilgimi çeken değerli kalıntılarla ilgili onun beraberliğinde yaptığım araştırmanın hazzını okuyuculara aktarabilir miyim bilmiyorum! Araştırmalarının boyutu o kadar geniş ki, şüpheye düştüğü yerde bilgilerini toplaması zor olmuyor.

Bay Fauvel, böyle bir zamanda bana altmış beş yaşlarında göründü ve çeşitli hastalıklardan henüz kurtulmuş olmasına rağmen hâlâ azalmayan neşe ve keskinliği, ince zekâsı bahsin oluşmasına ve gelişmesine hizmet etti. Ünlü revak altında hayal gücünü resmettiği kalıntılar bir ana fikre faydalı şekilde katkıda bulunabilirdi.

Onun evi Theseus Tapınağı ve Ptolemies Kütüphanesi'nin kalıntıları arasındaydı. Akşam terasta otururken esaretlerini unutmak için ara sıra bir araya toplanan Mısırlı kölelerin ahenksiz müziğini belirgin şekilde duyabildik. Onlar çoğu noktada Atina kurucularının parlak fikirleriyle ünlenmiş Nubian dansını sergilediler.

Endişeli bir hızla ilerlediğimiz ilk gezintimiz boyunca Minerva ve Propylæum Tapınağı bize rehberlik etti. Her şeye birden hayran kalmak istediğim için zihnim karıştı. Geçen birkaç yüzyıldır Atina'yı ziyaret eden farklı gezginlerin belirsiz isimleri tarafından örtülmemiş olsaydı, bu değerli mermerlerin üzerindeki buselere basabilirdim.

Bu kutsal kalıntıların arasında bizi ifade gücünden büyük ölçüde mahrum bırakan korkuyla karışık bir saygı hissettik; yarım fısıltılarla konuştuk. İşte burada akis vardı ki biz hâlâ saygı göstererek Hippothoontis ve Acamantis kabilelerinin rakip ve ünlü şarkılarını bir kez

tekrarladık. Onlar Theseus'un, Homole dağı ve Thermodon ovasındaki zaferinin şarkısını söylemişti.

Ters çevrilmiş sütun yığınlarının ve kırık frizlerin arasında Minerva'nın bir zamanlar ayakta duran heykelinin ve küçük camilerin inşa edildiği yerin üstüne doğru yavaşça ilerledik.

Bu büyük yıkım asırların eseri değildi. Yıkıcı etki herhangi bir yerde olmadığından zarar fark edilebilirdi; mermerin ince cilası, keskin köşeler ve taş işçiliğinin titizliği, kısacası her şey zamanı aklamak ve insanın barbar elini suçlamak için birleşir.

Attica milletlerinin mücadelelerine, anlaşmazlıklarına ve muazzam tiyatronun görkemine göz yumduğumdan, Partenon'un mermer duvarlarının zirvesinin üstünde kendi kendime gün doğumunda oturmak zevk aldığım bir şeydi. Bu hatıralarla zihnim doldu, hepsi etrafımda canlandı; deniz, galip filolarla kaplandı, Egina ve Salamis ahenkli notalarıyla eşlik ederken zafer şarkıları Munichia ve Phaleron kıyıları boyunca yankılandı. Antik mezardan başlayarak Megara'yı gördüm; Eleusis kendini çiçek taşlarla ve mısır başaklarıyla takdim eder ve Corinth'in vaktiyle altın rengi göz kamaştırıcı kaşlarından tozları silkeleme çabasıyla gurur duyar.

Pnyx; orada bir kez toplanan, denizin dalgaları gibi heyecanlı olan izdihamı, gürültülü ve anlamsız kalabalığı hâlâ görme beklentisi içindeydi. Onun hatiplerinin kendisine bol bol dua ettiklerini duyabildiğimi hayal ettim; fakat ihtişam günleri, gururlu çekişmeler ve zalim sürgünler, özgürlükten kaynaklanan tutkuların hepsiyle birlikte etrafımı çevreleyen kalıntılar ve küller gibi sessiz hale geldi.

Uzun hayallerden uyandığımda kendimi üzüntüden kaybettim. Kölesini tedavi eden, hisarın komutanı Dizdar Ağa'nın yaygarasıyla birlikte mersiyeler kulaklarıma hücum ederken; kocaman yıkıntı yığınları, verimsiz ovalar ve ıssız deniz arasında hiçbir şey fark etmedim.

Atina üzerine bir çalışma hazırlamakla meşgulüm ve bu yüzden bu mekânda okuyucularımın çoğunun gereksiz göreceği ayrıntıların içine girmekten kaçınmalıyım. O halde kendimi – tarif edilmemiş tek bir parça mermer bulmayı öğretmeden (bu mesleği icra etmeden)- bana sunulan manzarayla sınırlandırmak zorundayım.

Atina; Yunanlılar, Türkler ve Arnavutlardan oluşan on - on iki bin nüfusu içerir. Kalan çoğunluk Attica insanlarından oluşan yirmi bin ruhtur. Atina yeniden tamir edilen alçak ve hasta yapıları duvarlar tarafından çevrelenmiştir ve Atina Voyvodası, bostancıbaşının denetimi altında 1772'de büyük oranda yeniden inşa edilmiştir. Şehirde ikamet eden bütün Yunanlılar, istisna olmaksızın çalışmaya mecbur kalmıştır. Onları ve çok çalışan iş arkadaşlarını keyiflendirmek için otuz davul sürekli vurulmuş ve üç aydan daha az bir sürede onun görülmemiş çalışmasıyla yeni Amphion tamamlanmıştır. Sonunda ona sır olarak verilen gücü istismar ettiği için Attica

sakinleri tarafından tamamen soyulduktan sonra inzivaya çekildiği Cos' ta boğulmuştur. Evi ve dillere destan bahçeleri eski Akademi'nin yakınlarındadır ve Valide Sultan'a aittir. Birkaç ağaç ve güzel su yalıkları burada dikkatimi çeken sade objelerdi. Oraya az bir mesafede Chabrias, Pericles ve Thrasybulus'a ait olması muhtemel üç mezar vardı. Onlardan ikisi yıkılmıştı fakat üçüncüsü Albano'daki Horatii'nin anıtına benziyordu. Onun altını kazmak için yaptığı girişimler Bay Fauvel'i hayal kırıklığına uğrattı. Bu mezarlar izlerin hala görülebildiği antik duvarların yakınındaydı.

Resmi merciler, Dipylon Kapısı'nı Akademi'den ayıran mesafedeki yedi stadii¹¹¹ üzerine konumlandırılmıştır. Bu tahminen Mısır stilinde yapılmış, yaklaşık olarak üstteki kapıyla benzer işaretli, Atina'nın antik tarihinin pekiyi olmadığı vakitlere ait olan şimdiki kapıdır. Ardından Theseus Tapınağı'na öncülük eden Mandravili kapısına geldik; Mnemouria'nın veya mezarların kapısı, Türkler tarafından isimlendirilen İndi Baba'nın; çünkü Hint derviş burada yerleşip çalışmaya başlamıştır, Hadrian kapısı, Maraton, Lyceum ve Stadium'a öncülük eden Bobonistra kapısı ve son olarak at yarışlarından önce Hippades kapısı olan Djeryd kapısı. Ayrıca burada Türkler çeşitli aktivitelerle kendilerini eğlendirmişlerdir.

Eski uygarlıkları aramak için Pire Kapısı'nın yakınlarını kazdık fakat pek başarılı olamadık. Yine de tarif ederken yaygın olarak Etrüsk vazosu denilen, en güzel şekli ve en iyi işçiliğiyle mezarın içinde bir vazo buldum. Uzun uzadıya çeşitli başarısız girişimlerden sonra, kazmaların ve aletlerin sesi kemer çatılı bir yapının uyarısını verdiği zaman, bilhassa çatının başı, işçileri ve izleyenleri neşeye mutlu etti. Bu uğraş iz sürme merakının hepsine sahipti; merakla ilk taşlar kaldırılınca kadar bekledik.

Modern kaya mezarları için çok büyük bir saygı gösterenlerin, hiçbir endişe duymadan Phaleron'un selvilerinin altında uyuyanların huzurlarını bozmasına şaşırırım.

Bitişik kıyılar tamamen kalıntılarla kaplanmıştı. Pausanias'ın yardımıyla beraber yine de Pire ve Phaleron'un dayandırıldığı yer ile uzun duvarların olduğu kısım birleşmişti. Ayrıca büyük limanın yanında Leschai revakının kalıntıları ve CEPidus tarafından dikilen Venüs Tapınağı'nın bulunduğu pazarların yerini çıkarabiliriz sandık. Yunan Manastırı, Paphian Tanrıçaları'nın sunağının kalıntıları üzerine inşa edilmişti. Tiyatro kalıntıları Munychia Hisarı'nın üzerindekiyle yaslanır ve merdivenler Diana Tapınağı'nın yanındaki amfiteyatroyu işaret eder.

Deniz sakinleştiğinde şu an neredeyse tamamen su altında kalmış demirleme yerleri ile Phaleron ve Munychia'nın limanları belirgin şekilde gözlenebilir.

¹¹¹Eski Yunan'da uzunluk ölçüsü, takriben bizde bir milin sekizde biri.

Küçük nesnelere çoğu kendilerine verilmiş kahramanca isimlere sahipti; büyük siyah taş seni işaret ediyordu, İngiliz sahilinin üstündeki rahibe benzer heykellerin en küçüğünden yine de daha kabaydı; bu Themistocles'in mezarıdır.

Herodes Atticus'un muhteşem heykelini gösteren Stadyum, baştan sona mermerlerinin soyulmasına rağmen boyutlarının güzelliği bakımından görenleri etkiler. Zirveye ulaşıldığında köprünün kalıntıları bizi terk eder, Jüpiter Olimpus'un¹¹² tapınağının sütunlarıyla birlikte Ilissus, Hadrian Kapısı, Bacchus Tiyatrosu, Akropolis ve Salamis denizi görülür.

Bu noktada izleyiciler Atina'nın tamamına hâkimdir, bunun yanı sıra tanımlanan en güzel manzaraya da. Ayrıca bu nokta Demosthenes'in Feneri ismiyle daha iyi bilinen Lysicrates'in anıtının olduğu Hadrian Kapısı'nı görür. En iyi sanat çağına ait ve aşırı zarif olan bu çalışma Latin Manastırı'nın köşesine sıkıştırılmıştır, şimdilerde harabeleşiyor. Roma; manastırı tekrar yaptırmaya karar verse tripodu yeniden yapmak, yapılmadığı takdirde o görkemli yapının hızlı ve kaçınılmaz düşüşü kadar zarar verecek. Bay Fauvel'e göre bu güzel anıt Bacchus Tiyatrosu'nun yakınında sonlanan Tripodlar sokağının bir kısmını oluşturur. Birçok şaheserin çıkarıldığı taş ocağındaki uzun seyahatlerimden ve Ciriada ve Hymettus'un yamaçlarındaki gezintiden sonra bütün gördüklerimi bana açıklayan Bay Fauvel'i sorguladım.

Genç Arnavut kadın hizmetçi resmedilmeye değer kostümü içinde süslüydü. Masamızı çardağın altına yaydı ve oturduk. Zea'nın zengin şarabı altında yıkanmış Sunium güvercinlerini bize servis etti. Bay Fauvel'e sabrın ağır bir teste konulduğu bu kadar fazla soru daha önce asla sorulmamıştı. Pausanias'ın ayrıntılı ve karanlık tarzını aydınlatmak için ve onu gün ışığına çıkarmak konusunda hiç kimse onun kadar iyi değilken, yazmamak onun için pişman olunası bir şey.

Biz şu an rüzgârların kulesinde, dervişlerin dansındaydık. Bu güneş anıtı ayrıca hidrolik saat olabilir ve onun dikilişinin Andronicus Cyrrhestes tarafından kontrol edildiği bilgisi bizi eğlendirmişti. Dervişler burayı sahiplenmişti. Onları dini tutkunun sarhoşluğu içinde dönerken bulduk fakat gerçekleşen birkaç misal vardı. Mekke'den henüz dönen ve kutsal su olan zembem'in iyisinden birkaç damla getirmiş olan bir Müslümanın gelişi, onların dindarlığını coşkunluğun en yüksek aşamasına çıkardı. Kullukta onların şarkılarının ve danslarının performansı sakın ve ciddiydi. Bu girişin özelliği olarak kabul edilebilirdi; fakat çok geçmeden onlar en korkunç feryatları ifade eder gibi bir aşamayı canlandırma haline geldiler. Yaşlı adamlar yerlerde yuvarlanarak ve üstlerini başlarını yırtarak en güzel formlarını sunuyorlardı; onlar tapınağın bir çeşit açıklanamaz arınma ve yücelme hali olarak görülüyorlardı.

¹¹² Bay Fauvel kalıntılar içinde Jupiter Olimpus Tapınağı'nı bulduğunu düşünür. Korint kentine dair sütunlar günümüzde hâlâ çarşıdaki dükkânlar tarafından gizlenir.

Onlara dayatılan kulluğu kederli bir öfkeyle taşıyan bilgili birçok Yunanlı tanıdım. Negropont'taki Caristo Beyi'nin Atina'ya giriş yaptığı gün –bu aklımla- mutlu olmak için bir fırsatım vardı. Onun yaklaştığı ilan edilince Akropolis'ten çeşitli silahlar ateşlendi. Theseus Tapınağı'nın sütunları altında bizim istasyonumuza varmış olmasının ve birçok Atinalının en azından bizi izleyecek olmasının bir cazibesi vardı. Yaya Arnavutları, yeniçerileri ve atlı sipahileri içeren birbirine benzemeyen grup beyin maiyeti şeklindeydi.

Türklerin farkı; yerlilerinin kendi etrafında çaka satması, Müslüman asker kalabalığının bağırırken bayraklarını dalgalandırması ve tüfeklerini boşaltmasından takip edilebilirdi. Afrikalı savaş atının üzerine binen ve çok büyük bir sarıkla gizlenen bey, zorla haraç aldığı şehirde saygısız bakışlarla incelendi.

Etrafımı çevreleyen Rumlar dalgın ve somurtkandı. Asla dışa vurmak istemedikleri yüz ifadeleri utancı tarif etmişti ve cömert gözyaşları Atina'nın gücünün antik yadigarı olan mermer anıtları ıslatmıştı.

Yahudilerin Mesih'i bekledikleri gibi aynı şekilde Rumlar da bağımsızlığı sabırsızlıkla bekliyorlardı; özgürlük en asil nüfuzuyla bu kıyıların anlamsızlığını aydınlatacaktı. Bu ülke artık onun sadece bilgisizlere sır kalacak olan kutsal dilini kavramayacaktı.

Atinalılar hâlâ on iki hükümdara sahipler ve Roma hala senatörü seçiyor. Geçmişin bu gülünç taklidi Rumlar için çok acıdır, çünkü onlar aşağılanmanın en düşük derecesinin işareti olan kılıca boyunlarını bükme zorundaydılar. On iki yargıç –her nasılsa- bazen toplanır; oldukça düşük bir tondan sitemlerini onlara çokça yaralayan voyvodaya, beddualarını onlardançıkararak müftüye ve himayeyi pahalı bedellerde almaya sık sık mecbur bırakan kadiya iletirler. Bir bölükbaşı tarafından yönetilen altmış Arnavut tüm Attika'yı sarsmıştır.

Atina'nın iklimi harikadır; fakat doğal hava, şaşıla ışık ve hoş sıcaklık; zararsız etkiyi Yunanlılara dökmesine son verdi. Onlar bundan böyle ne muhteşem düşünceler ve güzel hayallerle ilham verir; ne de sanatın şaheserleri bu besleyici toprakta türer. Her yerinde cansızlık hüküm sürüyor ve eskiden şeref için doğanlara şimdi yazık! Derdin ve çilenin çocukları.

Kendi zemininde hareketli olan özgürlük, yapısını değiştirdi. Atinalıların bu idolü bizim çağımıza soğuk ve kibirli gelir. Özgürlük, Epidauros'un ve Argon Tapınaklarının şehvetli tütsülerini ve zarif ayinlerini küçümseyerek reddederdi.

Atinalılar ticaretten tamamen yoksun değildir. Kendi yağını ve işlenmiş derilerini kullanır. Bir milyon kuruştan daha az olmayan gelire sahiptir. Bu yatırımlar her halükarda

gasplar, hacizler ve gümrük dairesinin çekişmeleri tarafından sürekli engellenir, o kadar ki Türk liderliğinde bir çevre şekillenmedikçe bir Yunan başarı ihtimaline sahiptir.¹¹³

Antik Atina'nın zengince dekore edilen hamamları; boyanmış camlarla donatılan, yüksek kubbe tarafından aydınlatılan tuhaf şekillerin inşasına yer vermişti. Sık sık ziyaret için onlara para ödedim ve merkezdeki boğucu buhar sesini duydum; bu Yunan filozoflarının muhabbeti değildi, Kur'an'dan bölümler tekrarlayıp duran Türk topluluğunun sıradan konuşmasıydı.

Bay Fauvel ile Atina'nın henüz yağmalanmamış zenginlikleri olan anıtları sayma görevini üstlendim. Minerva Tapınağı'nın iki cephesinde yirmi sekizden fazla sütun başı bulamadık ve sadece güneybatı açılı olan korunma açısından iyi durumdaydı.

Bay Choiseul - Gouffier bu değerli yarım kabartmaların ikisi karşısında büyüledi, bunlardan birini satın aldı; diğerini Bay Fauvel hediye olarak verdi.

Pandrosos'un açısında ayakta duran Lord Elgin'in taş sütununun gidişinin ardından boş alan taş işçiliğinin sütunuyla dolduruldu. Kendisiyle birlikte götürdüğü bu heykel en iyi korunmuş olanlardan biriydi. Bir sonrakinin üstüne *OPUS PHIDIE*; ve çirkin olan sütuna *OPUS ELGIN!* yazılmıştı.

Bay Fauvel, Egina adasında bana Panhellenian Jove Tapınağı'nın kalıntılarını gösterdi. Yorumların eşliğinde üçgen şeklindeki süsle dekore edilen bütün figürler ancak bulundu. Bu anıt Yunanlıların Troy'dan döndükleri tarihi düşündürdü ve bu figürlerin baş kısmı bireyselliğin aşırı kararlı karakterine sahipti. Onlar Agamemnon ve Yunan ordusundaki diğer komutanların portreleri olabilirdi. Venüs Tapınağı'nın iki sütunu kalmıştı ve adanın batı yakasının üstünde hiçbir keşfe öncülük etmeden açılan ve Phocus'un mezarı olduğu düşünülen tümülüs vardı.

Birkaç yıl içinde Egina'nın nüfusu oldukça artmıştı. İki bin yerli Laïs'in evinin kalıntıları üzerine inşa edilen küçük köylerde toplanmıştır. O, burada ziyaretçileri tarafından çevrelenmiş zevk düşkününü bir yaşama öncülük etti.

Atina'dan dönüşte Areopagus'daki mahkûmları ziyaret ettik. Mahkeme Yunan Başpiskopos Sarayı ve Areopagiteli Saint Denis'e adanmış kilisenin vaktiyle ayakta durduğu yerde, Citadel'e bitişik noktada uzun zamandır aranılıyordu. Bunların hepsi benim bilgili rehberim tarafından keşfedilen Pausanias'ın başında açıklandı ve rehber bunu en tatmin edici şekilde ispatladı. Fakat Sokrates'in evi, Aspasia'nın ve Phidias'ın fikirlerini ürettiği yer nerede bulunmaktaydı? Bay Fauvel parçalarla örtülmüş ve mermerin dağılmış olduğu noktada bana önderlik yaptı ve sonrasında Pericles ve Alcibiades'in yaşadığı yeri aradı. Bu

¹¹³Burada tek kıtayı ima ettim: daha şanslı olan, refah seviyesinin sürekli artan oranda olduğu gözlemlenen kıta.

araştırmalarda Bay Fauvel görüş açımızdaki ilginç objeleri göstermek konusunda asla şaşırmadı.

Dikkatimiz Atina'nın önünde keşfettiğimiz kalıntıların olduğu Salamis antik şehrine yöneldi. Elli ayak genişliğinde dairesel bir platformdan çimentosuz bir duvara bitişikti; Xerxes donanmasında bir sıkıntı fark etti, gemi kalıntıları Boğaz'da batmıştı. Atinalıların solu, hala görülebilen kulenin kalıntılarının olduğu çıkıntı tarafından; sağı Cynosura tarafından korunmuştu. Salamis'te konaklamamızda, uygar vatandaşlardan daha vahşi havadaki birkaç Yunan kendilerini uçuşa hazırlıyorlardı. Bu adada sadece iki noktada yerleşim vardı. Feribot servisiyle biri Megara'nın karşısında olan iki sefil manastıra geldik. Bu şehrin kalıntıları Yunanistan'ın en eskisiydi. Onların incelemesinde Virgil, Brundisium'da ölümcül olarak adlandırılan bir hastalığa yakalanmıştı.

Megara'da hala dört bin yerli olduğu tahmin edilmektedir. Bunlar, izleri sadece Antik dönemlerde olan Alcatheüs'ün yardımıyla Apollo'nun yükselttiği duvarların tipik örnekleri olabilir. Tanrı onun eski zamanlardan beri yayılan uyumlu ve devam eden lirini taşın üstüne yerleştirdi.

*Bir kule duruyordu kalenin üstünde kocaman,
Söylentilere göre ses vermiş bu kule, orada
Kavalını bıraktığı günden beri Latonoğlu,
Ses taşa geçmişmiş, Nisus kızı çok kez küçük çakıllar
Atarmış kayaya, eğlenirmiş taşların sesleriyle
Barış günlerinde, savaş sırasında, buradan bakar
Gönül eğlendirirmiş, Marsın azgın savaşçılarına...¹¹⁴*

OVID. Metam. Viii, ix.

Megara'nın yerlileri Arnavut kostümü giyer fakat Rumca konuşur. Onların koşullarının sefilliğini açığa vuran yırtık pırtık giysiler giyen kadınlar, sıcakkanlı merhabaya rağmen tuhaf karşılanır.

Atina düğününde bulunmuştum. Eğlenceler sıradan koşullardaydı. Kthina'nın oğlu Spino, Panagia Ulassaro'nun kilisesine ait olan Georgi'nin kızı ile evlenmişti. Genç gelin hoştu fakat yaldızlı kâğıtların israfı, yamalar ve yanaklarının anlaşılmaz kırmızı ve maviyle aşırı derecede süslenmesiyle çirkinleştirilmişti. Odanın merkezine yerleştirilen geniş sivri şeyin etrafında daire çizileceği zaman, çeşitli genç kadınların yardımını gerektiren ve güç bela

¹¹⁴ Ovidius Naso Publius, Metamorphoses, (Çev. İsmet Zeki Eyüboğlu), Dönüşümler, Payel Yayınevi, İstanbul, 1994, Cilt: 8, s. 183.

yürüyebildiği elbiselerle tıka basa yüklenmişti. Üç papaz (Yunan Rahipler) burun kemiğinden tıngırdamayla şarkı söyledi; her çeyrek saatte gelin ve damat en yakın akrabaları tarafından çevrelenen ve oturdukları yer olan girintiye götürüldü. Bu tören varlıklı Yunanlar arasında genellikle önemli zamanlar için yapılır.

Atina'da, işleri Yunanistan'ı hızlıca kat etmeyi gerektiren birkaç İngiliz ile birlikte bulundum. Ayrıca yıllarca birçok çizim yapan, vicdanlı yorumculara göre anıtları deha barındıran pek çok İngiliz ve Alman sanatçıyla tanıştım. Antik çağların ufak kaprislerinin, kurallarının sefil köleleri; 1680'de toplanıp arşivlere göre üç satırlık bir hatayı ortaya çıkarmak için tonlarca yazı yazarlar. Onlar üç sütunu çizmek için dikkat kesilir, uyur ve Atina'da sekiz yıl kalırlar. Kendi perspektiflerinden en üst seviyede mükemmellik derecesine gelmesi yıllar süren, su renginde evler kurmak onların yaşam pratiğidir. Onlar küçük bir akademi kurdular ve birbirlerini övmek ve onore etmek için belli zamanlarda toplandılar. İçlerinden biri Edebiyat bölümünü, yazıları, sıkı tezleri; sanatın artık Norveç dışında, Prusya ve Rusya gibi güneydoğu ülkelerinde kalmadığını kanıtlamak için ele aldı. (zaman dilimi ve ekinoks sayesinde).

O zamanlarda Atina yüksek çevrelerinin diline düşmüş bir evliliğin yolda olduğu söyleniyordu. Genç bir İngiliz adam Mina Macri isminde –kız kardeşleriyle birlikte Lord Byron'un perisi tarafından kutsanmış bir cazibesi olan- Yunan bir kıza âşık olmuştu. Onların babası İngiliz Konsolosluğu görevinde sevilmişti. Bu genç bayanların güzelliğine kapılmadım; fakat centilmen Fransızlar gibi Atinalıların coşkusuna saygı duydum.

Orada tanıştığım topluluktan biraz bahsetmeden modern Atina'dan ayrılamam. Bütün benzerliklerin ötesinde en makul şey, Avusturyalı Konsolos Bay Grappius'un eşinin partisinde toplanılmasıydı. İstanbul Rum'u bu genç kadın, elinde hoş bir figür tutar ve kendi milletine özgü bir hassasiyet ve onur ile farklı dilleri konuşur. İyi bilgili bir sanatçı olan kocası zamanının büyük bölümünü antik çağ sonrası araştırmalarda kullanır.

İsmi ve ünvanını Rum kilisesinden ve babasından miras alan bir İngiliz yargıç, Logotheti,¹¹⁵ –çok az görülür bir şekilde- bana Fransız konseyiyle samimi durumda gibi gelmedi. Atina Başpiskoposu; Lebadian'ın kuzeyinde, Eğriboz girdabında ve antik Opontes'de; Psikopos Thebes, Psikopos Livadia ve Psikopos Talanda olmak üzere yardımcı piskoposlara sahiptir. Hitap etmede ve Yunanlılara özel nezaket kalitesinde yetersiz olmayan bu adam Metelina'nın yerlisidir. O, önceden Eflak Prensi'nin öğretmeniydi. Onu geçici kaygılarla meşgul gördüm. Yeğeni için Kea adasındaki kız kardeşiyle birlikte bir avantaj elde etmeye

¹¹⁵Lykourgos Logothetis (10 Şubat 1772 – 25 Mayıs 1850): Yunan bağımsızlık mücadelesi boyunca Sisam Adası'nın lideri. Bknz; Cplakidas, 'Lykourgos Logothetis', https://en.wikipedia.org/wiki/Lykourgos_Logothetis, (02.09.2016).

gayret ediyordu. Bu skandal, görünüşte Atina'nın tüm dedikoducularını harekete geçirdi. Olay Aziz Paul'un vaazından veya Patmos'un gizemli ayinlerinden daha çok ilgi gördü. Doktor Avramiotti'yi ve Bay Chateaubriand tarafından onun yüreğinde canlandırılan güçlü öfkesini unutmamalıyım. Kılavuzdaki bazı parçalara gücenmişlik hissi, Padua'da İtalyancaya çevrilen fakat şöhret kazanamayan küçük Rum kitapçığındaki yazarın üstüne bir hamle yaptı.

Dönme umuduyla birlikte Atina'yı istemeyerek terk ettim ve kendimi şimdiye kadar ikna edemedim fakat zamanımın çok hızlı geçtiği, dikkatimi çeken objelerin olduğu ve gençlik günlerimin yanılsamalarını ve düşlerini gördüğüm bu yeri tekrar ziyaret etmeliyim. Benim sık sık yaptığım gece yürüyüşlerinden biriydi. Çünkü bu kuvvetli kasvet ve durgunluk beni geçmişle bağ kurmaya hazır hale getiriyordu. Ayın solgun ve şüpheli ışıkları bu büyük diriliş için vesile olurken çabasız gelen bu hayal gücü en görkemli yapıyı oluşturur. Kemer altlarına ve açık alanlara insan gölgeleri yerleştirdim, bir yenilgi veya belirsizlikler ile çok parçaya bölündüm, tapınak açıldı ve hatiplerin ateşli çılgınlıklarını, insanların savaş çılgınlıklarını, özgür insanların kargaşalarını, onların zaferini kıskanışlarını ve özgürlüklerinin tüm düşmanlarına, iğrenç tanrıçalarına tapınma seslerini duyduğumu düşündüm.

Bay Fauvel'in koleksiyonunun bir kısmını satın aldım. Bu heykeller Bay Fauvel tarafından onlara verilen layık oldukları değere sahip olacak. Mesafeleri yarattığım için pişmanım, güzel çağında – yeniden onu görme umudum küçük de olsa- fakat o bana verdiği konukseverliğe ve bana ihsan ettiği derslere ne kadar önem verdiğimi öğrenecek.

Lezard gemisine tekrar binerek 23 Eylül akşam 8'de denize açıldık. Sakin ve ters rüzgârlar tarafından uzun süre Sunium Tapınağı'nın önünde alıkoyulduk. Ruhun ölümsüzlüğünü ispatlayan Plato'nun yaşadığı yer olan bu nokta gün doğumunun ışıkları tarafından yaldızlıydı. Dalgalar tarafından aralıksız dövülen çıkıntının üstünde, asil kalıntılar dini pelerin veya ilahi esintinin ölümsüz heykeli gibi hala duruyor.

Sonrasında Troy sahil çizgisini takip eden Psyra ve Tenedos için dümeni idare ettik. Güneybatıdan güçlü bir esinti Çanakkale boğazı ve Marmara denizi boyunca bizi zorladı. Boğazın iki yanı köy ve kasaba tarafından çevrelenmiş bu zengin vadilerde herhangi birinin despotizmden çok nadir şüphelenebileceği bir görünüş hâkim. Gemi kıyıya iyiden iyiye yaklaşırken, bu durum beni çevre sakinlerinin tavırlarından farklı hale getirerek –her nasılsa- bu inanca getirdi. Daha sonra kendimi etrafıma ya güç ifadesiyle ya da bir köle gibi bakınırken buldum.

28 Eylül sabahında Sultanın sarayının duvarlarının altında Concapı noktasına demir attık. Güzel bir gündü ve İstanbul manzarası tarafından büyülendim. Deniz suyun yüzeyine yayılmış kayıklarla kaplıydı. Güneş camilerin kubbelerini ve minarelerin sivri, mükemmel

sütunlarını aydınlatmıştı. Kavrulmuş sütun, şaşaalı yapıların ve bu ışıkların kuşattığı ağaç topluluğunun merkezinde görkemli bir şekilde yükselmişti. Bu çizginin arkasında, kıyının karşısında sarayın bahçelerinin servileri tarafından yarısı gizlenen şehri fark edebildik.

İstanbul hoşnut eden manzarasından ziyade özgün bir biçimde inşa edilmiş olarak göründü bana. Endişe ki kısa sürede geçen bir yanılğı olmalı; yeni süslemelerin fantastik şovunu hafızaya nakşetmeye çağdaşlar tarafından çok fazla ilgi gösterildi.

Deniz neredeyse tamamen gemiler tarafından kaplanmıştı. Uzaktan gelen sert denizci eliyle halatı tutarken, veba hakkında sorgulamalar yaptı, bu onun gösterdiği itinanın başlıca gayesiydi. Müslümanların mezarları ondan uzakta değildi. Denizin içine doğru çıkıntılı kulübeye oturdu, ıtriyatla dolu olan puroyla rahat bir şekilde sigarasını içti ve kahve için aldığı ücretten duyduğu memnuniyet için pişman göründü.

Limana çıktık ve Fransız Büyükelçisi'nin Pera'da bulunan sarayına doğru ilerledik. Vebanın yıkıcı etkilerini duyduğumuzda biraz dehşete düştük. Son zamanlarda azalmış olmasına rağmen hala korkunçtu. Hiç kimseye dokunmamak konusunda ikaz edilsen bile İstanbul'un dar ve kaygan sokaklarında yürürken, kaftan ya da bol elbiseyle veya atkının ucuyla birilerine temas etmemek imkânsızdır.

Büyük Liman'daki Fransız Büyükelçisi Marquis de Riviere, bu sefer Boğaz'ın üstünde Tarabya'daki Fransız Elçiliği'nin yazlık konutundaydı. Bu enfes noktaya ulaşmak birkaç saati gerektirir; fakat zaman bana asla bu kadar kısa görünmedi. Tüm o gördüklerimden dolayı merakım daha da arttı; sandallar, geçici ve bir festival için inşa edilmiş cezbedici saraylar ile aynı hizada dizilmişlerdi. Akarsu boyunca çok hızlı hareket ettikleri için gözle takip edilemeyen, yaldızlı, uzun ve dar sandalların ayrılışına şahit oldum. İran halısının üstünde bacaları çaprazlama oturan bir Müslüman, sakalını nazik bir şekilde çeken kayıkçının coşkulu gayretlerine güldü. Onun eğimli ve kibirli bakışları kendisiyle çabukluk içinde yarışmasına cesaret eden diğer kayıklar üzerine yöneldi.

İstanbul'dan ayrılıştaki boğaz daralır, hoş ağaçların altından kıvrımlı yönde akan sular denize ulaşana dek çayırlar ve bahçeler birbirini izler. Asya'nın, Caracoula vadisinin ve Büyükdere korusunun berrak suları!

Marquis'in yanı sıra eşi tarafından da dostça karşılandım. Onun soylu özelliklerine yabancı değildim fakat görgünün içtenliğinin sahici çekicilikle birleştiği gündelik en yüce meziyetlerini keşfettim. Diğer bir elçi Rus Bay Stroganoff yıllar boyunca yaşadığı Büyükdere bölgesinin tüm itibarını devam ettirir.

Vebanın diplomatlar heyetine sızmadan önce çok kısa bir süresi vardı ve Avusturya elçisinin oğlunun sonu olacaktı. Aile çaresizlik içinde İstanbul'dan iki fersah uzaklığa çekildi.

Müttefikleri tarafından terk edilmişlerdi ve her türlü sıkıntıyla tek başlarına yüzleşmek zorundaydılar. Vebanın kendi ülkelerine sıçrayacağı korkusuna kapıldılar. Zavallı ülke, kendini savaş girdabı içinde buldu. İki ay boyunca hiçbir güç onları geri döndüremedi ve acılarını paylaşacak hiçbir dost bulamadılar. Yalnız bırakılmaktan dolayı derin bir acı içinde, düştükleri pozisyonun getireceği her şeye karşı çılgınca bir bekleyiş içerisindeydiler.

En ufak belirti ortaya çıktığı zaman, en küçük şikâyetle herkes vebanın hedefi olmaktan kaçır ve mahvolur. Kendini acımasız bir yalıtılmışlık içinde bulduğundan kalbi ölümcül bir nefes alır. Ateşli sayıklamadan önce durumun vehameti onu bilinçsiz yapar. Kavrulmuş dudakları titreyerek sürahinin suyuna yapışır ancak bu susuzluk asla söndürülemezdi. Veba fark edildiği andan itibaren kişiye saldıran sarsıcı rüyalar sık sık meydana gelir. Kişi ateş tarafından tüketilen bir yerde yaşar. Bu ölümcül yıkım diğer sakinlerin terk edilmiş evine ulaşır. Alevler hastanın yatağına yayılır ve bu zavallı aciz, ateş uçurumunda can çekişmenin sonunu bulur.

Türklerin talep edebileceği tek şey büyük bir savaş ateşiydi. İstanbul halkının memnuniyetsizliği hükümet tarafından biliniyordu ve ülke son yıllarını yeniçeriler tarafından acınacak bir şekilde yönetilerek geçiriyordu.

Bu olağanüstü şehirde zarif yapıları saraylar, tılsımlı çeşmeler, kirli dar sokaklar, iğrenç harap evler ve güzel ağaçlar gördüm. Sandal bedesteni ve kürklerin satıldığı Kürkçüler bedestenini ziyaret ettim. Nereden geçsem Türkler bana dirsek attı, Yahudiler yağcı bir eğilmeye selam verdi, Rumlar gülümsedi, Ermeniler beni dolandırmaya çalıştı, köpekler beni takip etti ve güvercinler güvenle omzuma kondu. Son olarak kimi ölümün şiddetli acısını çekerken, diğeri etrafımda dans etti. Avluları ve mermer revakları ormanın sütunları tarafından desteklenmiş ve fiskiyelerin suyuyla tazelenmiş en meşhur camileri gördüm. İstanbul şehrinin kalıntılarından birkaç gizemli anıt, ya kararanlardan biri ya da ateş yüzünden kırmızılaşanlardan biri, boyanmış evlerde gizlenmiş ve set çekilmişti; yarısı yanmıştı. Şekiller, kıyafetler, adetler baştanbaşa en güzel ve en çeşitli manzarada sunulur. Tyr,¹¹⁶ Bağdat, Doğu'nun büyük çarşısı.

Geniş maiyeti tarafından takip edilen Sultan Mahmud'un Cuma günleri onun yolu üzerinde dua eden çeşit çeşit kalabalığın arasından geçmesi gereklidir. Onu inciler ve altın dokumalarla süslü ve koşum takımı elmaslarla donatılmış beyaz atına binmiş olarak gördüm. Bana otuz yaşının altında göründü. Cildi olgun fakat özellikleri asil ve düzenliydi. Geniş siyah gözleri onun bu yüz ifadesini derin bir sessizlikle, saygı olarak kabul eden halkını incelemekle meşguldü. Onun geldiğini neşeyle bağırarak sesler Eyüp Camisi'ne ulaşana ve her bir sadık

¹¹⁶İskandinav mitolojisinde tek eli ve gözünün olmadığı bilinen zafer ve adalet Tanrısı'dır. Bknz; Asarelah, 'Tyr', <https://en.wikipedia.org/wiki/T%C3%BDr>, (02.09.2016).

Osmanlı'nın alnına tozu dokunana dek devam etti. Mesela birkaç sözcükle anlatmak gerekirse; bu, mazbut ve Sevgili Peygamber'e İstanbul tarafından sunulan her zamanki manzardır.

Sonbahar mevsimi boyunca Asya kıyısındaki en cazibeli noktayı içeren ovadaki nüfusun büyük çoğunluğuyla tanıştım. Onlar tamamen özgür bir halde, temiz havaya nefes almak için yayılmışlardı ve bu cennet gibi mesirelerin çekiciliği yüzünden büyük bir hazza sahip görünüyordular. Bütün aileler, erkekler at sırtında ve kadınlar araba ismi verilen taşıtlarda suskun bir halde Büyük Senyör vadisinin üzerindeki Tokat zirvelerine tırmanmaktaydılar.

Bu yükseklikler kürklü mantolarla aldırışsız bir biçimde süslüydü. Ceneviz şatosunun kalıntıları yüksek ağaçlar tarafından gizlenmiş olduğu halde; çevresinde oturanları serinletmek için çatılar sarmaşıklerle kaplıydı, kabaran su kaynakları fişkırmıştı. Genç gruplar ve güzel Ermeni kızlar hoş danslar yapıyorlardı ve manzaranın sükûneti Fanari kayaları ve Cyanean adalarının kalabalığına karşı haşin köpük içinde kırılan Marmara denizinin dalgalarının oyuk sesi tarafından bölünmüştü.

Doğu ülkelerinde bulunduğum süre boyunca erkeklerin aşikâr itibarı, soylu duruşları ve karakterlerindeki bozulma arasındaki tezattan ötürü sık sık şaşırıdım. İnsanların aç gözlülüğü ve ihanetiyle karşılaşınca dek onlara derin bir saygı besleriz. Bu noktada birçok istisnanın olduğu doğrudur; ancak kendi halinde görünmelerinden ve saygı uyandıran sakallarından dolayı bu görünüşte hürmete layık erdemler bulmayı bekledim fakat çoğu kez aşağılık kulluklarının ahlaksızlığını tecrübe ettim.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sürecini açıklamak zordur ve bilhassa Türkler'in Avrupa'daki varlığını, yardımcı birliklerin disiplin isteğinin sıkı incelemesini, karışmış devletin ekonomik durumunu, kalelerin perişan koşulunu ve son olarak Mora, Mısır ve Şam'daki Arnavut Paşaların bağımsızlığını. Hâlife ünvanı Avrupa tahtını en çok sallayan sultanı hâlâ destekler.

Tarafından Avrupa'da kalmasına izin verilen, Türk İmparatorluğu'nun en çetin komşusu ülkenin içinde yaşadığı çalkantıyı fırsat bilerek herhangi bir yere kurum oluşturma sıkıntısından kurtulmuştu. Kutsal sayılan tahminler ve son Avrupa savaşının sonuçları Rusya'nın İstanbul üzerindeki her türlü etkisini tehlike altına sokuyordu. Rusya rekabetin etkisinden korkmaksızın, Türkiye'nin fetih gibi bir yolla mutlaka Avrupalı olacağı ilhamı doğrultusunda bu bölgede var olan gücünün avantajını biliyordu.

Rum tüccarların neredeyse tümü, özellikle en gelişmiş adalara ait olanlar, Idra, Spezzia ve Ypsara gibi, Rus bayrağı altında gemi yolculuğu yapmaktadır. Ülkenin nüfuzu köklüydü ve Saint-Jean-d'Acre, Kudüs, Kahire ve İstanbul'daki Hıristiyanlar tarafından bu etkinin devamlılığı isteniyordu.

İstanbul'da kalışım boyunca sarayın köşkleri ışıltılı yıldızlıydı ve binalara eklemeler yapılmıştı. Daha önce bu kadar cezbedici ve sayısız güzelliğin olduğu başka bir yer görmemiştim. Sultanın iki oğlu vardı. Yakın zamanda kaybettiği annesi, yaşadığı dönemde onun üzerinde büyük bir nüfuza sahipti. Atina şehri sayısız malikânelerden oluşmuştu ve Sultanın annesinin himayesi, Cecropların şehri üzerinde Minerva'nın himayesiyle eş değerdik.

İstanbul'dan 15 Ekim'de ayrıldım ve İzmir için güvertedeki Lézard gemisine bindim. Yolculuğa başladıktan kısa bir süre sonra ani bir fırtınaya yakalandık. Yelkenin tepesi yamulmuştu ve bir süre yattıktan sonra kaptan Tekirdağ'a demir attı. Veba korkusu insanların karaya çıkmasını önlüyordu ki bu durum beni biraz korkutmuştu. Taze meltem sayesinde Çanakkale boğazına ulaşabildik; kaleye yanaşıp Sultan'dan aldığımız fermanı gösterdik.

Bozcaada'nın görüş alanındaydık. Midilli'nin doğusuna doğru gitmek için teşebbüste bulunduk fakat sert rüzgârlar Babakale yakınlarına kadar geldi ve adanın olumsuz koşullarına maruz kaldık. Oldukça kuvvetli esen rüzgâr bizi neredeyse Karaburun kayalıklarına atacaktı. 20 Ekim Pazar sabahı İzmir limanına başarıyla ulaştık.

Eski ortağım Bay Huyot'u bitkin düşmüş bir halde buldum fakat yaşadığı kazanın etkilerinden kurtulmaktaydı. Ona karşı çok hassas, kaygılı ve değerli davranan din adamlarının bulunduğu ve iki aylığına görevlendirildiği bir yerde ikamet etmekteydi. Buradaki keşişlerin pek çok kişiye ve İzmir Türklerine gösterdiği toleranslar huzur ve sükûnetin göstergesidir. İzmir'deki Katolik kilisesi çok ferah ve ihtişamlıdır, kapılar sürekli açıktır. Gerçek inananlar ve çevre sakinleri hiçbir kargaşaya şahit olmamıştır. Hıristiyan ayinleri ve cenazeleri, Müslüman cenazeleriyle sık sık karşılaşmaktadır. Rum ve Latin vaftizleri ve düğünleriyle Osmanlı geleneklerine ait sünnetler veya papazın altın işlemeli cübbesiyle bir Osmanlı kaftanı ve peçeli kadınlar sokaklarda barışçıl bir ortamda denk gelmektedir.

İzmir şehrinde ticaretin ruhu galip gelmiştir. Böylece tüm çatışmalar yumuşamış ve her kesimdeki kişileri bir araya getirmiştir. Bu büyük atölye, durmaksızın Avrupa gelenekleri ve doğuya özgü kostümlerin karışımını sunar. Fransız stilinde şık ve zarif giyinen kadınlar ve Şam'dan Seyde kervanlarına ait uzun bir sıra halinde dizilmiş develer aracılığıyla hünerli adımlarla geçenler bir arada görülür.

Pencerelerinin kenarında oturan Yunan kadınlar aşağıdan geçen yolcularla hoş sohbetler içerisindeyken, Bornova ovalarında düzenlenen partiler ve hamamlardan dönen diğerleri de onlarla eğlenmekte ve dans etmekteydi. Tüm bu duygular tebessümlü ve şehvetli İyonya'nın hoş havasının etkisiydi.

Antik İzmir'in şehir tiyatrosu eğik bir tepenin üzerinde ayakta durmaktaydı. Seyircilerin oturduğu koltuklardan şehir ve körfez manzarası görülmekteydi. Varlığını hala devam ettiren *proscenium* kalıntıları oldukça açık bir şekilde tanınmaktaydı.

İzmir'in İskender veya Lysimakhos¹¹⁷ tarafından keşfedildiği söylenmektedir. Efes'ten göç edenler bu yer ismini yeni şehre vermiştir. Dağın tepesine inşa edilen ve kalıntıları neredeyse düşen kalede garnizonda görevli ve aynı zamanda komutan olan bir yeniçeri vardır.

Sonraki gün Müslümanların paskalyası olan Kurban Bayramı'nda ateşleme emri ilân edildiğinde ateşleyeceği iki demir topu doldurmak için yeniçeri büyük bir gayretle çalışmaktaydı.¹¹⁸ Beceriksizliğinden tam anlamıyla utanmıştı. Bana eşlik eden Rum, yeniçerinin performansını görmezlikten gelerek alçak bir ses tonunda, kötü İtalyancasıyla onu aşağıladı. Rum, yeniçerinin boyun eğişini saygı olarak kabul etti. Kalenin kapısı üzerindeki aşınmış kafa sanki Bacchus¹¹⁹ ya da Apollo'nun¹²⁰ heykellerini andırmaktaydı.

Ortasından Homeros'un¹²¹ dünyaya geldiği Meles'in¹²² geçtiği büyük vadi kalenin burçlarından görülmektedir. Rivayete göre Homeros'a bu sebepten Melesli de denir. Boylu boyunca kenarlarında bulunan yığınla ağaçla çevrili olan ve yüceltilen bu nehir su kemerlerinin ve Kervan Köprüsü'nün¹²³ altından geçmektedir.

Aynı zamanda ünlü bir astronomun oğlu olan İzmir'deki Fransız Konsolos ve General Bay Mechain, benim için çok kibar bir davet verdi ve bana Efes kalıntılarını gezme imkânı sağladı. Yeniçeribaşı İsmail yolculuğumuz için gerekli hazırlıkları yapıyor, at ihtiyacını sağlıyor ve bize eşlik ediyordu.

Rumca, Türkçe ve Arapça dillerini büyük bir rahatlıkla konuşabilen konsoloslukta görevli genç bir Fransız bizim kervanımıza katıldı. Böylece benim hizmetime ve davete katılmak isteyen genç; Bay Huyot'un evlatlığıyla bize eşlik etti. Neşeyle Seydiköy¹²⁴ yoluna koyulduk.

¹¹⁷Lysimakhos (M.Ö 360 – M.Ö. 281): Büyük İskender'in valilerinden Makedonyalı bir yöneticidir. Trakya, Anadolu ve Makedonya'da hüküm sürmüştür. Bknz; Kudelski, 'Lysimakhos, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Lysimakhos>, (02.09.2016).

¹¹⁸Bu festival Schowal ayının ilk üç günü kutlanır.

¹¹⁹Bir diğer adı Dionysus olan ve Roma mitolojisinde Bacchus olarak bilinen şarap Tanrısı'dır. Bknz; Zgrzgen, 'Dionysus', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Dionysos>, (02.09.2016).

¹²⁰Yunan mitolojisinde kâhinlik yeteneği de olan; müziğin, sanatın, güneşin, ateşin ve şiirin Tanrısı'dır. Bknz; Ninkaya, 'Apollo', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Apollon>, (02.09.2016).

¹²¹Antik dönemde İzmir'de yaşadığı söylenen İyonyalı ozan. Ayrıca İlyada ve Odysseia destanlarının derleyicisi olarak kabul edilmektedir. Bknz; Vikiçizer, 'Homeros', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Homeros>, (02.09.2016).

¹²²İzmir sınırları içerisinde bulunan ve literatürde Homeros'un doğduğu yer olarak kabul edilen çaydır. Bknz; YBot, 'Meles Çayı', https://tr.wikipedia.org/wiki/Meles_%C3%87ay%C4%B1, (02.09.2016).

¹²³İzmir sınırları içerisinde yer alan, Kemer Köprüsü olarak da bilinen ve kervanların sıklıkla kullandığı köprü. Bknz; 'İzmir Kervan Köprüsü', <http://www.dunyabulteni.net/haber/226733/izmir-kervan-koprusu>, (11.09.2016).

¹²⁴İzmir'de bulunan Gaziemir ilçesinin eski adı. Bknz; Peykbot, 'Gaziemir', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Gaziemir>, (02.09.2016).

Hollanda Konsolosu ve İzmir'in en zengin bankacılarından biri olan Kont Auchepied; Seydiköy'de Avrupalı tarzda bahçesi olan hoş bir evde ikamet etmekteydi. Çok enteresan bir aileye sahipti ve daveti gerçekten çok misafirperverceydi.

Ertesi günün sabahı kervanımız Seydiköy'den yola çıktı. Hemen hemen her yeri patika olan yol; dağlarla ve küçük dereciklerle çevriliydi. Tertulitthai ve Durlikeuil ırmağı sonradan vardığımız iki küçük köydü. Nehrin kıyısı serviler, agnus kaktüs ve gül-lale gibi botanik çiçeklerle çevriliydi. *Laurus nobilis*.

Küçük bir Yahudi kervanının içine düşmüştük. Dehşet verici bir şekilde yüzlerce silahlı erkek hızlı bir şekilde geldi, bu yüzden İsmail'in bize gösterdiği sıradan yol işe yaramadı. Atlarımız tamamen canlıydı. Hava çok güzeldi ve kısa bir sürede Palamon deresi vadisi ve Develikule'ye gelmiş bulunduk. Türk bir köylünün ev sahipliğinde kahvaltı yaptığımız Giritli-Kahve'ye kadar kervan durmadı. Dere yatağı gezginlere bir kayalık vadi boyunca eşlik etmekteydi. Vahşi ama romantik sarp kayalıkların bulunduğu bu nokta Alman-Boğazı¹²⁵ olarak bilinir. Keskin kayalar defne öbeklerinin, adacıkların ve zeytin ağaçlarının üstünde keskin ve dişli noktalarını gösterir. İstirahat için kahvehanelerin bulunduğu Alman-Boğazı istasyonuna varmadan önce bu kayalık arazide önemli derecede yol kat ettik. İsmail, Müslüman usulüne göre atları burada durdurdu.

Gezginler Küçük Asya'nın en ıssız noktalarında küçük kulübelere rastlarlar. Fakir Türk derviş onlara bazen pirinç, su ve kötü meyve; çoğunlukla ise kahve teklif eder. Feribotla Küçük Menderes'ten¹²⁶ karşıya geçtikten sonra sahilleri, Efes'in kenar mahallerinden birine uzanan iskele kalıntılarını ve birçok büyük anıtın temellerini gördüm. Neapolis harabelerine gelene kadar doğrudan deniz kıyısını takip ettik. Küçük Asya'nın en güzel yerlerinden biri olan, mısır ambarlarının bulunduğu küçük liman Kuşadası'na karanlık çökene kadar ulaşamadık. Kuşadası'ndaki tüccarların gemilere yüklediği şarapların tamamının üretildiği yer, Sisam Adası'nın¹²⁷ karşısında konumlanmıştı.

Bu şehir küp şeker şeklindeki küçük bir tepede kurulmuştur. Atlarımız mükemmel olmasına rağmen yalnızca sarp ve dik değil, aynı zamanda acınacak halde bulunan asfaltlı caddelerden geçerek Fransız Konsolosu'nun evine nasıl ulaşacağımıza henüz karar vermemiştik.

¹²⁵İzmir ilinin Selçuk ilçesine bağlı Zeytinköy mahallesinin civarında bulunan bir geçit. Bknz; Peykbot, 'Zeytinköy, Selçuk', https://tr.wikipedia.org/wiki/Zeytink%C3%B6y,_Sel%C3%A7uk, (02.09.2016).

¹²⁶Ege yöresinde bulunan, Bozdağlardan doğan ve Selçuk ilçesinin batısından denize dökülen nehir. Bknz; Peykbot, 'Küçük Menderes', https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%BC%C3%A7%C3%BCk_Menderes, (02.09.2016).

¹²⁷Yunanistan'da, Dilek Yarımadası'nın karşısında bulunan adadır. Bknz; Peykbot, 'Sisam', [https://tr.wikipedia.org/wiki/Sisam_\(il\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Sisam_(il)), (02.09.2016).

Karya¹²⁸ ve İyonya'ya¹²⁹ hâkim olan Ağa Helès Oglou, Kuşadası'nda sıradan bir konutta yaşamaktaydı. Onun hükümdarlığı İzmir'in bahçelerinde başlamış ve Milet'in yaklaşık yirmi kilometre yakınına kadar alabildiğince genişlemiştir. Yönetimin adil olması ve adaletin hızlı bir şekilde yerine getirilmesi konusunda oldukça katı olan bu hükümdar, tarafsız kararları ve akıllılığının yanı sıra pek çok meziyete sahipti. Emrinde çalışan pek çok komutan vardı. Bu komutanların arasında Magnezya¹³⁰ ile Milet'te¹³¹ mülk sahibi olan Gümüş Ağa da bulunmaktaydı.

Vardıktan sonraki gün Helès Oglou'ya ziyarette bulundum. Dış görünüşü ve mobilyası zenginliğiyle örtüşmeyen küçük bir evde yaşıyordu. Küçük bir dairenin halılarından birine oturmuştu. Fazlaca meşgul olduğu şüphesi ve halkı için refah endişesi duymaksızın, önünde diz çöken ve sayısı dördü geçmeyen sekreterlere emirler veriyordu. Bu zavallı şeytanlar kafalarını çevirmeye, efendilerinin dinleyicileri olarak tanıştıran yabancılara bakmaya dahi cesaret edemiyorlardı. Evin önündeki avluda, çok sayıda nöbetçi ve kendilerini hedefe ateş etmekle eğlendiren Arnavutlarla Boşnakları ve nadir güzellikteki atları kullanan genç Mağriplileri gördüm. Heles Oglou bizimle pek ilgilenmedi fakat bu hatasını telafi etmek için nefret uyandıran nitelikteki küçük balık tabağını gönderdi. Dikkat çekici bir görünüşü vardı ve halkı ondan hem korkuyor hem de onu seviyordu. Oldukça zengin şehirlerin kalıntılarının olduğu bir vilayette antikaları araştırmak için bir proje yapılırsa, onu anlamak çok da zor olmayacaktır. Konsül bütün aile fertleriyle yaptığı gibi; sevdiği Sicilyalı genç ve güzel, itimadının gözdesi olan kölesiyle ateşli coşkunluk terimleriyle konuştu. Gözdesi, karakterinin sağlamlığını ve iyiliğini ispatlamıştı. Ağanın zorba hâlini tatlı yağcılıklarla yumuşatmıştı.

Sonraki sabah gün ortasında rotamızı Efes'e çevirdik. Napoli'nin kalıntılarıyla tekrar karşılaşmıştık. Bu şehirde yer alan geniş büyük mermer bloklardan yapılmış daire şeklindeki tapınağı inceledim. St. John¹³² olarak bilinen bir kilisenin ve deniz kenarındaki yaklaşık üç kuşak görmüş caminin bulunduğu Efes ovasının sınırına, kayalık dağ ve çetin bayır dolambaçlı yollarla rehberlik eder. Esas kalıntılar kıyıda gösterişsiz tepeciklerle çevriliydi. Sonraki çalışıyla

¹²⁸Günümüzde Aydın ve Muğla illerinin büyük bir kısmı ile Denizli'nin batı ucunu kapsayan; kuzeyinde Büyük Menderes nehri, doğusunda Dalaman Çayı, batısı ve güneyinde ise Ege Denizi bulunan bölgedir. Bknz; Rapsar, 'Karya', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Karya>, (02.09.2016).

¹²⁹Günümüzdeki İzmir ve Aydın illerinin sahil şeridinde Antik dönemde verilen isim. Bknz; SarpKAL, 'İyonya', <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0yonya>, (02.09.2016).

¹³⁰Anadolu'da bulunan antik bir Yunan şehri. Bknz; QatarStarsLeague, 'Magnesia on the Maeander', https://en.wikipedia.org/wiki/Magnesia_on_the_Maeander, (02.09.2016).

¹³¹Ege bölgesinde, Büyük Menderes nehrine yakın olan ve deniz kıyısında bulunan antik bir liman şehri. Bknz; Kingbjelica, 'Milet', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Milet>, (02.09.2016).

¹³²İmparator Justinien ve karısı Theodora tarafından kesin olmamakla birlikte M.S. 6. veya 7.yüzyılda yaptırılan, İncil yazarı Saint John'un mezarının bulunduğu kilisedir. Bknz; <http://www.selcuk.bel.tr/icerik/29/41/st-john-kilisesi-ve-takip-kapisi.aspx>, (02.09.2016).

kaplıydı ve Küçük Menderes'in bükümlü kolları ve dağlardan türeyen dereler tarafından ikiye bölünmüştü. Bu küçük nehir şehir limanına engebesiz düzlük bir alanda akmaktaydı. Bu uçsuz bucaksız alan tarihi ev kalıntılarının beton parçalarıyla kaplıydı. Altında suyu nakleden yer altı kanalları ve çevresinde sayısız granit, mermer ve somaki parçaları vardı. Kavisli ve uzun köprüleri olan bir amfi tiyatro da özellikle göze çarpıyordu. Kısacası en küçük şeyler bile Efes'in muazzam güzelliğini ve ihtişamını sergiliyordu.

Bu alanı çevreleyen tepelerin alt tarafları tamamen kazılmış ve ortaya çıkarılmıştır. Buradaki her adım zafer anıtlarının kitabeleri ile harmanlanmıştır. Çalışır vaziyette görünen bir deniz feneri ise sağ tarafta terk edilmiş bir kıyıda yükselmekteydi. Solda ise aşağıya doğru uzanan bir yığın kalıntının ve incir ağaçlarının görüntüsü sekiz-on fit yüksekliğindeki tapınağı gizlemekteydi.

Limandan şehre doğru *palombina* türlerinden oluşan, dağlardan getirilen işlenmiş taşların ya da dörtgen mermer blokların şekillendirdiği antik bir yol vardı. Bu yol bir iskelenin köşesinden başlayıp, stadyum kalıntısına doğru ilerliyor ve ayakta durmayı başarabilmiş binalara sahip bir şehrin bulunduğu vadiye iki dağ arasından uzanıyordu. Stadyumun arenasını bu yolun bir bölümüydü ve tepenin zirvesine bu kayalık yollardan çıkılıyordu. Sütunlu giriş kalıntıları buranın şehre ait pazar meydanı olabileceğini göstermektedir. Bu stadyum, bana Roma'nın seyircilerinin oturduğu bir amfiteyatro olarak göründü. Genel olarak, dünyanın başkenti olan bu yerde tiyatrolar nüfusun ihtiyacını karşılayacak kadar yeterli kapasiteye sahipti.

Stadyumun girişi, biri harap edilmiş iki ihtişamlı sütunla dekore edilmişti. Bunlardan bir tanesi restore edilmişti ve hâlâ ayakta durmaktaydı. Üzerinde çeşitli Yunan kitâbeleri bulunmaktaydı ve çok önceki dönemlere ait olduğu kesindi.

Yolun devamında tepenin kenarında yapılmış bir başka tiyatroya geldim. Burada iki kitâbe daha bulunmaktaydı fakat bunları okuyamadım çünkü gezginler üzerlerine çeşitli şeyler yapıştırmıştı. Bu tiyatro aynı şekilde taştan yontulmaydı ve hayret verici bir ihtişamı vardı. Seyircilerini çevreleyen her bir kısmı belirlenmişti ve önünde deniz, arena, sahne oyunları, dağlar, liman ve Diana Tapınağı¹³³ vardı.

¹³³Artemis Tapınağı olarak da bilinen, M.Ö. 550 yıllarında tamamlanan ve Tanrıça Artemis'e ithaf edilen tapınaktır. Ayrıca dünyanın yedi harikasından biridir. Bknz; Denisutku, 'Artemis Tapınağı', https://tr.wikipedia.org/wiki/Artemis_Tap%C4%B1na%C4%9F%C4%B1, (02.09.2016).

İleriye doğru devam edince kolonları ve saçakları olan bir tapınağa rastladım. Korint tarzı¹³⁴ bir düzeni vardı ve bütün güzelliğiyle orada durmaktaydı. Binanın köşelerinden birini Roma'daki belediye bahçesinde muhafaza edilen kısımlara benzettim.

Bu muhteşem kalıntıların arkasında biraz daha küçük bir amfi vardı. Muhtemelen konser salonu idi. Onun dairesel ve yontulmuş merdivenleri şüphesiz mermerle kaplanmıştı. Son olarak kocaman hamamlar dağınık parçalarla kaplı iki dağ arasında inşa edilenlere karşı hâlâ kemerli köprü kalıntıları tarafından desteklenmekteydi. Bu ilginç araştırma, beni izleyenlerin de içinde yargılanabildiği şehrin duvarlarına ve onun geniş çevresine bıraktı.

Sıcak ve nemli bir günde Diana Tapınağı'na yaptığım seyahatte zorluklarla karşılaştım. Küçük topluluk, bahçeleri kapsayan Louvre¹³⁵ ve Tuileries'in¹³⁶ alanını dolduracak kadar göründü bana. Esas büyük yapıların çoğu hâlâ varlığını devam ettirmekteydi fakat hiçbir sütuna sahip değillerdi. Ancak İstanbul'dan taşınanlar buradaydı. Tapınağın arka kısmındaki güçlü duvarların taş ve tuğlası arka odanın yanında dikkat çekmekteydi ve tamir edilmekteydi. Büyük taş bloklarla inşa edilen mahzenler; sütunların ve iç odanın duvarlarının mevkisiyle, binanın en kesin boyutlarını verebilen sınırsız sayıdaki geçitlerle desteklenmekteydi.

Bu devasa yapıların görüntüsü Yunanistan ve Asya milletlerinin binalarının geniş miktarları hakkında bir fikir vermektedir. Diana Tapınağı'nın arkasında sütunlarla süslü dairesel bir anıt, diğeri dörtgen şekilde olan bir anıt ve merkezde mermerle kaplı geniş alan görünmekteydi. Tonozların üzerine inşa edilen diğeri bir yapı ise çökmüş vaziyetteydi. Kalıntılar yığıldığı kadar hayli büyük boyutlardaydı ve bir tanesinin çevresi Yunanlıların sanatta ve cephanedeki zaferlerini ve dönemin gücü olduklarını temsil eden ufak obje kalıntılarla çevriliydi.

Hangi güç arzuları bu büyük yıkımı gerçekleştirmişti! Her adımda çiğnediğimiz kalıntılar boyunca ovalar, dağlar ve vadilerle kaplı bu yerde hangi dehşetli ve garip birliğin yürüyüşü gerçekleşti ve bu yerler nasıl kurtların ve vahşi domuzların barınağı haline geldi!

Bu zulmün kapısı, antik çağlardan kalma büyük yapının parçalarından inşa edilmiş ve kasıtlı olarak harap edilmiş mermerden bir anıttı. Bana Roma'da gördüğüm anıtları hatırlattı.

¹³⁴Antik Yunan'da önceki dönemlerdeki Dor ve İyon tarzına kıyasla daha zarif ve süslü bir mimari çeşididir. Bknz; <http://www.milliyetsanat.com/haberler/sanat-terimi/sutun/760>, (02.09.2016).

¹³⁵1793 yılında Fransa'da açılan ilk devlet müzesidir. Bknz; YBot, 'Louvre', https://tr.wikipedia.org/wiki/Louvre_M%C3%BCzesi, (02.09.2016).

¹³⁶1564 yılında Fransa'da yapılan, 1871 yılına dek varlığını sürdürebilen ve günümüzde Tuileries Bahçesi olarak anılan kraliyet müzesidir. Bknz; Erasmus-2016, 'Tuileries Sarayı', https://tr.wikipedia.org/wiki/Tuileries_Saray%C4%B1, (02.09.2016).

Kapının üzerine hiçbir ahenk olmaksızın iki yarım kabartma yerleştirilmişti. Bunlardan biri; bir İngiliz¹³⁷ tarafından son dönemlerde taşınan, Hektor'un¹³⁸ ölümünü temsil eden kabartmaydı.

Fakat Akhilleus'un¹³⁹ arabası ve Hektor'un bedeninin bulunduğu taşıma işlemi beceriksizce yapılmıştı ve hâlâ başka vurguncuları cezbetmeye devam ediyordu. Diğer yarım kabartmayı kaldırmaya çalıştım fakat kopan halatlar ve elzem eklentiler kaldırmamı engelledi.

Son deprem, çizimini yaptığım ve harika biçimde muhafaza edilen bu kapıları yıkmıştı. Bir mil genişliğinden fazla olan çevresinde zemin şu an ürkütücü karışıklıktaki taşlarla ve öbek halinde yığılan mermer parçalarıyla çevriliydi.

Dağların arasından akan çok sayıda suyun bir arada toplandığı köprüyü takip ettim. Hayret verici heybetteki duvarlar tarafından desteklenen bu nehrin yatağı, nihayetinde gür yükseklikteki yaban asmaları ve çiçekli ağaççıklar tarafından kaplanan oyukla buluşur. Burada bir şelale de bulunmaktaydı ve onun berraklığı aşınmış caminin kubbesine ve Türk hamamlarının kalıntılarına uymaz.

Çok çok eski çağlarda ve hatta barbarlık çağında onların tarihi olayları burada yer alır. Pişmanlıkla karışan heybetli etkiler, ölümü çok soylu ilan eden objelerin bulunduğu manzarayı temaşadan yükselir.

Panayır dağında¹⁴⁰ bulunan hisar, harika bir cami bulunan şehrin alt kısmını kontrol etmiştir. Bu cami, Fas mimarisinin en güzel ve zarif modelidir ve hatta plan ve icra bakımından el-Hamra'dan¹⁴¹ üstündür. Tamamı göz kamaştırıcı beyazlıktaki mermerden inşa edilmiştir. Hayran bırakan güzellikteki işlemleri ve fazlaca parlak olan bu kapı; havzanın temiz su ihtiyacını aldığı merkezde, güzel ağaçların ekili olduğu avluya açılır. Kırk beş fit yüksekliğindeki sütunlar tarafından desteklenen kemerlerin canlılığı, tonozların zarif işçiliği, kısacası bu yapıya ait her şey coşkulu ve harikadır.

Modern Efesi oluşturan üç ya da dört sefil barakanın yakınında yemek yedik. Burada hava sağlıksız; yerliler hastalıklı ve solgundu. Oranın yöneticisi olan zavallı bir ağa ateşlenmiş ve ölmek üzereydi. Yıkılmaya yüz tutan şehrin yakınındaki son derece tehlikeli

¹³⁷İsmi Nichols olan bu adam, Rusya doğumlu fakat İngiliz çıkarmasıdır. Güzel sanatlarda en ufak bir zevke sahip değildir fakat para aracılığıyla bu tehlikeli girişime sürüklenmiştir. Ağa'nın iznine sahip olmadan başarıyla bitirdiği bu işte altından kalkması gereken büyük zorluklara sahipti.

¹³⁸Truva kralı Priam ve eşi Hecuba'nın en büyük oğlu ve Truva Savaşı'nda mücadele eden Truva prensidir. Bknz; Haziran14, 'Hektor', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Hektor>, (02.09.2016).

¹³⁹Dünyanın en büyük savaşçısı olarak kabul edilen ve Su Tanrıçası Thetis ile ölümlü olan Peleus'un oğlu olan yarı Tanrı'dır. Bknz; Yusuf Amir Erenler, 'Akhilleus', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Akhilleus>, (02.09.2016).

¹⁴⁰Selçuk-Efes'te bulunan, Ashab-ı Kehf'in sığındığı söylenen mağaranın yer aldığı dağdır. Bknz; Selin Çıldır, 'Efes Antik Kenti', <http://www.gezisel.com/efes-antik-kenti/>, (30.04.2013).

¹⁴¹İspanya'da bulunan ve yapımına Muhammed bin Ahmer tarafından 1232 yılında başlanan, İslam mimarisinin zirve örneklerinden kabul edilen saraydır. Bknz; CommonsDelinker, 'El Hamra Sarayı', https://tr.wikipedia.org/wiki/El_Hamra_Saray%C4%B1, (02.09.2016).

olan konut göze çarpmaktaydı. Bunun örneklerini İtalya, Suriye ve Mora'da sık sık gördüm. Baştanbaşa ölüm, özellikle boyunduruk altına aldıkları üzerinde saltanat süreni kıskanır gibi görünür.

Efes'in genel görünüşü bana Pontine bataklığını¹⁴² hatırlattı. İlahi ateşinin serinlemesi için güneş denize daldığında; çizgiselliğin uyumu, mesafelerin ılık buğuları ve gizemli saatin örtüsü Claude Lorrain'in¹⁴³ en güzel manzarasına üstün gelmek için rahatlatıcı ve melankolik topluluk oluştu.

Muhtemelen bir gün kendime benzer motifler tarafından etkilenen bir Florida yerlisi olarak şehrimin kalıntılarını ziyaret edeceğimi söyledim. Efes'teki gibi sadece birkaçının adı kurtulacak; çürüyen sedirin kalıntılarının ortasında, mermerin tozu ve tuncun pası. Bende kuvvetli bir tesir bırakan bu hoşluğu kısa sürede unutmayacağım; akisler derin kanallarda gizlendi, en ruhsuz sesler tekrarlandı, çalının arkasındaki rüzgârın hışırtısı gizli gürültülere benzedi ve hayal gücüm, Diana rahiplerinin ilahisinin sona eren notalarından veya Efes havarisinin çevresindeki ilk Hıristiyanların dindar izlerinden etkilendi.

Dönüşümüz boyunca daima yağmura yakalandık. Durmalıydık fakat böcek yığınları bizi yol üstünde seyyahların istirahat etmesi için kurulmuş olan yıkık dökük kulübelere sığınmaktan alıkoydu. Bu sebepten dolayı gece ve gündüz dörtnala giden kervan yorgunluktan bitkin bir halde nihayetinde İzmir'e ulaştı.

Suriye'ye giden Lézard gemisinin kalkış fırsatını yakalayamamışsam, zamanımın büyük bir kısmını meşhur Asya bölümünü çalışmaya ayırmalıydım. Menderes rotasına tırmanmalı; Manisa, Sart¹⁴⁴ ve Sisam'ı ziyaret etmeliydim. Mevsim ilerlemek için çok elverişli olmasa da, Filistin için 29 Ekim'de gemiye bindim. Bay Huyot'dan kederle ayrıldım; fakat Mart ayını izleyen zamanda bana eşlik etme sözü aldım. Onun sağlığı bu sözü yerine getirmeye uygun olursa, seyahatimizin sonucu fazlasıyla memnun edici olacak.

Sabah 4'te kuzeydoğudan gelen tatlı bir esintiyle yola çıktıktan sonra gemi, bütün gün rüzgâr tarafında çalışmak zorunda kaldı ve Karaburun bükümünde ciddi zorluk yaşadı. 31 Ekim sabah saat 7'de Sakız adasıyla¹⁴⁵ yanyanaydık. Şehir bana köy evleriyle çevrelenen kayda değer bir alan olarak gözükte. Sevimli köyler toprağı işlemenin yüksek oranda olduğu vadinin içine

¹⁴²İtalya'da bulunan ve orada yaşayan halkın sıtmaya yakalanmasına sebep olan bataklıktır. 20.yüzyılda kurutulmuştur. Bknz; Erasmus.new, 'Aprilia, İtalya', https://tr.wikipedia.org/wiki/Aprilia_%C4%B0talya, (02.09.2016).

¹⁴³Barok dönemi, Fransız ressam.Bknz; Kibele, 'Claude Lorrain', https://tr.wikipedia.org/wiki/Claude_Lorrain, (02.09.2016).

¹⁴⁴Manisa'nın Salihli ilçesine bağlı bir belde.Bknz; Peykbot, 'Sart, Salihli', https://tr.wikipedia.org/wiki/Sart_Salihli, (02.09.2016).

¹⁴⁵Ege Denizi'nde bulunan ve ismini içerisinde barındırdığı sakız ağaçlarından alan adadır. Bknz; II. Niveles, 'Sakız Adası', https://tr.wikipedia.org/wiki/Sak%C4%B1z_Adas%C4%B1, (02.09.2016).

serpiştirilmişti. Onları saran kayalar renk ve şekil olarak Toulon¹⁴⁶ etrafındaki dağlara benzer. Sakız Adası'nın yerlileri tavırlarındaki hoşlukla dikkat çeker. Onlar damlasakızı ağacını yetiştirmede, sakız macunu üreten şurup ve onlara verildiği için az gururlanmadıkları çeşitli imtiyazlar konusunda minnettardılar. Aralarında Osmanlılar gibi beyaz sarık takmak itibarları açısından önemsiz değildir. Spalmadori adalarını ve Sakız Adası'nın karşısında Küçük Asya'daki Çeşme şehrini çizdim. Milattan önce 191 yılında Antakya kadırgalarının yenilgisine şahit olan sahil, aynı şekilde 1770 yılında Rusların Türk donanmalarını imha etmesini gördü. Pek çok Osmanlı gemisi yakıldı; alevler ekibin büyük kısmının ölmesine, kalanların ise kaçmasına neden oldu. Türk denizciliği bu korkunç darbeden sonra asla kendine gelemedi.

Kuzeybatıdan esen taze bir meltem bana Nacri, Lipso, Lero, Colmine, Stancho, Nicero, Biscopi, Carchi ve son olarak Rodos'un süratli bir görüş alanını sundu. Kasım'ın ilk gecesinde deniz köpükler içindeydi, göz kamaştıran şimşekler çakıyordu ve rüzgâr hızını artırmıştı. Karaman kıyılarını¹⁴⁷ görüş açısını kaybetmiştik. Sabah saat 3'ten 7'ye kadar kasırğa hiddetlendi.

Gemide kış akşamları çok kasvetliydi ve ilham, sert havada yenilmez bir üzüntüydü. Dalgalar geminin güvertesini örttüğünde, ay kara bulutlar tarafından gizlendiğinde, karşıda ışıklar parladığında ülkemi, arkadaşlarımı ve sakinliği neden bıraktığım konusunda kendimi boş yere sorguladım. Yorulmuş ve ümidi kırılmış tayfa, kaptanın sesini duymayı bıraktı. İyi sebepler sonradan önemsiz veya saçma göründü. Bize açıkça sonuçsuz gözükten daimi eziyet ve tehlikeler yine de tamamen zayı olmamıştı. Harika ve içten izlenimler zihne yeni dürtüler verir ve zihni en soylu düşünce alanı için heyecanlandırır. Muhtemelen dünyanın en iyi şekilde yargılandığı, ihtişamlarının ve hayal kırıklıklarının en iyi anlaşıldığı nokta fırtına tarafından devrilen bir teknenin güvertesidir. Bir denizci için ne kader ama! Seyahatine yaşam ve umut dolu başlar. Aniden gemi kazası korkusuna maruz kalır. Bu yazgıya karşı tehlikeyi kestirmek, kendi ıstıraplarının sürecini hesaplamak ve son olarak kaçınılmaz afete önderlik etmesi muhtemel olan tedbirlere müracaat etmek için yine de mücadele eder.

6 Kasım sabahında kara, kaptan tarafından görüldü. Onun düşüncesine göre farklı tarzlar içinde; manzaranın her birinin şeklini, dağın bir anlık görünüşünü, yoğun sis vasıtasıyla

¹⁴⁶Fransa'da Akdeniz kıyısında bulunan bir liman kentidir. Bknz; Sakhalinio, 'Toulon', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Toulon>, (02.09.2016).

¹⁴⁷19.yüzyılda Anadolu'nun güney kıyılarına verilen isim. Bknz; Nedim Ardoğa, 'Caramania', <https://en.wikipedia.org/wiki/Caramania>, (03.09.2016).

yakalamak için genel bir kaygı sergilendi. Temeli engebeli olduğu için Karmel dağı¹⁴⁸ ancak fark edildi. Bu, Hayfa¹⁴⁹ koyuydu.

Gemi Hayfa'nın küçük köyünün karşısına, Karmel dağının eteğine demir atmak için ulaştı.¹⁵⁰ Botla koyun karşısına, Akka¹⁵¹ toprağına geçtik. Deniz dev dalgalarıyla hâlâ sertti. Bu durum üzerine küçük limana ulaşmada büyük zorluk yaşadık.

İskelenin yüksek duvarları düzensiz tarzda çökmüştü. Fakat mazgallar tarafından aşılınan parapet duvarlarının bir bölümü hâlâ ayakta durmaktadır. Köpükle ve Haçlıların çalıştığı, köstebekle kaplı zeminden kaçınmak için gedik yoluyla giriş yaptık.

Antik dönemde Ptolemis olan Akka, yüksek duvarlar ve derin hendekler tarafından çevrelenmişti. Yeni takviyeler hâlâ kaleler tarafından yandan kuşatmalı çift çevreleme oluşturur. Hıristiyanlar tarafından aceleyle inşa edilen eski surlar ve Avrupalı mühendislerin son çalışmaları tarafından ayrıca korunur. Duvarlar denizin önünde yarım daire şeklindedir. Sahilin dolduğu dalgalar kalelerin üstüne atılırlar.

Gotik kalıntılar ve modern yapıların karışımı bu şehrin her yerinde görülebilir. Manzarayı tamamen harap durumda karşılayan bir kilise, manastırlar, saray ve terk edilmiş gibi bir hastane burada yer alır. Daha ileride; saçma yığınların ortasında yükselen temeli ve minareleriyle yeni, zengin ve zarif bir cami ve son olarak surları ayıran bahçeleriyle harem, terasta sergilenir. Çınarlar, portakal ağaçları ve en güzel palmyeler bu uyumsuz birliktelikte incelikle başlarını sallar ve bu manzara Akka'daki meskenin yaydığı hüznün ve nefreti yumuşatır.

Sokaklar dar ve çok pistir. Düz çatılarla ve küçük kapılarla büzüşen, alçak, yonu taşından inşa edilen evler hapisanelere benzer. Farklı meskenlerin terasları, acemi sıra kemerler vasıtasıyla birbirleriyle haberleşirler.

¹⁴⁸Hıristiyanlık, Müslümanlık ve Bahailik için kutsal olan ve üzerinde birtakım anıtlar ve tapınaklar barındıran bir dağdır. Bknz; Mirada, 'Karmel Dağı', https://tr.wikipedia.org/wiki/Karmel_Da%C4%9F%C4%B1, (03.09.2016).

¹⁴⁹İsrail'in kuzey bölgesinde bulunan ve Akdeniz'e açılan bir liman kentidir. Bknz; Mustafa L. Bilge, 'Hayfa', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, Cilt: 17, ss.41-43.

¹⁵⁰Bulduğum topraklardaki ülkede, Yunanlılar tarafından verilen Suriye ismi, muhtemelen Asya'nın ünlü imparatorluğu Asurlulardan elde edildi. Ninova Asurluları zamanında sınırları bu kıyıya dek genişledi. Suriye'nin bu kısmı imparatorluklarının eyaleti yapıldı. Suriye, bu devirde Phenicia veya Filistin'i kapsamadı. Araplar tarafından Barr el-Châm ya da soldaki ülke ismiyle anıldı. Böylece bölgenin temelini Akdeniz'i alarak; İskenderun'dan Fırat nehrine ve Gazze'den Sahra'ya kadar olan bütün alanı ayırdılar.

Suriye'nin meşhur başkenti Şam, onlar tarafından el-Châm olarak adlandırıldı. Bu yüzden Mekke, Yemen'in veya ülkenin sağ kısmının ve Barr el-Cham'ın ya da ülkenin sol kısmının arasında merkezdir.

¹⁵¹İsrail'in kuzeyinde, Akdeniz'in kıyısında bulunan, Müslüman, Arap, Dürzi, Hıristiyan ve Yahudi halkın bir arada yaşadığı şehir. Bknz; Feridun Emecen, 'Akka', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, Cilt: 2, ss.265-267.

Avrupalı konsoloslar; merkezinde avlu bulunan, sonrasında büyük hisarlar gelen geniş meydana sahip hanlarda¹⁵² ikamet etmektedir. İç kısımda üst dairelere adımlarla gidilecek bir çıkış vardır. Merdivenler sadece bir kişinin geçebileceği genişliktedir. Üç çıkışa sahip geniş koridorlar, merkezinde süs havuzunun olduğu avluyu gören açık bir kemere sahiptir. Burada, Suriye'deki Fransız Konsolosu Bay Pillavoine'nin konukseverliğiyle karşılaştım. Bana rahat etmem için yerleşebileceğim bir köşe bulmakta bazı sıkıntılar yaşadım.

Sekiz veya on bin Türk, Arap, Yahudi ve Hıristiyan; Akka şehrinin bir zamanlar vahşi ve kasvetli olan sokaklarında görülebilmekteydi. Duyuların her biri aksi bir biçimde en çirkin suretteki bozukluklardan etkileniyordu; mezarlarından çıkmış, sarık işlevi gören siyah, kirli beyaz geniş örtülerle sarılmış, yarı çıplak bir şekilde emekliyor gibi görünen varlıklar.

Her bir adımda göz mağdurlarının yanında Cezzar Paşa'nın,¹⁵³ kör olan ya burnu ya da kulakları olmayan zavallı kurbanları görülmektedir. Miskin, acıması ve tiksindirici bu insan topluluğu daima sarayın bahçelerinin duvarlarının altında, güneşte uzanmış görünebilirlerdi.

Bu sarayda yaşayan Süleyman Paşa, halka kendini göstermek için nadiren dışarı çıkar. Talihsiz halkın feryatlarına sağır olan Cezzar'ın halefi Süleyman, yaşamını derin ve duru dereler tarafından sulanan sinir otu gölgesinin altında, mersin ağacı korularında harcar.

İşlerin idaresi kendisi tarafından tamamıyla Hayim Farhi¹⁵⁴ isminde bir Yahudi'ye bırakılmıştır. Cezzar Paşa'nın memuru bu adam, efendisinin itimadını onun tuhaf kaprislerine tam olarak teslim olmakla korumuştur. Tiran onun maaşını iki katı yapmış ve belirli günlerde de ona çıkarlar yağdırmıştır. Onun burnunu çok acımasız bir yolla tahrip ettiğinde, bu sarrafın¹⁵⁵ o tarihten beri fena halde biçimi bozuldu. Uysal ve hünerli Hayim, hesapsız bir servet biriktirdi. Akka şehrinin mevcut paşası Cezzar'ın mirasçısı olarak seçilmeyi Yahudilerin entrikalarına borçluydu. Sonuncu paşa ölüm döşeğindeyken bu kukla ortaya sürüldü ve kendilerine biat edenler arasında ilk sırada seçildi. Süleyman ve Hayim Farhi özel ve zorba ticaretle meşguldü. Çevresinde Akka ve Nasıra bulunan, mal sahiplerinin uçsuz bucaksız topraklarına pençe attı. Bu iğrenç idarenin ayrıntılarının haraçları, baskıları ve zorbalığı kendisine itaat edilmesi için en şiddetli aşağılamayı yayar.

Hayim Farhi, Suriye Yahudilerinin önderidir. Şam'da muhteşem bir sarayı vardır. Beni, ailesi ve çok sayıda köle tarafından çevrelenmiş küçük bir evde ağırladı. Ertesi gün Paşa'nın huzuruna kabul edilmişim. Süleyman altmış yaşlarındaydı, Gürcistan'da doğmuştu ve kölesi

¹⁵²Aynı şekilde okels ismiyle de bilinir.

¹⁵³El-Gezzar, canı.

¹⁵⁴Cezzar Ahmet Paşa'nın danışmanı ve Filistin Yahudi Cemaati'nin lideri. Bknz; Moncherlsx, 'Haim Farhi', https://en.wikipedia.org/wiki/Haim_Farhi, (03.09.2016).

¹⁵⁵Özel sekreter.

olduğu kişi tarafından Cezzar'a önerilmişti. Bu yozlaşmış kişi tarafından Süleyman, antik Sidon şehri olan Sayda'ya¹⁵⁶ paşa olarak atandı fakat efendisine karşı nankör davranışları tespit edilince sürgün edildi. Uzun bir müddet Bedevi Araplarının arasında amaçsızca dolaştı. Fakat bu özgür yaşamın uzunluğu onu aşırı derecede bitkin yaptı ve kendisini efendisinin ayaklarına attı. Bir süre boyunca kellesine ödül konmasına rağmen en sonunda affedildi ve kendisine tekrar paşalık verildi.

Süleyman'ı sondaki altın nakışlı sofalardan birine oturmuş buldum. Memuru ve köleleri orada toplanmıştı. Sessiz ve dikkatliydi, elleri göğüslerinde bükülü vaziyeteydi ve muhteşem sarayın gözdesi gibi görünen soytarının şakalarına neredeyse gülme cüretindeydiler. Paşa yanıma oturmuştu ve şahsi ilgisini kolumun kenarına ve kıyafetimin her parçasına verirken sigara içti. Bana tercüman aracılığıyla istediğim her şeyi kibar bir şekilde sundu. Süleyman tarafından sarılan bıçak ve pipo ile birlikte etrafı altın elmaslarla donatılan fincanlarda kahve servis edildi. Bana birkaç soru sordu fakat Akka'nın yeni esaslarını ve bilhassa ilgili gözüktüğü Arap soylu atlarını incelemem gerektiği konusunda ısrar etti. En dikkat çekici noktaları çizmemi sağlayan mükemmel huzur ve kolaylık için onun kibarlığına ve korku salan duruşuna borçlandım. Bedestenden geçerken bizi heyecanlandıran bu merak, en ufak tahkirin veya en küçük tehdidin ürünü değildi.

Nerede olursa olsun, onların arasında, Akka'da, General Bonapart idaresi altındaki birlikler tarafından beceriksizce topa tutulan bu şehrin merkezinde, yaptığım taslakları bitirmem için merakım bana izin verdi.

Cezzar Paşa, İngiliz'in yardımıyla güçlü ve iyi yönetilen ateşi ve en umutsuz saldırıları ayakta tuttu. Akka'nın ele geçmesi Fransız birliklerine katılan altı bin dürziye işaret olmuştu ve bu belki de Türk İmparatorluğu'nun kaderini belirleyecekti.

Yabancı konsoloslar mesela hükümete karşı birbirlerine yardım etme ihtiyacı duyarlar ve bu sebeple en dostça dönemlerde birlikte yaşarlar. Zengin tüccar ve Rusya Konsolosu olan Bay Catafago beni Türk stilinde döşenmiş bir salonda ağırladı. Eşi ve çocuğu çok alçak, geniş bir sedire veya koltuklu sedire oturdu. Başlarının etrafını kuşatan pullarla süslü saç bantlarıyla birlikte Türk kıyafeti giymişlerdi. Üzerlerinde altın nakışlı kadife elbiseler vardı; omuzlarının üstünden sarkan saçları bukleli ve güzel kokuluydu. Genç bayanların ikisi de hoştu fakat heykeller gibi bitkin ve hareketsizdiler. O kadar ki tek bir bakış kendilerini hareketli bir varlık oldukları konusunda şüpheli yapacaktı.

¹⁵⁶Lübnan'ın güneyinde ve Akdeniz sahilinde yer alan şehir. Bknz; Cengiz Tomar, 'Sayda', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, Cilt: 36, ss.207-209.

İngiliz konsolos Bay Malagamba; Bay Pillavoine ve yavaş yavaş çürümeye yüz tutan bu geniş yapıdaki küçük kiliseye sahip misyonerlerle aynı handa yaşar.

Kalede taslaklarımı yaparken, Dalmaçyalı¹⁵⁷ ve Boşnak milis kuvvet memurları karargâhlarında kendileriyle birlikte kahve içmem için beni davet ettiler. Birkaçı kırsal gezintilerimde bana eşlik etti ve atlarını teklif etti. Paşa'nın ilk siyah harem ağası genç Habeşistanlı, bütün askeri uygulamalarda hayran uyandıracak biçimde yetenekliydi. Fransız tabyasının kalıntılarıyla çevrelenmiş geniş ovadaki cirit gösterisinde gücü bana üstün geldi. Arap atları *guelfe* soyundandı; en güvenilir ve özel adamı Süleyman'ın çiftliğinden seçilmişlerdi.

Onun bir taslak incelemedeki tutkusu, şaşkınlığı tüm başkaldırmalara meydan okurdu. Bana bir tercüman aracılığıyla sanatımın sırlarının, kâğıdın yüzeyinde var olandan daha derine ulaşım ulaşmayacağını sordu. Onun zihnindeki endişeleri yatıştırmak hiç kolay değildi fakat benim masumiyetime tam olarak ikna olmadığından onun tahayyülüne yardım edemedim.

12 Kasım'da gemiye ait çeşitli memurların eşlik ettiği sayısız kervanla Akka'dan çıktım. Bu sırada Abbe Janson; Lübnan dağı, Sidon ve Şam'daki dini kurumları ziyaret etmek için bizden ayrıldı. Hayfa'yı boydan boya yürüyüp Karmel dağına altından geçtikten sonra kumlu bir sahile ve deniz kıyısı boyunca uzanan yaklaşık beş kilometre uzaklıktaki çorak tepelere geldik. Büyük şehrin kalıntıları ve Haçlılar tarafından inşa edilen son kalelerin çoğu, sakız ve keçi boynuzu ağaçlarının püsküllerinin üzerinde yükselir. Atlit;¹⁵⁸ uzun ve terk edilmiş kulelerini, kumlarla tıkanan limanını, eskiden soylu sığınağı olan surlarını ve bahçelerini sergiler. Şu an buralar hastalıklı havayı soluyan geçit vermez bataklıklar haline geldi. Yaklaşan gece tarafından Suriye'deki en acınası köyde ele geçirildik. Tantura¹⁵⁹ Hanı bizimkilerden önce oraya ulaşan kervan tarafından dolmuştu. Biz kurbağaların ve ısırarak bizi rahatsız eden aç böceklerin daimi meskeni olan küçük kulübelerin içinde kalmaya mecbur olmuştuk, dışarı çıktık ve büyük bir ateş yaktık. Araplar ateşin etrafında dans ettiler ve gecenin geri kalanında şarkı söylediler. Fakat eğlence, Tantura'nın hâlâ unuttuğum kasvetli hatırasını yok etmedi.

Sezar'ın şehrini ziyaret etmek konusunda bilhassa hevesli olduğum için şafaktan önce yola koyulduk. Atlit ile benzer konumda olan bu şehir, tamamen terk edilmişti fakat surları, limanı ve kalıntıları anlatılamaz sürprizlerle heyecanlandırdığı gibi oldukça da iyi korunmuştu.

¹⁵⁷Adriyatik Denizi kıyısında yer alan güney bölgesinde yaşayanlara verilen isim. Bknz; Skender Rıza, 'Dalmaçya', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, Cilt: 8, ss.432-433.

¹⁵⁸Hayfa'nın güneyinde bulunan sahil kasabasıdır. Bknz; Bender235, 'Atlit', <https://en.wikipedia.org/wiki/Atlit>, (03.09.2016).

¹⁵⁹İsrail'in Akdeniz kıyısında bulunan balıkçı köyü. Bknz; Bender235, 'Tantura', <https://en.wikipedia.org/wiki/Tantura>, (03.09.2016).

Sokaklar ve meydanlar hâlâ olduğu gibiydi. Onun yüce ve heybetli duvarlarına ait kapılar yeniden inşa edilseydi, Sezar hâlâ yaşıyor ve şehri savunuyor olabilirdi. Birkaç yılda, belki de birkaç ay içerisinde buradaki nüfusu korkunç bir şekilde etkilemiş ve belki de ölümlerine neden olmuş bir olay yaşanmışa benziyordu. Hıristiyanların tütsülediği sigarayla kilisenin duvarları karartılmıştı. Cesur ve kültürlü piskoposların dokunaklı söylemleriyle yankılanan minber hâlâ bütündü. Mezarlar açıldı ve dehşete düşüren bu yalnızlığın içindeki insanın meskeninin yegâne şahidi olan kemikler yığılıydı. Sezar'ın şehrine baskın çıkan sessizlik sadece denizin düzenli ve monoton gürültüsüyle kesilmişti. Dalgalar yararsız setlerle karşılaştıkları ve şu an olmayanlara itaat ettikleri için kızgın gözükür. Azgın bir şekilde fırlayarak, limanın rıhtım ve iskelesini köpükle örterler. Onların tekrar eden çabaları muazzam granit yığınıyla sarsıldı. Fener kulesi yıkık döküktü, merdiven ve şatonun bölümleri orada kendilerine ev yapmaya çalışan av kuşlarına açıldı.

Araplar tarafından kendisine Kayser ismi verilen Sezar,¹⁶⁰ çok sayıda harikulade sütunlarıyla hâlâ övünüyordu. Sütunlardan birkaçı girişteydi ve iyi muhafaza edilmişti; diğerleri asırların ortasında dalgakıran yapısında kullanılmıştı. Epey mesafede denizin içine doğru tasarlanmış bu binanın temeli en zengin materyallerle oluşturulmuştu. Onun kalıntıları; sekiz fit ölçüsünde, üzerinde Latince yazıtlar olan, gül rengi granit taş blokları olarak gözükür. Bununla birlikte yazılar taşların aşınması sonucu okunaksız hâle gelmiştir. Kalışımızı uzattığımız sürede deniz o kadar taşkın hâle geldi ki, dalgalar oluşur oluşmaz ıslanmaya başladık. Bu sebepten dolayı merakıma rağmen asil fakat hüznü Sezar'ın kentini terk etmek zorunda kaldım.

İki fersahlık alan için pürüzlü ve ıssız sahilin izini takip ettik. Ardından deniz kıyısından, Humcalad'ın önünde uzanan çorak ovalara ayrıldık. Hanın kirliliğinden ve küçüklüğünden nefret eden kervan; verimli kuyunun yanında, çınarın altında yakın düzende durdu. Güzellikten yoksun olmayan genç kadınlar Rachel'in testisini görkemli adımlarla getirdi. Saygıdeğer, yaşlı adam şeyh el-beled;¹⁶¹ bize keçi yavrusu, yulaf kek ve yakıt sundu. Açlık ve dinlenme ihtiyacı tarafından sıkıştırıldığımızdan akşam yemeğini hazırlamak uzun sürmedi.

Bu idareli yemek ve canlandırıcı uykudan sonra, 15 Kasım'da varabildiğimiz Yafa¹⁶² yoluna ilerledik. Deniz kıyısı boyunca gittiğimizde; seyyahın kumun içine batan ayakları,

¹⁶⁰Julius Caesar (M.Ö. 12 Temmuz 100 – M.Ö. 15 Mart 44). Roma Cumhuriyeti'nin imparatorluğa dönüşmesini sağlayan Romalı lider.Bknz; Modest Genius, 'Julius Caesar', https://en.wikipedia.org/wiki/Julius_Caesar, (03.09.2016).

¹⁶¹Genellikle yaşlı insanlar arasından seçilen köyün amiri.

¹⁶²Günümüzde Tel-Aviv'in bir parçası olarak kabul edilen ve en eski yerleşim merkezlerinden biri olan İsrail'deki liman şehri. Bknz; Ebru Altan, 'Yafa', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, Cilt: 43, ss.171-174.

görme yeteneğimizi yoran parlak beyazlık, aniden bulduğu kocaman incir ağaçları, fiskiyeler, portakal ağaçları ve mezarlar şehre yaklaşınca kadar uzaktı.

Yafa Arapları tarafından isimlendirilen Yafa, eski *Joppa*, sonrasında konuşma fırsatı bulduğum yöneticisi Muhammed Ağa¹⁶³ tarafından son zamanlarda genişletilmiş, süslenmiş ve kuvvetlendirilmişti. Kendisi son zamanlarda Nablus'a¹⁶⁴, antik *Sichem*, isyanı bastırmak için yola koyulduğundan dalgındı.

Yafa limanı küçüktür ve yılın dokuz ayı boyunca tehlikelidir. Pederin, kutsal toprağın papaz misyonerlerinin, manastırına rastladım.

Bu din adamları bizi sükûnetle karşıladı ve sonrasında bu sükûnetleri kibarlığa dönüştü. Evleri mütevazıydı; biraz zekât toplanmıştı. Hacılar zor bir işi yapmak üzereydiler ve Suriye'deki birçok Hıristiyan hiç olmadıkları kadar acınacak durumdaydılar. İlk Hıristiyanların katakomplar içinde yaptıkları ibadeti anımsatan; küçük, kubbeli, gizli ve kuytu mabedin içindeki kitleye kulak vermek için titrek adımlarla geldiler. Bitmez tükenmez zulümlere uğrayanlar, özverilerini ve içine daldırıldıkları şiddetli sefaleti unutmak için sunağın ayağına çekildiler.

Kudüs'ten dönüşümde Yafa hakkında sahip olduğum bazı gözlemleri sunacağım. Öğleden sonra üçte Rama'ya¹⁶⁵ doğru yola çıktık ve takip ettiğimiz tercümanla birlikte gece oraya vardık. Bindiğim at çok sert mizaçlıydı. Bu yüzden yol arkadaşlarımın arkasında kalmaya mecbur oldum. Rama'daki manastırın şüphesiz açık sözlü, geniş endama ve gür sese sahip İspanyol yöneticisine tavsiye edildik.

Bu iyi rahip, papazların sıklıkla korkutulduğu şehâdeti kabul edecek gibi görünmüyordu. Ferah ve kemerli Rama Manastırı kale havasına sahipti. Düzenli ve temiz olan odam ki en iyi şey sağlanabilmiş olmasıydı, palmiye ağaçları tarafından çevrelenen terastaydı.

Seyyah; Kudüs'e ulaşmak için iki veya üç mil uzunluğunda olan, oldukça iyi işlenmiş antik Yahudiye¹⁶⁶ ve Lod¹⁶⁷ ovalarını geçmek zorundadır. Güneşin doğuşu yolumuzu aydınlattı

¹⁶³Emir Muhammed Ebu Nabbut, II. Mahmud dönemi Gazze ve Yafa valisidir. Bknz; A. Ali Bayhan, 'İsrail/Yafa'daki Osmanlı Mimari Eserleri Üzerine Gözlemler', **Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, Sayı:17, Erzurum 2006, ss.15-42.

¹⁶⁴Batı Şeria Filistin otoritesinin idaresinde bulunan büyük bir şehir. Bknz; Ş. Tufan Buzpınar, 'Nablus', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, Cilt: 32, ss.265-268.

¹⁶⁵İsrail'in kuzey sınırındaki Arap şehri. Bknz; Bender the Bot, 'Rameh', <https://en.wikipedia.org/wiki/Rameh>, (03.09.2016).

¹⁶⁶Hz. İsa'nın doğduğu yer olması nedeniyle Hıristiyanlar açısından önem atfedilen ve Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti kabul edilen bölge. Bknz; Esc2003, 'Yahudiye', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Yahudiye>, (03.09.2016).

¹⁶⁷Tel Aviv'in güneydoğusunda bulunan Arap-Yahudi şehridir. Bknz; Vikiçizer, 'Lod', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Lod>, (03.09.2016).

ve Latrun tepelerine¹⁶⁸ ulaştık. Tercüman bana, “Bu katil ve hırsız olan Barabbas’ın¹⁶⁹ doğduğu yerdir. Buraya belirli bir süre boyunca dikkatlice bakan kişiler bu ‘kanlı adamı’ göreceklerinden emindirler.” dedi.

Sonra büsbütün kesilene kadar güçsüz ve daha yetersiz olan bitki örtüsünün bulunduğu derin vadilere girdik. Bu vadilerden Kudüs’e kadar toprak ayrık, kızıl ve nankördür. Uzaklaştıkça karşılaştığımız nesnelere, sağanak birikintileri ve rüzgârlı yollardı. Dibinde yeşilimsi bir suyun olduğu çürümüş sarnıçlar, engebeli ve çorak dağlar, Yeremya’nın¹⁷⁰ matemine uygun bir biçimde, Kudüs’ün manzarasının onda bıraktığı yoğun ve kötü izlenime zihni hazırlayan Elah vadisidir.¹⁷¹

Dağın tepesinden iki duvar ile ayrılan mıcırly yoldan geçerken güneş batmak üzereydi ve kıraç topraklar ve yıldırım düşmüş gibi görünen kara kayalarla çevrelenmiş uzun surları, kaleleri fark ettim; burası Kudüs’tü. Kalıntıların içine düşmüş birkaç mabet buradaydı ve buradan Sion dağı,¹⁷² onun arka planını, Arap çölünün dağlarının yalın dizisini görmek mümkündür. Terör tehdidinden korkmuş bir şekilde kutsal şehri selamladık. Bu şehir ilk bakışta insanın üzerinde güçlü bir etkiye sahipti.

Kervanımızla giriş yaptığımız Beytüllahim¹⁷³ veya Efraim¹⁷⁴ Kapısı; bizi karşılama konusunda iyiliğin ibretlik bir yansıması olan kutsal toprağın misyonerleri, papazların manastırına yakın mesafededir. Kapısı sürekli yolculara ve bütün acı çekenlere açıkken, Müslümanların hakaretlerine maruz kalanlara da açık olan geniş bir evde yaşarlar. Bu evler alçaktır ve demir bağlarla çürümüştür. İçeriye girdikten sonra karanlık ve sallanan merdivenleriyle kubbeli bir yol ana avluyu sonlandırır; bu yolun sonunda birkaç manastır ve kilise vardır. Buradaki papazlar; Türklerin zulümlerine, Yunanlıların nefretine ve evlerine duydukları aşırı özleme karşı her gün mücadele için münzevi yaşama öncülük ederler. Çok farklı uluslara ait olmalarına rağmen, onların İsrail’in yerlileriyle hoş bir ahenk içinde uyum

¹⁶⁸İsrail’de yer alan Ayalon Vadisi’nin Latrun çıkıntısındaki stratejik doruk. Bknz; Bender235, ‘Latrun’, <https://en.wikipedia.org/wiki/Latron>, (03.09.2016).

¹⁶⁹Hız İsa ile aynı zindana atılan bir hayduttur. Roma geleneğine göre her Fısıh bayramında zindanda bulunan bir mahkûm affedilmekteydi ve halk tarafından affedilen kişi olarak İsa yerine Barabbas seçilmiştir; İsa ise çarmıha gerilmiştir. Bknz; Saitcank, ‘Barabbas’, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Barabbas>, (03.09.2016).

¹⁷⁰Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan Yahudi bir peygamberdir. İsrailoğullarını yaptıkları günahkâr davranışlardan vazgeçirmek için Yeremya kitabını yazdığı söylenir. Bknz; İskenderbalas, ‘Yeremya’, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Yeremya>, (03.09.2016).

¹⁷¹Davud peygamber ve Calût arasında geçen mücadelede İsraililerin kamp kurduğu yer. Bknz; Davidbena, ‘Valley of Elah’, https://en.wikipedia.org/wiki/Valley_of_Elah, (03.09.2016).

¹⁷²Çeşitli dönemlerde birtakım dini tarikatlara ev sahipliği yapmış olan Kudüs’teki dağ. Bknz; Aranan Kan, ‘Sion Tarikatı’, https://tr.wikipedia.org/wiki/Sion_Tarikat%C4%B1, (03.09.2016).

¹⁷³Hız İsa’nın doğduğu yer olarak bilinen ve Batı Şeria’da yer alan kent. Bknz; Thecatcherintheye, ‘Beytüllahim’, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Beyt%C3%BCllahim>, (03.09.2016).

¹⁷⁴Tevrat’ta adı geçen on iki İsrail kabilesinden biridir ve zamanla üstün bir konuma gelmiştir. Bknz; Vikiçizer, ‘Efraim Kabilesi’, https://tr.wikipedia.org/wiki/Efraim_kabilesi, (03.09.2016).

sağlayan seslerini duydum. Sanatta becerisi olan ve sonradan Avrupa’da şöhret kazanmış papaz, org çaldı; ardından Horeb ve Sina¹⁷⁵ Tanrısının hâlâ yankılanan kelimelerinin olduğu mabette sigara içti.

Keskin ve canlı bir kaleme sahip, hayran bırakan tasvirler yapan usta yazardan sonra Kudüs’ü açıklamaya kalkışmayacağım. Bay Chateaubriand’ın¹⁷⁶ yanında Filistin’e bir diğer açıdan bakmak zor ve onun arkasından bu konuda konuşmak imkânsız. Kendisi Filistin toprağındaki bütün neticeyi ilettiler. Bu toprağı hedef alan lânete rağmen hasadı boldur; lânet Benî İsrail¹⁷⁷ ve Mageddo¹⁷⁸ tarlalarıyla Faran¹⁷⁹ ovasını tüketmiştir. Chateaubriand’ın ayak izlerinden sonra bilgi toplamaya çalışmak faydasız ve aynı zamanda ona ihanet olacaktır.

Soylu kalıntıların ortasında, sadece onu şaşkırtan şüphelerden ve atıldığı lâbirentlerden etkilenen seyyahlara acırım. Bunun yanı sıra bu müstesna toprakta, neşeli ve kendinden emin bir inanca sahip insanın mutluluğuna imrenirim. Fakat dini düşünceler ne olursa olsun, belki de yalnız zihni hissizlik Kudüs’ün ilhamlarının saygı ve şaşkınlık uyandıran duygusuna direnebilir.

Bu şehrin çevresi sessiz ve sakindir. Tanrı’nın oğlunun son nidası, Siloe¹⁸⁰ ve Gehennon’un¹⁸¹ yankıları tarafından tekrar edilen en son ses olarak gözüküyor. Abarim,¹⁸² Phasga¹⁸³ ve Achor’un¹⁸⁴ zirvelerinden ıssız doğa, henüz geçmiş olan darbeyle birlikte korkulu görüntüye şahitmiş gibi manzaraya kendini sunuyordu. Yeryüzündeki çocuklar için hava savaşları nasıl büyük felaketleri belirtiyorsa, manzara Haçlıların zalim savaşlarını sergiler.

¹⁷⁵Horeb ve Sina; Tanrı tarafından Hz. Musa’ya dini ve ahlâki öğretiler içeren On Emir’in verildiği dağ bazen Horeb bazen Sina olarak anılır. Bknz; Mustafa Sinanoğlu, ‘Sina’, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, Cilt: 37, ss.221-222.

¹⁷⁶François-René de Chateaubriand (4 Eylül 1768-4 Temmuz 1848). Romantizmin kurucusu olarak kabul edilen Fransız yazar, diplomat ve politikacı. Bknz; Hexbooter, ‘François-René de Chateaubriand’, https://tr.wikipedia.org/wiki/Fran%C3%A7ois-Ren%C3%A9_de_Chateaubriand, (03.09.2016).

¹⁷⁷Tevrat ve Kur’an’da İsrail soyundan gelenlere verilen isim. Bknz; Ömer Faruk Harman, ‘İsrail (Beni İsrail)’, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, Cilt: 23, ss.193-195.

¹⁷⁸İsrail’in kuzeyinde bulunan bölge.Bknz; Bolter21, ‘Megiddo’, https://en.wikipedia.org/wiki/Megiddo,_Israel, (03.09.2016).

¹⁷⁹Tevrat’ta; ‘Rabbin parladığı dağ’ olarak geçen ve Mekke’de bulunan bölge. Bknz; Ömer Faruk Harman, ‘Dağ’, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, Cilt: 8, s.401.

¹⁸⁰Kudüs’ün batısında yer alan antik bölge. Bknz; Stevertigo, ‘Siloam’, <https://en.wikipedia.org/wiki/Siloam>, (03.09.2016).

¹⁸¹Kudüs’ün yakınlarında bulunan ve Ken’anilerin Tanrı Baal’e (Tevrat’a göre Tanrı Moloch) kurban edilen çocukları yaktıkları vadidir. Bknz; Dino, ‘Gehenna’, <https://en.wikipedia.org/wiki/Gehenna>, (03.09.2016).

¹⁸²Erden ırmağının doğusunda ve Eriha kentinin karşısında bulunan sıradağlardır. Mısır’dan çıkan İsrailoğulları şehre girmeye hazırlanırken bu dağlarda kalmıştır. Bknz; BobKilcoyne, ‘Abarim’, <https://en.wikipedia.org/wiki/Abarim>, (03.09.2016).

¹⁸³Yahuda’da bir kent. Rod Harbottle, **Kutsal Kitap Yerler Sözlüğü**, Yaşam Kilisesi Yayınları.

¹⁸⁴Eriha civarında bulunan bir vadi. Bknz; StAnselm, ‘Achor’, <https://en.wikipedia.org/wiki/Achor>, (03.09.2016).

Oraya ulaştığım gün Yehoşafat¹⁸⁵ vadisinde toplanan, Kudüs'teki Yahudi nüfusun hepsini gördüm. Mütesellim,¹⁸⁶ anıt festivalini burada kutlama konusunda Yahudilere bu izni satmıştı. Atalarının mezar taşları üzerinde sessizce oturan bu esirleri gören bir kişi muhtemelen Sedron¹⁸⁷ kıyılarına neslin toplandığı, neşe ve keder kelimelerinin bulutlar tarafından dağıtıldığı son borazanın sesinin duyulduğunu söyleyebilirdi.

Yahudilerin çeyreği benim ilk fırsatta dikkatimi çekenlerdi. Kudüs'ün efendilerinin sekiz veya dokuz bin evladı hâlâ bu topraklarda yaşar. Pislikle kaplı, dar, yalçın olan ve sokak denilen bu alan, kalıntıların içinde alçalan evleri dörde ayırır. Solgun ve cılız yapılar fazlasıyla dış görünüşü gösterdi. Burada yer tutmak yaklaşık birkaç medine¹⁸⁸ karşı gelir. Kırık basamaklardan mahzenin içine indikten sonra eskiden yaldızlı ve oyma sütunlarla desteklenmiş, düşen çatıların büyük bir sinagoga ait olduğunu şaşkınlıkla öğrendim. Paçavralar içindeki çocuklar, atalarının İsrail ve Yahuda tanrısına taptığı bu şehrin tarihini; mermer sütunların ve Lübnan servileri tarafından desteklenen çatıların altında yaşlı, kör adamdan öğrendi. Medyen¹⁸⁹ çöllerindeki atalarının ayak izlerine rehberlik eden, kendilerini süt ve bal şelalelerinin bol olduğu Kenan¹⁹⁰ toprağına zaferle geri getiren kişinin mucizelerini tekrar tekrar saydılar.¹⁹¹

Bu kalıntılar her köşede esaretin büyük hatıralarını bırakan, onların elleriyle yükselen, alınlarının teriyle yıkanan ulusun; Memfis¹⁹² ve Roma'nın kalıntılarıydı.

Aynı gün Kudüs'ün idarecisi, mütesellim ağası Abdülkerim'i ziyaret ettim.¹⁹³ Bu şehir buradan dört istasyon veya dört gün uzaklıkta olan Şam paşalığına bağlıdır. Kendisi İstanbul'un yerlisidir ve Selim'in saltanatında tam bir lütfâ nail olmuştur. Selim'in ölümünden sonra tamamen itibarsızlaşmıştır ve şu an yeniden yönetici olarak yumuşak bir nüfuz uyguladığı Kudüs'ten o dönemde sürgün edilmiştir. Tavırları kibardı; bizi pipo ve kahveyle ağırladı. Sonrasında tevazu ve saygı emaresiyle padişahın fermanını alınca yaklaştırdı. Ardından onu

¹⁸⁵Asa'nın oğlu ve Yehuda Krallığı'nın dördüncü kralıdır. İncil'de Tanrı'nın tüm ulusları yargılayacağı yer olarak geçen Yehoşafat Vadisi'nin de ismini bu kraldan aldığı söylenmektedir. Bknz; Kobija, 'Yehoşafat', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Yeho%C5%9Fafat>, (03.09.2016).

¹⁸⁶Yönetici.

¹⁸⁷Kudüs'te bulunan ve Yahudi inancına göre kıyamet günü ölümlerin toplanacağı, ölümleri diriltecek olan sur'un üfleneceği yerdir. Bknz; Russcarl, 'Kidron Valley', https://en.wikipedia.org/wiki/Kidron_Valley, (03.09.2016).

¹⁸⁸Küçük, Türk madeni parası.

¹⁸⁹Midyaniler denilen halkın yaşadığı bölge. Bknz; Ömer Faruk Harman, 'Medyen', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, Cilt: 28, ss.346-348.

¹⁹⁰Günümüzde İsrail, Filistin, Lübnan topraklarını ve Mısır, Suriye ve Ürdün'ün kıyı kesimlerini kapsayan bölgedir. Nuh peygamberin torunu Ken'an burada yaşadığından dolayı bu ismi almıştır. Bknz; Muratero, 'Kenan', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kenan>, (03.09.2016).

¹⁹¹Onları Mısırlıların elinden kurtarmak için geldim, o ülkeden çıkarıp geniş ve verimli topraklara, süt ve bal akan ülkeye götüreceğim. (Exodus, Mısır'dan Çıkış, Bölüm 3)

¹⁹²Mısır'da yer alan antik yerleşim bölgesi. Bknz; Thecatcherintherye, 'Memfis,Mısır', https://tr.wikipedia.org/wiki/Memfis,_M%C4%B1s%C4%B1r#cite_ref-5, (03.09.2016).

¹⁹³Fransız tablolarına göre, bu şehir 31° 46' 34'' enleminde ve 33° doğu boylamında konumlandırılmıştır.

bana eşlik edenlerle tanıştırdım ve kendisine yazılan mektupları verdim. Kutsal Mezar Kilisesi'nin tercümanı bizim mütercimimizdi. Şehrin manzarasının ve bitişikteki toprakların manzarasını alma izni konusunda ısrar ettim. Abdülkerim, amaca ve manaya dair uzun açıklamalardan sonra nihayet bana bu izni lütfetti. Ölü Deniz'e¹⁹⁴ yapacağım bu seyahatte bana eşlik etmeyi içtenlikle teklif etti fakat ben Beytullahim'i ziyaret ettikten sonra bu işe girişme konusunda istekliydim.

Abdülkerim, benim öpücüklerimi cömertçe harcadığım kendi oğlu olan şirin bebeğin yanındaydı ve ardından yeniçerilere hediyeler takdim etti, köleler arasında para dağıttı. Birbirimizi ziyadesiyle memnun ederek ayrıldık.

Beytullahim'e (Arapça, Beyt el- lahm) ulaşmak için Rephaim¹⁹⁵ vadisini geçmemiz gerekti. *Ekmek evi*¹⁹⁶ olarak ifade edilen bu ismin İbrahim tarafından verildiği söylenir. Ayrıca Benî İsrail kabilesine ait başka bir Beytullahim'den ayırt etmek için *Ephrata* (verimli) olarak da anılır. Burası Davud'un sürüsüyle meşgul olduğu yerdir. İbzan¹⁹⁷, Boaz¹⁹⁸ ve Ruth¹⁹⁹ Beytullahim'dendir. İlk Hıristiyanlar Mesih'in doğduğu ahırını içeren küçük şapeli inşa etmişlerdir.

İmparator Hadrianus,²⁰⁰ Roma duvarları olmaksızın, Saint Paul²⁰¹ kiliselerine benzer şekil ve mimaride inşa ettiği geniş kilisenin kalıntılarının üstüne, St. Helen'in²⁰² emriyle devrilen Adonis²⁰³ sunağını dikti. Mısır'a özgü kırk sekiz sütun kırmızı mermer, sedir denilen ahşap yapıya destek olur. Duvarları süsleyen mozaikler ve resimler, Ortaçağ barbarlığının bütün özelliklerini üstünde taşır fakat onlar sütun başlıklarının oymalarından ve sütunların temelinden daha güzeldir. Bu tapınağa Ermeniler sahiplik eder.

¹⁹⁴İsrail, Filistin ve Ürdün arasında yer alan, dünyadaki en tuzlu üçüncü göl. Bknz; Mustafa L. Bilge, 'Lut Gölü', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, Cilt: 27, s.230.

¹⁹⁵Kudüs'ün güneybatısından Elah vadisinin altına doğru alçalan vadidir. Bknz;

<http://biblehub.com/topical/r/rephaim.htm>, (03.09.2016).

¹⁹⁶ Ayrıca et evi anlamına gelir.

¹⁹⁷İncil'de yer alan İsrail yöneticilerindendir. Bknz; Omni Flames, 'İbzan', <https://en.wikipedia.org/wiki/Ibzan>, (03.09.2016).

¹⁹⁸İncil'in Ruth kitabının ana karakteridir. Bknz; Bender235, 'Boaz', <https://en.wikipedia.org/wiki/Boaz>, (03.09.2016).

¹⁹⁹ İbranice İncil'de geçen başkarakterlerdendir. Bknz; Clue Bot NG, 'Ruth', [https://en.wikipedia.org/wiki/Ruth_\(biblical_figure\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Ruth_(biblical_figure)), (03.09.2016).

²⁰⁰Publius Aelius Traianus Hadrianus (24 Ocak 76-10 Temmuz 138). 117 ve 138 yılları arasında görev yapmış Roma İmparatoru'dur. Roma'nın en önemli beş imparatorundan biri olarak bilinir. Bknz; MrBlack ShaDoW, 'Hadrianus', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Hadrianus>, (03.09.2016).

²⁰¹İstanbul Galata'da yer alan Roma Katolik Kilisesidir. Bknz; Kudelski, 'Saint Peter ve Saint Paul Kilisesi', https://tr.wikipedia.org/wiki/Saint_Peter_ve_Saint_Paul_Kilisesi, (03.09.2016).

²⁰²Roma İmparatoru Constantius Chloros'un eşi olan ve gerçek Haç'ın kutsal emanetlerini bulduğuna inanılan imparatoriçedir. Bknz; YBot, 'Helena (İmparatoriçe)', [https://tr.wikipedia.org/wiki/Helena_\(imparatori%C3%A7e\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Helena_(imparatori%C3%A7e)), (03.09.2016).

²⁰³Yunan mitolojisine göre aşk ve güzellik Tanrıçası Afrodit'in âşık olduğu ölümlüdür. Bknz; Rapsar, 'Adonis', [https://tr.wikipedia.org/wiki/Adonis_\(mitoloji\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Adonis_(mitoloji)), (03.09.2016).

Papazlar tam kabile olarak yeraltı kilisesinde bana önderlik ettiler. Mecusinin durduğu noktayı ve Mesih'imizin doğduğu yeri gösterdiler. Şapelin her yeri mermerle ve tunç yaldızlı ince plakalarla kaplanmıştı; sayısız altın ve gümüş lambalarla aydınlatılmıştı.

Manastır ferahdır ve yüksek duvarlarla çevrelenmektedir. Kaleyle çok benzerlik gösterir. Ana kapı; geniş vücutları içinde ve at sırtında yol alan Araplara karşı koruma için çok alçak ve dardır. Vardığımda korkunç bir arbeye vardı.

Çoğunlukla Hıristiyanlardan oluşan Beytullahim nüfusuna on bin kuruşluk vergi henüz konulmuştu. Her köşede çığlıklar ve tehditler duyuluyordu ama bunlara alışkın olan iyi din adamları manastır yemekhanesindeki görevlerinden sakınmıyorlardı. Bu durum, Filistin'deki diğer manastırlarda sıklıkla karşılaştığım misafirperver duygunun bir benzeriydi.

Beytullahim'in yerlileri, çoğunlukla Rachel'in²⁰⁴ içler acısı ve gürültülü feryatlarının işitildiği kıyılardan olan Rama kıyılarının bir kısmını ekip biçmişlerdi. Onlar bu kaynaklardan mahrum edildiklerinden beri tespih, sedef kakmalı tahta haç ve suni beşik yapma gerekliliği azaldı. Bunların hepsi kutsal kilisede kutsanır, hacılara satılır ve getirisi Türklere ödenirdi. Beytullahim kızlarının özellikleri genel olarak düzenli ve biçimleri zarifti. Yüzlerinin üstünde tam olarak gizlememek suretiyle peçe vardı ve kolları çıplaktı; en güzel halleri sıklıkla hayal edilebilirdi. Onları çok cana yakın ve kibar bulduk. Çeşitli aileleri ziyaret ettim ve ayrılışımda bu iyi insanlar güvenliğim için Tanrı'ya dualarını sunarak bana eşlik ettiler.

Alçak ve kare olan, Kudüs'tekilere benzeyen Beytullahim evleri teras veya küçük kubbeyle kaplıydı. Merdivenlerin bütün basamakları neredeyse kenarsızdı. Şehirde ayrılıştaki manzara; İbrahim'in mezarını size hâlâ işaret eden el-Halil²⁰⁵ dağlarının adil komutanlarını ve Calut'un²⁰⁶ küllerinin bulunduğu Mamre²⁰⁷ vadisini yansıtır. Bununla birlikte daha ileride En Gedi²⁰⁸ dağları, Odollam²⁰⁹ tepeleri, Şaul'un²¹⁰ gazabından kendini uzak tutmak için Davud'un

²⁰⁴Tevrat'a göre Hz. Yakub'un en sevdiği karısı; Yusuf ile Bünyamin'in de annesidir. Bknz; Vikiçizer, 'Rahel', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Rahel>, (03.09.2016).

²⁰⁵ Filistin'de Hz.İbrahim ve ailesinin mezarlarının bulunduğu tarihi şehir. Bknz; Mustafa L. Bilge, 'Halil', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, Cilt: 15, s.305.

²⁰⁶M.Ö. 11. yüzyılda yaşadığı belirtilen; Kur'an, Tanah ve Eski Ahit'te adı geçen, Davud peygamber ile mücadele eden ve bu mücadeleyi kaybeden savaşçıdır. Bknz; Abdurrahman Küçük, 'Calut', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, Cilt:7, s.38.

²⁰⁷Yahudiye'de bulunan, İbrahim peygamberin çadırını kurup, sunak inşa ettiği ve üç melek tarafından ilâhi haberin getirildiği yer. Bknz; WurmWoode, 'Mamre', <https://en.wikipedia.org/wiki/Mamre>, (03.09.2016).

²⁰⁸Lut gölünün batı kıyısında yer alan vahadır. Bknz; Mirada, 'En Gedi', https://tr.wikipedia.org/wiki/En_Gedi, (03.09.2016).

²⁰⁹Elah vadisinin manzarasına bakan, antik kalıntıların bulunduğu tepe. Bknz; Davidbena, 'Adullam', <https://en.wikipedia.org/wiki/Adullam>, (03.09.2016).

²¹⁰Talut olarak da bilinen, M.Ö.1047 ile M.Ö.1007 yılları arasındaki ilk İsrail kralıdır. Bknz; Cember3454, 'Şaul', <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eaul>, (03.09.2016).

saklandığı mağaraya bakan sivri kaya, Masada,²¹¹Hirodes'in²¹² kalesinin zirveleri, Bethulia²¹³ ve Sanherib²¹⁴ zirveleri görülür.

Güç bela Kudüs'e döndüğümde Ölü Deniz yolculuğum için gerekli olan hazırlıklar ile meşgul oldum. Bu ülkenin ürküten durgunluğu, her zaman daha tehlikeli olması Eriha'ya²¹⁵ olan yolculuğumu hızlandırdı. Abdülkerim bana berbat İtalyanca konuşan Hıristiyan bir rehber ve ismi Muhammed olan Arap bir şefle birlikte, eskort olarak kendi korumalarından en cesur ve en kararlı dört atlı verdi. Ayrıca Akka Paşası tarafından bana sunulan, ismi Hacı Süleyman olan bir köle ile donatıldım. Süleyman kibar ve yardımsever bir insandı; eğer onun coşkusu taslaklarımı oluştururken beni rahatsız edecek derecede artmasaydı onunla beraber zaman geçirdiğim için oldukça memnun olabilirdim. Hizmetçim beni takip etti. Ağa bana seçkin atlar göndermişti ve biz çok iyi silahlanmıştık.

Sabahın erken saatinde bizim kervan Setty-Mariam Kapısı'nı geçip Kudüs'ten ayrıldı ve Sedron sel yatağını geçtikten sonra Bethany²¹⁶ yolundan Eriha istikametinde gittik. Zihnimdeki parçaları kaybedersem, havanın sıcaklığı ve arazilerin görünüşüyle bu seyahatin kesin zamanını belirlemek benim için zor olacaktı. Bütün Yahudiye boyunca kış mevsimini belirten tek şey birkaç sağanak yağmurdur; sonbahar meyvelerini vermez; baharda açmak için çiçek görünmez, bununla birlikte yaz sıcaklıkları Akeldama'yı²¹⁷ tüketir ve Siloam'ın²¹⁸ kaynağını kurutur. Bu mutsuz ülkede hiçbir mevsim yok gibi görünüyor.

Bethany'de, Lazarus'un²¹⁹ gömülü olduğu mağara size gösterilir. Rembrandt²²⁰ tarafından resmedilmiş yeniden dirilişte, bu büyük usta olayın geçişini o kadar bütüncül hissetmiştir ki; neredeyse onun öteki tarafa giden biriyle konuştuğu zannedilir.

²¹¹İsrail'in güneyinde, Necef çölünde yer alan bölge. Bknz; Peykbot, 'Masada', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Masada>, (03.09.2016).

²¹²Roma İmparatorluğu tarafından Yahudiye bölgesine atan Yahudiye kralı. Bknz; Hkn-bot, 'Hirodes', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Hirodes>, (03.09.2016).

²¹³İncil'e göre Holofornes tarafından kuşatıldığında, Judith'in teslim ettiği şehirdir. Bknz; Yobot, 'Bethulia', <https://en.wikipedia.org/wiki/Bethulia>, (03.09.2016).

²¹⁴ Sanherib (M.Ö. 704-M.Ö. 681), II. Sargon'un oğlu olan Asur kralı. Bknz; YBot, 'Sanherib', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Sanherib>, (03.09.2016).

²¹⁵Filistin'in Batı Şeria bölümünde, Ürdün nehri yanında yer alan eski bir yerleşim bölgesidir. Bknz; Mirada, 'Eriha', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Eriha>, (03.09.2016).

²¹⁶Kudüs'ün doğusunda yer alan; Yeni İncil'de Mary, Martha ve Lazarus kardeşlerin evinin olduğu bölge olarak geçen yerdir. Bknz; Ks-M9, 'Bethany', [https://en.wikipedia.org/wiki/Bethany_\(biblical_village\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Bethany_(biblical_village)), (03.09.2016).

²¹⁷İsa'nın havarilerinden Judas Iscariot ile özdeşleşen ve Kudüs'te bulunan bir mekândır. Bknz; BobKilcoyne, 'Akeldama', <https://en.wikipedia.org/wiki/Akeldama>, (03.09.2016).

²¹⁸Kudüs'ün doğusunda bulunan antik şehir. Bknz; Stevertigo, 'Siloam', <https://en.wikipedia.org/wiki/Siloam>, (03.09.2016).

²¹⁹Yeni Ahit'te öldükten sonra İsa peygamber tarafından diriltildiği belirtilen kişi. Bknz; Kudelski, 'Beytanyalı Lazar', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Beytanyalı%20Lazar>, (03.09.2016).

²²⁰Rembrandt Harmenszoon van Rijn (15 Temmuz 1606-4 Ekim 1669). 17.yüzyılda yaşamış Hollandalı ressam ve baskı ustasıdır. Bknz; Basak, 'Rembrandt', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Rembrandt>, (03.09.2016).

Dar vadiye girdikten sonra çeşitli rüzgârların yol gösterdiği Adomim²²¹ dağına öncülük eden sel yatağını takip ettik. Bu kırmızımsı ve killi tepe; şimdiye kadar çiğnediğimiz zemin gibi işlenmemişti. Bu zirvede bir manastırın veya belki de bir hanın kalıntıları vardı. İbranice’de, Adomim kan anlamına gelir. Yarım saat durduktan sonra neredeyse aşılmaz olan, doğanın yakınlarda sarsıntı yaşamış olmasının etkilerinin görüldüğü dağ geçitlerine girdik. Napoli’nin kükürt kaynağına kıyasla uygun olmayan beyaz dağlar ateş tarafından iz açılmış şekilde ve sülfürün lekeleriyle işaretli olarak göründü. Ürkütücü boşluğun içine indikten sonra kısa sürede ulaştığımız Eriha ovasının görüş alanını edinmek için sivri kayalara tırmanmak zorunda kaldık.

Riyad²²² Arapları tarafından isimlendirilen Eriha;²²³ şu an sadece kamışlar ve toprakla inşa edilmiş, üstü kurutulmuş eğrelti otu türleriyle kaplanmış gecekondu topluluğundan başka bir şey değildir. Onun bir zamanlar ayakta olan şöhretli duvarları, sürüyü vahşi hayvanların saldırılarına karşı savunmak için güç bela yeterli olan fundaların ve deve dikenlerinin demeti nerede? Kudüs Valisi’nden mektup getirdiğim ağa; konakladığı daireye çıkmakta epey güçlük çektiğim, harap koşullarda bulunan bir kalede ikamet eder. Hasta olan bu adam güvenilirliğini sorgulamadan ona Kudüs’te bir iş bulmam konusunda valiye rica etmem için adeta bana yalvardı. Sipahilerin başı, kalacak yer olarak bulabileceği en elverişli yer olan benim bulduğum mekânı seçti. Bizim kervanın toplandığı yerleşimde pislik ve kötü kokulara katlanamazdım. Birlikte yolculuk yaptığım bu insanlar açık havada yanan büyük bir ateşin etrafına yerleşti ve bir kısmı köz tarafından tüketilse de gözümüzün önünde bir buzağıyı yalayıp yuttular. Pelerinine sarılıydım ve toprağa uzanmıştım. Bu kötü akşam yemeğine ve misafirlerimin yarıda kesmelerine rağmen mışıl mışıl uyudum. Eriha’nın *ileri gelenleri* bana eşlik eden Türkleri ziyaret etmenin uygun olacağını düşündü ve birbirini takip eden muhabbet uzun ve gürültülüydü. Şafaktan önce kalktık. Güneş, Arap Çölü’ndeki dağların arkasında yükseldi. Dağların şekli; berraklığını, değişken buharını, en zengin tonlarla gölgelenişini ve en güzel renklerini kaybetmişti. Çabuk kaybolan ve şahane bu manzarayı resmetmediğim için ne kadar çok pişmandım.

Eriha, ovanın içinde yerleşti. Ölü Deniz üzerindeki net görüntüler Segor’un²²⁴ çıkıntısı tarafından kısmen gizlenmişti. Ürdün; sol perspektifte, yaban gülleriyle kaplı tümseklerin

²²¹Kudüs’e yedi km uzaklıkta bulunan, İsrail’e ait yerleşim birimidir. Bknz; Nableezy, ‘Ma’ale Adumim’, https://en.wikipedia.org/wiki/Ma%27ale_Adumim, (03.09.2016).

²²²Suudi Arabistan’ın başkenti ve en büyük şehridir. Bknz; Zekerîya Kurşun, ‘Riyad’, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, Cilt: 35, ss.139-140.

²²³İbranice’de Eriha kameri belirtir.

²²⁴Ürdün ovasındaki beş şehirden biri olan Zoar’ın bir başka formda ifade edilmesidir. Bknz; Arminden, ‘Zoar’, <https://en.wikipedia.org/wiki/Zoara>, (03.09.2016).

arasında görünür. Arkamda henüz geçtiğim dağlar ve benim üzerimde heyecanlandırıcı bir etki yapan düzensiz ve ıssız bir yer vardı.

Eriha kadınları kuşakla bağlanmış mavi pelerin giyerler; başları örtü ile kapalıdır. Bacakları ve ayakları; gümüş, kalay ve cam bileziklerle süslenmiş kolları gibi çıplaktır. Büyük çoğunluğu uzun ve zayıftır. Biçimleri genellikle çekintilidir. Genç olanlar arasında güzellik ve sefaletin sürekli bir mücadelede olduğu fark edilebilir.

Eriha Ağası bizim korumalarımıza kendi insanlarından birkaçını ekledi. Kumlu ovayı geçtik. Buradan görünenler; uzak mesafeler, birkaç dikenli funda ve en narin kokuyu teneffüs eden birkaç bitkiydi.

Çeşitli yazarlar Yüce İsa'nın diken tacının Ürdün'ün yakınında büyük çoğunlukta bulunan, Araplar tarafından *alausegi* adı verilen ağacın *rhamnus*²²⁵ dalından oluştuğunu düşünür. Bu varsayım çeşitli yığınlar tarafından ya saldırı ya da savunma olarak yazıldı. Tümsekler salkım ağacı tarafından sıklıkla kaplanmıştı.²²⁶ Araplar onları büyük bir itinayla pişirir ve mükemmel bulur fakat ben bu yemeğin lezzetine alışamadım. Yazık; nerede bir zamanlar bu tümseklerle kaplı bahçeler? Eriha çiçeksiz ve ürünsüz kalmıştı. *Eriha'da ağlayan gül bitkisi*.

Achor serinletici şelaleleriyle bağırarak seslenir; anason tohumlar palmiye ağaçlarına ağlar; güçlü bir el kökünden onun güzel asmalarını toplar. *Sarısakız demeti benim için değerlidir, bütün gece göğsümün ortasına uzanır*.

Yürüyüşün düzenli sırasına yaklaşip durduk; adamlarımızın birkaçı öncü kuvvet oluşturdu. Ağa, Bedevi Araplar²²⁷ çetesinin akşamüzeri görüldüğünü ve çadırları Ürdün nehrinin karşısındaki sahile kurduklarının haberini almıştı.

Yüksek zeminin arkasında mızraklar fark edildi ve atlılar farklı yönlere kaçtı. Onları kovalamak için tam sürat yola koyulduk. Bedevi attan düşürülmüştü ve kamışların arasındaydı. Tıpkı Ürdün nehrine dalmış gibiydi. Bizim köleler tarafından ele geçirildi ve palalar çekildi. Yaşamamı istemeseydim can verebilirdi. Süleyman onu bağışlamakta biraz zorluk çıkardı. Bu Arap oldukça korkmuştu ve konuşma gücünü kazanması epey zaman alacak gibi görünüyordu. Beytullahimliler tarafından üç gün önce öldürülen şeyhinin intikamını almak için, yoldaşlarıyla birlikte el-Halil toprağından gelmişti. Onun gözyaşları ve yalvarışları onları yeniden kızdırırken; süvarim, onun kişneyen ve efendisinin tutsaklığının bilincinde olan kırsağını geri

²²⁵Rhamnus frangula, barut ağacı. Bknz; Plantsurfer, 'Rhamnus', [https://en.wikipedia.org/wiki/Rhamnus_\(genus\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Rhamnus_(genus)), (03.09.2016).

²²⁶İki türü vardır: Aphros ve anos.

²²⁷ Arab, kendi başına olma; bedevi, çöldeki adam, bid kelimesinden türemektedir, gayri meskûn toprak.

vermeme razı olmayacaktı. Bu zavallı Arabı onların ellerinden ikinci kez kurtarmıştım. Arap; Ürdün nehrine atladı, sahilin karşısına ulaştı ve gözden kayboldu.

Araplar tarafından el-Charia denilen kutsal nehrin sahilleri azametlidir ve ağaçlarla kaplıdır. Suyu sarımsı, bulanık ve biraz derindir; genişliği Sen nehrinden²²⁸ takriben dörtte bir daha azdır.²²⁹ Ağaçlar ve kamışlarla gizlenmiş, her noktasının yumuşak ve şeffaf bir şekilde görüldüğü bir Ürdün nehrinin resmi çizdim. Suyun aşına olmadığımız bu sakinleştirici sesinden büyülenmiş olarak şelaleye daldık.

Temizlenmeler boyunca seyyahların işlerini yerine getirdim. Matarayı, içerken büyük keyif aldığımız kutsal suya götürdüm. Atlarımız Ölü Deniz'e öncülük eden kumlu ovada zorlukla hareket etti. Yeniçerilerim ve Araplar şarkı söylediler ve tabancaları boşalttılar. Muhafızların şefi Süleyman Ağa, harikulade bir Arap atına bindi ki bu at en maharetlisiydi. Ben de rehberlerimin örneklerini takip ettim. Zaman zaman dalgınlıklar yaşadık, her bir konu şüphesiz farklıydı. Diğer yandan dizginleri atlarımıza vererek bu kumlu ovalarda dörtlüde koşuyor ve ıtriyatları teneffüs ederek özgürlüğün tadını çıkarıyorduk. Böylece Ölü Deniz'in veya Asphaltites²³⁰ gölünün kıyılarına ulaştım.

Bu deniz veya gölün boyunun yirmi lig uzunlukta ve en geniş kısmının yaklaşık on lig mesafede olduğu söylenebilir. Bu, Araplar tarafından Bahar Loth(?) olarak adlandırılır. Onlar önceden tuz dikiti olarak gösterdikleri katranla kaplı sütuna seyyahları geçirmek için sundukları hizmetlerinde gayet naziktiler. Fakat günümüzde seyyahlarla sürekli çatışma halinde olan civardaki Bedeviler yüzünden tehlike olmaksızın belli bir yere kadar içine girmek imkânsızdır.

Ölü Deniz'in büyük bir kısmı güney ve kuzey sahasında uzanır. Batı kıyısının üstünde Sodom, Gomora,²³¹ Adama, Seboyn ve Segor olmak üzere beş şehir konumlandırılmıştır. Yahudiler şu an dalgalarla kaplı olan bu şehrin, Mesih'in gelişinde yeniden bütün saltanatıyla ortaya çıkacağına inandırılmıştır. *Senin kız kardeşlerin, Sodom ve onun kızları, eski mülklerine geri dönecekler.*

Ölü Deniz'in genel manzarası ve onu çevreleyen dağlar, benim tarafımdan şekilsiz kalıntı yığınlarının bulunduğu zirveden ele alındı. Bu yığınların Gomora olduğu söylenebilir. Onlar, Musa'nın öldüğü ve yakıldığı eteklere sahip Nebo dağının²³² karşısındadır. Deniz

²²⁸Manş Denizi'ne dökülen, Fransa'nın ikinci en uzun nehridir. Bknz; Rapsar, 'Sen Nehri', https://tr.wikipedia.org/wiki/Sen_Nehri, (0.09.2016).

²²⁹ 80 fit olduğu tahmin edilmektedir. Bu kısımda Ürdün nehri 15-20 fit derinliktedir.

²³⁰Yunanlıların Ölüdeniz için kullandıkları bir diğer isim. Bknz; Mustafa L. Bilge, 'Lut Gölü', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, Cilt: 27, s.230.

²³¹Tekvin'de, işledikleri günahlar yüzünden yok edilen Lût kavminin yaşadığı kentler. Bknz; Vikiçizer, 'Sodom ve Gomora', https://tr.wikipedia.org/wiki/Sodom_ve_Gomora, (03.09.2016).

²³²Hız. Musa'nın vefat ettiği dağ olarak bilinir. Bknz; Library Guy, 'Mount Nebo', https://en.wikipedia.org/wiki/Mount_Nebo, (03.09.2016).

kıyısındaki aramalarda bu günahkâr şehrin kalıntıları; duvarların, kulelerin kalıntıları ve farklı sütunlarla karşılaşmak için iyi bir şans bana kalırsa. Ölü Deniz'in suyu bulanık, acı ve keskindir. Taşlaşmış odun parçalarını ve yanmış şehirdeki delikli taşları sahile kusar. Bu konuda konuşurken çoğu gizemli şeyi Araplar ile ilişkilendirir ve bunu yüksek bir dini saygıyla yaparlar.

Bunun yanı sıra yapışkan tabaka, tuzlu ve yıpratıcı madde kalıntıları Asphaltites gölü kıyısının tamamını kaplar. Eskiden Tiberya²³³ gölünden Ürdün sahillerine uzanan bitkiler, yerini Ölü Deniz'in yakınlarında kıymetli, güzel kokular aktaran küçük zakkum öbeklerine ve diğer çalılara verdi.

Sonra dağlara bakarak Saint-Sabas²³⁴ Manastırı'na öncülük eden yolu izledik. Gün bitiminde geçidi savunmak için görevli, muazzam hayalete karşı yüksek bir dağ tarafından aniden kapanan, mükemmel beyazlıkta ve kolaylıkla aldanılan bu derin vadiler kadar kasvetli bir yer ile karşılaşmadım. Yarıklar ve mağaralar onun özelliklerini temsil eder ve dağ geçitleri ürkütücü kaftanına kıvrım sağlar. Dağların külleri ve koniler tahrip edilmiş ve aşağı atılmıştı. Kırık kayaların değişkenliği ve fantastik şekli; ben daha keyifli bir noktaya gelene kadar manzaramda karşılaştığım farklı boyutlardaki nesnelere gibiydi. Bana; güneşin Edom²³⁵ dağlarının arkasında, Arap çölü üzerinde henüz harekete geçtiği bir başka Ölü Deniz açısı sundu.

Basra'dan boyalı giysilerle birlikte Edom'dan gelen kimdir?

Onları öfkemin içinde çiğneyeceğim ve hiddetimde ayaklar altına alacağım ve onların kanı giysilerimin üzerine serpilecek ve bütün giysilerimi lekeleyeceğim. (ISALAH)

Bu yükseklikten Ölü Deniz lacivert taş gibi görünüyordu ve buranın mükemmel sınırı etrafı çevreleyen dağlar tarafından oluşturulmuştu.

Dahası yığılı kayalar ile güçlendirilmiş bir şehri temsil ediyordu; duvarları ve binaları yıldızlı bir gök kubbeyi andırıyordu. Şimdi seyircileri ve oyuncularını uçurtmalar ve akbabalar olan bir amfiteyatroya ile karşılaştık. Kartallar gökyüzünde harikulade gezerken, bu alan ayrı bir gurur duyuyordu sanki.

²³³İsrail'in batısında bulunan, Musevilik'in dört kutsal şehrinde biridir. Bknz; Vikiçizer, 'Tiberya', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Tiberya>, (03.09.2016).

²³⁴Çeşitli manastırların kurucusu olan Kapadokyalı Yunan keşiş, rahip ve aziz. Bknz; Beetstra, 'Sabbas the Sanctified', https://en.wikipedia.org/wiki/Sabbas_the_Sanctified, (03.09.2016).

²³⁵Günümüzde Ürdün'e komşu olan, Ölüdeniz'in güneyinde Necef çölünün bulunduğu bölgede yaşayan ve Sami dilini konuşan yerli halk. Bknz; Rapsar, 'Edom', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Edom>, (03.09.2016).

Saint Lebas Manastırı; Sedron'un kurumuş akıntısı üzerine, dört yüz fit yüksekliğinde, kayaların açısında inşa edildi. Daha önce bu kadar kötü bir tenhalık görmemiştim. Keşişlerin hücreleri ulaşılamaz olarak görünen yerde, sel yatağının üzerinden yüz fit yüksekliğindeki kayanın içinden kazıyla çıkarıldı. Güvercinler ve yüzlerce keşiş vaktiyle bu talihsiz ve ıssız vadide yaşadı. Uçurumun üzerinde üveyikler hala yalnız uçuşlarını yaparlar. Yanında ağaç, bitki hatta en küçük dere bile olmayan uçsuz bucaksız manastırı içeren boşluk; görülebilen, geniş kare kuleler tarafından korundu.

İki alçak, dar ve demirle örtülü kapı, kaba bir şekilde yüzümüze kapandı. Saatin uygun olmadığını düşünen Yunan rahipler şüphesiz kervanımızdaki adamların sayısından korkmalarının yanı sıra bize eşlik edenlerle birlikte ricalarımızın sabırsızlığından dolayı manastıra girme isteğimizi reddettiler. Bizimle kale duvarının tepesinden, mazgallı siperlerin arkasına gizlenerek konuştular. Görüşme saatler sürdü fakat ne en ısrarcı ricaların ne de en güçlü tehditlerin hiçbir yararı olmadı. Uzun süredir ve endişeyle beklenmekte olan su dolu kavanoz, kırk sekiz fit yükseklikteki kulenin zirvesinden indirildi. Yunan Ortodoks kilisesinin inzivaya çekilmiş keşişleri, kendilerine saldırmak için sık sık gelen Arapların daimi korkusu yüzünden gece ve gündüz nöbet beklerler. Araplar kendilerini antlaşmayla garanti altına alana dek bütün yollara el koydu.

Külfet yüzünden yorgun düşen atlarımız daha uzağa gidecek halde değildi. Gece karanlıktı; fakat yine de Kudüs'e ulaşmak zorunda bırakıldık. Çığ düşme riskine sahip, ulaşılamaz tarzdaki yerlerden geçişimize bizim Arap ses çıkarmadı. Gözlerimi kapattım ve kendimi bazen dik eğimler boyunca kayan ve diğerlerinde bir an duran, dönen veya şaşırtıcı bir zekâyla bir tarafa adım atan atımın tedbirli iradesine bıraktım. Yıldırım korkunç bir şekilde tepemizden geçti ve ancak gece ikide çakan şimşek sayesinde Kudüs'ü görebildik. Hâlâ daha büyük yoğunlukta olan bir diğeri uğursuz ışığını Yehoşafat vadisinin, Zeytin dağının ve Hezekiya'nın²³⁶ mezarının üzerine vurmuştu. Eğer rehberlerimizin aralıksız çığlıkları olmasaydı kervan mutlaka yolunu kaybederdi. Karanlık bundan daha yoğun olamazdı asla.

Yorucu tırmanıştan sonra *Bab el Naby Daoud*, Davud Kapısı'na²³⁷ ulaştık. Rehberin uzun uzadıya ikazıyla alaybozanları ve tabancaları boşaltarak Kudüs'e girdik.

²³⁶Yehuda Krallığı'nın on dördüncü kralı. Bknz; Kudelski, 'Hezekiya', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Hezekiya>, (03.09.2016).

²³⁷Surlarla çevrili Kudüs şehrinin yedi kapısından, Sion tepesinde bulunan ve Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan kapıdır. Bknz; 'Zamanın Durduğu Kent Kudüs', Diplomat atlas, Ocak 2008, S.3, <http://www.diplomat.com.tr/atlas/sayilar/sayi3/sayfalar.asp?link=s3-6.htm>, (03.09.2016).

Sonraki gün kutsal topraklardaki manastırdan dört yüz adım uzaklıktaki Kutsal Mezar'ı²³⁸ ziyaret ettim. Kudüs'ün sokakları eğri ve kötü bir şekilde asfaltlanmıştı. Büyük çoğunluğu rastgele taşlarla inşa edilmiş evler; tahta örgülerle tedarik edilmiş bir ya da iki pencere ve küçük kapıya verdikleri sınırlı ışık için minnettardır. Şam'dan getirilen meyveler, zeytinler, pirinç, mısır ve kurutulmuş baklagil bitkilerinin sınırlı malzemesi birkaç küçük dükkânda satılıyordu. Açlıktan ölen Arap grupları hevesle bu dükkânları araştırırken, Türk satıcı kazancına tamamıyla kayıtsızmış gibi ilgisizlikle piposunu içer.

Manastırın muhterem pederleri, kutsal toprakların misyonerleri, şehrin en yüksek kısmına yerleşmişti. Kutsal mezara ulaşmak için dik basamakları uçarak geçip, çürümüş *Souq el-Nassara* mahzeninin içine inmem gerekti. Bu anıtın ön cephesi moresk ve gotik mimari tarzının birleşimidir. Çan kulesinden mahrum bırakılan ve kilisenin yüksekliğine sıfır tabanlı kare kule; Türkler'in, Kudüs'ün sahipliğini yeniden kazandığı dönemden beri bu şekilde değiştirildi. Bu mekânın tarafımdan yapılan çizimi okuyucuya mekânı zihninde canlandırması açısından muhtemelen yardımcı olacak. Şenlik vardı, kapılar açıldı; hacılar kalabalığı ya içeri girdi ya da dışarı çıktı. Aralıkta sedirin üstüne oturan Türkler giriş haracını acımasızca dayatmıştı. Israrcı feryatlar yüzünden kulaklar sağır olmuştu ve yumruklar vuruldu. Kalabalık geçit törenine karışırken, onlar birbirleriyle karşı karşıya geldiler. Grup düzensiz ve sıkıntılı bir tören sundu.

Kutsal Mezar Kilisesi o kadar net bir şekilde tasvir edilmiştir ki; bugüne kadar söylenenleri tekrar etmek zorundayım. Kutsal mezarın konumlandırıldığı mabedin ortasındaki dairesel kilisenin kubbesi, 12 Ekim 1807'de yakıldı ve altı ay sonra Comeano Kalfa²³⁹ adı verilen İstanbul'daki Rum mimarın planına uygun bir şekilde yeniden inşa edildi. Latinler bu kazayı Ermenilere ve Yunanlara atfediyorlar. Onların zenginleri olmasa yenileme asla gerçekleşmezdi. Dolayısıyla Rumlar yeniden inşaada Kutsal Mezar'dan Latin Katoliklerini hariç tutmak için başka bir bahane bulur.

Taş çimentodan yapılmış ve Roma'daki Panteon'a²⁴⁰ benzeyen kümbet, bazilikanın içine kabul edilmiş farklı düşünceler arasında bölünen dairesel galeri oluşturan kemer tarafından ayrılan altı gömme ayak ile desteklenir.

²³⁸Kudüs'ün eski şehir duvarları içerisinde yer alan Hıristiyan kilisesinin içerisindeki İsa peygamberin mezarı. Bknz; Saitcank, 'Kutsal Mezar', https://tr.wikipedia.org/wiki/Kutsal_Kabir_Kilisesi, (03.09.2016).

²³⁹Nikolaos Komnenos (1770-1821). Bknz; MalarzBOT, 'Nikolaos Komnenos', https://pl.wikipedia.org/wiki/Nikolaos_Komnenos, (03.09.2016).

²⁴⁰Yunan ve Roma uygarlıklarında bir tapınağın adını temsilen kullanılan terim. Bknz; Rapsar, 'Panteon', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Panteon>, (03.09.2016).

Kutsal Mezar yedi adım uzunlukta, iki buçuk metre genişliğinde, mermer bir kare tapınak içerisinde, görkemli ışıklarla dolu ve kadife kumaş örtülü küçük mermer bir yapıdır. Kutsal taşın üstündeki resim Yüce İsa'nın ölümünün zaferini temsil eder. Bu mütevazı mezarı görünce güçlü bir duygu hissetmemek, dini duygulardan etkilenmemek mümkün değildir. Buraya sahip olmak en iyi tahtlara sahip olmaktan daha fazla çekişmelere yol açmıştır. Birçok imparatorluğa şahit olmuştur; çoğunlukla umudun ve pişmanlığın gözyaşıyla ıslanmış ve günlük hayatta cennete giden bir basamak olarak düşünülmüştür. Bu gizemli tapınakta, dikkatimizi çocukluğumuza yönelten sunağın kokusundan önce insanı zararsız kılan hazzı hissettik. İstanbul'un tacı ve Tancred'in²⁴¹ muhteşem miğferi, Peygamberlerin söz verdiği ve meleklerin muhafaza ettiği bu toprağa biat etti. Görünen o ki; ölümsüzlüğün itibarı, insanın affının ve kefaretinin yemini olan bu anıt üzerinde daha belirgindir.

Mabetten çıktım ve açıklamalarla bana eşlik eden İtalyan papazların olduğu farklı istasyonları ziyarette saatler harcadım. Farklı yan nefler; azametli mahzenlerin altında bana yabancı bir mimari düzendeki sütunlar tarafından desteklenmişti. Bazen binlerce lambanın parıltısının ortasında ve bazen de küçük, donuk pencereden girmesine izin verilen belirsiz ışıktan hafifçe yardım alarak ilerledik. “Burada,” dedi rehberim, “İsa burada cezalandırılmıştı,” ileriye doğru gidişte, “onun başı dikenli taçla yatırıldı” ve daha ileride ekledi; “burada onun elbiselerinin çoğu çıkarıldı.” Kocaman sütunun çevresinde spiral şeklindeki dönen adımların basamağıyla yukarı çıktıktan sonra, onların konduduğu buselerin olduğu kaldırımın üstünde bir diğer kiliseye girdik: bu Golgotha'ydı.²⁴² Duaları ezberden okumakla meşgul olan keşiş, Mesih'imizin haçının görüldüğü kayadaki yarığı işaret etti. “Burası günahların zaferini tamamlamak için ölüme yardım eden utancın ve üzüntünün yeridir. Cennetten uzaklaştıran, mezarları ürküten ve dünyanın en uzak noktasını titreten suç burada işlendi.”

Kıpti,²⁴³ Yemen ve Habeşistan²⁴⁴ Hristiyanları burada Tobolsk,²⁴⁵ Novogorod veya Teflis hacıları tarafından perişan edilmişti. Bu kutsal yerden çıkışta kendime, yazık! dedim. Bu büyük anıların ruhumda uyandırdığı duygular başkaları için faydasız, boş ve yitlik olmalı. Unutulmaya yüz tutmuş, kafası karışık ve hayatı boyunca bir iz bırakamayacak yolcunun

²⁴¹I.Haçlı Seferi'nin Norman lideri, ardından Celile Prensi ve Antakya Prensi Naibi olmuştur. Bknz; YBot, ‘Tancred (Celile Prensi)’, [https://tr.wikipedia.org/wiki/Tancred_\(Celile_Prensi\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Tancred_(Celile_Prensi)), (03.09.2016).

²⁴²Yeni Ahit'te İsa'nın çarmıha gerildiği yer olarak geçen tepe. Bknz; Saitcank, ‘Kutsal Kabir Kilisesi’, https://tr.wikipedia.org/wiki/Kutsal_Kabir_Kilisesi, (03.09.2016).

²⁴³Kopt dilini kullanan, Mısır'ın eski halkıdır. Bknz; Vikiçizer, ‘Kıptiler’, <https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1pt%C3%AEler>, (03.09.2016).

²⁴⁴Bir diğer ismiyle Etiyopya, Başkenti Addis Ababa olan Doğu Afrika ülkesidir. Bknz; Davut Dursun, ‘Etiyopya’, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1995, Cilt: 11, ss. 488-491.

²⁴⁵Rusya'nın kuzeybatı bölgesinde bulunan kent. Bknz; Mirada, ‘Tobolsk’, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Tobolsk>, (03.09.2016).

burada işi ne? En soylu duyguları eski dünyanın benzerlikleri ve önyargıları arasında boğulan kişi Kudüs hakkında nasıl konuşabilir? Onu tek başına dünyaya bağlayan gençliğin tutkularını, insan ilişkilerinin hüznü mirasını, gizemli ve peygambere özgü anıtları algılayabilir mi?

Gecenin sessizliğinde, Kudüs'ün kızlarının hüznü ilahilerini veya İsrail mezarlığının kalıntıları arasında bu ölümsüz ozanların altın arplerini dinlemeye gelselerdi, bu bilinmeyen ilahi dil Dante,²⁴⁶ Milton,²⁴⁷ Racine²⁴⁸ ve Klopstock'a²⁴⁹ nasıl açıklanacaktı.

Son olarak Raphael²⁵⁰ kendisini güneşin üstünde sadakatle yerleştirmeye cüret eden kuşun hali gibi, Yehova'nın tam anlamıyla görkemini sunmak için Sion dağının zirvesinden birkaç ilave özellik yakalayabilirdi.

Bu yapının genel etkisi ile ilgili olarak, buna benzer bir fikir yürüten kişilere Rembrandt'ın en iyi resimlerinden birine; özellikle zina yapmış kadının olduğu resme atıfta bulunabilirim. Samiriyeli²⁵¹ halkı işleyen ressam, tüm hayatını Filistin'de geçirmiş algısı bırakacak kadar mutlu. Poussin²⁵² çölde Tanrı'nın sesini dinleyen insanları resmetti; Rembrandt, Scribes ve Pharisees'in²⁵³ dirilişini belirtti.

Kutsal mezardan çıkışta ve Calvary²⁵⁴ dağının yolundan sonra yolcular Pilate'nin²⁵⁵ Sarayı olarak adlandırılan yere giderler. Burası bir kule ile çevrelenmiştir ve her noktasında asma yapılar vardır. Terasın zirvesine çıkma isteğim kabul edildi. Vaktiyle Süleyman Tapınağı

²⁴⁶Dante Alighieri (1265-1321). İtalyan şair ve politikacı. Aynı zamanda İlahi Komedya'nın yazarı. Bknz; 'Dante', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, Cilt: 8,s. 480.

²⁴⁷John Milton (1608-1674). Kayıp Cennet adlı eseriyle bilinen İngiliz şairdir. Bknz; Vikiçizer, 'John Milton', https://tr.wikipedia.org/wiki/John_Milton, (05.09.2016).

²⁴⁸Jean Baptiste Racine (1639-1699). Fransız şair ve trajedi yazarı.Bknz; Ronald W. Tobin, 'Jean Racine', Encyclopedia Britannica, <https://global.britannica.com/biography/Jean-Racine>, (05.09.2016).

²⁴⁹Friedrich Gottlieb Klopstock (1724-1803). Alman şair. Bknz; The Editors of Encyclopedia of Britannica, 'Friedrich Gottlieb Klopstock', Encyclopedia Britannica, <https://global.britannica.com/biography/Friedrich-Gottlieb-Klopstock>, (05.09.2016).

²⁵⁰Raffaello Sanzio (1483-1520). Ünlü İtalyan ressam ve mimar.Bknz; The Editors of Encyclopedia of Britannica, 'Raphael', Encyclopedia Britannica, <https://global.britannica.com/biography/Raphael-Italian-painter-and-architect>, (05.09.2016).

²⁵¹Yahudilerin II. Sargon tarafından sürgün edilmesi sonucu onların yerine Batı Şeria'nın kuzey kesimindeki bölgeye Asur kralı tarafından yerleştirilen halk. Bknz; Saitcank, 'Samiriler', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Samiriler>, (05.09.2016).

²⁵²Nicolas Poussin (1594-1665). Klasisizm tarzı resimler yapan Fransız ressam. Bknz; Richard Verdi, 'Nicolas Poussin', Encyclopedia Britannica, <https://global.britannica.com/biography/Nicolas-Poussin>, (05.09.2016).

²⁵³Rembrandt'ın "Zina Yapan Kadın" isimli tablosunda yer alan ana karakterler. Bknz; BG19bot, 'The Woman Taken in Adultery', [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Woman_Taken_in_Adultery_\(Rembrandt\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Woman_Taken_in_Adultery_(Rembrandt)), (05.09.2016).

²⁵⁴İsa'nın çarmıha gerildiği yer olan Golgotha ile aynı anlamı taşıyan yer. Bknz; The Editors of Encyclopedia of Britannica, 'Golgotha', Encyclopedia Britannica, <https://global.britannica.com/place/Golgotha>, (05.09.2016).

²⁵⁵Pontius Pilate. Tiberius egemenliği altındaki Roma İmparatorluğu'nun Yahudiye eyaletinin valisi. Bknz; The Editors of Encyclopedia Britannica, 'Pontius Pilate', Encyclopedia Britannica, <https://global.britannica.com/biography/Pontius-Pilate>, (05.09.2016).

ile dolu bu harika alanı fark ettim. Bu mevkide Araplar tarafından el-Harem el-Mukaddes veya Şerif ve el Cami el-Sahra ismiyle tanınan iki cami var.²⁵⁶

Bu alanın kocaman olduğunu fark ettim. İki yakası mimari kemer yapılarıyla çevrelenmişti. Taslağını yaptığımda, Probation havuzu (*piscina mirabilis*) arkamdaydı ve solumda büyük parmaklıklarla doğuya ait kısmı kapatan Kudüs'ün uzun duvarları vardı. Merkeze yerleşmiş, platform mermerle kaplanmış, yalıtılmış revakların altından geçmek için burada birkaç adım yükselen sekizgen tapınak; *Sancta Sanctorum* mevkisinin üstüne inşa edilmiş olabilirdi. Onun biçimi; süslemelerinin yanı sıra ziyadesiyle mükemmel ve uyumlu Arap mimarisi tarzındadır. Bu kapalı alan güney tarafında Kudüs'ün çentikli duvarları tarafından desteklenen başka bir mezarın olduğu yere kadar devam eder. Bunun yanı sıra doğu tarafı Yehoşafat vadisi ile desteklenir. Bu modern tapınağın bir takdim olduğu düşünülür. (Sahra Camisi). Ali-bey el-Abassi²⁵⁷ bu caminin dört sıra sütun tarafından desteklendiğini iddia eder.

Bu konuda çok ilginç detaylar verir. Girişi şu an çok kullanışsız olan bu kutsal camilerin iç kısmının taslaklarını yapmadığı için çok pişmandır. Sadece yönetici muhafızının etrafını çevrelemesine rağmen homurdanmalar olmadan taslağımı tamamlayamadım. Onların çoğu Mekke *hacılarıydı* ve Abdülkerim'in nazik hoşgörüsünü yüksek sesle şikâyet etmeden hararetlerini atamayacaklarını düşünüyorlardı.

Ecce Homo'nun²⁵⁸ revakları boyunca onları güç bela gözetlemeye çalışan yersiz meraka sahip Müslümanlar kendi inançlarından olmadığından onların çoğunu tahkir etmekteydi. Sir Sidney Smith'in²⁵⁹ bu anıtları ziyaret etme isteğinin geri çevrilmesiyle böbürlendiler.

Mabedin üzerindeki ışığın büyümlü etkisini, süslerin renkliliğinin çeşitli oluşunu ve detayların zarıflığını zihnime getirdiğimde; taslağımın zayıflığının küçük etkisinden utandım. Çeşmeler, mezarlar ve palmiyelerin yayıldığı çim ova, bu mermer platformu örter. Yansıyan bu ışık; emayenin parlaklığı ve camileri kaplayan altınla harmanlanmıştır. Batıda, surların

²⁵⁶Türkler, Muhammed'in bu camileri kutsamak için Cennet'ten indiğine inandırılmıştır ve O, Kudüs'ü kanatlı atın bedeni ve kadın yüzüyle melekten başka bir şey olmayan, el-Burak denilen kısrağının üzerinde ziyaret etmiştir. Peygamber kıyamet gününde Yüce İsa, Ruh Allah (Tanrı'nın ruhu), eşliğinde Kudüs'e geri dönecektir. Tapınağın üzerinde bulunan ayaklarından biriyle Yehoşafat vadisine bir diğer ayağı ile Cebel-i- Tur'a bir adım atacaktır. Elbisesi genç deve derisinden oluşacak, adil ruhlar pek çok böcek gibi ona sığınacak ve Muhammed elbisesinin ağırlığını fark eder etmez onun kanatlarının altına sığınan gerçek inanan ruhları ruh gibi yayılan seyahatine alacak.

²⁵⁷ Doğuda Ali-bey el-Abbasi ismiyle bilinen Bay Badia'nın, Doğu Akdeniz'de yeni bir seyahat serisiyle meşgul olduktan sonra Şam yakınlarında öldüğü söylenir. Mısır Paşası döneminde ülkeyi ikinci kez ziyaret edişte ücreti ödemek konusunda kaçınmak için istişare etmediğimden dolayı bana müteessir olduğundan bahsetti.

²⁵⁸İsa'yı dikenli taç ile gösteren her türlü sanat eserine verilen isimdir. Bknz; The Editors of Encyclopedia Britannica, 'Ecce Homo', Encyclopedia Britannica, <https://global.britannica.com/topic/Ecce-Homo-Christian-art>, (05.09.2016),

²⁵⁹Akka savunmasından sonra.

arkasında ve Sedron suyunun ötesinde, (*el-buald*), zeytin dağları (*Cebel-i Tur*), Siloan köyünde sonlanır. Ötede parlak ve yaldızlı sislerin hayaliyle süslenmiş manzarada Beytullahim tepeleri, Ölü Deniz ve Arap dağları görülür.

Günümüzde Yahudilerin geçmişinin kıymetli kalıntılarını araştırmak mümkün olsaydı, uçsuz bucaksız kalıntıların tahribatı tarafından zenginleştirilmiş toprakta keşifler araştırmaya öncülük etmeyebilirdi.

Ömer²⁶⁰ tarafından inşa edilen mevcut camiler Haçlıların korkutucu intikamını hissetmiştir. Selahâddin²⁶¹ 1188'de Kudüs'ün efendisi olduğunda tapınağı bu dini lekeden arındırmak için kaldırımları ve duvarları yıkamıştı. Bu arınma seremonisinde kullanılan devasa miktardaki gül suyunu Yemen'den getirmeye beş yüz devenin güç bela yettiği söylenmektedir.

Kudüs'ün duvarları etrafında yürüdüm. Bu şehrin çevresinin dört bin beş yüz adıma sahip olduğu söylenmektedir. Sion Kapısı, *Bab el Megaribe* ve *Sterquilinary* kapısı (*Porta Sterquilinii*), ayrıca Davud Peygamberinki de güneye uzanır. Roma mimarisinin uzun zamandır taşlarla dolu olan yaldızlı kapısı Bab el Dahrié (Altın kapısı), görünen o ki Hadrianus dönemine ait. Suriye Hristiyanları, Yüce İsa'nın Kudüs'e bu kapıdan girdiğine inanır. Bu yüzden onlar bu kapıya büyük saygı duyar. Batıya konumlanan *Bab el-Sbal* veya Bab el-Setty-Mariam, Yehoşafat vadisine; bunun yanı sıra *Bab el Dahrie*'ye öncülük eder. Bana en duygusal ve resmedilmeye değer görünen biçimlerden biri olan Şam kapısı, *Bab el-Amoud*, kuzeyde konumlanmıştı. Son olarak İbrahim kapısı Beytullahiminki ile veya oldukça altında, *Bab el – Halil* ile birlikte batıdadır. Duvarlar yüksek, çentikli ve boydan boya kare kulelerle desteklenmiştir. Godfrey Bouillon²⁶² Kudüs'ü 12 Temmuz 1099'da, öğleden sonra üçte, Şam Kapısı tarafından saldırıyla aldı. Burası hâlâ surların en kolay saldırı tarafıdır. Kudüs, Yeremya mağarasının üstünde yükselen en güçsüz darbeye karşı sadece birkaç gün zorlukla dayanabilirdi.

Kudüs, Arapça *el-Quods*, (kutsal) Akka ve Moria tepelerinin arasına yerleştirilmiştir. Hadrianus bu şehri yeniden inşa ettiğinde; Calvary dağı surların içinde kalmıştı. *Golgotha*; Moria tepesinde çok önemsiz bir noktadır ki, kilisenin kutsal mezarının ana nefinde tümüyle sıkışmıştır. Kudüs'ün hâlâ Araplar, Türkler, Yahudiler ve Ermenilerden oluşan yirmi beş bin

²⁶⁰Ömer bin Hattab (581-644). İslam devletinin Hz. Ebubekir'den sonraki halifesi ve Hz. Peygamber'in sahabesi. Bknz; Mustafa Fayda, 'Ömer', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, Cilt: 34, ss.44-51.

²⁶¹Selahâddin Eyyûbi. Haçlılara karşı mücadelesiyle tanınan İslam kahramanı ve Eyyubi Hanedanı'nın kurucusu. Bknz; Ramazan Şeşen, 'Selahaddin-i Eyyubi', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, Cilt 36, ss.337-340.

²⁶²I. Haçlı Seferi liderlerinden, ilk Kudüs kralı ve Kutsal Mezar koruyucusu. Bknz; The Editors of Encyclopedia Britannica, 'Godfrey of Bouillon', **Encyclopedia Britannica**, <https://global.britannica.com/biography/Godfrey-of-Bouillon>, (05.09.2016).

yerliyi içerdiği düşünölmektedir. Sayıları iki yüzü geçmeyen Hıristiyan aileler bulunur. Şehrin alanı altı çağlık yerlilerin sayısını rahatlıkla içerirdi ve dolayısıyla onun dik, asfaltsız caddelerinin büyük çoğunluğu kimsesizdir. Geniş evler, kiliseler ve manastırlar tümöyle terk edilmiştir.

Bu ıssız noktalardan sıkça geçtim. Çalılıklar, kaba dikenler ve dikenli armut sapları boyunca yolumu zorlamam gerekti. Duvarlar boyunca sarmaşık sarılır ve öd ağaçları terasların emniyetinde ve kilise kulesinin çatlaklarında yetişir. Bahçelerde ihmal edilen palmiye; yüksek pervazlara doğru hızla büyöür. Hiç kimse tarafından toplanmayan meyveleri, kimsesiz kuşun yemeği haline gelir. Farklı saatlerde terasın, kulenin veya minarenin zirvesinde oturarak sıkça zaman geçirdim. Bu berbat harabenin manzarasında ruhum keyifsizdi.

'Hepsi ellerini alkışlayarak önünden geçer; Kudüs'ün kızına İNSANLARI GÜZELLİĞİN MÜKEMMELLİĞİNE VE DÜNYANIN HAZZINA ÇAĞIRAN BU ŞEHİR MİDİR? diyerek öperler ve başlarını sallalar.'

Yeremya'nın Mersiyeleri.

Bu talihsiz şehirde kalışım boyunca bütün talihsiz manzaraları, insanların hırslarının durağan tiyatrosunu ve cennetin öfkeli intikamını teşhir ettim. Havada ne sıklıkla acı çığlıklar yankılanırdı! Buranın insanların kanları galipler tarafından daha ne kadar dökülecekti! En kötü sahneler durmadan gözümün önünden geçiyordu. Tapınağın alevleri havanın en yüksek kısımlarına yükseldi. Kutsal kalabalık, İsrail'in gizemli bulutunun tütsüsü hoş kokuların buhurları çıkmadan önce sunakları tüketirken onları kutsal dehşetle birlikte gördü.

Bastırılmış bin üzücü duyguyla diğer kalıntılara indim. Karşıya; Saint Helen manastırının çürümüş avlularına, Saint Peter Manastırı'na, Ebubekir Camisi'ne ve Yedi Hüzün Kilisesi'ne geçtim. Küller, kalıntılar ve korkunç hükmün icrasını buldum.

Böylece harabe devam eder. Kutsal Mezar Kilisesi'nin içinde boş yere iki kutsal mezarı aradım. Bu mezarlar Rumlar tarafından birkaç yıl önce çıkarılmıştı. Onların günahkâr elleri Godfrey Bouillon'un ve kardeşi Baudouin'in²⁶³ mezarlarını değiştirmeye ve yok etmeye cüret etmişti. Sonunda diğer yazıtların üstündekiler okunabiliyordu.

²⁶³ Baldwin of Boulogne. I. Haçlı seferi liderlerinden ve ikinci Kudüs kralıdır. Bknz; The Editors of Encyclopedia Britannica, 'Baldwin I', **Encyclopedia Britannica**, <https://global.britannica.com/biography/Baldwin-I-king-of-Jerusalem>, (05.09.2016).

GODFREY de BOUILLON'UN MEZAR KİTÂBESİ.

Bütün topraklarda Hristiyanların güvenini kazanmış Godfrey de Bouillon Dükü burada yatar, onun ruhu Mesih olabilir. Amen.

BAUDOIN'IN MEZAR KİTÂBESİ.

İkinci Judas Maccabeus, Kral Baldwin

Ülkesinin umudu, kilisenin dayanağı, ikisinin de gururu,

Herkesin korktuğu, haraçların kendisine hediye olarak

Kedar, Mısır, Dan ve katil Şam kabileleri tarafından getirildiği,

Bu dar mezarın içine kapatılmış, yazık!²⁶⁴

Bu büyük ayıba öfke içinde ve bu tabiatın yanlışını onarmak için herhangi bir otorite olmadığımı anımsamaksızın gerçeği bilmek için ve bu saygıdeğer kalınlardan sorumlu tutmak için Rum patriğine gittim. Kutsal öfkemi bana eşlik eden rehberine açıklamak için çabaladım ve Rumlara söylemem gereken; bana yanıtlanamaz gözükken şeylerin hepsinin sayısını düzenlemede birleştik.

Etrafı piskoposlarla çevrili patrik, saygılı bir biçimde ve Rumların ücretindeki muhtelif yeniçerilerin muhafazasında münzevi papazları bekledi. Bu askerler Romalı Katolıklere kötü davranarak kendi adaletlerini gerçekleştirmekteydiler.

Patrik, onun baş keşişleri ve yardımcı papazların hepsi karşı konulamaz biçimde nazikti. KURTARILMIŞ KUDÜS²⁶⁵ün ne anlama geldiğini bilmedikleri veya Haçlıları duymadıkları yönünde kendimi inandırdığım zaman, onlar cahilce bir görmezliğe sahiptiler ve ben müzakere başarıma güveniyordum. Bunun gibi insanlara söylemem için bana ne bırakıldı? Bu kalıntıların ateş tarafından yok edildiğini; aynı zamanda yangın felaketinin kilisenin kutsal mezar kısmına ulaşmadığını doğruladılar. Boşlukta pipolarını içtiler ve Şam'ın şekerli meyvelerini yediler.

Görünen oydu ki; Saint Sabas'ın münzevi papazlarının misafirperverlik isteğinden yakınmak için haklı bir sebebe sahiptim. Manastır görevlisi özrünü sunmak için geldiğinde, eve güç bela dönmüştüm. Bunun yanı sıra patriğin halkı bana ondan hediye olarak *Chiras* şarabı getirdi. Benim müzakeremin en iyi sonucu buydu.

²⁶⁴ Augustin Calmet, Charles Taylor, Edward Wells, *Calmet's Great Dictionary of the Holy Bible*, Charlestown, 1814, Chap. XXVIII, s.349.

²⁶⁵ Tasso.

Avrupa'ya dönene kadar bu kutsal şeye yapılan saygısızlığı ve bu iki mezarın yeniden kurulabilme imkânını Kudüs patriğiyle az bir başarıyla da olsa konuşmaya çalıştım.

Kendimi Rum ve Latin kilisesi arasında uzun süredir devam eden tartışmanın yargılayıcısı olarak görmesem de, kendimi hala Romalı Katoliklerden hissediyorum. Çünkü onlar mazlumlar ve zulme uğradılar. Kutsal mezarın daimi sahası olduğu bu savaş; İtalyan ve İspanyol keşişleri inancın katı derecesinde çileden çıkarır.

Onların rakipleri zengindir ve Latin rahiplerden zorla aldıkları imtiyazların bedelini günlük olarak Türk hükümetine öderler. Bu bazen yerinden çıkarılmış bir organdır, diğerlerinde parçalara ayrılmış bir resimdir ve diğerlerinde tekrar Katolik kilise seremonisinde şarkı söylemeyi reddetmektir. İstanbul'da bu karışıklıklar üzerine kitap ciltleri yazıldı. Maruniler, Rumlar ve James yanlılarının küçük zaferinde merhum papazın üzüntüden ölmesini görmek sıra dışı değildi. Sion dağının zirvelerinde nasıl bir yetersizlik gösterilebildiğini anlama noktasında kayıpta olduğumdan, dindar tarikat üyelerinin hiddetli nöbetleri benim için ziyadesiyle acı vericiydi. Sürekli birbirlerine karşı aforoz ilan ederler ve tarafların herhangi biri dünyada gelmesini beklediği mükâfatın kesinliği ile kendisini teselli eder.

Kutsal toprağın manastırının manevi olduğu kadar geçici hükümeti; İspanyol keşişlere yetki verdi. Onların hükümdarı vaktiyle Suriye'ye büyük meblağlar göndermiştir. Bu kurumların hepsi Fransa Kralı'nın himayesi altındadır. Bu aralar İspanya fazlaca vaatlerde bulunur, Portekiz kralı kendi yeminini eder, Papa Filistin üzerine hayır duasını bağışlar ve diğer hükümdarlar kutsal mezar adına kendi ülkelerinde yardımların toplanmasına izin vermeyi zor bulur.

Kutsal toprağın misyonerleri papazlar,²⁶⁶ borçlara ve düşmanlara sahiptir. Onları farklı kişilerle açık savaşta buldum. Yeterince şevkli bir Katolik olmamakla suçladıkları, Suriye'deki Fransa Genel Konsolosu Bay Pillavoine'ye zulüm yaptılar. Konsolos bu keşişlerin Fransa'ya gösterdikleri bağlılık lüzumundan ve onların duvarlarını kaplayan İspanya, Portekiz ve Avusturya armalarından yakındı. Bu davanın her iki tarafta da bir çeşit meşgale olduğunu fark etmek basittir. Keşke Kudüs keşişleri arasında erdem timsalleri bulunsaydı. Çünkü keşişlerin çoğu bu dünya meseleleriyle çok daha fazla meşguller. Yine de kutsal toprağın manastırını oluşturan keşişlerin hepsi övgüye layık değilse de, Bay Volney'in onları itham ettiği ahlaksızlık ve açgözlülükle karşılaşmadım. Kesin ve alışılmış saygının yazarıyla uzlaşmadığım tek nokta budur. Tanıştığım kişilerin hepsiyle birlikte bizi Kudüs manastırına misafirperver bir şekilde kabul eden keşişler, Avrupa saygısızlığını görmeye en az derecede layık. Onların fakirliği dahi

²⁶⁶Onlar Fransisken yanlısıdır. Kudüs'te onların kırkını, Beytüllahim'de ve Nasıra'da altısını, Rama'da ve Yafa'da dört tanesini bıraktım.

gerçektir ve cesareti aşırı güce kanıt olarak söylenebilir. İnsanların prensiplerinin yanı sıra insan ilişkilerinin durumu da bu 30 yıl içinde büyük değişim geçirmiş olabilir ve bu varsayım yerine getirildiyse, burada tam bir yenilik olduğunu salt doğrularım. En saygıdeğer Maltalı Rahip Antonio Salvator; genç, zayıf mizaçlı, nazik ve uzlaştırıcı bir karakterdir. Fakat gücü tamamen elinde bulunduran sert ve kararlı bir karaktere sahip İspanyol Genel Vekil Clemente Perez; üstü kapalı bir biçimde kendisine ödeme yapan Kastilya keşişleri tarafından çevrelenmiştir.

25 Kasım'da kralların mezarlarını ziyaret etmek için İbrahim Kapısı'ndan çıkarak Kudüs'ten ayrıldım. Mezarlar şehirden iki mil uzaklığa, yer altında 30 fit derinliğe, kare ve bana dörde beş kalınlığında gözüken duvarın içinde kaya tarafından iki avluya bölünmüş yere yerleştirilmiştir. İkinci avluya giriş; fazlasıyla eğilerek geçilmesi gereken yuvarlak ve çok alçak olan bir kapıyla sağlanır.

Bu taşın dört tarafı dik bir şekilde yontulmuştur. Giriş sekiz fit yüksekliğinde ve yaklaşık otuz fit uzunluğundadır. Onların biri sekiz fitlik kayanın içine geçmektedir. Bu suni mağaranın sol tarafı, sürünmeden girilemeyen ve en başta gelen odanın olduğu çok dar bir kapıya sahiptir. Bu küçük oda; her biri dış çıkıntıya ve mumyalanmış vücutların serildiği çıkıntılı kalıplara sahip diğer üç oda tarafından izlenmektedir. Bu gömütlerin kapatıldığı kapılar taştır.

Ayrıca onların menteşeleri becerikli bir şekilde süslenmiştir. Büyük yılan ve devasa yarasalar bu kasvetli mekânda tanıştığım tek şeylerdi. Mahzenin girişinde en güzel üslupta kayanın içine oyulmuş zarif friz görülebilir. Geçmiş bu anıtın üzerindeki hiçbir ışığı kaçırmaz; fakat alınlık heykeli Yahudiye'nin büyük hükümdarı Hirodes'in dönemine ait olabilir. Yargıçların gömütleri krallarinkinden biraz uzaktadır. Çeşitli sarnıç kalıntıları, onlara ayrılmış steril alanda vaktiyle toprağı işleme girişiminde bulunulduğunu kanıtlar. Ayrıklarında büyüyen çelimsiz zeytinlere sahip, her yerde görülebilen yalın kaya; miraslarına el konulmasına öfkeliymiş gibi onların itelediği dikenli bitkiler ve çalılarla çevrelenmişti.

Kudüs mezarlar şehridir. Akeldama ve Yehoşafat vadisi onlarla kaplıdır ve hayat bu sayısız külleri korumaktan başka bir amaca sahip değilmiş gibi gözüktür. Kemikleri almak için kayaların hepsi kazılmıştır ve dağların kenarları mezar taşlarıyla doludur. Gizemli yazıtlar, insanın kalbinde erkenden yok olan anıtların bulunduğu hafızayı zamanın etkilerinden korur. Bu yerlerin ağıtları -vadilerin gözyaşları- devasa ölüm kayıtları gibidir.

Ölümün ve utancın acı bir bardak olarak sunulduğu yerde sana Yüce İsa'nın kanı²⁶⁷ ve teriyle bitişik, antik zeytinlerin yakınındaki yer gösterilir. İleriye gidişte onun cennete taşındığı

²⁶⁷Onun yanında mızrakla delinen askerlerden biri hariç, hemen ondan kan ve su geldi. –John, chap. 19. V. Xxxiv.

vefalı ve hâlâ süslü yeri, arkasında bıraktığı parlak ve nurani aydınlığı görürler. İnsan adımlarının izleri kayaya nakşolunur. Hacılar bunlara dindar bir mahremiyetle saygı duyarlar. Bu mucizevi noktaya alnını tam bir itinayla sürer sürmez, bütün yorgunluklar ve acılar unutulur.

Birkaç tüccar ve zanaatkârın bulunduğu Kudüs çarşısı kubbeli ve geniştir. Her şey, işgal etmenin aksine, günümüzde ürkek ve muhtaç dostlar gibi onları ilan eder. Bu haberler daha önceden Arabistan'dan koku, Ganj nehrinden²⁶⁸ inciler ve Lahor'dan²⁶⁹ kumaşların ticaretini yapan çoğu Asyalı olan tüccarların meskeni ile ilgiliydi. Uzun deve dizileri kemer çatıların altından geçer; bir araya toplanmış gruplar onların yolunu açar. *Gilabiasını*²⁷⁰ giymiş ve en sevdiği devesinin üzerine binmiş kervan lideri sağ elini göğsünün üstüne koyarak etraftan geçenleri selamlar, diğerleri onun selamına karşılık verir. Onlar sorularını ona yöneltirken, derviş hayır duasını kendisinin ayağına kapanmış yolculara sunar.

İstanbul'un yerlisi olan, tavsiye mektuplarına sahip olduğum yaşlı ve zengin Yahudi'ye gelişigüzel ziyaretler yaptım. O, Davud'un şehrinde ölmek için gelmişti. Raphael-Baruch Motro nezaketle İspanyolca konuştu, sohbeti canlı ve doluydu. Kendisi derin bir gözlemci ve filozoftu. Uzun seyahatlerinin rotasında zarif ve özgür olmayı elde etmişti. Onun dünyada yaptıklarından haberdar, huysuz mizacından daha az bahseden birkaç adamla tanıştım. Harika bir itinayla donattığı evi beş yüz keseye mal olmuştu.²⁷¹ Bu arada Baruch Motro'nun Kudüs'te ölen kardeşinin evrakları içinde onunla iki haham arasında geçen; bu saf Yahudi'ye sekiz yüz kese makul fiyata Cennet'in ortasında, kullanışlı bir yer sözü verdiği sözleşme tesadüfen bulundu.

Kutsal Mezar Kilisesi'nin ikinci tercümanı Ebu-Souan; bana ailesini tanıttı. Ev küçük fakat rahattı ve uzun yürüyüşlerim sonrası nadiren dinlenmek için ona uğradım. Ebu-Souan'ın dört kız kardeşinden en büyüğü on sekiz yaşındaydı; fakat Suriye'de kızlar yirmi yaşında evlilik çağındadır.

Bu genç kızların hepsi ya hoş ya da güzeldi. On üç yaşında, güzel gözlere, inci gibi dişlere, etkileyici ve çekingen bir yüz ifadesine sahip en gençleri Angela; yarım peçe ile örtünmeye alıştı. Kudüs'ün Hıristiyan kadınları siyah örtülerine sarılmadan asla dışarıya çıkmaz. En yaşlı ve sendeleyener bile başın üstündeki örtüye dikkat ederler. Caddelerde, çok dar ve kötüce kaldırımlarda yollarını külfetle nasıl buldukları anlaşılabilir. Hıristiyan bir aile

²⁶⁸Hindistan'ın kuzey topraklarından ve Bangladeş'ten geçen akarsu.Bknz; Peykbot, 'Ganj Nehri', https://tr.wikipedia.org/wiki/Ganj_Nehri, (05.09.2016).

²⁶⁹Pakistan'ın kuzeydoğusunda bulunan şehir.Bknz; Rapsar, 'Lahor', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Lahor>, (05.09.2016).

²⁷⁰ Siyah ve beyaz çizgili, geniş pelerin.

²⁷¹ Altı yüz pound sterlinden fazla.

tarafından kabul edilmek, orada yüzleri açık kadınlar görmek ve onlardan kahve, gül suyu ve sarısabır ile dolu pipo almak çok güzel bir duygu.

Kalenin (el-Qalaa) bir bölümünü şekillendiren David kulesinin tepesinden veya hiç değilse Ermeni manastırının terasından, Bay Prevost'un Kudüs manzarasını çizmesi gerektiği için çok hevesliydik. Fakat Mekke için henüz yola çıkan müftü Laher Efendi olmadığı halde bu lütfu edinmek imkânsızdı ama mümkün olabilirdi. Bu fırsatı kazandığımızı hayal ettik. Abdülkerim, Frenklerin *Capo Verde* (yeşil kep) ismini verdikleri baş reis Ömer Efendi'nin tutuculuğundan çekindi. O, kutsal toprakların misyonerleri rahiplerin manastırının zirvesinden bu manzaranın merkez noktasını almaya yardım etti. Bu zamanlarda Hıristiyanların Yüce İsa'yı varsaydığı noktada, Yehoşafat vadisinden alınmış bir Kudüs manzarası yaptım. Bu şehre bakınca kötü kelimeler telaffuz ettim: *Gam sana Kudüs!* Bu şartlar altında keşişlerin nezaketine ve bilhassa ikisi de İspanyol olan, kutsal vazifenin saygıdeğer Peder Bayon ve Angelo Munnos'a çok borçlandım. Bu iyi rahipler yemekhanede bizimle muhabbet etmeye geldiler ve bize en iyi şekilde davrandılar. Onların cesaretine, özverisine ve Filistin kiliselerinin tehdit edildiği yeni zulmü beklerken gösterdikleri neşeye hayranlık göstermekten çekinmedim.

Yağmura gebe kuzey rüzgârı surların mazgalları boyunca ılık çalarken, ıssız sokaklarda veya revaklı avludaki feryatlarda ve manastırın koridorlarında yutulurken, hiçbir şey Kudüs'ten daha kasvetli ve iç karartıcı olamaz. Rüzgâr küçük elekli camdan ışık alan soğuk odaya yerleşti; şehrin yüksek duvarları tarafından sonlandırılan bahçenin manzarasını yönetti.

Kudüs'ün iklimi kış boyunca sıklıkla soğuktur. Kar bazen düşer ve biz ayrılmaya hazırlanırken soğuk oldukça yoğundu. Keşişler benimle Kutsal Mezar'ın şövalyelik emrini görüştü. Godfrey Bouillon'un bana gösterilen son rölik kılıcı benim en az derecede saygı duyduğum şeyden biri değildi. Kılıcın bu cesaretli ve adil adamın eli tarafından kullanıldığını, ilerlemesine direnen her türlü şeyi alaşağı ettiğini gördüğümü hayal ettim. Bu kahramanın benim ülkeme ait olması hafızama gurur verdi.

2 Aralık'ta, Kudüs'ten ayrılışında gün durağandı. Keşişleri, onlara yeniden yetişen facianın gizemli önsezisiyle terkettim. İyi bir düzende hazırlanmış konvoy Terebentin vadisinin yoluna koyuldu. İlk başta kapalı olan gün, çok hoş bir hale geldi.

Ebu Goch Araplarının baş meskeni olan Jeremiah köyüne ulaştığımızda, neredeyse tamamen harap olmuş durumda olan birçok *vabyleh*²⁷² bulduk. Onlar bize diğer serinletici içecekler arasında bal ve ekşi kısrak sütü sundular ve biz ev sahiplerimizi gücendirmemek için

²⁷²Kabile, aile. Araplar ülkenin yerlilerine, özellikle de bölgedekilere yaygın olarak 'evlat' ismini verirler. Onlar böylece Mısırlıları Oulad Masr, Suriyelileri Oulad Cham vs. olarak tayin ederler. Babalar yaygın olarak ilk doğan çocuklarına kendi isimlerini verirler. Bu yüzden Muhammed Ebu Kasem, Muhammed, Kasem'in babası derler.

her şeye iştirak ettik. Kabilenin şefi Ebu Goch'un kardeşi İbrahim Abdül-Rahman'ın dostluğunun bu zarif karşılmasına minnettar kaldım.

Biz Kudüs Valisi'nin evinden kendisine aşınaydık. İbrahim çöldeki düzenini ziyaret etmem için ısrar etti. Kendisi ara sıra Keryet-Lefta veya el-Byr vadisinde yaşar.

Judea dağları ve deniz kıyısı arasında aşırı ısı farkı vardı. Kudüs'te kış vardı, Yafa'da bahar. Yafa'dan önce uzanan, antik Arimathea yolu üstündeki portakal ve limon bahçelerinden yayılan kokuyu solumaktan memnun kaldık. Bu bahçeler simetri ve beceri olmaksızın ekilmiştir. Balları çiçekler ve meyvelik yüklü birbirini sıkıştıran ağaç dizilerinin ortasında dere akar ve onlar çağıldayarak akan su boyunca kendilerine serinlik yapar. Bu dinlendirici ormanın üstünde birçok minare gibi güzel palmiyeler yükselir. Seyyah bu koruların içine nüfuz ettiğinde, sonrasında gözleri gün boyunca yakıcı sahili tespit ettiğinde ve kulakları genellikle tehditkâr ve başkaldırı olarak gözüken Arap halkının tiz ve sürekli çığlıklarını ayırdığında onun hissettiği hazı aksettirmek imkânsızdır.

Yafa ağası Mehmet; bana gönderdiği dört kuzu, pirinç, mısır, tavuk eti, şeker ve kahveden oluşan hediye nezdinde ziyaretimi umdu. Teşekkür için kendisine gittim ve beni deniz kıyısında henüz inşa edilmiş bir çardağa aldı. Tavırları candan ve kibardı; kısa süre içerisinde anlaştık. Çerkez kökenli bu ağa yaklaşık kırk beş yaşlarındaydı. İstanbul'a çok gençken getirilmişti ve onu kölelerinden biri yapan Akka Paşası Cezzar tarafından satın alınmıştı. Pek çok farklı göreve gönderildikten sonra Mehmet bu olaylarda büyük bir kabiliyet gösterdi ve cesurluk onun için dinlenmekti. Yafa valisi olarak atandıktan ve efendisinin ölümünden sonra bağımsız olmak için dört gözle bekledi. Muhtemelen Suriye'nin genel devlet yönetimini bile arzuladı. İyi bir şahsiyete sahip, aktif, mahir ve vahşiliğe müsavi zalim olan bu adam amacına kavuşmak için her vasıttan kaçınmamakta yeteneklidir. Yafa, Aşkelon ve Gazze çevresindeki topraklar onun menfaati için ekildi ve kendisi özellikle bu toprağın ticaretine sahiptir. Sıklıkla at üstünde olmak üzere gündüzleri ya ordusunu eğitiyor ya da işçilerini gözlemliyor; geceleri ise bizzat şehrin güvenliğini kontrol ediyordu. Yafa'ya seyahat ettiği zaman, emirlerini yerine getirenler tarafından takip edildi. Düellosu dikkatini çekmek için uğraşanlar açısından muhakkak ölümcüldür. Gündelik muhafızlarını çoğaltır, surlarını güçlendirir, limanını genişletir ve rıhtım inşa eder. Son olarak Mehmet, Cezzar Paşa'nın varisi olacak ve onun gibi günde pek çok kişiyi katlederek kariyerini sonlandırarak gibi görünmekteydi.

Yafa Manastırı'nın keşişleriyle ve İspanyolların hepsiyle oldukça iyi ilişkideydi. Peder vekili; misafirperver, zarif ve İncil'deki gösterişsizliğin gerçek ruhunu solumuş biriydi. Peder ve bunun yanı sıra papaz Juan Soler; Mehmet'in idaresinden, düzeninin refahından ve ağayla

sürdürmeye çalıştığı itimadından etkilendi. Peder; Mehmet Ağa'nın ikinci sekreteri olan ve onun başvekili olmak için çabalayan, ismi Elias Basile olan Suriyeli bir Hıristiyanla sıkı ilişki içerisindeydi.

Bütün nüfuzunu kullanarak ona destek oldu, eziyet etti, onu bu duyarsızlığından uyandırmayı denedi. Diğeri dürüst fakat miskindi, terfisini beklerken günde iki yüz pipo içerdi. Bana göre bu tolerans filozofça olmayan bir durum değildi. Yafa manastırının tercümanı fakirdi ve en az derecede söylemek gerekirse Suriye'nin şehirlerinde eziyet çeken yolcuların tercümanları kadar yağcıydı. Onlar Spaniel köpekleri gibi sürekli onun ayaklarına eğilirdi ve onlardan giriş olarak kötü bir İtalyanca ile iki ya da üç uzun iltifat duyana kadar en ufak bir bilgi elde edemezdi.

Yafa ağası bana sıklıkla Fransız ordularından bahsetti. Bonaparte'ı sadece birkaç saat durduran yeni tahkimatlar hakkında düşündüklerimi öğrenmek için ısrar etti.²⁷³ Bu durum bana Avrupa'daki son olayların detaylarını sorması için onu rahatlattı. Sadece olaylar için değil, kişiler için de kendisini olağandışı iyi bilgili buldum. Mehmet Ağa İngilizlere ve Ruslara duyduğu derin nefreti göstermeye kalktı. Onun düşmanlığının gerçekliği yoktu; itimadının en büyük hissesine sahip olanlar tarafından bu durum doğrulanmadı. Bir sabah onu henüz tamamlanmış iskelenin ortasında otururken buldum. Arap köylüleri hesaplı bir zamanda volkanik kül çeşidini veya çimentoyu denizin karşısındaki duvarların oturaklarını astarlamak için çarpar. Onların görevi çeşitli sert ve uyumsuz enstrümanların sesiyle gerçekleşti ve onun ahengi kadar haşin şarkılar bu orkestraya eşlik etti. Sonrasında danslar yaptılar ve uygulamada daha da güzel göründüler; özellikle Avrupalı askerler gibi ileriye doğru yürüyüş ve geriye dönüşte. Pipolar ve şerbet getirildi. Büyük çoğunluğu, Kahire'deki son katliamdan kaçmış elliden fazla köle tarafından çevrelenmiş, kayda değer bir aralıkta muhabbet ettik. Mehmet bana birliklerinden ve Nabolos veya antik Sichem olan Naplouse yerlilerinin cesaretinden aldığı ilhamla yaşadığından bahsetti. Suriye dağlarının bu kısmı onun muhafızlarının büyük çoğunluğuyla kaplıdır. En acı cesurluğu belirten sıra dışı anektotlar; antik Yeremya yani Ebu Goch kabilesinin ezeli düşmanları olan Arapların bu kabilesiyle ilgilidir. Onların ifadesine göre iki ülke arasında *burada kan vardır* ve bireyler kanıtlanan bu nefretin günlük kurbanlarıdır.

Bu güzel havada Fransa'nın sisli ve bulutlu gökyüzünü o kadar çok özledim ki! Gözlerim her seferinde o kadar çok doldu ki! Çehrelerin her birini gördükten sonra nefretin

²⁷³Fransızlar Yafa şehrine 1799'da saldırı ile ulaşmayı başardı. Çeyrek Hristiyan aracılığıyla şehrin en yüksek kısmına nüfuz ettiler ve Müslümanlar için onlar bir talihsizlikti; Müslümanların büyük kısmı katledildi. Sonradan pişman olmak adına büyük bir sebep olan bu hata, Fransızları kurtarıcı olarak dört gözle bekleyen Suriye Hıristiyanları'nın şevkini söndürdü.

ifadesiyle tanıştım. Yafa manastırına döndüğümde Avrupalı keşişlerin zarif ve sevecen yardımseverliği kalbimi rahatlattı; bana aziz yardımseverlikleri hatırlattı.

Bir kırlangıç yavrusu odada arkadaşımdaydı. Her akşam tavandaki kancanın üstüne yerleşti ve her sabah güneş doğduğunda küçük arkadaşıma özgürlüğünü verdim. Onun Fransa'dan gelmesi ve benim şefkatli ilgimin hedefinden korunmak için çatıya çıkması beklenmedik bir şey değildi.

Yafa'dan ayrılışında akşam oluşan ani bir keyifsizlik benim için daha üzücüydü. Çünkü bana rahatsızlığın şiddetli döneminin habercisi olarak gözüktü. Kahve ve içki karışımından oluşan Türk tedavisine boyun eğdim, beni daha sıcak yaptı. Seyahatim için gerekli olan yeterli gücün devam edeceğini tamamen garanti etmememe rağmen neyse ki sabah at üstünde olmama olanak sağladı.

Suriye'de ne tıbbi bir destek ne de herhangi bir yardım tarifi yok ve hasta, insan müdahalesi olmaksızın iyileşmek veya ölmek için doğanın sunduklarına boyun eğmek zorundadır. Filistin ve çöl geçişleriyle Dimyat'a²⁷⁴ gitmeye karar verdikten sonra; seyahate bağlı çeşitli zorluklar tarafından vazgeçirilme konusunda kendime açık kapı bırakmadım. Ağa bana en güvenilir adamı Ebu Davud'u verdi ve sonunda konuşmak için sebebe sahiptim. Birkaç yılını Fransa'da harcamıştı ve neticede buradaydı. Fransızca konuştuğunda zorlanmadan anlayamadım onu. Arapça konuştuğunda da aynı ölçüde anlaşılmazdı. Ayrıca ekstra korumalarım vardı; biri Nabolos Arabı ve diğeri Mogador Afrikalı olmak üzere iki süvari. Tüm Yafa şehri, ayrılışımız için hazırlıklara yardım etti. Kervanlarımız sayısızdı.

Sokaklar develerle ve Mehmet'in muhafızlarıyla doluydu. Yeniçeriler korkunç nidalar dile getiren Araplara kötü davrandı. Korkmuş atlarımız zıplıyordu, iç kısımda kalabalığın hakaretlerine göğüs geren rahiplerin sarıkları bize hoşçakal derken renkli örtülerle bezenmişti. Kendimi bir kısmı oldukça saygısız ve geriye kalanı çok sefil ve zavallı olan bu kalabalıktan kurtarmayı başardım.

Korumaları bize Gazze'ye kadar eşlik eden Yafa Ağası bana anı olarak bir Arap atı teklif etti ve ben reddettim. Fakat eşit derece bir cömertlik olsun diye kendi tarafımdan ona bir inci saat yolladım ve bundan çok memnun oldu.

Yafa'dan ayrılışımız gösterişsiz değildi; silahlar ateşlendi ve sayısız atlı seyahatimizin bir bölümü boyunca yanımızda olmak için kendi isteğiyle bize eşlik etti. Sadece birkaç Arap

²⁷⁴Mısır'da bulunan bir Akdeniz limanı.Bknz; Vikiçizer, 'Dimyat', <https://tr.wikipedia.org/wiki/Dimyat>, (05.09.2016).

papaz tarafından meskûn antik Yavne²⁷⁵ olan Jabena'da; ferah havada, kasvetli çadırın altında uyuduk. Bu toprakların hepsi şaşkırtıcı verimliliğe elverişlidir. Fakat zulmün eli gün boyunca bahar için yapılan cennetin çiyini yok eder.

Kafileden ayrıldım ve gün ağarmadan önce rehberim, hizmetçim ve kölemler Gazze'ye doğru Aşkelon kalıntılarını araştırmaya gittik. Şafak sökerken bir zamanlar Filistin yönetimi altında parlayan bir güneş olan Azoth kalıntıları yakınlarında bize bir Arap katıldı. Herhangi bir planı olmadan hareket eden bu Bedevi; kendisine gözleri ceylan gibi parlayan, güzel bir kısrak bahşedilme fırsatına sahip olduğu için mutluydu. Bu güzel hayvanın boynunu bir sevgiliyi, bir çocuğu sever gibi okşuyordu. Geçide yaklaşırken bize eşlik eden kişi Ouahydyeh kabilesinin reisinin kaldığı yer olan ell-Tell'i gösterdi. Kendisi de buraya aitmiş ve Yafa Ağası ile yakın bir ilişkisi varmış. Kabilesinin gücünü ve şöhretini ayrıntılı olarak açıkladı. Fakat onun çok canlı ve etkileyici bir tarzla ortaya koyduğu şey ne yazık ki bana çok kısaca tercüme edildi.

Jabena ve Madjedal arasında uzanan on sekiz millik boşluğu yıldırım hızıyla aştık. Bu ufak köy; Aşkelon kalıntılarında (Arapça Azgalân) ve denizden iki mil uzakta palmyeler ve sarısağırklar tarafından çevrelenmiş güzel bir tepede konumlandırılmıştı. Çitler; gürgen ağacı ve birbirine geçmiş dikenli armutlardan oluşturulmuştu ve onlar en kalın duvarlardan daha aşılabilir durumdaydı. Aşkelon ovalarında Haçlılar, Mısır sultanının ordusuna karşı kaybın büyük olduğu bir zafer elde etti. Bu hatırlanmaya değer savaş, Jean Baptiste Rousseau²⁷⁶ tarafından cezp edici bir biçimde şöyle betimlendi;

*Filistin'de, geçmişteki büyük tahribattan sonra,
Düşmanlarının kaçışını gör, bulutların koşması gibi
Havanın kuzeye doğru ilerleyen atıkları boyunca;
Güney rüzgârlarının sıcaklığı yiyip bitirirken esintiyi
Şimdiye kadar sınırlı tüketildi
Onların kemikleri Aşkelon kırlarındadır.²⁷⁷*

Bu mısraları daha da sevinçle tekrarladım. Çünkü yeni tehlikeler aramak için gelen diğer Fransız; birkaç yıl önce bu noktada kamp kurmuştu. Ova Aşkelon kalıntılarını beraberinde

²⁷⁵İsrail'in merkez bölgesinde bulunan antik şehir.Bknz; The Editors of Encyclopedia Britannica, 'Jabneh', **Encyclopedia Britannica**, <https://global.britannica.com/place/Jabneh>, (05.09.2016).

²⁷⁶Jean-Baptiste Rousseau (1671-1741). Fransız şair ve drama yazarı.Bknz; The Editors of Encyclopedia Britannica, 'Jean-Baptiste Rousseau', **Encyclopedia Britannica**, <https://global.britannica.com/biography/Jean-Baptiste-Rousseau>, (05.09.2016).

²⁷⁷ Jean Baptiste Rousseau, **Odes** III:5, Aux Princes Chretiens.

getirir. Hala tek sakini olmayan bu şehir yarım daire şeklinde bir tepede konumlandırılmıştır. Eğim kara tarafında neredeyse belli belirsizdir fakat denize doğru yay teli şeklinde oldukça eğim var. Surlar ve kapılar ayakta ve kulecik nöbetçi olarak tetikte bekler. Sokakların iki çıkışı vardır; birkaç adım sonra içerisinde ceylan sekmeleri olan bir saray ortaya çıkar. Geniş kiliselerde herhangi bir yankı duyulmaz, çakalın çığılığı saklı kalır. Bu hayvanların büyük sürüleri geniş alanda toplanırdı ve sadece Aşkelon yöneticilerine sunulurdu.

Djaurah adı verilen Araplar onun kasvet ve hareketsizliğinden, kötü ruhlara mesken olmasından şüphesiz etkilenmiştir. Onlar gece boyunca ışıkların sık sık kaybolduğunu ve atların kişnemesiyle cephanelerin çarpışması ve güç durumdaki orduların gürültülü haykırıışları gibi sayısız sesler duyulduğunu iddia ederler.

Venus tapınağının yaygın kalıntıları, Aşkelon'un Gotik anıtlarının yakınından görülür; kırk büyük gül graniti sütunu ve en iyi mermerlerin süsleri yarı açık bir kemerden yükselmektedir. Sahanlık zeminin iç kısmına doğru alçalan geniş bir aralığa sahiptir. Bu büyük enkazın bir kısmı incir ağaçları, palmyeler ve çınarlarla gizlenir.

Yunan kalıntılarının eşsiz zarafeti, Virgin tapınağının kubbesini destekleyen keskin²⁷⁸ bağlanmış sütunlar ve kaş kemerleri resmedilmeye değer ve felsefi tezattır. Virgin, bu kıyıyı kontrol etti ve şüphesiz bir fırtınanın felaketleri arasında birçok kez yardım çağrısında bulundu. Bulutsuz çatı Gotik karakterlerle yazılmış bu kelimelerle hala okunabilir: -*Venus, denizcilerin savunucusu, bizi bağışla.*

Liman işleri dalgaların sporu haline gelmiştir. En yüksekte, kayaların üstünde bu kullanışsız kulelerin sabit ve sarsılmaz temellerini ve onun terk edilmiş kuleciklerini büyük bir öfkeyle kırarlar. Bu noktaya odaklanmışım, kasvetli ve korkmuş nüfusu azalttığı söylenen karanlığı neşeli bir şekilde bekleyebilirdim.

Burada bir zamanlar ikamet etme kabiliyeti ve muhteşem yüreklilik vardı. Doğu lüksünün bütün hazları ve lüks törenle şövalyelik çağının zarafeti ve Avrupa nezaketi harmanlanmıştı. Orada din, aşk, başarıya susamışlık ve en üst seviyeye ulaşmak isteyen şövalyenin tutkusu vardı. Bütün beğenilerin ve cazibelerin tarihine sunulan şiirin görkemli kurgusunun gurur verici başarılarına kaynak oldu.

El- Madjehal Arabının, Aşkelon kumları arasında kazılarla uğraştığı nadir görülen bir durumdur. Bir zamanlar yaldızlı olan göğüs levhasını boş bakışlarla inceler. Oğlu paslanmış başlığı kafasına yerleştirmeye çalışır ve Hıristiyan şövalyesinin ağır kılıcını zorlukla kaldırmaya çalışır.

²⁷⁸Kemer veya dairesel olmak yerine bir köşeden diğerine çaprazlama geçen Gotik kubbenin bir bölümü ve diğer kemerlerin mukabilinden oluşur.

*Gelecekte burada, sabanıyla çiftçi
renkli pas tarafından yok edilen kargılarla ortaya çıkacak,
veya tırmığıyla açık mezarlardan gözlerini dikmiş devlerin kemikleriyle
afallamış boş başlıkları toplayacak.*²⁷⁹

VIRG. Georg. Lib.. 1. V. 497.

Zırh parçaları, mızrağın demir başı veya kalkanın yıpranmış kalıntıları neredeyse her adımda bulunabilirdi. Bayan Esther Stanhope²⁸⁰ Aşkelon topraklarını bulmak için girişimde bulundu fakat bu araştırmalar kısa süre içinde çok pahalı geldi. Bütün Arap kabilesini bu girişim için ücret karşılığında tutmuştu. Fakat Yafa ağasının himayesi çok pahalıydı ki projesinden vazgeçmeye mecbur bırakıldı.

Gazze'ye uzun süre boyunca ulaşamadım. Palmiye ve hint inciri ağaçlarını geçtikten sonra yolun aniden kapanması sizi kırsal vadilere ve derelere yönlendirir. Asil ve kibar Herminia²⁸¹ orada, muhtemelen hayatında hiç şahit olmadığı derecede güzel bir kadınla karşılaşan bu çobanlardan birine âşık oldu.

Onun gözyaşları içeceği, kederleri yemeği;

Bu, onun mutsuz gecelerinin gıdası.

.

Kuşlar onu sabah şarkılarıyla uyandırır;

Onların nağmesi, onun şefkatli kulaklarına tesir eder;

Iskalya dalları ve yapraklar onların dayandığı kısımlardır;

Onun gözleri dikkatle bakmak için açıldı,

Koru boyunca meskenlerinde çalışan genç köylülere ve çobanlara;

Ve hoş ses, kuşlar, rüzgârlar ve akan sular,

*Bakirenin tekrar matem tutmasına neden oldu.*²⁸²

²⁷⁹ Colin John Holcombe, *Virgil's Georgics a new translation*, Ocaso Press 2012.

²⁸⁰ Bayan Esther Stanhope birkaç yıl Suriye'de yerli olarak bulundu. Evi Lübnan dağının eteğinde, Antoura'nın küçük bir şehrindeydi. Onun cömertliği Bedevi Arapları'nı ona bağladı. Her isteklerini kraliçeye bildirdikleri ve ona saygı gösterdikleri söylenir. Kraliçenin çölde taç giymesiyle güçlü benzerliğe sahip tören Tadmor'da, Antik Palmira'da, o yerin kalıntılarını ziyaret etmeye gittiğinde onun için hazırlanmıştı. Fakat onun alçakgönüllülüğü bu sıra dışı zaferi reddetmesine neden oldu.

²⁸¹ Yunan mitolojisine göre Truvalı Helen ile Menelaus'un kızı. Bknz; Peykbot, 'Hermione', [https://tr.wikipedia.org/wiki/Hermione_\(mitoloji\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Hermione_(mitoloji)), (05.09.2016).

²⁸² Torquato Tasso, Gerusal Liberata, VII, 4.Kısım, s.148.

(T. Tasso. Gerusal liberata. VII.)

Bu ovalar neredeyse tamamen ekilmiş olmasına rağmen nefistir. Bir zamanlar aktif ve enerjik olan bitkiler ve en seçkin lezzetteki meyvelerle dolu palmyeler²⁸³ çölün sınırında doğanın yenilenme gayretlerini sergiler. Uzun süre kendisi için tartışılan, oldukça ayrıcalıklı olan bu toprak için kolayca anlaşılabilir.

Araplar tarafından *Razzé* olarak adlandırılan Gazze, orta yükseklikteki bir tepe üzerine kurulmuştur. Dairesel bir şekle sahip olup bu zengin ve verimli vadilere bakar. Bulutlar aracılığıyla sonradan gizlenen ayın belirsiz ışığı tarafından şehrin boyutu konusunda hayrete düşürüldüm. Sultan Selahâddin dönemini hatırlatan sarayın hoş çizgiselliği hayranlığımı uyandırdı.

*Gazze şehri sınırına dayanır
Yahuda'nın ülkesinin, Mısır'a gezinti yapan adamlar gibi,
Kavrulmuş kumların yanında; denizin kenarına kurulmuştur
Devasa çöl uzanır ve ayrılır,
Güçlü rüzgârların havalandırdığı kavrulmuş topraklardan,
Ve sert akıntıda kükreyen dalgalar gibi fırlatır
Zavallı yolcuları neredeyse
Boğulmak ve kaybolmaktan başka burada sığınacak yer yoktur.²⁸⁴*

(T. TASSO. Gerusal. Liber.xvii.)

Yafa emiri Mehmet'in tavsiye mektubunu daha ziyade emirlerini, ağaya ulaştırmak için muz ağaçlarından oluşan bahçeyi geçtim ve moresk tarzı kemer çatıyı aştım.

Bu müthiş efendi ziyadesiyle riayet edilendi. Çok kibar bir kabulle karşılaştım. Halifeler zamanında inşa edilen, ağanın oturduğu mermer saray sultanlar zamanındaki lüks mekândır. Buradaki her nesne hâlâ büyüleyici Armida²⁸⁵ ordularına yardım eden cesur ve yürekli beyleri anlatır. Gazze'nin yöneticisi; bu muhteşem kalıntıların ortasında, bakımsız sedirde acınası bir biçimde arz edilmiş. Bununla birlikte duvarlar hala lacivert taşı ve altınla kaplıdır; mermer kemerler bitişik ormanların güzel kokularına geçit vermek için ustaca yapılmıştır. Akşamın

²⁸³Gazze'nin hurmaları, portakalları ve limonları seçkin tatlara sahip ve Doğu Akdeniz'deki en muteber olanlardır.

²⁸⁴Tarquato Tasso, Gerusal Liberata, XVII, 1.Kısım, s.371.

²⁸⁵İtalyan şair Torquato Tasso tarafından oluşturulan, I. Haçlı Seferi'nde bir asker. Bknz; Danny, 'Armida', <https://en.wikipedia.org/wiki/Armida>, (05.09.2016).

düşü var olduğu her yeri süsler ve güzel bir avuntu verir. Bu doğrultuda önceki akşam dâhice ve yürekli hülyalarımda oluşan başlıca izi daha fazla bulabilirdim.

12-15 yaşlarında zarif gençler tarafından bize sunulan pipoyu içtikten ve kahveyi aldıktan sonra, bana ağanın ilk sekreterinin evi olan bir Rum evi gösterildi. Burada evin içinden ziyade avluda mesken tutmayı ve kalın çitlerin altında uyumayı seçtik. Sabah erken saatte ağa tarafından gönderilen, çok pahalı Şam kumaşlarını getiren haberci tarafından uyandırıldım. Onun bu cömertliğine şaşırmadım. İsteği yabancılarla olduğu kadar, tarafımdan iyi bilinen Fransızlarla da uzlaşmaktı.

O zamanlarda Gazze; aralarında Türklerin, Arapların ve Rumların olduğu neredeyse sekiz bin yerliyi içermekteydi. Surla kaplanan saraylar neredeyse tamamen terk edilmişti. Etrafi çevreleyen bütün nesnelere uzak zamanların zenginliklerine ve zarafetine; günümüzün sefaletine ve kötü zevkine tanıklık etmekten usanır. Dört dizi Afrika mermer sütunuyla süslenen ana cami, iyi zevkle yapılmış korint sütun başlıklarının hakkından gelmiştir. Bu süsler besbelli Aşkelon'dan buraya getirilmiştir. Ev sahibim bana hürmetle tepenin zirvesindeki antik duvarların kalıntılarını gösterdi. Bunlar Samson'un²⁸⁶ alt üst ettiği tapınağın kalıntıları olacaktı. Bu kalıntıların ötesinde Gazze kapılarını çökerten, Yahudilerin Herkülü'nün olduğu noktayı belirtti. Av gezintisinde, yaklaşık dört mil uzaklıkta, deniz kıyısı boyunca ilerleyen ağaya rastladık. Önceki akşam güzelliklerinin bende mükemmel bir izlenim bıraktığı, aralarında farklı gençlerin olduğu sayısız köle maiyeti tarafından takip edilmekteydi. Uсталıkla silahlanmış ve harikulade atlara binmiş bu talihsiz gençlerin, onların rekabet ettiği ve gücün sahibi ağanın gözdeleleri olduğunu söylemişim.

Mısır çıkartması döneminde Fransızlar Gazze'yi çok şiddetli eylemlere dek alamadılar. Ardından Fransız mühendisler şehirde korumaya muktedir tabya inşa ettiler ve bu çalışmanın kalıntılarını gördüm; çok harap durumdaydı.

Yalnız olsaydım ve benden talep edilecek olan yüksek meblağı ödeyebilecek durumda olsaydım, yolumu kesinlikle Arapların Bekir şehrine ve çok az sayıdaki Gazze'lilerin bildiği Asphaltites gölünün güney doğusuna, Nebatiler²⁸⁷ ve Edomluların şehirlerinin kalıntılarına

²⁸⁶Antik İsrail'in son hakim ve İsrailoğullarının Kenan ülkesinde Fenikelilerin boyunduruğu altında olduğu dönemde yaşamıştır. Bknz; The Editors of Encyclopedia, 'Samson', **Encyclopedia Britannica**, <https://global.britannica.com/biography/Samson>, (05.09.2016).

²⁸⁷Josephus zamanında Fırat Irmağı'ndan Kızıldeniz'e kadar uzanan ve Suriye ile Arabistan arasındaki sınır bölgesinde bulunan vahalardaki yerleşimleri kapsayan, Nebate ismi verilen alanda yaşayan Araplar. Bknz; The Editors of Encyclopedia Britannica, 'Nabataean', **Encyclopedia Britannica**, <https://global.britannica.com/topic/Nabataean-people>, (05.09.2016).

doğru kaderimi teslim ederdim. İngiliz seyyah saygıdeğer Banks'ın²⁸⁸ o zamanlar Asya'nın belli bir bölgesine yaptığı ziyareti çok az bilinir. Seyahati sırasında üç yüz muhafızla donatıldığını söylemişim. Şüphesiz Pharanla birlikte Yahudilerin Musa'yı verdiği el-Tih çölünü ve Süleyman zamanında bile Arabistan ve Hindistan'ın *ticaret* merkezi olan Asion-Gaber ve Aliyah²⁸⁹ kalıntılarını görmek isteyecektir.

İtalyanca ile az da olsa konuşma imkânımın olduğu bir Rum'un evindeydim. Yapmacık bir şekilde ciddiye ve bu kendisine önemli bir insan havası katmıştı. Çünkü ağa, ona danışmadan hiçbir şey yapmazdı. Diğer sekreterler ve tercümanlar arasında bile bu adamınki ile karşılaştırıldığında asla tembellik görmedim. Devlet işlerinin nasıl yönetildiğini bilmiyorum fakat onu aralıksız olarak ağızda pipoyla ve elinde tespihi çevirirken gördüm.

Tüm günlerini *buyurdu*²⁹⁰ için beklemeye mecbur bırakılarak geçiren talihsiz seyyahların tereddütlerini ve ızdıraplarını anlamak imkânsızdır. Ağalar, beyler, tercümanlar ve deve sürücülere; hepsi belirsizlik durumunda onu korumak için birlik olurlar ve kendisi bunu paranın kuvvetiyle temin etmeyi başarır.

Suriye bu aralar *khazneh*'e sultanın hazinedarına, yıllık yüz ve üç yüz pound sterlinden oldukça fazla olan üç bin para kesesi öder. Halep, Trablus ve Akka bu katkıların esas kısmını veren yerlerdir. Müslümanlar hiçbir şey ödemezler. Hıristiyanlar, Maruniler, Dürziler ve Yahudiler hazır uyruklar olarak kabul edilir. İlk bahsedilen grubun sorumlu tutulduğu haraç farklı yönetim altındakilerin baş vergisidir ve ayrıca onlar sultanın hazinedarına karşı yükümlüdürler. Suriye, İstanbul'a ulaştırdığı yarım milyon sterlini hafifletebilir. Vergilendirme altında olan bu eyalet aslında bir milyondan fazla ve çeyrek sterlin ödüyor. Bu paşalar, yöneticiler, ağalar ve onların aracıları tarafından tüketilmektedir. Şam paşalarının, Akka'nın ve Yafa Ağası'nın emrindeki ordular hesaplandığında yaklaşık sekiz bin adam eder ki bunların iki bini piyadedir.

Bir takım zorluklar yaşadktan sonra Gazze'den 9 Aralık'ta ayrıldım. Bana teklif edilen zırhlı muhafızları reddettim. Fakat develer, hecin develeri ve seçmeme izin verilen; çehresinde asalet ve dürüstlük barındıran önemli bir deve sürücüsü temin ettiler. Abdullah el Ariş, onun hakkındaki görüşlerimi yanıltmadı. Bu kibar ve merhametli yaratığın bize çok faydası dokundu.

²⁸⁸Joseph Banks (1743-1820). İngiliz gezgin, doğa bilimci ve botanikçi. Bknz; The Editors of Encyclopedia Britannica, 'Sir Joseph Banks', **Encyclopedia Britannica**, <https://global.britannica.com/biography/Joseph-Banks>, (05.09.2016).

²⁸⁹İsrail'e göç eden Yahudiler için kullanılır. Bknz; Unreal7, 'Aliyah', <https://en.wikipedia.org/wiki/Aliyah>, (05.06.2016).

²⁹⁰İzin çeşidi veya pasaport.

Ayrılışımız için bütün hazırlıklar Gazze kalabalığında alışılmış olduğu şekilde tamamlandı. Bu hazırlıklar esnasında en tehlikeli olan küfürle birlikte birkaç taşın fırlatılmasıydı. Ancak silahlarımızın tehdidi Suriye'deki bu küstah topluluğu durdurdu. Arap rehberlerin bağırışları arasında develerimize bindik. Bu silahlı adamlar arasındaki kızgınlık saldırının devam edeceğini gösteriyordu ancak öyle olmadı. Tartışma en çok deri kayış, ip ve birkaç borçlu hakkındaydı. En zayıfları develerin ayakları altında sakalıyla sürüklendiğinde, yeniçeriler müdahale etti ve kavgacıların üzerine darbe yağmuru boşalttı; düzen yeniden sağlandı.

Hecin devesinin²⁹¹ adımı ilk baştabana acılı geldi. Seyahatimin uzunluğu boyunca ona fazlasıyla zahmet verdiğimi düşündüm fakat hareketin dayanıklı olduğu sonucuna vardım. Bu devasa, çok uysal, çok nazik ve adımlarından fazlasıyla emin hayvanın sırtında en iyi şekilde oturabilmenin yolunu buldum. Bununla birlikte bu zavallı hayvanın korkunç, boğuk çığlıklarına kendimi alıştırmada daha büyük sıkıntı yaşadım. Ya sırtına binmem için ya da yere inmem için her zaman uzanmaya mecbur kalırdı.

Gece saat onda fundalıkların kapladığı ovada durduk. Bazısı odun toplarken, bazısı diğer kafilenin henüz ayrıldığını gösteren kül öbeklerinin yakınında ateşi tutuşturdu. Şimdiye kadar kocaman, işlenmemiş ovaları geçmiştik. Ne palmyeler ne de çınarlar görünüyordu ve bu kıraçın monotonluğunu sadece killi vadiler ve kuru sel yatakları çeşitlendirmişti. Tüm akşam boyunca çakalların çığlıkları ıssızlığı bozan tek şeydi ve gece boyunca insanımız çadırın yakınlarında dolaşan bu tatsız komşuları kovmak için tabancalarını ateşlemeye mecbur kaldı. Buna rağmen sabah dörde kadar mışıl mışıl uyudum. Deve sürücülerinin mütedeyyin ilahileri tarafından uyandırıldım. Kafile dördü develerinin üzerinde olmak üzere dokuz kişiden müteşekkildi. Yol eşyaları, su ve erzaklar beş deve tarafından taşınmaktaydı. Bizim Araplar yaya olarak önümüzden gitmekteydi.

El-Ariş'e²⁹² gece ulaşmakta istekliydim. Seyahat uzun ve yol kötüydü. Tepeleri ve vadileri, değişken kumu, baş döndüren beyazlığı sebzenin en küçük izine rastlamadan geçtik. Bizim geçişimiz boyunca küçük fareler bol miktarda kumun olduğu deliklerin içine sığınacak yer aramaktaydı. Gün ortasında güneş çok kavurucuydu ve ısı neredeyse katlanılmaz durumdaydı. Derviş mezarının yakınında birkaç Arap çobanına rastladık.

Onlar kalıntıların içinde alçalan su deposundan çekilen tuzlu suyu hevesle içti. Bu yarı aç yaratıkların ortaya koymuş olduğu acı ve ızdırabın resmidir! Birkaç yıl önce bağımsız olan

²⁹¹ Araplar tarafından verilen lakap; çölün gemisi.

²⁹²Sina Yarımadası'nın kuzeyinde, Akdeniz kıyısında bulunan vaha ve liman kenti. Bknz; Rapsar, 'El-Ariş', <https://tr.wikipedia.org/wiki/El-Ari%C5%9F>, (05.09.2016).

bu kabile Gazze ağası tarafından zulüm görmüştü ve tâbi kılınmıştı. Kadınlar ve çocuklar bu şehirde esir olarak alıkoyuldu ve sürülerinin ücreti verilen kabilenin erkekleri sadakatten sorumlu tutuldu.

Deniz kıyısına doğru indikten sonra altı saat boyunca sahili takip ettik. El-Ariş'in palmiyelerinin boyutu fark edildi fakat onlara ulaşmak için uzanmam gerekti. El- Ariş sadece etrafı kuma gömülmüş kulübelerle çevrili küçük kaleden oluşur; fakat palmiye ormanı gerçekten muhteşemdir. Onların kubbesinin altında akşam rüzgârı dalgalandı, günün yorgunluğunu unuttuk. Yayılan karanlık, sessizlik ve anlaşılmaz bir biçimde güzel olan gecenin serinliği rahatlama fikri verdi. Bu ayrıca beden, gayret ve esnekliğe devam ederken; ruhun enerjisini iyileştirir.

Bu topraktaki Araplar, Fransızların ziyaretini unutmadılar. Onlar, birliklerinin farklı pozisyonlarını, en inatçı çekişmelere sahne olan yerleri ve maktullerin sayısını belirtmek için havaya doğru attıkları kumu bize gösterdiler. En iyi şekilde pişirebildiğimiz balık ve hassas lezzetin tazesini bizim için tedarik edildi.

Deniz kıyısı boyunca iki saat ilerledikten sonra, yine de iyi olan bulanık su kaynağına geldik. Tulumlarımız²⁹³ dolmuştu ve kabilemiz büyük çöle doğru dağlar yönünde ilerledi. Gidişte seyyahlar karşıya geçmek için ya çok alçak tepeler tarafından bölünen kumlara ya da tuzlu tortunun baş döndüren beyazlığıyla kaplı, ölçülemez derecede yaygın ovalara sahipti. Ufukta, zemin üstünde rüzgârın farklı yönleri çeşitli şekillerde etkilediği hareketli kumullar görünmekteydi. Bunlar sütun oluklarını, festonları ve daha sıklıkla sahildeki deniz tasvirlerine benzer dalgaları büyük bir intizamla yansıtır. Akdeniz suyu, kuzey rüzgârları hüküm sürdüğünde vadiler arasından akıyordu ve ovaların en alçak noktasında bu sudan geriye kalanlar doğal tuzlaları oluşturur. Birbirinden çok uzak aralıklarda küçük siyahi ve dikenli fundalık öbekleri bulunur. Ceylan sürüleri ufukta saklanmak için çok fazladır. Birkaç tavşan ve köşelerine çekilmek için sürünen birkaç kaplumbağa; çölde seyyahların dikkatini cezbeden tek nesnelere. Tekdüzelığın çok kötü bir şekilde çarpıcı olduğu bu manzarada seyyahın kulağı neşelenmek için bir kuş sesiyle karşılaşmadı. Ortamın ciddi sessizliği sadece gök gürültüsüyle veya fırtınanın ağır inlemeleriyle bölünür.

Arap, bana beyaz kumdan tepeciği ve bizim geçişimizden belki de birkaç dakika önce geçen yabani hayvanın taze izlerini gösterdi. Sadece iki kervana rastladık. Çeşitli Arap kadınları kalçalarının üstünde çocuklarını ve başlarında ibrikleri taşıyarak sonrakini takip etti. Onların eşleri bu amaç için tasarlanmış, kumaş parçası kadar küçük bir şeyle bağlanmış, derimsi kuşakla

²⁹³ İçkileri tutmak için keçi derisi.

kaplı belleri hariç örtüsüzdü. Çöldeki Arap; şehirde yaşayan konuksever, sözüne sadık ve özgürlüğünün bütün değerlerine duyarlı Araplara göre üstün karakterden çok uzaktır. Bedevi; Kahire ve zengin Şam çarşılarından özlem olmadan geçer. Kaderine karşı mücadele edici hiçbir durum altında görünmez. Medeni insan, yaşamdan kendisine sunulmayan şeyi bekler. Hızlı nehrin akıntısında yükselmek için yorucu bir gayret gösterir; Bedevi Arap ise vazgeçişle alçalır. Yol boyunca her iki yönden bizi destekleyen en emin yardımseverlikle karşılaştık. Sağ el göğüs üzerinde bize hitap ederken klasik kaideyi sundular: *Tanrı büyüktür, seyahatimizi ve bizimkileri koruyacaktır. Barışın selamı olan çarpışarak selamlaşmayla başlayan muhabbete Allah kerim ve İnşaAllah son verdi.*

Akşam vakti bizimkiler yemeğimizi çadırın altında hazırladı. Yenilenmek âdetimiz olduğundan ve sabah üçte yola koyulabilmek için sekiz veya en geç dokuzda uyuyarak yemekte zaman harcamadık.

Tuz ovaları üstünde güneş ışınlarının güçlü etkisiyle gün boyunca baskın çıkan sıcaklık arttı. Isı derecesi Ağustos ayında, Fransa'nın güneyinde bu çok sıcak günden daha uygun bir zamanla mukayese edilemezdi. Gecenin nemi en keskin soğuk duygusunu verir. Bu çiyler ara sıra çok fazlaydı; ateşi tutuşturmak da çok zor oldu. Çadırımız sabah suya batmışçasına ıslak gibiydi. Devemin beceriksizce yürüyüşünden teselli bulmak için sıkça üç yaşında, çevik, uysal, mükemmel güzellikte olan, akşamları güzel burun deliğini omzuma yerleştiren ve akşam yemeğini paylaşan küçük Arap kısrığına bindim.

Yemekten sonra bizim Araplar daire içinde toplandılar ve her biri hikâyeye anlattı. Dinleyenlerin görünüşü anlatılanların uyandırdığı ilgi hakkında hüküm vermek için yeterliydi.

Bir akşam vakti onlar alışılmıştan daha dikkatli göründüler bana. Rehberimiz Ebu Davud'tan, İbrahim el-Ariş'in dudaklarından dökülen etkileyici hikâyenin tercümesini öğrenmek istedim. 'Efendim, ben bunu Yafa rahibinden birkaç kez duydum. Onun yaptığı gibi söyleyebileceğimden eminim.' dedi tercüman bana.

İSMAİL ve MERYEM'İN ÖYKÜSÜ

Çöl Arapları ve Kudüs yöneticileri arasında süregelen çekişmelerde; Kudüs yöneticisinin halkı, cesur başarılarıyla kendini fark ettiren genç şeyhi görünce şaşırды ve Beka vadisi kenarında onu tutsak etti. Adı İsmail'di; Bahir'in evladı, Ahmed'in çocuğuydu. Babası *Ouahydyeh* kabilesinin şefi ve Barr-el-Cham'ın²⁹⁴ en önemli insanlarından biriydi. İsmail kendini aslanların cesaretiyle savundu; sıklıkla Maan ve Karac kumlarına saldırdı. Ağır bir şekilde yaralıydı. Valinin sarayının avlusundaki sütuna, başının sütuna yaslandığı Kudüs'e götürülmesi çok zor olmadı. Ölümün solgunluğu; erkeksi ve asil güzelliğinde değişim olmaksızın güneşte yanmış çehresine yayıldı. Gergin ve titrek dudakları, çölün siperi ve Suriye'nin dehşeti olduğunu ve çok geçmeden ruhunu teslim edeceğini ilân eder gibi gözüküyordu. Ama kanı hala akıyordu ve ne acıdır ki bu kan kirli bir şeyi ilham ediyordu. *Ouahydyeh* şeyhinin biricik oğlu için fidye almayı uman yönetici, Kutsal toprağın manastırının tercümanı olduğu kadar tıp konusunda da ünü olan yetenekli doktorun çağırılmasını emretti. Ona; “Hekim²⁹⁵ sana insanları iyileştirme yeteneği bahşedilmiş ve halkım seni ikinci İbn Rüşd olarak görüyor ve eğer sen bu mahkûmun hayatını kurtarabileceğini düşünüyorsan onu sana emanet edeceğim, hadi al bu çocuğu yanına. Bu esiri ayın yirminci gününde bana getireceğine dair söz ver. Eğer başarısız olursan ya da gözetiminden kaçarsa sonucunda kelleni alırım. Onun fidyesinin yarısı bu hizmetin mükâfatı olarak sana verilecek.” dedi.

Rehber başını eğdi, genç şeyhin yaralarını inceledi; elini sırayla göğsüne, sakalına ve alınına koyduktan sonra, “Efendim, emrin yerine getirilecek. Bu köleyi bana teslim et, onu iyileştirmek için çaba göstereceğim.” dedi.

Ağır ağır ölen çocuk Yuhanna İbn-Teymiyye adındaki tercümanın evine götürüldü. Hayırseverlik ateşi Hıristiyan adamın kalbini ısıttı. Via dolorosa'da²⁹⁶ St. Stephen geçidinin yakınında oturuyordu ve bahçesi *piscina probatica*²⁹⁷ duvarlarının kalıntıları üzerine kurulmuştu.

Filistin'in en güzel kızı Meryem, gittikçe artan rüzgârların sesini işitti. Babası İbn Teymiyye'nin sesini duyduktan sonra, Kudüs Hıristiyanlarının seti gibi çekilen kapıyı açtı. Babasının genç şeyhin cansız bedeniyle içeri girdiğini görünce çok şaşırды. “Kızım, sana keder

²⁹⁴ Suriye.

²⁹⁵ Doktor, cerrah.

²⁹⁶ Mesih'in çarmıha gerilmesine izin verilen yol.

²⁹⁷ Kudüs'te kurban edilecek koyunların yıkandığı gölet.

getirdim.” dedi rehber ve o andan itibaren Meryem’in kutsal çehresinde şefkat betimlendi. “O, Bedevilerin en heybetli şefi, Ahmed’in oğlu, *Ouahydyeh*’in şehidir.”

---“Ne! Çok genç ve Beytullahimliler tarafından ne hâle getirilmiş! Baba, onu kurtaralım. Samiriye tarihinin hatıralarını düşün. Senin sanatın bu talihsiz genci kurtarabilirdi!” dedi Meryem.

–“Çabuk, koş! Zakkum kremi ve bez şeritlerini getir.” diye cevapladı İbn Teymiyye.

Hızlı adımlarla gitti Meryem. İsmail, rehberin gösterişsiz sedirinin üzerine uzatıldı. Meryem katlanmış bezlerle hazırды. Gencin sarkık başını dizlerinin üstünde kollarıyla destekledi ve İsmail’in durumu hakkında babasının düşüncesini öğrenmek için sabırsızlıkla bekledi. Yazık! Muhtemelen en son çıkan inlemeyle onun dudakları fırar için hazırды. Genç bakirin bağrında atan güçlü nabızlar İsmail’in yaşamının meşalesini yeniden yakmadı. Meryem en ufak hareketi, en küçük belirtiyi izliyordu. İlk an için bir yabancı olan bu Bedevi’nin soluk yanaklarına gölgesinin düştüğü; uzun siyah göz kapaklarına sahip, kapalı gözlerini dikkatle seyretti. İsmail’in göğsündeki derin yara ona acı verdi. İbn Teymiyye bir an ölümün geldiğini düşündü. Meryem destek çıktığı bu hüznü yük için titredi ve kendisini sıktı. Ellerinden biri Bedevi’nin kuşağı ve açılan türbanının üstünde buram buram akan kanı gidermek için hazırlanan şeyi tuttu ve silemediği gözyaşları genç adamın alnını yıkadı.

Bu tesirli merhem onu son uykusundan uyandırabilirdi. İsmail gözlerini açtı ve kendisini tüketen ateşli sayıklama halinde, gözlerini sadakatle bu büyüleyici güzelliğe dikti; ‘Muhammed, ben senin kutsal cennetinde miyim! diye haykırdı.

---“Bakire, gerçek Tanrının annesi, o hâlâ hayatta” diye bağırdı Meryem ve ekledi: “Senin ismini takdis etti, yardım et bu zavallı kafire, sen olmadan bizim çabalarımız beyhude olacak.”

İsmail’in yatağa bağlı kaldığı o uzun zamanda, İbn Teymiyye ve kızı bir an için bile yanından ayrılmadılar. İsmail neredeyse durmaksızın, gündüz ve gece Meryem’in özelliklerini süsleyen en yumuşak şefkat ifadesini onda gördü. Çektiği acılardan ziyade küçük düşürücü durumlardan incinen bu gayretli gence, sevecen kelimeler daha iyi bir kader umudu verdi.

Bu arada İsmail güçlü bir şekilde iyileşti ve kalbi yaşam borcunu geri ödedi. Ruhu aşk ve şükranla doldu. Yürümeye başlar başlamaz Meryem ona İbn Teymiyye’nin evini ve bahçesini gölgeleyen çınar dallarının altında yürümesi için eşlik etti. Yanyana oturmuşlardı ve İsmail’den kendi kabilesinin savaşlarını, hain Cezzar’dan *Ouahydyeh*’in aldığı intikamı, ailesinin özelliklerini ve çölde mutlu olduğu şeyleri anlatmasını istedi. Müslümanları ibadetler için, zengin El-Harem Camisi’nin yüce minarelerinden ezan okuyarak çağıran *müezzinin* sesi tarafından uzun ve hoş anıların ortasında uyandırıldılar.

“Meryem; sen bana babamı, Peygamberimi ve kabilemi unutturdun. Cennetin ışığının kapandığı hüznü ve yüksek duvarlar içinde, senin gözlerin takip etmek istediğim tek yıldız oldu. Ya benim kemiklerim *yamyn* üzgarına takılmak için ışık külleri olacak ya da ben senin için çölde düğün çadırı kuracağım. Annem ve babam senin manzaranda mutluluktan sıçrayacak. Bütün *Ouahydyeh*, İbn Teymiyye'nin kaftanının eteğini öpecek ve kabile kızları senin ayaklarının tozunu yıkama şerefi için yarışacak.” Meryem kafası karışarak ve şefkatle kıpırdarak Hıristiyan olduğunu ve bu yaşamda her şeyin onları ayırdığını söyledi. ‘Ölüm, yazık!’ diye ekledi Meryem üzgün bir önseziyle, "Ölüm muhtemelen daha uygun olacak.”

Aradan geçen zamanda, Kudüs valisinin hazinelerine imrenen Şam Paşası; onu yanına çağırdı ve haraçlar konusunda serzenişte bulundu. Palanın darbesiyle valinin kafası düştü ve bütün Yahudiye'yi tek bir bakışla ürküten gözler donuklaştı. Paşanın gözdesi Kudüs valiliğine atandı ve efendisinin bu lütfuna karşılık vermeyi arzu ederek ona makul bir hediye sundu. Hem Kutsal Mezar Kilisesi'nin hem de Ermenilerin ve Rumların ianelerine el koydu. En zengin yirmi Yahudi, devlet ricalinin bu acımasız eziyetleri altında mahvoldu. Keder ve korku Kudüs'ün her yanında üstün geldi. Rehber bakımını üstlendiği şeyhe; “Dinle, Ahmed'in oğlu, son yönetici yeminine bağlı kalmakla, onun halefine herhangi bir söz vermedim. Şehirde galebe çalan karışıklığı kazanmaya senin gücün olanak verirse; yarın gün batımında Davud Peygamber'in kapısından yola çık, sana kutsal sığınak veren gömütlerin olduğu Akeldama mağarasında gizlen ve sonra adımlarını ihtiyatla çöle yönelt. Benim evime seni gönderen Tanrı, senin kaçışını korusun ve sana uzun yaşamında damarlarında akan kanı sunsun.” dedi. Meryem bu kelimeleri duyunca kızardı; içeceklerle dolu fincan elinden düştü.

“Babacığım, kalbim senden ayrılmaktan bu kadar korkarken neden beni kendinden ayırıyorsun?” dedi İsmail ve devam etti: “zalim adam Abdullah hâlâ Kudüs'ün şefine işkence eder; fakat bu yeni vali hecin develerini feda ettiği zaman eli koyunları öldürecek ve hassas kuzuyu kesip koparacak. İsmail'in esir olduğunu duyduğu zaman Taberiye savaşını hatırlayacak ve herhangi bir fidiye hayatımın bedeli olmayacak. Biz ve bizim çocuklarımızın çocukları arasında kan var. Kısa bir süre sonra Abdullah esirin hesabını senden soracak ve doğruluğun timsali olan ağzın ne cevap verecek? Gel beraber kaçalım veya sen bana güveneceğine söz vereceksen, ben babama gideceğim. O; aslanlar kadar cesur, ceylanlar kadar kibar olan kabilesinin çocuklarıyla birlikte Pharan'a yaklaşacak ve ben Meryem'in kolaylıkla yönlendirebileceği uysal bir deve getireceğim. Bizi Gazze vadisinin girişinde bulmak için Meryemle birlikte geleceksin ve *Ouahydyeh* çocuklarının arasında neşenin sesleri seni karşılayacak. Senin gelişini ayın son üç günü boyunca bekleyeceğiz ve gelişini fark etmek için Ebor'un doruğunu durmaksızın izleyeceğiz.”

‘Babacığım,’ dedi Meryem dizlerini ovuşturarak; ‘bu genç adamın teklifi bir cennet esintisidir. Dün bakirenin sunağına secde ettim ve kalbim İsmail’in bize teklif ettiği şeylere kehanette bulundu. Zalimlerin ilk felaketinden kaçalım. Sonra Tanrı’nın eli bu fırtınayı defedecek. Bu güçlü Tanrı, onun halkına acıyarak bakacak fakat zaman kaybetmeden gitmek için sana yalvarıyorum.’”

Bu kelimelerin bilgeliğinden ve kızının üzüntüsünden etkilenmiş olan İbn Teymiyye, onun yalvarmalarına karşı koyamadı. Her şey kararlaştırıldı ve bütün tedbirler alındı. İsmail onlara bir veda konuşması yaptı. “Bitkin yolcuların vahanın peşinden gidişi gibi Bahir’in oğlu Ahmed’in tarafından gitmeye can atasın.” Ancak bu plan bir süre sonra bozuldu. Kudüs sokaklarında arbedeler o kadar yaygınlaşmıştı ki, İbn Teymiyye misafirinin gitmesine izin vermeyecekti. İsmail için daha iyi bir zamanı beklemek adına onu sarnıcın altında gizlenmeye zorladı. Bu tedbirin ardından İbn Teymiyye daha huzurlu bir şekilde sarnıçtan çıktı. Meryem ile konuşurken, sıpahiler İbn Teymiyye’yi yakaladı. Hain bir Rum tarafından ihbar edilmişti ve valiye iletilmişti. Kızı onu bir daha asla göremedi.

İbn Teymiyye’nin sahip olduğu şeylere el konulmuştu. Meryem babasını savunmaları için kendisini umutsuzluk içinde kutsal toprağın rahiplerinin ayaklarına attı. Manastır askerler tarafından çevrelenmişti ve keşişlere gözdağı verilmişti. Saygın Rahip, Meryem’e; “Kızım, Tanrımız bizim ve senin üstüne derin bir yara bıraktı. Bütün kurbanlardan daha şiddetli bir davayla karşı karşıyasın. Bardağını isteyerek tortusuna kadar içen Mesih’e kederlerini ilet. Yüce İsa’nın kızı, artık baban yok.” dedi.

Zavallı kız bu üzücü kayıptan habersizdi; hareketsiz düştü. Bilinci yeniden yerine gelinceye kadar etrafı ağlayan ve validen önce onu kaldırmaya çalışan çeşitli Hıristiyan kadınlar tarafından çevrelenmişti. Meryem’in güzelliği hakkında bilgilendirilen bu adam, Şam paşasını pohpohlamak ve daha değerli bir kabule mazhar olmak için Meryem’i ona sunmakta istekliydi. Keşişlerin duaları ve paraları bu süreyi birkaç saat geciktirdi. Güvendiği Beytullahim rahibelerine emanet ederek, genç Hıristiyanı bütün sorgulardan kurtarabileceklerini umuyorlardı. Fakat şehrin bir de Metulalıların hiddetine teslim edildiği haberi akşam saatlerinde getirildi. Aynı anda, Kudüs manastırı ve Kutsal Mezar Kilisesi’nin gece zoraki alınacağı haberi geldi. O andan itibaren herkes tek çare olarak kaçmaya başvurdu. Kadınlar kendilerini çocuklarıyla birlikte kralların ve yargıçların mezarlarının bulunduğu büyük mağaralara gizledi. Cesur Hıristiyanlar duvarları mühürledi ve en değerli kalıntıları Yeremya mağarasının kumlarına veya Siloe’nin derinliklerine gömdüler.

Herhangi bir sığınağı olmayan, üzgün ve korkmuş bir halde olan Meryem; bitkin, telaşlı bekleyişte bulunduğu İsmail’e döndü. İsmail, İbn Teymiyye’nin ölümünü duyduğunda ve

Meryem'in kederine şahit olduğunda hiddetle köpürdü; intikamdan başka hiçbir şey fısıldamadı. Meryem, İsmail'e şöyle dedi: 'Eğer Tanrı bende hâlâ biraz güç bıraktıysa, o güç senin ayrılmana yardımcı olmam içindir. Her şeyi güven içinde manastırın efendisine söyledim. Keşişlerin himayesine güvenen yeniçerilerden Yusuf, onlar tarafından ikna edildi ve senin kaçına yardım edecek. Siloah Araplarının onu develerle donatacakları yer olan Bethamia kalıntılarının içinde kendini gizlemeye razı oldu. Bu gece Yehoşafat vadisinin oluşunda saat dokuza kadar seni bekleyecek olan Yusuf'u bulacaksın. Tanrı bu seyahati kutsasın ve adımlarında sana eşlik etsin! Arada aklına İbn Teymiyye ve onun talihsiz kızı gelsin.'

----“Sen beni takip etmeyecek misin?” diye sordu İsmail.

----“Ben Hıristiyanim,” diye yanıtladı Meryem “ve bana senin eşin olmam için müsaade yok. Fakat İsmail beni seviyorsan hayatını kurtar, çölde mutlu ol. Meryem, Tanrı'nın mezarının yakınında sığınak bulmakta zorlanmayacaktır.” Sonra cesaret alarak gözyaşları tarafından yarı tıkanan sesiyle ekledi: “Üstesinden gelemeyeceğim tek acı görevim senin hayatını kaybettiğini görmek olacaktır, diğer her şeye katlanabilirim.”

----“Bu şekilde gideceğimi zannetme,” dedi İsmail hüzünlü bir ses tonuyla silahlarını ve pelerinini bırakarak; “sana Ahmed'in oğlundan kuşkulanan için bir gerekçe vermedim. Bunu denememi mi istedin? Ve sevdiğimden ayrıldığım zaman yaşam neyi ifade eder bana? Bu duyduklarımnda ne? İsmail'den uzakta yaşamın mümkün mü? Ben kalıyorum ve Peygambere şehâdet ederim ki hiçbir maddi güç beni senin huzurundan sürükleyemez.”

----“Sen kalmakla ölüme gözdağı veriyorsun.” dedi Meryem.

----“Ölümü yok sayıyorum.” diye ekledi İsmail.

----“Seni bekleyen baban ve sabırsızlıkla gelişini bekleyen kabilen var!”

----“Gitmiyorum.” diye tekrarladı İsmail.

----“Zavallı,” dedi Meryem, ‘hayatta kalamayacağını bilmiyor musun?’

----“En azından ölmesi gereken ilk kişi ben olacağım” dedi İsmail.

Kesin olarak söylenen bu son kelimeler onların yükü olmuştu. Meryem'in alın yazısına karar verdiler.

----“Aman Tanrım! Ne olacak?” diye haykırdı genç kız dizlerinin üstüne alçalarak. “Babamın kanıyla ıslanan bu topraktan çıkmalı mıyım? Yok olmak için İsmail'i mağdur mu etmeliyim? Ben ona kurban edilecek kimsesiz ve zavallı bir öksüz müyüm? Eğer babam yaşıyor olsaydı kutsal bir amaç beni ona bağlardı; ama dünyada bir başıma, yalnızken beni dünyaya ne bağlayabilir? Pek çok aile onun ölümüne üzülecek ve ben onun ölümüne razı mı olmalıyım? Önemli olan Meryem'in kaderi mi? O, yaşayacak ve hâlâ mutlu olabilir. İsmail! Hayatını kurtar,

benimkini bırak. Ben sana karşı ölürüm. Beni affet, Ey kutsal bakire, affet beni ve biz her ikimizde kabahatliysek, yalnız beni cezalandır.”

Kaybedecek bir an yoktu. İsmail ve Meryem, Ermenilerin manastırını tüketen büyük yangının ateşi tarafından yönetilen, civardaki bahçelere sıçrayan sarısabırları büyük bir zorlukla geçtiler. Kudüs’ü kuşatan duvara ulaştılar ve bunu hizmet olarak ifade eden birkaç Hıristiyan’ın yardımıyla duvarı aştılar. Onları ele veren en ufak sesi görebilir, duyabilirlerdi. İsmail ilk an için korktukları şeyin ne olduğunu biliyordu. Adımları hızlandırdılar. Meryem doğunun kadınlarının yerleşik hayatına alıştı; o yüzden yoldaşını takip etmek zor geldi. İsmail onu kollarında taşıdı. Bethania minaresi uzaktan görülebilecek açıdaydı. Kendini Meryem’in kaderinin efendisi olduğuna ve cennete şükran sunma görevinin kendinde olduğuna ikna eden kişi şimdi Ahmed’in oğluydu. Anlaştıkları şey için işaret vermekten korktular ve bu işaret cevapsız kaldı. İkisi de sessizdi, gece karanlıktı; rehber ve deve eksik olan şeydi. İsmail tekrar işaret verdi; sonuçsuz boşlukta hiçlik görebilmek için araştırdı. Dokuzuncu saat de şüphesiz geçti.

Ne yapılması gerekiyordu? Altmış millik zorlu ve pürüzlü yollar yardım olmaksızın, güneş tarafından kavrulmuş kumlardan geçilerek nasıl son bulacaktı. Engeller aşkın önünde duramayacak! İsmail ilerledikleri yolda Meryem’i ikna etmekte zorlanmamıştı.

----“Biliyorum, su kaynağı bu toprak ve kabilem tarafından ele geçirilen toprağın arasındaki orta yolda. Çeşme yakında olmalı, seni besleyecek hurma ağaçlarını bulacağız. Seni kucağımda taşıyacağım. Bu seyahatin tamamlanması için iki güne ihtiyacımız var ve senin gücün biterse seni canlandırmak için kucağıma alacağım.”

Saf ve kutsal aşk onları el değmemiş bir giysi gibi sardı. Bu ilk aşkın hassas ve dini cazibesi, güvenin hüküm sürdüğü ruhlarının ateşini azalttı. Meryem İsmail’in ona söylediği şeylere inanmaya hazırdı. Bu ıssız kalıntılardan çıkmaya korktular. Seyahatlerinin bu küçük kısmını daha az yorgunlukla atlatabilmek, gecenin serinliğinden yararlanmak onların isteğiydi. Beyhude umut! Meryem yorgunluktan halsiz düşmüştü bile. Onun hassas ayağı dikenli bitkiler yüzünden yaralanmıştı. İsmail onun çabalarını ve ızdıraplarını gördü ve kalbi yaralandı. Meryem’i kollarına aldı ve uzun süre taşıdı. Ayağının kumlar içinde yandığı keskin taşların üstüne basarak yavaşça ilerledi. Doğan güneş onlara güneşin ilk ışıkları tarafından kırmızılaşmış uçsuz bucaksız kum ovasının yer aldığı, ağaçsız ve barıksız çöl manzarasını gösterdi. Korkudan çok uzak olan İsmail bu manzarada kendisine yeni bir cesaret verdi. Ona göre çöl özgürlüğün ülkesi ve resmiydi. ‘Ey! Meryem,’ dedi İsmail, ‘Neşelen, bugünün bitiminden önce En Gedi kaynağına ulaşacağız ve yarın babamla birlikte olacağız.’ Meryem bu sözlerden bir nebze cesaret aldı. Acılarını gizlemeye çalıştı. İsmail’e yaslanarak yürümeyi

denedi fakat solgunluğu kısa sürede onu ele verdi ve İsmail onu tekrar kollarına aldığında baygınlığa yaklaştı. Bu uzun seyahatin bitişine doğru İsmail'in yarası tamamen iyileşmemiştir; hatta zayıf hale gelmişti ve hâlâ En Gedi palmiyelerinin zirveleri ufukta güç bela fark edilmekteydi. Karanlığın bastığı saatten önce oraya ulaşmak onlara imkânsız göründü. Fakat Meryem güçsüzleşti. Onu neredeyse tüketen susuzluk bir kelime söylemesine izin verdi. Maalesef Meryem ölüyordu! Bu an, bedeviyi yeni bir cesaretle canlandırdı. Yürüdü, durdu ve tekrar yürüdü. Aşkının gayesini kaybetme korkusu alnına soğuk terler döktü. Titreyerek, soluk soluğa değerlisini huzursuz bağrına bastırdı. Oysaki birkaç adım sonra büyük bir şevkle arzuladıkları kaynağa ulaşacaklardı. Nihayet ulaştılar; ikisi de suya doymak için hazırды ve her biri hareketten yoksun kumların üstüne uzandı.

İsmail yine de kalktı, yorulmuş adımlarını sarnıca sürükledi. Avucunun içine su aldı ve Meryem'in dudaklarını ıslattı. Meryem gözyaşlarıyla nemlenmiş gözlerini yavaşça açtı. İsmail'in durum hakkındaki kaygısı Meryem'in düşüncelerini ona yoğunlaştırdı. 'Eyvah!' dedi genç kız, 'Sen olmasan böylelikle ölmüş ve yorgunluktan tükenmiş olacaktım.' Kendini suçladı ve sevdiğine ağlayıp sızlarken; fedakârlıklarında bile suçunun nedenini bulmayı denedi.

Gece boyunca ve sonraki gün hurma ağaçlarının altında dinlendiler. Meryem'in kesik uykusu bölündüğü zaman, İsmail onun ayaklarının dibindeydi ve onu izliyordu. Meryem, İsmail'in hayret ve korku karışımıyla dinlediği belirsiz ve manasız kelimeler sayıkladı. Doğu gecesinin yumuşak ve büyüleyici çekiciliği, insanı Tanrıyla irtibat kurmaya ikna eder gibi görünür. Bu gizemli saatlerin ahenkleri acıklı bir feryat ve şükran ilahisi gibi eşlik eder. Bazen geçici ışıklar, ufukta at arabası gibi bir yandan bir yana uçuşur ve dağların zirvelerinin üstünde asılı duran yumuşacık bulutlara soluk ve geçici kırmızı bir renk katar. Bu belirsiz buharlar daha sonra karanlığın ruhuna karşı dünyanın çocuklarını savunan kutsal akıllara benzer. Hurma ağacının iştah açıcı meyvesi ve saf su İsmail'in kuvvetini hemen yeniledi fakat Kudüs'ün kızı Meryem iyileşemeyecekti. Genç şeyhin güvenliği açısından durağan kaygılar altında, Meryem yola çıkmak konusunda endişeliydi. Üçüncü gün diğerlerine nazaran daha az zordu. İsmail kendilerini yolda güçlü tutması için su ve hurma taşıdı.

Nihayet onların acılarından etkilenen, kısraklarının sütünü ve küllerde pişmiş ekmeğini sunan Arap çobanların yanına geldiler. *Ouahydyeh* Araplarını arkadaşlık bağlarıyla birleştiren en yaşlı çoban, Harma vadisine doğru adımlarını yönlendiren bu sefil kaçaklara rehber olmayı üstlendi. Gabar zirvelerine çıkmak, Soeta sel yatağını ve El-Halil çölünü geçmek için onlara yardım etti. "Kızım," dedi Meryem'e, "Tanrı vasıtasıyla umudunu anımsa. O, Edom otağında senin adımlarına karşılık bize rehber olandır. Tanrı benden tek hazinem, yaşlılık çağımın tek dayanağı olan kızımı aldı. Sen onu hatırıma getirdin. Acı acıyı sever. Yaslan bana, zavallı kırık

ney; biz birlikte en acı şeylere katlanırsınız.” Meryem bu esnada bacaklarını güç bela sürükleyebildi. Gözyaşlarının kaynağı kurumuştur. Akşam olduğunda Arap’ın keskin gözü onun birkaç tane süvariye fark etmesini sağladı. Arkadaşlarını bir kayanın arkasına saklamıştı ve Arap olduklarını düşündüğü bu adamlara karşı aceleyle koştu. Bedeviler çobanı keşfeder keşfetmez yıldırım hızıyla tepeye saldırdılar. “Ey! Çölün çocukları” dedi yaşlı adam, “Siz Ouahydyeh’ in soylu kabilesinin, Bosor ve Eblata sultanının çocuğu olabilir misiniz?” Onların hepsi “Evet, evet,” dedi bir kez. Yaşlı adam onlara cevap vermeden kendini halkına adanmış, babasına haber göndermeyi ve deve getirmeyi görev bilmiş İsmail’e döndü. Birkaç dakika sonra geri geldi ve Meryem’den önce dizlerinin üstüne düşerek Meryem’e, “Kardeşim, cesaretini topla, bütün kabile seni bekliyor ve dilerim ki baban için eski hâline dönersin.”

Meryem bir çocuk kadar naif ve çabuk bir şekilde devenin üstüne yerleştirildi. İsmail, Araplardan biri tarafından yardım alarak ona destek oldu. Meryem; yaşlı şeyh, onun karısı ve kızlarının bulunduğu Harma ovasına varmadan önce birkaç kez bayıldı. Birbirlerine yaklaştıkları zaman İsmail babasına doğru bağırdı: “Ouahydyeh şeyhi Ey! Babam, burada senin için oğlunu koruyan bir melek var! İzin ver yeni doğmuş bir deve onun şerefine kurban edilsin, onun ekmek ve tuzuna sunulsun.” Sonrasında Hıristiyan bakirenin talihsizliklerini ona nakletti; gözyaşları Bahir’in çocuğunun kıymetli sakalına aktı. Eyvah! Ölüm Meryem’in kalbinin sahipliğini zaten edinmişti. İsmail’in küçük kız kardeşleri beyhude yere Meryem’i avutmaya çalıştılar. Bir şekilde kendine geldiğini görünce onu Laban’ın güzelliklerine yönlendirdiler. İncir ağaçlarının dibine oturan Arap bakireleri kardeşlerinin yokluğu boyunca duydukları endişeyi anlattılar. İsmail, onlara İbn Teymiyye’nin cömertliklerinden ve iyi hizmetlerinden bahsetti. Kadınların bulunduğu çadıra döndüklerinde heyecan içerisinde onları bekleyen anneleri Meryem’e kollarını açtı ve onu kızım diye çağırdı; ona şefkatli bir şekilde davrandı. Meryem’e neyin iyi geleceğini görmek adına Gazze’ye adamlar gönderdi. ‘Biz çölde fakir ve cahiliz fakat kalbimiz renkli ve tatlı olan Aşkelon narı gibi güneşe açıktır.’ dedi Meryem’e.

Meryem kendi iyiliği için gösterilen bu çabalardan derin bir şekilde etkilendi. Genç şeyhe âşıkta fakat Tanrı’ya hürmeti, başka bir yaşamın korkusu, kutsal Golgotha dağının eteğinde doğmuş bir Hıristiyan kadını olarak bağında çok güçlüydü. Kısacası her akis onun ruhunu tedirgin etmek için uğraştı; durmaksızın kendisini huzuruna çağıran babasının sesini duyduğunu düşündü. Bu arada Meryem, humma için bir yemdi ve dinlenmek istiyordu. Aşkıyla kendinden geçen İsmail, Meryem’in yavaşça ellerinden kayıp gittiğini gördü; kadere kızdı ve konak yerinin etrafında avcının zehirli şaftıyla yaralanmış genç bir aslan gibi amaçsızca dolaştı. Babası onu aramaya çıktı. “Tanrı büyüktür,” dedi Ahmet ona, ‘bak güvercini sığınak araması

için benim çadırıma bıraktı. İsmail, inan bu *Ouahydyeh* için uğurlu bir alamet, bu yüzden koca denizin dalgalarından daha tedirgin olan yüreğini rahatlat.”

Şefkatli ilgiler sonuçsuzdu. Bir gün Meryem’in başı göğsüne düşmüştü; onun soluk dudaklarından son iç çekiş çıktı ve saf ruhu her şeye kâdir olana doğru yol aldı. Bu çelimsiz bitkiyi beslemek için sağlanan bütün kökler kesilmişti. Meryem’in babasının ölümü, dini şüpheler, ilk aşk hepsi kısa zaman önce tazelik ve güzellikte ıslıl ıslıl olan bu çiçeği soldurmak için birlik oldu. İsmail gözyaşlarını boşaltmayı reddetti. Ailesinin kadınlarının ağlayışları arasında huysuz ve endişeli olmayı sürdürdü. Üzgün ve perişan halde olan yaşlı şeyh cenaze törenini yönetti. Hıristiyan bakirenin ölümlü kalıntılarını avucunda gizledi ve bu talihsiz kızın sürekli kalbinin yanında olan haçı mezarına yerleştirdi. İnsanın acılarını ifade etmede çok sık kullanılan kelimeler ki bu kelimeler İsmail’in acısını tasvir etmek için yeterli olacak, doğanın bu çocuğunun Meryem’in vahşi fermanına karşı bir isyanı mıydı? Babasının ona biraz yiyecek teklif etmesi, kabilenin düşüncelerinden ve ona gözdağı veren savaşlardan bahsetmesi beyhudeydi. Onun dudaklarından çekebildiği tek kelime yoktu. Bu arada bu büyük ailenin sessizliği, Gazze ağası tarafından ve Mephaath çölüne, Karadeniz’in ötesine Moabitelerin ülkesine çekilmeye henüz karar vermiş olan yaşlılar konseyi tarafından bölünmüştü. Kan rengi daireler tarafından çevrelenmiş gözükten gezegende güneş alçaldığı zaman, kabileye ait her birey gidiş için hazırlık yapmakla meşguldü. Ansızın sarımsı tonda farz edilen gökyüzü; loşluk ve mosmor ışık yaydı; yeryüzünün zemininde seken kuşlar batıya doğru kaçtı; hava donuk ve mat iken toprak berrak göründü; hareketsiz palmiyeler havada en ufak rüzgârın kaldırıp kaçtığı esnek dallarını kuma düşürdü; hepsi sessizdi; korku etrafta üstün geldi. Çölün korkusu tehlikeli bir rüzgâr olan, ürpertici *semoumun* başlangıcı; hayvanların hüznü dolu iniltileriyle ilân edildi. Bu felaketin gerçekleşme ihtimaline gülümseyen İsmail, sevdiği kadının mezarını kucakladı; elleri onu örten kumun üzerine yayıldı, dokundu, çarşafı bağrına bastı ve bakireyi yüzünü kaplayan örtüyle birlikte kaldırdı. İsmail, ölümün hala muteber olduğu özellikleri istekli bakışlarla seyretti. Meryem yoldaşına gülümsermiş gibi göründü. Ona “Gel,” der gibi baktı, “Gel, Ah sevgilim! Huzuru mesken yapmak için kederin toprağından çık.”

---“Evet,” dedi İsmail dudaklarını Meryem’in donmuş alnına bastırarak, ‘hayat arkadaşının lekesiz busesini al; zincirlerimi açmak üzereyim ve biz ebedi olarak birleşeceğiz!’” Perişan genç; derin kederleri ve acı verici sancılılarıyla, kalanları karıştıran ölümün hazzıyla sabırsız bir şekilde bekledi. Kısa bir zaman içinde kırmızımsı bulutlar doğudan geldi, fırtınanın hiddeti durgun çölde kaos yarattı, kumların dalgaları ihtilafa düştü; en yüce hurma ağaçları kökünden çıkarıldı ve vadiye kümelenmek için birkaç dakika yeterli oldu. Bu korkunç yıkımın ortasında İsmail gözden kayboldu. Ah! Toprağın tütsüsünden daha hızlı yükselen, bağı yanık

kalbin duasına sahip İsmail. İnsanların en gizli düşüncelerine hakemlik eden Tanrı, şüphesiz iki asil ve temiz ruhun; kutsal, sonsuz ve betimlenemez hazzın ülkesinde yeniden birleşmelerini istedi!

LEVHALARIN AÇIKLAMASI

Kudüs'ün Genel Manzarası

Bu temada işlenen çizim; Sedron suyunun ötesinde, Yehoşafat vadisinde, *Cebel-i Tur* yokuşunun ortasında alındı. Bu nokta Count Forbin tarafından seçildi. Çünkü Kudüs'ü çevreleyen anıtların, Akka ve Moria tepelerinin muhteşem etkisinin olduğu bu noktayı manzaraya en iyi hakim olan kısım olarak gördü. Mesih'imizin Kudüs'ün bahtsızlığı üzerine gözyaşı döktüğü bu belirgin noktada gelenek kuşaktan kuşağa devredildi.

Ürdün Nehri'nin Manzarası

Bu temanın çiziminin yapıldığı nokta geleneğe göre oldukça kutsaldır. Suriye Hıristiyanları, Yüce İsa'nın Saint John tarafından burada vaftiz edildiğine inanır.

Galile Denizi veya Ölü Deniz Manzarası

Teknik ressam, şekillerin içindeki kalıntıları ön planda toplamak için çok gayretli ve dikkate değerdi. Bu eserlerin altında ve arkasında Ölü Deniz'in sularının altında gizlenen yarım duvar bölümleri görülür.

Beytüllahim Manzarası

Ön planda parmaklık veya avlu aracılığıyla kapanan manastırın kapısı görülür.

Aşkelon Kalıntıları

Count Forbin oldukça renkli ve görkemli duyguları üreten bu kalıntıların arasında taslaklar yaparak bir ayı harcayabileceğini belirtir. Aşkelon duvarlarının kalınlığı ve çevresi, hendeklerin derinliği kanıtlanabilir. Birçoğunun arasında bu nokta Suriye'nin en önemli noktalarından biridir. Avrupa sömürgesi bu noktaya yerleşseydi; verimli ovası, enfes iklimi ve liman kurmak için gerekli bütün kolaylıkları almaya hazır bir şehir bulacaktı.

Beytüllahim Kilisesi'nin İç Kısmı

Bu levha kilisenin Ermenilere ait olan yan nefini temsil eder. Tapınağın arkasında, uçta, geleneğe göre Yüce İsa'nın doğduğu sabit noktaya açılan bir merdiven vardır.

Kudüs'teki Siloe Kaynağı'nın İç Kısmı

Bu kaynak Hıristiyanlar ve Müslümanlar tarafından aynı ölçüde kutsanır. Abbe Desmazures²⁹⁸ şu sıralar hayatını tehlikeye atarak bu kaynağın yer altı kanalına doğru içine girdi. Boynu suyun üzerinde olmak üzere kayda değer bir süre boyunca orada kaldı. Siloan Arapları önemli bir sonuç elde edilemeyen bu araştırmaya sinirlendi.

Kutsal Mezar Tapınağı

Koptik rahip tapınağın içine girişinden önce onun duasındadır. Bu anıtın dışı mermerdir. Örtü, Şam işiyle kaplıdır; geniş altın saçaklarla gizlenen dikiş izleri vardır. Kutsal Mezar'ın bulunduğu merkezde dairesel kilisenin ebatı görülmektedir. Üst işlemeyi dolduran büyük örtü kutsal tapınağı yağmurdan korumak için kubbenin zirvesine örtülür; Roma'daki Panteon gibi.

Kudüs'teki Krallar Mezarının İçine Giriş

Bu noktanın izahatı çalışmada bundan başka gereksiz olan bütün gözlemleri verir.

Yehoşafat Vadisi'ndeki Mezarlar

Saçma bir gelenekte bu mezarlar Absalom ve Hezekiya içindir. Onlar açıkça Roma inşasıdır. Yahudilere ait mezar taşlarının muazzam sayısı dağın yanlarını kaplar.

Kudüs'teki Hıristiyan Ailenin Konutunun İç Kısmı

Count Forbin, Kutsal Toprak manastırının ikinci tercümanının evinde ikamet etti. Bu Hıristiyan'ın annesi, eşi ve kız kardeşi giriş kattaki küçük dairenin içinde onunla konuşurlar.

²⁹⁸ Fransız rahip, Marquis de Riviere'ye sosyal görevli. Gördüğü her ne ise dikkatlice ölçerek bütün Filistin'i ziyaret etmiştir.

SONUÇ

Geçmişten bu yana pek çok ülkeye yerli ve yabancı seyyahlar tarafından yapılan seyahatler doğrultusunda açığa çıkan seyahatnameler gerek Tarih biliminde gerek sosyal alanlarda vazgeçilmez bir kaynak olarak yerini almıştır. Bir yandan bilgi verirken diğer yandan okuyucuyu ilginç bilgilerle eğlendiren bu kaynaklar, tarihte gün yüzüne çıkmamış pek çok ayrıntıyı okuyucuyla buluşturmuştur. Bu alanda yapılan çalışmaların hâlâ yeterli dereceye ulaşmaması tarihi konuları pek çok ayrıntıdan yoksun bırakmaktadır.

Louis Nicolas Philippe Auguste de Forbin'in 1817-1818 yılları arasında yaptığı seyahatini kaleme aldığı bu eserde Tarih biliminin yanı sıra Sanat Tarihi alanına dair birçok ayrıntı görmek mümkündür. Seyyah seyahat ettiği bölgelerde ağırlıklı olarak karşılaştığı yapıların, antik kalıntıların, kutsal mekânların, hatta doğanın tasvirine yer vermiştir. Her ne kadar bu şehirlerin halkı, adetleri, yöneticileri, siyasi durumları hakkında bilgilere yer verdiği görülse de antik mekânların tasviri bu bilgilerin önüne geçmemiştir.

Doğu topraklarına yaptığı bu seyahate Osmanlı'ya karşı önyargılı bir tavır içinde çıktığı anlaşılmaktadır. Fakat oryantalist bakış açısının hâkim olduğu bir dönemde yapılan bu seyahat bazı kısımlar istisna olmakla birlikte genel olarak tarafsız bir dille yazılmıştır. Seyahatinin bazı kısımlarında Osmanlı, Türk ya da Müslüman unsurlara karşı olumsuz söylemlerde bulunmuş olsa da ateşli bir söyleme rastlanmamaktadır.

Özellikle Atina'da geçirdiği süre boyunca Osmanlı hakimiyeti altında yaşayan Rumlara acıdığını her fırsatta dile getirmiştir. Rumların Müslümanlarla birlikte dini ve sosyal zeminde özgürlük ve hoşgörü içerisinde yaşadığını da kendisi ifade etmiştir. Bu iki söylem birbiriyle çelişmektedir. Bunun yanı sıra her fırsatta Osmanlı'ya karşı Rum bağımsızlığını da desteklediğini söylemekten kendini alıkoymamıştır.

Kudüs'ün kendisi ve Hıristiyan toplumu için ne kadar kutsal olduğunu kanıtlamak istercesine seyahatnamesinin büyük bölümünü Kudüs'e ayırmıştır. Seyahatinin amacına uygun olarak antik kalıntıları incelemeye öncelik vermiş fakat Türkleri yermekten de geri durmamıştır. Gerek İstanbul seyahatinde gerek Kudüs seyahatinde Türklerin açgözlü ve zorba olduklarını yer yer vurgulamıştır. Kudüs'e hâkim olan Osmanlı'yı bu şehre layık görmediğini ifade etmek istercesine Tasso'nun Kurtarılmış Kudüs isimli eserinden alıntılar yaparak bu düşüncesini desteklemeye çalışmıştır.

Bu topraklarda bulunan antik kalıntıların kendi de dâhil olmak üzere yabancı seyyahların ülkelerine götürdüğünü açıkça ifade etmiştir. Hatta ülkesine dönerken Atina'da bulunduğu Etrüsk vazosunu yanında götürmüştür. Ayrıntılı tasvirlerle yer verdiği ve okuyucuyu

sıkmadan, akıcı bir dille yazdığı seyahatnamesinde; olayları ve mekânları anlatırken çoğunlukla abartıya kaçmadan realist bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Gerçekçi olması çalışmasının başından itibaren verdiği bilgilerde kendini okuyucuya fazlasıyla hissettirmektedir. Ayrıca çalışmasına bazı gravürler de eklemiştir. Bu gravürler seyahatnamede bahsi geçen bazı yerleri birebir görmek açısından faydalı olacaktır.

Sonuç olarak, her dönemde Doğu topraklarına yapılan seyahatler ve bu doğrultuda kaleme alınan seyahatnameler içerdikleri bilgiler açısından çeşitlilik göstermektedir. Seyyahın sahip olduğu Doğu algısı, seyahat ettiği bölgede karşılaştığı olaylar ve bunları algılama biçimi bu bilgilerin aynı yıllarda yazılan seyahatnamelerde dahi farklılık göstermesine sebep olmaktadır. XIX. yüzyılda da bu bakış açısı çoğunlukla oryantalist düzlemde ilerlemiş ve önyargılı söylemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Louis Nicolas Philippe Auguste de Forbin'in Doğu Akdeniz ülkelerine yaptığı bu seyahati, Yakındoğu ve Anadolu hakkında araştırmacılara genel bir fikir vereceği kanaatiyle Türkçe'ye kazandırılmıştır.

EK: SEYAHATNAMENIN ORIJINAL METNI

1207

TRAVELS

IN

GREECE, TURKEY,

AND THE

HOLY LAND,

In 1817—18.

BY COUNT FORBIN.

LONDON:

PRINTED FOR SIR RICHARD PHILLIPS AND Co.

BRIDE COURT, BRIDGE STREET; AND TO BE HAD OF AL

Entered at Stationers' Hall.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

INTRODUCTION.

A PLAIN edifice has not need of a peristyle; and a simple and true narrative might dispense with an introduction. In complying, however, with this custom, I shall endeavour to take advantage of it, by remarking that I was deprived of all my resources nearly at the same time, inasmuch as I had depended on the help of two scientific men,* to be enabled to present to the Public a Work of more certain interest.

It is therefore to be considered merely as the sketch-book of a traveller, and as a text by which the embellishments are illustrated. The Drawings themselves would have been of little value, had it not been for the talent of the Artists who have bestowed on them their time and industry, with a zeal which affords me a promise of success, and the remembrance of which will always demand my lively gratitude.

The Episode related by an Arab will probably serve to convey an idea of the twofold scourge which ~~embrasses~~ the inhabitants of Syria. It will be read with interest.

* M. Huyot and M. Prevost.

When I had completed this task, discouraged by what was entirely my own, but encouraged by the brilliant execution of the Drawings, I was desirous to efface and begin anew, however I might be sensible of my want of ability to do better.

Did truth possess so powerful a charm as is supposed, I should offer the faithful delineations of my impressions with more security. Lively sensations, and the enthusiasm I felt, made me forget that every thing had been already said, written, and drawn. Surprised, however, by the unexpected effect of the objects themselves, it appeared to me that united and multiplied efforts could scarcely give a satisfactory idea of the East.

The manners of the inhabitants have been studied, the usages described, the ruins consulted, and the obelisks measured; and, notwithstanding, this ensemble strikes each traveller in a different way. Each of them searches profoundly into one part, and treats coldly and slightly all the rest. The smallest tribute is therefore not without its use. I timidly throw in my mite; and I shall, without doubt, owe to this good intention the indulgence of a few of my readers, and the courage to support the severity of others.

TRAVELS
IN THE
LEVANT,
IN 1817—18.

I HAD formed, in my early youth, a resolution to visit the remote countries of the East. To effect this, I had to contend against a variety of obstacles; but an opportunity was at length afforded me of realizing the most ardent of my wishes, and my departure was decided on. The plan I had conceived was so hazardous and difficult of execution that I did not dare to communicate my ideas to those in whose judgment I might have confided. The suggestions of prudence—the arguments of reason and friendship—would have deprived me of the courage requisite to defend the reveries of my boyish days.

As it would have been imprudent to embark in so arduous an enterprize at a later season, I hastened my departure by all the means in my power. When, as the time drew near, the inconveniencies I should have to encounter presented themselves to my imagination still more forcibly, and with a greater semblance of truth, I resolved, notwithstanding, to confide my destiny to chance, without varying my plan. Amid my distracted thoughts, however, such was the ascendancy of the vow I had made, I often lamented inwardly my own determination, in the same way as one would complain of an unjust and peremptory command.

I crossed France with all rapidity, but was detained for some days at Marseilles on account of the Cleopatra frigate not being fully equipped. The King, by whose permission I had engaged in my travels, and who patronized their execution, vouchsafed to allow me a passage in this frigate, one of the Levant squadron.

M. Huyot, a skilful architect, whose talents and amiable qualities have acquired him a general esteem, fell into my views, and became my associate. M. Prevost's beautiful panoramas are so celebrated, and his nephew, a very promising young artist, who had exhibited in the Salon of the Fine Arts a painting which I had admired, were to embark with us. It was our rendezvous at Marseilles, where the

VOYAGES and TRAVELS, No. 5, Vol. I.

2 *Travels in Greece, Turkey, and the Holy Land,*

Janson, my cousin, was to join us. It was there that, after having taken the best advice, I came to the painful determination to sell my paternal estate, the spot where I was born, and which holds the tombs of my ancestors. It is a large château on the banks of the Durance, surrounded by aged trees. There once dwelt those who were so dear to me; and there the remembrance of my mother's virtues was engraven in every breast. Dire necessity led me to make this sacrifice, with which I cannot help reproaching myself as a fault.

On the 21st of August, 1817, the vessels anchored in the Great Road of Toulon: on the 22nd, at half past four in the afternoon, the morning having been very stormy, the wind shifted to the north-west, and orders were given to set sail. The division steered, under an easy sail, towards the South, and at five o'clock was between the Isle of Porquerolles and Cape Sicié. On the following day, in the afternoon, we were in sight of the Island of Sardinia, of that of St. Peter, and of the rock named the Bull, from which we were distant about twenty miles. On the 24th, at four in the afternoon, we descried land in the south: this was the Island of Galetta. The sea was unruffled, and the division proceeded in the order of sailing, preserving the line of convoy, with the frigate a-head. On the 25th we had a distinct view of the coast of Africa, to approach which, the wind being contrary, we had to make frequent tacks.

On the 4th of September, our vessel was becalmed at a short distance from the Island of Anti-Milo, off which we remained until the following morning. At one in the afternoon, a strong breeze from the south-east drove us as far up as the Island of Egina. We then lay to: the sky became suddenly overcast, and we were unable to distinguish the coast, and the forms of the mountains. They were, however, to be seen at intervals, when the lightning flashed, while heavy thunder-claps rolled over the city of Minerva. This lasted during the night, and we were apprehensive of a gale coming on; but the sea was not agitated in an extraordinary degree. On the following day, the 6th, we entered the Piræus, the port of Athens. The beach is at first sandy, then dark and argillaceous, and covered with small ruins, amid which is the house of the Turkish Collector of Customs.

Instead of waiting for horses, we set out on foot with all diligence. We first had to ascend a small barren led us to a well cultivated plain, planted with across which lay the ruins of the great wall of T A thick forest of olive-trees, of the age of Peric the vines, the boughs of which were intertwined

branches of these trees, which, in remote times, had witnessed the most glorious triumphs. The cultivation of Attica brought to my remembrance that of the south of Italy. With hasty steps we proceeded towards a height from which we should be enabled to procure a sight of Athens: we were approaching that city; and my heart palpitated violently. I was at length gratified with a view of this sacred spot, this temple of liberty, of glory, and of the arts. The Acropolis was detached, and around it hovered a dark cloud, the remains of the storm of the preceding evening. The sun's rays struck powerfully on these masses of white marble, which have preserved so pure a colour amid the constructions of the barbarous ages. The old walls surrounding the Propylæum seem huddled together to augment the eclat of the little that is left of the chefs-d'œuvres of Ictinus and Phidias. The temples of Theseus next opened on our view: farther on, to the right, appeared the Pnyx, the hill of the Museum, the Arcopagus, the monument of Philopapus, and on the left, Mount Anchesmus, to complete this picture, which seems, in a manner, to realize the bold composition of the beautiful landscapes due to the luxuriant fancy of Poussin. Not a tree is to be seen in this direction to enliven the prospect: an extent of half a league of rocky, broken, and parched soil, separates the city from the wood of olives, which is not altogether devoid of beauty, more especially to one born in the south of France. We were rivetted to the spot, without either of the party being able to utter a coherent sentence, until modern Athens, the object of our inquiry, was disclosed to us by her lofty minarets. This city is surrounded by low walls, with gates which may be compared to those of the worst farms near Paris. It is modestly stationed at the foot of the Acropolis, and silent as the slave who feels ashamed of his misery and chains.

I had to pass through narrow streets, and through the principal bazar, to reach the house of M. Fauvel, the French consul. His retreat is truly that of a philosopher, but embellished with taste. It is surrounded by the ruins of ancient Athens: within, trunks of columns and capitals afford seats; and shelter is procured from above by antique tiles. Tombs and inscriptions, distributed around, bring to the traveller's remembrance the names, the enterprises, and the misfortunes of those who, in times long past and gone, had to struggle through this dreary life of sorrows.

M. Fauvel was not at home, but returned on my arrival, and received me in the most obliging manner. His rich collection was laid open to me, and I became becoming his inmate. During my stay at

4 *Travels in Greece, Turkey, and the Holy Land,*

seldom apart. Would that I could communicate to my readers the pleasure I felt in inspecting, in his company, the noble ruins which have engrossed the whole of his attention for thirty years past! The extent of his researches has been such, that even where he entertains doubts he does not fail to afford instruction.

He appeared to me to be, at this time, about sixty-five years of age, and was just recovered from a severe illness, notwithstanding which his vivacity and the poignancy of his wit, still unabated, served to engender and foster discussion: he might have supported a theme advantageously beneath the celebrated portico, the vestiges of which his imagination has portrayed.

His house is situated between the ruins of the library of the Ptolemies, and the temple of Theseus. When we were seated on the terrace, in the evening, we could distinctly hear the discordant music of the Egyptian slaves, who assemble together occasionally to forget their bondage: they performed Nubian dances on the very spot where the festival of the founder of Athens was once celebrated by brilliant theories.

Our first excursion led us towards the temple of Minerva, and the Propylæum, to which we ascended with anxious speed. I was perplexed, for I wished to admire every thing at once. I could have imprinted kisses on these venerable marbles, if they had not been covered by the obscure names of the different travellers who have visited Athens for some centuries past.

Amid these sacred ruins, we feel a solemn awe which deprives us in a great measure of the power of utterance: we speak in half whispers. Here it was that the echo we still reverence once repeated the rival and celebrated songs of the tribes of Acamantis and Hippothoontis; for here they sung the victories of Theseus on Mount Homole, and in the plains of Thermodon.

We advanced slowly among a heap of reversed columns and broken friezes, to the spot where once stood the statue of Minerva, and on the site of which a small mosque has been erected.

This great destruction is not the work of ages, the ravages of which are not any where to be discerned: the fine polish of the marble, the sharp angles, and the compact masonry, every thing, in short, unites to absolve ti
accuse the barbarous hand of man.

At sun rise it was my delight to seat myself on ti
of the marble walls of the Parthenon, whence I cou
the immense theatre of the pomp, the dissension

combats of the nations of Attica. With these remembrances my imagination was filled: all was animated around me; the sea was covered with victorious fleets; the songs of triumph were re-echoed along the shores of Phalcron and Munichia; while Egina and Salamis joined in responsive notes. I saw Megara start from her antique tomb; Eleusis invest herself with her crown of flowers and corn spikes; and proud Corinth endeavour to shake off the dust from her brow, on which, in days of yore, gold shone resplendant.

The Pnyx still seemed to expect the tumultuous and frivolous crowd, the multitude, as agitated as the waves of the sea, once there assembled. I fancied I could hear even the praises her orators lavished on her; but those days of glory, of proud contentions, and of cruel proscriptions, with all the passions which spring from liberty, were become mute as the ashes and ruins which surrounded me.

When I awakened from my long reveries I felt myself overwhelmed with sadness: I looked around me, but could perceive nothing besides immense heaps of ruins, sterile plains, and a deserted sea; while my ears were assailed with lamentations, and with the clamours of the *disdar-Aga*, the commander of the Chateau, who ill treated his slaves.

I am engaged at the present time in preparing a work on Athens, and shall therefore forbear from entering into details in this place, which many of my readers would assuredly deem superfluous. I shall therefore limit myself to a brief notice of a few of the impressions made on me, without pretending to display Athens methodically, and without professing to have found a single piece of marble which has not been described.

Athens contains a population of from ten to twelve thousand Greeks, Turks, and Albanians, the latter of whom predominate in the twenty thousand souls who people Attica. It is surrounded by low and ill built walls, which were repaired, and in a great measure re-constructed in 1772, under the inspection of the chief of the *Bostangis*, the *vayvode* of Athens. All the Greeks resident in the city, were, without exception, compelled to work. Thirty drums were in constant beat to cheer them and their fellow labourers in their toils; and this new Amphion completed his singular operation in less than three months. Having in the sequel abused the power confided to him, he was strangled at Cos, where he had retired after having completely stripped the inhabitants of Attica. His house, attached to it, which have been much admired near those of the ancient Academy: they belong to the *Validé-Sultan*. A few trees, and several fine buildings were the only objects that drew my particular attention.

6 *Travels in Greece, Turkey, and the Holy Land,*

spot. At a small distance from it are the vestiges of three tombs, which may have been those of Chabrias, Pericles, and Thrasybulus: two of them have been demolished; but the third resembles the monument of the Horatii at Albano. M. Fauvel has been frustrated in his attempts to dig beneath it. These tombs were near the ancient walls, the traces of which are still apparent. The authorities most to be relied on fix at seven *stadia** the distance which separated the gate Dipylon from the Academy: this estimate places the present gate, stiled that of the Egyptians, nearly at the same spot with the above gate; whence it would appear that the ancient circumference of Athens was not very great. We next come to the gate Mandravili, leading to the temple of Theseus; to that of Mnemouria, or the gate of the tombs; to that of Indi Baba, so named by the Turks, because an Indian dervich there took up his residence; to the gate of Hadrian; to that of Bobonistra, which leads to Marathon, to the Lyceum, and to the Stadium; and, lastly, to the gate of el-Djeryd, formerly the gate Hippades, without which were the horse races: here likewise the Turks amuse themselves in various exercises.

We dug near the gate of the Piræus in search of antiquities, but were not very successful. I found, however, in a tomb, a vase of the description of those which are commonly called Etruscan vases, of a fine form, and of the best workmanship. When, at length, after several ineffectual attempts, the sound of the tools and pickaxes gave notice of a construction, of an arch-roof more especially, the workmen and spectators were gladdened with joy. This occupation has all the interest of the chase: we waited impatiently until the first bricks were removed.

I was surprised, notwithstanding, at observing those who profess so high a respect for modern sepulchres, thus disturb, without any scruple, the peace of those who sleep beneath the cypresses of Phaleron.

The adjacent shores are entirely covered with ruins: with the help of Pausanias, however, the parts where the long walls were united with those of the Piræus and Phaleron are to be traced. We fancied we could make out the place where the markets stood; and also, near the great haven, the ruins of the portico of Leschai, and those of the temple of Venus, erected by Œdipus. A greek monastery has been built on the remains of the altar of the Paphian goddess; the vestiges of a on those of the citadel of Munychia; and step amphitheatre near the temple of Diana.

* * An ancient Greek measure of length, about equal to o

When the sea is calm, the distribution of the anchorage grounds, and of the ports of Phaleron and Munychia, now almost choked, may be distinctly traced. The most trivial objects have heroic names bestowed on them: a large black stone is pointed out to you, still ruder than the smallest of the druidical monuments on the coast of Britain: this is the tomb of Themistocles.

The Stadium, a monument indicative of the magnificence of Herodes Atticus, has been entirely stripped of its marble, notwithstanding which it impresses the spectator by the beauty of its proportions. On reaching the summit, the remains of the bridge thrown over the Ilissus are discernible, together with the pillars of the temple of Jupiter Olympius,* the gate of Hadrian, the theatre of Bacchus, the Acropolis, and the sea of Salamis.

From this spot the spectator has the most complete, as well as the best defined view, of Athens. He also sees near the gate of Hadrian the monument of Lysicrates, better known by the name of the lantern of Demosthenes. This work, belonging to the finest epoch of art, and elegant in the extreme, is wedged in the angle of a Latin convent, now falling in ruins. If the Propagande of Rome should decide on having this monastery rebuilt, the choragic tripod will suffer as much from the reconstruction, as from the otherwise speedy and inevitable fall of this edifice. M. Fauvel is of opinion that this beautiful monument constituted a portion of the street of the Tripods, which terminated near the theatre of Bacchus.

On my return from my long excursions on Mount Pentélicus—from the quarries whence so many chefs-d'œuvre have been drawn, and after I had rambled in the vale of Ciriada and over the slopes of Hymettus I interrogated M. Fauvel, who explained to me all that I had seen. A young Albanian female servant, arrayed in her picturesque costume, spread our table beneath a trellis, and we seated ourselves, with an excellent appetite, to the doves of Sunium served up to us, washing them down with the rich wine of Zéa. Never before had so many questions been proposed to M. Fauvel, whose patience was put to a severe trial. It is to be regretted that he does not write; for no one is better able than he is to expound Pausanias, and to elucidate his verbose and obscure style.

We were present at the dance of the derviches of the winds. It is probable that this solar machine is likewise an hydraulic clock; and an opinion is ex-

* Mr. Fauvel thinks that he has found the Temple of Jupiter Olympius in the ruins, the corinthian columns of which are at present used for the shops of the bazar.

its erection was superintended by Andronicus Cyrrhestes. The derviches have taken possession of it. We found them whirling round in a paroxysm of religious fervour, but few examples of which occur. The arrival of a holy Mussulman, who was just returned from Mecca, and had brought with him a few drops of the holy water from the well of Zemzem, wrought their devotion to the highest pitch of phrenzy. At the commencement the performance of their songs and dances was slow and solemn: this was to be considered as a kind of prelude; but they soon became animated to such a degree, as to utter the most horrible shrieks. Old men, presenting the finest forms, were to be seen rolling on the ground, and tearing their garments: they were carried out of the temple in a state of intoxication and degradation difficult to describe.

I met with several well informed Greeks who support with painful indignation the yoke imposed on them. On this head I had an opportunity to be fully satisfied on the day when the Bey of Caristo, in the Négropont, made his entry into Athens. Several guns fired from the Acropolis announced his approach. Having taken our station beneath the peristyle of the temple of Theseus, we enjoyed, with a great part of the population of Athens, a spectacle which, to us at least, had the charm of novelty. The motley group forming the retinue of the Bey, consisted of Albanians on foot, janissaries, and spahis on horseback. The Turks of distinction, followed by their domestics, pranced around him, while the rabble of a mussulman militia shouted, waved their flags, and discharged their muskets. The Bey, mounted on an African charger, and disguised by an immense turban, surveyed, with looks of insolent disdain, the city on which he was come to levy tribute.

The Greeks who surrounded me were pensive and sullen. In their physiognomy, which never wants expression, embarrassment was depicted; and generous tears bedewed the marble monuments, the ancient trophies of the power of Athens.

In the same way as the Jews expect the Messiah, so do the Greeks look forward to independence: liberty would, however, alight in vain on these shores, once her noblest domain. This nation would no longer comprehend her divine language, which would be confided exclusively to ignorant caloyers.

Athens has still her twelve archons, and Rome still elects a senator. This mockery of the past is most a Greeks, because they have to bend the neck to which marks the lowest degree of humiliation.

The twelve archons, however, assemble occasionally present their very humble remonstrances to the sultan, who heaps injuries on them, to the mufti who ven-

maledictions, and to the cadi whose protection they have often to purchase at a dear rate. Sixty Albanians, commanded by a *boulouk bâchy*, make all Attica tremble.

The climate of Athens is delightful; but the pure air, the resplendent light, and the vivifying heat it enjoys, have ceased to shed their benign influence on the Greeks. They no longer inspire them with sublime ideas and beautiful imagery; nor do the chefs-d'œuvre of art spring up, as heretofore, in this fostering soil. Langour prevails throughout; and those who were erst born to glory, are now, alas! the children of suffering and sorrow.

Liberty, in shifting her ground, has changed her character. This idol of the Athenians has become in our time cold and fastidious: she would repel with disdain the elegant rites and voluptuous incense of the temples of Epidaurus and Argos.

Athens is not altogether destitute of commerce. She disposes of her oil and dressed skins, and has had a balance in her favour of not less than a million of piastres. These speculations, however, are constantly shackled by extortions, confiscations, and custom-house disputes, insomuch that a Greek has but little chance of success unless he forms a connexion with a leading Turk.*

The richly decorated baths of the ancient Athenians have given place to buildings of a whimsical form, lighted by a high cupola provided with coloured glass. I paid frequent visits to them; and heard, amid volumes of suffocating steam, not the conversation of Greek philosophers, but the monotonous drawl of an assemblage of Turks, who chanted passages of the Koran.

I undertook, with M. Fauvel, the painful task of counting the riches of which the monuments of Athens have not as yet been despoiled: we could not find more than twenty-eight metopes on the two façades of the Temple of Minerva, and one only, that of the south-west angle, in a tolerable state of preservation. M. Choiseul-Gouffier carried away two of these valuable bas-reliefs, one of which was purchased by him. The other he received as a present from M. Fauvel.

After Lord Elgin's departure the vacant space of the cariatid which stood in the angle of the Pandrosos was filled up by a pillar of masonry. This statue, which he took away with him, was the one the best preserved. On it it was inscribed *OPUS PHIDIAE*; and on the *OPUS ELGIN!*

* I allude here to the continent only: the islands are in the prosperity of several of them observing a constantly augmented

In the Island of Egina, M. Fauvel pointed out to me the ruins of the Temple of Panhellenian Jove. A company of speculators had just found there all the figures which decorated the pediment. This monument is thought to be of the date of the return of the Greeks from Troy; and as the heads of these figures have a very decided character of individuality, they may have been the portraits of Agamemnon, and of the other chiefs of the Grecian army. Two columns of the Temple of Venus remain; and on the western side of the island is a *tumulus* which has been opened without leading to any discovery, and which was thought to be the tomb of Phocus.

Within these few years the population of Egina has been augmented considerably: two thousand inhabitants are crowded together in a small hamlet, built on the ruins of the House of Laïs: there she led a voluptuous life, surrounded by her suitors.

On our return to Athens, we visited the prisons of the Areopagus. The tribunal had been long sought at a spot adjacent to the Citadel, where formerly stood the Palace of the Greek Archbishop, and a Church dedicated to Saint Denis the Areopagite. All that is described on this head by Pausanias was discovered by my learned guide; and this he demonstrated in the most satisfactory manner. But where could have been the house of Socrates, that of Aspasia, and the work-shops of Phidias? M. Fauvel led me to a spot covered with fragments and splinters of marble; and we afterwards sought the dwellings of Pericles and Alcibiades. In these researches he was never at a loss to point out the interesting objects within our view.

Our attention was next directed to the ancient city of Salamis, the ruins of which we descried in front of Athens. There it was that, from the summit of a circular platform, fifty feet in diameter, abutting on a wall of uncemented stones, Xerxes saw the discomfiture of his fleet, the wrecks of which in a manner choked the Strait. The left of the Athenians was protected by a promontory, where the remains of a tower are still to be seen, and their right, by Cynosura.

On our landing at Salamis, a few Greeks, who had more the air of savages than of men in a civilized state, betook themselves to flight. Two points only of this island are inhabited: we had to ferry over, and came to two wretches one of which is opposite to Megara. The ruins the most ancient in Greece. In examining the seized with the illness which terminated fatality.

It is estimated that there are still four thousand

at Megara. It may be that the walls, the vestiges of which are its only antique remains, are the identical ones raised by Apollo with the aid of Alcatheüs. The god placed his lyre on a stone, which has ever since given out harmonious and protracted sounds.

*Regia turris erat, vocalibus addita muris,
In quibus auratam proles Latoia fertur
Deposuisse lyram; saxo sonus ejus inhasit.
Sæpe illuc solita est ascendere filia Nisi,
Et petere ex igno resonantia saxa lapillo,
Tum cum pax esset: bello quoque sæpe solebat
Spectare ex illa rigidi certamina Martis.*

OVID. *Metam.* viii, ix.

The inhabitants of Megara wear the Albanian costume, but speak the Greek language; the women, whose tattered garments betray the wretchedness of their condition, welcome the stranger, notwithstanding, with the gracious kalimera.

I was present at an Athenian wedding. The parties were of an ordinary condition: Spiro, the son of Kthina, espoused the daughter of Georgi, belonging to the parish of Panagia Ulassaro. The young bride was agreeable, but disfigured by a profusion of gilt paper, by patches, and by the deep red and blue with which her cheeks were bedaubed. She was so encumbered with a load of garments that she could scarcely walk, and required the help of several young women, when she made her circuits round the large tapers placed in the centre of the apartments. The three Papas (Greek Priests) sung with a nasal twang; and every quarter of an hour the bride and bridegroom were led to an alcove, where they were seated, surrounded by their nearest relatives. Among the more opulent Greeks this ceremony usually lasts for a considerable time.

I fell in at Athens with several rich Englishmen, whose important business it was to traverse Greece with all possible rapidity. I met also with several English and German artists, the latter of whom had spent several years in drawing and measuring, with the minute precision of a scrupulous commentator, these monuments, the noble creation of genius. These wretched slaves of rules, of the slightest caprices of the Ancients, write volumes to point out an error of three lines, committed in 1680, in the measurement of an architrave. They pore, sleep, and remain eight years at Athens, to draw three columns. It is their practice to erect a spot they select for their perspective; and the productions in water-colours require several years to the highest degree of their wearisome perfection. They have established a small academy, and assemble in regular periods, to honour and praise each other. O

dertakes the literary department, and pens, in german greek, harsh dissertations, to demonstrate that, (thanks to the progress of time, and the procession of the equinoxes) the arts can no longer flourish out of Norway, or among certain *southern* nations, such as the Prussians and Bavarians.

A marriage which engrossed all the conversation of the higher circles of Athens, was said to be at that time on foot. A young Englishman had, it seems, fallen desperately in love with a Greek lady, Mina Macri, whose charms had, together with those of her sister, been celebrated by the muse of Lord Byron. Their father had enjoyed the post of English Consul. I was not struck with the beauty of these young ladies; but, as a gallant Frenchman, I felt a respect for the enthusiasm of the Athenians.

I cannot quit Modern Athens without a slight mention of the society I met with there. The most agreeable, beyond all comparison, was that which assembled at the parties of the lady of the Austrian Consul, M. Grappius. This young lady, a Greek of Constantinople, possesses a fine figure, and speaks several languages with the grace and delicacy natural to her nation. Her husband, a well informed artist, employs the greater part of his time in researches after antiquities.

The English Consul, Logotheti, a name which he inherits from his father, who had this title bestowed on him on account of a post he held in the Greek church, was but little seen, and did not appear to me to be on an intimate footing with the Consul of France. The Archbishop of Athens has for suffragans, the bishops of Thebes, Livadia, and Talanda, the ancient Opontes, in the gulf of Negropont, and to the north of Lebadaia. This man, who is not deficient in address and in a sort of politeness peculiar to the Greeks, is a native of Metelina. He was formerly preceptor to a prince of Walachia. I found him busily engaged in temporal concerns: he was on the eve of concluding an advantageous match for his nephew with the sister of the agent of France, at Zea. In this affair, which set all the busy tongues of Athens in motion, the primate was much more interested than in the remembrance of the preaching of St. Paul in the Areopagus, or in that of the mystical reveries of Patmos. I ought not to forget Doctor Avramiotti, and the potent wrath kindled in his bosom by M. de Chateaubriand: feeling himself offended at certain passages in my Itinerary, he made a virulent attack on the author of the Greek pamphlet, which was translated into Italian, but which did not on that account acquire a greater celebrity.

I quitted Athens reluctantly, with the hope of

thither; and I cannot as yet persuade myself but that I shall again visit a spot, where my time passed so rapidly, where each object drew my attention, and where I seemed to realize the illusions and reveries of my youthful days. It was my frequent custom to walk out at night, because I fancied that the prevailing gloom, the solemn stillness, had the effect of bringing me into a closer alliance with the past. Then it is that the imagination, without effort, rears the most sumptuous edifices, while the pale and dubious light of the moon conduces to these grand resurrections. I peopled the porticoes and public places with illustrious shades; I agitated the multitude by the uncertainty of a defeat or a triumph: the temples opened, and I thought I heard the warlike shouts of the citizens, the impassioned accents of the orators, and the tumult of a free people, jealous of their glory, and devoting to the infernal deities all the enemies of their independence.

I purchased a part of M. Fauvel's collection: these monuments will at least possess the merit of having been found by him. I regret that the remote distance, and his advanced age, afford me but little hope of seeing him again; but he will learn how truly sensible I am of the hospitality he afforded me, and how much I value the lessons he bestowed on me.

Having again embarked on board the brig *le Lézard*, we sailed on the 23d of September, at eight o'clock in the evening. We were detained for a considerable time, by calms and contrary winds, in front of the temple of Sunium: this spot, the residence of Plato when he demonstrated the immortality of the soul, was gilt by the rays of the rising sun. On the promontory, incessantly beaten by the waves, these noble ruins are still standing, like a religious pharos, or the eternal monument of a divine inspiration.

We afterwards steered for Psyra and Tenedos, following the line of the coast of Troy: a strong breeze from the south-west afforded us a rapid passage through the strait of the Dardanelles, and the sea of Marmora. The banks of the strait are covered with villages and country seats, of so cheering an aspect, that one would scarcely suspect despotism to have taken up her abode in these rich valleys. This was, however, brought to my full conviction, as soon as the vessel approached sufficiently near to the coast, to enable me to distinguish the traits of the inhabitants: I then found, on looking either the expression of power, or that of servitude.

On the morning of the 28th of September we reached the point of Concapi, beneath the walls of the Scamander: a fine day; and I was dazzled by the view of Constantinople. The sea was covered with caïques skimming o

of the water: the sun illumined the domes of the mosques, and the sharp, gilt pillars of the minarets: the burnt column rose majestically amid the groups of trees which enveloped these light and sumptuous edifices. Behind this line, on the opposite bank, we could descry a city, half concealed by the cypresses of the gardens of the Seraglio.

Constantinople appears to me to have been originally built with no other view than to gratify the sight: fearing that the illusion should pass off too soon, much anxiety is displayed by the moderns to imprint on the memory the fantastic shew of new ornaments.

The sea was almost entirely hidden by vessels: the boisterous sailor, come from afar, while he handled the cordage, made diligent enquiries about the plague, the chief object of his solicitude; and not far from him a party of grave musulmans, seated in a kiosque projecting into the sea, smoked with complacency the pipe filled with perfumes, and seemed to regret that the pleasure they received from their coffee cost them the trouble of drinking it.

We landed at the port, and proceeded thence to the Palace of the French Ambassador at Pera, not a little terrified at what we had heard of the ravages of the plague. Notwithstanding they had diminished latterly, they were still very formidable. You are cautioned not to touch any one; but it is impossible to walk in the narrow and slippery streets of Constantinople, without coming in contact with the end of a shawl, or with a loose robe or caftan.

The Marquis de Rivière, Ambassador of France at the Sublime Port, was at this time at Tharapia, on the Bosphorus, the summer residence of the French Embassy: it required several hours to reach this delightful spot; but time never appeared to me so short. My curiosity was excited by all that I saw: the banks were lined with charming palaces, which seemed to me to be merely temporary, and to have been erected with a view to a festival. I witnessed the departure of the gilt, long, and narrow barks, the traces of which the eye could scarcely follow, as they moved swiftly along the stream. A musulman, sitting crossed-legged on a carpet of Iran, at the extremity of the caique, smiled at the vigorous efforts of the rowers, gently stroking his beard: his oblique and disdainful looks were cast occasionally on which dared to contend in swiftness with his own

On leaving Constantinople the strait narrows: gardens follow in succession, until they reach which the brooks that water them flow, after course beneath lovely trees. Such are the lim

Asia, of the vale of Caracoula, and of the groves of Buyucderé!

I met with a very friendly reception from the Marquis, as well as from his lady. I was not a stranger to his noble qualities; but I discovered in him daily the most exalted virtues, combined with a truly captivating frankness of manners.— Another Ambassador, the Russian, M. de Stroganoff, maintains all the dignity of his state at Buyucderé, which he inhabits throughout the year.

The plague had a little time before found its way into the corps diplomatique, and had been fatal to the son of the Austrian Internuncio. The family, in despair, withdrew to the distance of two leagues from Constantinople. Having been abandoned by their domestics, they had there to encounter every privation; but such was their dread of the formidable scourge which had brought this affliction on them, that not any persuasive could prevail on them to return, until after a lapse of two months, during which they were condemned to a lonely solitude, without one companion to distract their grief.

On the smallest symptom being manifested, on the slightest complaint, every one flees the object of the attack. He falls: his heart receives a deadly blow from the cruelly insulated state in which he finds himself, before the delirium of the fever makes him insensible to the horror of his position. His parched lips are tremblingly glued to the jug of water which affrighted pity had placed at a distance from him; but the thirst which consumes him is not to be quenched. It often happens that the convulsive dreams of the individual attacked by the plague are realized: the quarter he inhabits is consumed by fire. The destructive scourge reaches the house which the other inmates have deserted. The flames spread to the bed of sickness; and the poor helpless wretch finds an end of his terrible agonies in a gulf of fire.

A conflagration is the only right of petition the Turks enjoy: it makes known to the government the prevailing discontents of the people of Constantinople; and has of late years been employed by the janissaries in the most frequent and deplorable manner.

In this extraordinary city I saw palaces of a most elegant structure, magic fountains, dirty and narrow streets, hideous hovels, and fine trees. I visited the Sandal-beze Culchilar-bezestan, where the furs are sold. I passed, the Turk elbowed me, the Jew made me bow, the Greek smiled on me, the Armenian tried to bite my shoulder: lastly, while some were in the age

others were dancing'around me. I had a glimpse of the most celebrated mosques, with their courts, and their marble porticoes supported by a forest of columns, and refreshed by jets of water. A few mysterious monuments, the remains of the city of Constantine, either blackened, or reddened by fires, are concealed in painted houses, barricadoed, and frequently half burnt. The figures, the costumes, the usages, present throughout the most picturesque and most varied spectacle. It is Tyr, it is Bagdad, it is the great market of the East.

Sultan Mahmoud, followed by an immense retinue, has to pass through this motley assemblage on his way to prayers on fridays: I saw him, mounted on a white horse, with trappings of a tissue of gold and pearls, and the harness richly ornamented with diamonds. He appeared to me to be under thirty years of age. His complexion is pale, but his features are noble and regular: his large black eyes were busily engaged in surveying his subjects, who received this expression of his regard with the profoundest silence. He proceeded on, until shouts of joy announced at length his entrance into the mosque of Ayoub, and the forehead of each faithful Osmanli still touched the dust. Such, in a few words, is the habitual scene presented by Stamboul, the well protected, and well-beloved of the Prophet.

During the fine autumnal season I met with the greater part of this population in the plains, constituting the most charming spot on the Asiatic shore: they were come out to breathe a pure air, in full freedom, and seemed to have a high relish for the charms of these elysian promenades. Whole families, the men on horseback, and the women shut up in a vehicle named arabat, were to be seen climbing to the summits of the Tocat, above the valley of the Grand-Seignor.

These heights were gaily decked in pelisses; while the ruins of the Genoese château were concealed by lofty trees: from the roofs, overspread with ivy, bubbling springs gushed, to refresh the parties seated around. Groups of young and beautiful Armenian girls formed graceful dances; and the tranquillity of the scene was alone interrupted by the hollow sound of the waves of the sea of Marmora, which broke in rude foam against the shoals of the Cyanean isles, and the rocks of Fanariki.

I was often struck, during my residence in the contrast between the noble physiognomy and dignity of the men, and the degradation of their manners: we are disposed to feel a certain respect for individual merit, and sometimes majestic figure, until we are reminded from their cupidity and perfidy. To this remark

is true, many exceptions; but, beguiled by a stature above the ordinary proportion, a solemn demeanour, and a venerable beard, where I expected to find the patriarchal virtues, I had oftentimes to experience the depravity of the vilest servitude.

It is difficult to explain the duration of the Ottoman empire, and more especially the existence of the Turks in Europe, on a close inspection of the want of discipline of the subsidiary troops, the deranged state of the finances, the ruinous condition of the fortresses, and, lastly, the independence of the Pachas of Albania, the Morea, Egypt, and Damascus. The title alone of Calif still supports the Sultan on the most tottering throne of Europe.

The most formidable neighbour of the Turkish Empire, by allowing it to subsist in Europe, is freed from the embarrassment of forming establishments elsewhere, amid the perplexities it experiences in founding institutions at home. Hallowed predictions, and the results of the last European war, place beyond every possible doubt the credit Russia enjoys at Constantinople. She there possesses the advantages of power, without having to dread the effect of a jealousy which such a conquest as that of European Turkey would necessarily inspire.

Almost the whole of the Greek merchants, more especially those belonging to the most flourishing islands, such as Idra, Spezzia, and Ypsara, navigate under the Russian flag. Its influence is established throughout, and its protection as much sought after, and as anxiously desired, by the Christians of the respective rites at Saint-Jean-d'Acre, Jerusalem, and Cairo, as it is at Constantinople.

During my stay at Constantinople the kiosques of the Seraglio were fresh gilt, and additions made to the buildings. It was never before, I was told, occupied by more captivating beauties, nor were they ever more numerous. The Sultan has two sons: his mother, whom he had recently lost, had in her life time a great ascendancy over him. The city of Athens formed a part of her numerous domains; and her protection served, in a certain degree, as a substitute for that of Minerva over the city of Cecrops.

I quitted Constantinople on the 15th of October, and embarked for Smyrna on board the brig le Léopard. A few hours after our departure, a sudden and violent gust of wind came on: the top-sails were reefed—and, after lying to for some time, the brig at length was brought to anchor in Asia, at Rodosto. The dread of the plague prevented landing, a circumstance by which I was notified. A fresh breeze enabled us afterwards to proceed where an officer landed to present the Firman at the Dardanelles.

VOYAGES and TRAVELS, No. 5, Vol. I.

We were in sight of Tenedos. An attempt was made to ply up to the eastward of Metelina, the ancient Lesbos, but the wind having become scanty near Cape Baba, we were under the necessity of passing without the island. Notwithstanding a severe squall, which had like to have driven the brig on the rocks of Carabournou, we succeeded in entering the port of Smyrna on the morning of Sunday the 20th of October.

I found my old companion, M. Huyot, in a very enfeebled state, but recovering from the effects of an accident. He had resided two months at the convent of the missions, where the reverend fathers had watched over him with the most tender solicitude. The tranquillity these good monks enjoy is a proof, among many others which might be adduced, of the toleration of the Turks of Smyrna. The Catholic church is very capacious and richly ornamented; the doors are constantly open; and the true believers, resident in the bazars, hear without indignation the psalmodies of the Christians. Interments, preceded by a cross, oftentimes fall in with the obsequies of a Musulman; the baptisms and marriages of the Greeks and Latins have to encounter the train of a circumcision; and the gilt cope of the priest comes in peaceable contact, in the street, with the beniche of an Osmanli, or the veil of a Turkish lady.

The spirit of commerce which prevails in the city of Smyrna thus softens down asperities, and brings together men of every sect and persuasion. This great factory presents unceasingly a mixture of European manners and oriental customs: lovely females, tastefully dressed in the French style, are to be seen passing, with nimble steps, through a long file of camels belonging to a caravan of Seyde, or of Damascus.

Greek ladies, seated at their windows, engage in a lively conversation with the passengers beneath, while others amuse themselves with dancing in groups in returning from the baths, or repair in parties to the delightful plains of Bournabat—all feel the influence of a fine climate, that of smiling and voluptuous Ionia.

The theatre of the ancient city of Smyrna stood on a sloping hill. From the banks on which the spectators were seated, the view commanded the city and gulf. Vestiges of the *proscenium*, the form of which is pretty accurately defined, still remain.

Smyrna is said to have been founded either by the Lydians or by Lysimachus: a colony brought from Ephesus to the new city the name of a quarter of the metropolis.

The château, built on the summit of a mountain, is now nearly fallen to ruins: a janissary is at the same time commandant and the garrison. He was laboriously

loading two iron guns, the discharge of which was to announce, on the following day, the festival of the Courbam-Beyram, the Easter of the Musulmans.* He seemed quite ashamed of his awkwardness. A Greek who accompanied me, abused him in bad Italian, in the lowest tone of voice, but, in overlooking his performance, assumed an air of the most respectful submission.

An antique head, in an eroded state, placed over the gate of the château, seems to have belonged to a statue of Bacchus, or of Apollo, rather than to that of an Amazon, although Tournefort points it out as such.

From the top of a high tower a deep valley is seen, watered by the Meles, on the bank of which tradition says Homer drew his first breath, on which account the name of Melesigenes has been bestowed on him. This river, thus ennobled, flows afterwards beneath two aqueducts, and, finally, beneath the bridge of the caravans : throughout nearly the whole of its course it is overshadowed by lofty trees.

M. Mechain, son of the celebrated astronomer of that name, Consul-General of France at Smyrna, gave me a very polite reception, and provided me with the means of visiting the ruins of Ephesus. Ismael, his head janissary, was ordered to provide horses, to make the necessary preparations for our departure, and to escort us. A young Frenchman, attached to the consulate, who speaks the Greek, Turk, and Arabic languages with great facility, joined our caravan; and thus, accompanied by a pupil of M. Huyot, who begged to be of the party, and my servant, we gaily took the road of Sediceuil.

Count Auchepied, consul of the king of the Netherlands, and one of the richest bankers of Smyrna, inhabits, at Sediceuil, a fine house, with gardens laid out in the European style. He has a very interesting family, and the reception we met with here was truly hospitable.

Early the next morning our caravan set out from Sediceuil. The road, which was scarcely to be traced, led through a plain surrounded by mountains, and intersected by the small river Tertulitthai, and the brook Durlikeuil : the latter bears the name of a small village. The banks of the river were lined with cypresses, with the agnus castus, and rose-laurels. [Laurus nobilis.] We fell in with a small Jewish caravan : [tchifout] it was terrified on seeing the approach of a dozen advancing full speed, for this was the ordinary] to us by Ismael, who led the way. Our horse spirit, the weather was delightfully pleasant, a

* This festival is celebrated on the first three days of the

stants we crossed the plain of Develikeuil, and the valley of Palamon-Deressi. The cavalcade did not stop until we reached Ghiridli-Kawe, where we breakfasted in a cottage inhabited by a Turkish peasant. The bed of a torrent leads the traveller through a rocky vale: this spot, known by the name of Alaman-Bogazi, is wild and romantic; sharp rocks display their dark and denticulated points, above thick tufts of laurels, holms, and olive trees. This rocky ground runs to a considerable distance before it reaches the station of Alaman-Bogazi, where there is a coffee-house for entertainment: here Ismael halted, according to the practice of the Musulmans.

The traveller often meets, in the most deserted spots of Asia Minor, with small huts: a Turk, a poor dervich, sometimes offers him rice, water, and bad fruit, but always coffee. After having crossed the Caystre in a ferry-boat, I saw, on its banks, the remains of a quay belonging to one of the suburbs of Ephesus, and the foundations of several large monuments. We now followed the direction of the sea-shore until we came to the ruins of Neapolis, but did not reach Scala-Nova until the night had set in: this small port is become the *entrepôt* and magazine of a great part of the corn of Asia Minor. It is situated opposite the island of Samos, the whole of the wine produced in which is shipped for the account of the merchants of Scala-Nova. This city is built on a small hill of a sugar-loaf form: I have not yet been able to conceive how our horses, excellent as they were, contrived to reach the house of the French Consul, by such streets, not only steep and winding, but most wretchedly paved.

Helès Oglou, Aga, commands a part of Caria and Ionia: his usual residence is at Scala-Nova: his government commences at the gardens of Smyrna, lying without the gates, and extends to a distance of twelve leagues beyond the Meander. He is very firm in administering justice, the forms of which are prompt and severe. Several traits are, however, cited, both of his sagacity, and the impartiality of his decisions. He has several commanders under him; and among these is Gumuch, Aga, proprietor of Miletus and Magnesia.

On the day after my arrival, I was presented to Helès Oglou. He resides in a small house, the appearance and furniture of which do not correspond with the immense riches he possesses. He was seated on a carpet at one of the windows of a small apartment; and, without doubt to afford much occupation, and solicitude for the welfare of his subjects, dictated to no less than four secretaries, who were kneeling on their knees before him. These poor devils did not dare

head aside, to look on the strangers who were introduced to the audience of their master. In the courts in front of the house, or *château*, as it is called, I saw a great number of guards and Bosniacs, together with Albanians who amused themselves with firing at the target, and young Moors employed in breaking in horses of uncommon beauty. Helès Oglou paid very little attention to us; but, to atone for his neglect, sent the consul a dish of small fish of a detestable quality. He has a striking physiognomy, and is both feared and beloved by his people. It would not be difficult to come to an understanding with him, if a project should be entertained of searching for antiquities, in a province covered with the ruins of so many opulent cities. The consul spoke in terms of the warmest enthusiasm, as did all the members of his family, of a young and beautiful female slave, by birth a Sicilian, the favourite of Helès Oglou, and entire mistress of his confidence. She had given many proofs of her benevolence and firmness of character; and had tempered, by her soft blandishments, the despotic disposition of the aga.

At day-break, on the following morning, we were on our route towards Ephesus, and had again to cross the ruins of Neapolis. I examined the principal temple of that city, which appeared to me to have been circular, and built of large blocks of marble. A rocky mountain, of difficult ascent, leads, by a devious course, to the extremity of the plain of Ephesus, which is about three leagues in length, from the sea-side to the mosque, known by the name of the church of St. John. The principal ruins are about midway from the coast to the hills by which the plain is skirted: the latter is covered with heath, and intersected by the rivulets which descend from the mountains, and by the flexuous branches of the Caystre. This little river, after crossing the plain, falls into the sea near a spot where the vestiges of a quay point out the site of the port. This immense space is strewn with fragments of columns, and with the ruins of houses the distribution of which may be distinctly traced. Beneath are subterraneous channels for the conveyance of water; and around, an infinite number of pieces of granite, marble, and porphyry. An amphitheatre the plan of which is distinctly marked, long aqueducts, and triumphal arches—every thing, in short, proudly proclaims the elegant and magnificent Ephesus.

The hills which surround this plain are entire and vaulted beneath: at every step sepulchres are blended with the ostentatious inscriptions of triumph. To the right the Pharos rises as if it were still approaching this deserted strand: to t

vancing towards the temple, fennels eight or ten feet in height, and wild fig-trees, conceal from the view the immense heaps of ruins lying beneath.

The ancient road led from the port to the city, and was formed of square blocks of marble, or of the stone drawn from the mountain, which is a species of *palombina*. This road commences at the angle of the quay, extends in front of the ruins of the magazines of the Stadium and of the theatre, passing thence between two mountains into the valley in which the principal edifices of the city stood. The arena of the Stadium was on a level with this road, and the steps hewn in the rock rose to the summit of the hill. The vestiges of a portico point out the probable site of the Forum. It appeared to me that the Stadium must have contained thrice as many spectators as the coliseum of Rome: in general, the theatres of that capital of the world were sufficiently capacious for its population, while those of Ephesus had to expect the assemblage of all Greece.

The entrance of the Stadium was decorated by two grand porticoes, one of which is in a ruinous state. The one still standing is of marble: two of the layers have been restored by fragments brought from another edifice. There are several Greek inscriptions on it, together with a few bas-reliefs, very much decayed, and placed without order.

In following the road which leads hence to the brow of the hill, I came to another theatre. On an arcade were two inscriptions; but these I could not read, because some busy traveller had filled them up with plaster. This theatre, likewise hewn in the rock, is of a surprising magnitude: in whatever part of its enclosure the spectator was placed, he had in front of him the sea, the circus, the naumachia, the mountains of the gulf, the port, and the temple of Diana.

Proceeding onward I came to a temple with its columns and entablatures: it was of the corinthian order, and of the greatest beauty. One of the angles of the pediment appeared to me to be of the dimension of the fragments which are preserved in the garden Colonna at Rome.

Behind these grand ruins stands a theatre much smaller than the former: it was probably the Odeum. It is circular; and its steps, hewn in the mountain, were without doubt coated with marble. Lastly, the immense b
supported by the remains of an aqueduct again
were built, between two mountains now cove
tered fragments of more or less note. This intere
led me to the walls of the city, by which the specta
with a certain degree of precision, of its immense c

I met with some difficulty in reaching, on a sultry day, the vast enclosure of the temple of Diana. The ensemble appeared to me to be of the size of the Louvre and Tuileries, comprehending the gardens. The mass of substructions on which the principal edifice was raised still subsists; but not any of the columns, a part of which had, however, been transported to Constantinople, are standing. Strong walls of stone and brick point out that the posterior part of the temple, on the side of the *opisthodomos*, has undergone a repair. Vaults, constructed with large blocks of freestone, are provided with an infinite number of passages, which might give the most precise dimensions of the edifice, with the site of the pillars, and that of the walls of the *cella*.

A view of these gigantic buildings suffices to give an idea of the vast sums their erection must have cost the nations of Greece and Asia. Behind the temple of Diana is to be seen a circular monument ornamented with columns, with another of a square form, and, in the centre, a wide space which was paved with marble. Another edifice, placed over vaults, has fallen down altogether. The ruins are so piled as to form a mount of considerable dimensions, surrounded by several smaller ones, the whole formed of shattered remnants which bear the marvellous stamp of the exquisite taste of the Greeks, at the brilliant epoch of their power, and of their triumphs in arts and arms.

What a subject of powerful emotions is that of this great destruction! What a dreadful and singular lesson is here afforded by a walk of one league in extent, during which we tread on ruins at every step, and where plains, mountains, and valleys, covered with materials wrought with the most admirable skill, are become the asylum of wolves, and of innumerable wild boars!

The gate of the Persecution is a marble monument, constructed of parts of edifices of an anterior date, purposely dilapidated: it reminded me of the monuments I had seen at Rome. Two bas-reliefs were fixed, without any regard to symmetry, over the gate: the one representing the death of Hector has been lately removed by an Englishman;* but the operation was so clumsily performed, that the car of Achilles, and the body of Hector, still remain to tempt another speculator. I tried to remove the other bas-relief, but

* This man, named Nichols, a Russian by birth, but of England, had not the slightest taste for the fine arts, but was led by me to this hazardous enterprise, in accomplishing which, not having the assistance of the aga, he had great difficulties to surmount. — EDITOR

provided with cords and the necessary implements, failed in the attempt.

A late earthquake has thrown down this gate, which was in such excellent preservation when I made a drawing of it. Around it, to the extent of more than a mile, the earth is now covered with a frightful chaos of stones and fragments of marble, piled in heaps: friezes, pediments, architraves, metopes, statues, each object, in short, which once charmed the sight by its regularity and perfection, now affrights it by the confusion of its dismembered parts.

I followed the line of an aqueduct which still collects the waters of the numerous torrents that flow from the mountains, but which no one frequents to quench his thirst. This river, having its bed supported by walls of a stupendous height, at length meets with a breach covered with wild vines and flowering shrubs of luxuriant growth: it here falls in a cascade, and its limpid sheet breaks against the dome of a decayed mosque, and the ruins of Turkish baths. The most remote ages, and the ages of barbarism, have here jointly inscribed their annals: what sublime reflexions, mingled with regret, arise from the contemplation of a scene where every object so nobly proclaims death!

The citadel, erected on mount Pion, commanded that part of the city beneath which is the great mosque: it is an exquisitely fine model of moresque architecture, and even superior to the Alhambra in plan and execution. It is constructed entirely of marble of a dazzling whiteness. The gate, the ornaments of which are admirably wrought, and of the highest polish, leads to a spacious court planted with fine trees, in the centre of which a basin receives a constant supply of limpid water. The lightness of the arches, supported by columns forty-five feet in height, the elegant workmanship of the vaults, whatever, in short, belongs to this edifice, is rapturous and wonderful.

We dined in the vicinity of the three or four miserable huts which compose modern Ephesus. The air is here insalubrious, and the inhabitants sickly and pale. An aga, as wretched as the people he governs, was, like them, dying of fever. It is remarkable that a residence in or in the proximity of cities which have fallen into decay, is infinitely dangerous. I have seen frequent examples of this, in Italy, in the Syria. Throughout, death seems to be jealous conclusively over the places he has subdued.

The general aspect of Ephesus brought to mind that of the Pontine marshes. At the moment I was immersed in the sea, to cool his celestial fires,

the lineaments, the warm vapour of the distances, and the veil of this mysterious hour, formed a soothing and melancholy ensemble, superior to the finest landscapes of Claude of Lorraine. One day, perhaps, I said to myself, a native of the Floridas, influenced by similar motives, will visit the ruins of my country, where, as in Ephesus, a few names only will survive, amid the mouldered remains of the cedar, the dust of marble, and the rust of bronze. I shall not soon forget the soft but gloomy impression this evening made on me; the echoes, concealed in deep conduits, repeated the dullest sounds; the rustling of the wind among the heath resembled subterraneous noises; and the imagination was impressed with the expiring notes of the hymn of the priests of Diana, or the pious strains of the primitive Christians around the apostle of Ephesus.

We had constant rains on our way back. We should have halted, but swarms of insects drove us from the wretched hovels established for the convenience of travellers on the route. The caravan, therefore, galloping night and day, reached Smyrna at length, worn out with fatigue.

I should have devoted a much greater portion of my time to the study of this celebrated part of Asia, if I had not been constrained to seize the opportunity the departure of the brig *le Lézard* for Syria afforded me: I should have ascended the course of the Meander, and have visited Magnesia, Sardes, and Samos. The season was, however, too far advanced to enable me to undertake this; and I embarked for Palestine on the 29th of October. I quitted M. Huyot with regret; but not without exacting a promise from him, that he would join me in the month of march following, by which time it was thought he would be perfectly re-established at Alexandria. If his health had permitted him to fulfil this engagement, the result of our travels would have been much more satisfactory.

After having got under way at four in the morning, with a gentle breeze from the north-east, the brig had to work to windward the whole of the day, and found considerable difficulty in doubling Cape Carabournou. On the 31st, at seven in the morning, we were abreast of the island of Scio: the city, which appeared to me to be of considerable extent, is surrounded by country-houses. Pleasant villages are interspersed in the valleys, which are in a high state of cultivation; the rocks which encompass them resemble, in colour, the mountains in the environs of Toulon. The mountains of Scio are remarkable for the amenity of their climate, which owe to the cultivation of the *Lentiscus*, the tree which yields the gum mastich, several privileges which

VOYAGES and TRAVELS, No 5, Vol. I.

not a little proud; and, among these, that of wearing, like the Osmanlis, the white turban, is not the least in their estimation. I made a drawing of the islands of Spalmadori, and, opposite to Scio, of the city of Tchesma in Asia Minor. This strand, which witnessed the defeat of the galleys of Antiochus, one hundred and ninety one years before the Christian era, saw likewise, in 1770, the entire destruction of the Turkish fleet by the Russians: several of the Ottoman ships were burned; and the flames, which lighted the massacre of a great part of the crews, favoured the escape of the remainder. From this dreadful blow—from this terrible catastrophe, the Turkish marine has never recovered.

A fresh breeze from the north-west afforded me a rapid view of Nacri, Lipso, Lero, Colminé, Stancho, Nicero, Biscopi, Carchi, and, lastly, Rhodes. On the night of the first of November, the sea rose in billows, the vivid lightnings flashed, and, the wind still augmenting, we lost sight of the coast of Carmania. From the third until the seventh in the morning the storm raged with unabated fury.

The winter evenings are very dreary on shipboard, and inspire, in boisterous weather, an invincible sadness. I vainly interrogated myself why I had quitted my country, my friends, and calm repose, when the waves covered the vessel's deck, when the moon was concealed by black clouds, across which the lightnings gleamed, and when the fatigued and disheartened crew ceased to hear the captain's voice. The best reasons then appear either frivolous or absurd. Constant sufferings, and dangers to which we appear to be fruitlessly exposed, are not, however, entirely lost on us: great and profound impressions give a new stimulus to the mind, and exalt it to the pitch of the noblest meditations. It is perhaps on the deck of a vessel beaten by the storm that the world is best judged, and its grandeurs and miseries most truly appreciated. What a destiny is that of the navigator! He sets out on his voyage full of life and hope: suddenly exposed to the horrors of shipwreck, he has still to struggle against his destiny, to form an estimate of the danger, to calculate the duration of his own agonies, and, lastly, to have recourse to expedients which may lead to his inevitable destruction.

On the morning of the sixth of November land was seen from the mast-head. A general anxiety was catch, through a thick haze, the glimpse of a form of which each drew, according to his own different way. Mount Carmel was at length descried: its base an uneven strand: this was the bay of C . . . The brig came to anchor opposite the small vi

at the foot of Mount Carmel.* We had to cross the bay, in a boat, to land at Saint-Jean-d'Acre. The sea was still rough, with high surges, so that we had great difficulty in reaching the small port.

The high walls of the pier have fallen down in an irregular manner; but a part of the breastworks, surmounted by battlements, are still standing. We entered by a breach to avoid the surf which covered the mole, the work of the crusaders, with its foam.

Saint-Jean-d'Acre, the ancient Ptolemais, is surrounded by high walls and deep moats: the new fortifications now form a double enclosure, terraced and flanked by bastions. It is also defended by the old ramparts thrown up by the Christians, and by the recent works of European engineers: its form is that of a semi-circle, having the sea in front. The waves break on the towers with which the beach is lined.

In this city, a mixture of gothic ruins and modern constructions is every where to be seen: here, a church in an entirely ruinous state meets the view; there, monasteries, a palace, and hospital, alike abandoned; still further, a new, rich, and elegant mosque; minarets, the bases of which rise from amid heaps of rubbish; and, lastly, the scraglio, the gardens of which, laid out in terraces, separate the ramparts. Sycamores, orange-trees, and the finest palms, nod their heads gracefully over this motley assemblage; and this view alone softens the sadness and disgust which a residence at Saint-Jean-d'Acre inspires.

The streets are narrow and filthy; the houses, built of free-stone, low, huddled, with flat roofs, and small doors, resemble prisons. The terraces of the different habitations communicate with each other by clumsy arcades.

The European consuls reside in the kans,* which are large square buildings, having in the centre a court, and which, in times of difficulty, become fortresses. In the interior, the ascent to the upper apartments is by steep and narrow stair-

* The name of Syria, bestowed by the Greeks on the country where I landed, is probably derived from that of Assyria, a celebrated empire of Asia, the limits of which were extended to this coast at the time the Assyrians of Ninevah made this part of Syria a province of their empire.

Syria, at that epoch, did not comprehend either Phenicia or Palestine. It is named by the Arabs *Barr el-Châm*, or the country to the left; for it is in this way that they distinguish all the space comprehended in the strait to the Euphrates, and from Gaza to the Desert, taken as the base of this area.

Damascus, the reputed capital of Syria, is by them called therefore becomes the centre between the *Yemen*, or country to the right, and the *Barr el-Châm*, or the country to the left.

† Likewise known by the name of *okels*.

cases, which scarcely afford a passage to a single person: three flights of wide corridors, opened in arcades, face the court, in the centre of which is a fountain. There it was that I was greeted by the hospitality of M. Pillavoine, the consul of France in Syria: he found some difficulty in providing me with a corner in which I could be lodged with any degree of comfort.

Eight or ten thousand Turks, Arabs, Jews, and Christians, are to be seen parading the streets of Saint-Jean-d'Acre, and the infected bazars, with an aspect at once savage and sombre. The senses each in its turn, are disagreeably affected by the most hideous deformities: beings, who seem to have risen from their graves, crawl about half naked, wrapped up in large blankets of a dirty white, striped with black, and the head muffled in rags which serve as a turban. At each step, at the side of the victims of ophthalmia, are to be seen the victims of Gezzar Pacha,* either blind, or wretches without a nose, and without ears. This assemblage of men, sluggish, miserable, and disgusting, may be constantly seen lying in the sun beneath the walls of the gardens of the seraglio. Soliman Pacha, who inhabits this palace, seldom stirs abroad to show himself to the public: this successor of Gezzar, deaf to the cries of an unfortunate population, spends his life in myrtle groves, beneath the shade of plaintains watered by deep and limpid brooks.

The conduct of affairs is entirely abandoned by him to a Jew, named Haïm Farhi. This man, who was the intendant of Gezzar Pacha, preserved the confidence of his master by submitting implicitly to his whimsical caprices. The tyrant doubled his wages, and heaped benefits on him, on the very day when he had his nose mutilated in so cruel a manner, that this sarraf† has ever since been horribly disfigured. Haïm, who is supple and adroit, has hoarded together incalculable treasures. The present pacha of Saint-Jean-d'Acre owes to the intrigues of this Jew the advantage of having been chosen the successor of Gezzar: when the latter was on his death bed, this puppet was brought forward, and placed foremost in the rank of those who paid to him their dissembled homages and respects. Soliman and Haïm Farhi are engaged in an exclusive and despotic commerce: they are the sole proprietors of the immense grounds which surround Saint-Jean-d'Acre and Nazareth. The extortions, the oppressions, ranny of the details of this odious government most profound contempt for those who submit to it. Haïm Farhi is the chief of the Hebrews of S

* *El-Gezzar*, the butcher.

† Confidential.

a sumptuous palace at Damascus, but received me in a small house, where he was surrounded by his family, and a great number of slaves. I was admitted on the following day to the Pacha's audience. Soliman is about sixty years of age: he was born in Georgia; and his fine figure recommended him to Gezzar, whose slave he was. By that depraved character Soliman was appointed Pacha of Seyde, the ancient Sidon; but the ungrateful favourite conspired against his patron, was detected, and exiled. He wandered for a long time among the Bedouin Arabs; but, being at length wearied of this life of independence, threw himself at the feet of his master. For some minutes, with the cimeter drawn to sever the head from the body of the proscribed fugitive, Gezzar hesitated; but at length pardoned him, and gave him back his pachalik.

I found Soliman squatted at one extremity of a sopha embroidered with gold, his officers and mamelouks being all assembled on the occasion: they were silent and attentive, with their hands laid across the breast, and scarcely dared to smile at the jests of a buffoon who was, it would seem, a great court favourite. The Pacha seated me at his side, and smoked while he paid a particular attention to my side-arm, and every part of my uniform. He politely granted what I asked of him through the medium of the drogoman. Coffee was served up in gold cups set round with diamonds, with which the pipe and poignard of Soliman were covered. He put but few questions to me; but insisted that I should inspect the new fortifications of Saint-Jean-d'Acre, and his Arabian breed of horses, which seemed to interest him most particularly. To his kindness, and to the terror he inspires, I was indebted for the perfect tranquillity and facility with which I was enabled to delineate the most remarkable spots. The curiosity we excited in passing through the bezestans, was not productive of the slightest affront, or the smallest menace. Wherever my curiosity led me, I stopped to make sketches, and, among them, that of Saint-Jean-d'Acre, at the very spot where this city was unsuccessfully cannonaded by the French troops under General Buonaparte. With the help of the English, Gezza Pacha sustained a vigorous and well directed fire, and the most desperate assaults: the capture of Saint-Jean-d'Acre was to be the signal to sixty thousand Druses to join the French troops; and it is probable that this would have decided the fate of the empire.

The foreign consuls feel the necessity of affording a mutual aid against such a government, and accordingly on the most amicable terms. M. C. a Greek merchant, the consul of Russia, received

loon furnished in the turkish style: his wife and children, seated on a very low and wide divan, or ottoman, were dressed in the turkish costume, with fillets, ornamented with sequins, bound round the head. They wore velvet robes embroidered with gold; and their hair, in tresses and perfumed, hung on the shoulders. Two of the young ladies were pretty, but listless, and motionless as statues, insomuch that at first sight one would scarcely have suspected them to be animated beings.

M. Malagamba, the English consul, resides in the same kan with M. Pillavoine and the missionaries, who have a small church in this vast edifice, gradually falling into decay.

The officers of the Dalmatian and Bosniac militia gave me pressing invitations to take coffee with them at their quarters, when I made my sketches on the ramparts: several of them accompanied me in my rural excursions, and offered me their horses. The Pacha's first black eunuch, a young Ethiopian admirably skilled in all the military exercises, afforded me the spectacle of the djeryd, in the vast plain which surrounds the remains of the French redoubt. His Arabian horses, of the breed of Guelfé, were selected from the haras of Solyman, whose confident and particular favourite he was.

His admiration, his astonishment, on seeing a sketch, set all comparison at defiance. He enquired of me, through an interpreter, whether the secrets of my art did not go the length of enabling me to divine what was passing in the interior of the edifices the external form of which he could trace on the paper. It was not without some difficulty that I quieted his apprehensions on this head; but still I cannot help fancying that he was not fully convinced of my innocence.

On the 12th of November I quitted Saint-Jean-d'Acre with a pretty numerous caravan, which was joined by several officers belonging to the brig. At this time the Abbé Janson left us, to visit Mount Libanon, and the religious establishments of Sidon and Damascus. After having traversed Caïfa, and passed beneath Mount Carmel, we came to a sandy beach, and to a range of barren hills stretching along the sea shore, from which they are distant about a league. The ruins of an extensive city, and those of the last fortress built by the crusaders, rise above tufts of mastic and carob trees. Athmatha displays her long deserted towers; her port shows her ramparts, once the noble refuge of the Christian; and her gardens, now become impassable, no longer breathe an infected air.

We were overtaken by the night near the small hamlet in Syria: the kan of Tantoura was occupied

van which had arrived before ours, and we were forced to take up our lodgings in small huts, the habitual residence of toads, and of hungry insects, whose bites molested us to such a degree, that we sallied forth and kindled a large fire. Around it the Arabs danced and sung during the remainder of the night; but their festivity did not dispel the gloomy recollection of Tantoura, which I still retain.

As I was particularly anxious to visit Cesarea, we set out before day-light. This city, the position of which is similar to that of Athmatha, is entirely deserted; but its ramparts, port, and monuments, are so well preserved as to excite an inexpressible surprise. The streets and squares still remain; and if the gates which belonged to its lofty and formidable walls, were to be re-built, Cesarea might still be inhabited and defended. A calamitous event appears to have been either fatal to, or to have put to flight, its numerous population within these few years, perhaps even within a few months. The walls of the church are blackened with the smoke of the incense of the Christians; and the pulpit, which resounded with the eloquent discourses of the courageous and enlightened bishops, is still entire. The tombs are open, and the bones heaped around them are the sole testimonies of the past residence of man in this appalling solitude. The silence which prevails at Cesarea, is alone interrupted by the regular and monotonous noise of the sea: the waves seem indignant at having to encounter useless obstacles, and to obey those who are now no more; they break furiously, and cover with foam the jetty and quays of the port. Their reiterated efforts have shaken the enormous masses of granite; the tower of the pharos is dilapidated; and the stair-case and partitions of the château thrown open to the birds of prey who there take up their abode.

Cesarea, named by the Arabs Qaysáryeh, has still to boast of a great number of superb columns, several of which are entire, and in fine preservation; others were, in the middle ages, employed in the construction of the mole. The base of this edifice, which projected a considerable length into the sea, was formed of the richest materials. Near its ruins are to be seen blocks of rose colour granite, of the proportion of eight feet, having Latin inscriptions on them, which are, however, by the abrasion of the stone, become too illegible to be deciphered. In proportion as we protracted our journey, we became more boisterous, insomuch that we were wetted by the minute particles of the divided waves, thus constrained, notwithstanding my curiosity, to depart from the port of noble but dejected Cesarea.

For the space of two leagues we had still to fo

of a rugged and desolate strand: we then quitted the sea-shore to cross the barren plains which lie in front of Humcalad. Disgusted by the smallness and dirtiness of the *kan*, the caravan drew up in close order beneath a sycamore, near an abundant well: young females, not devoid of beauty, brought thither, with majestic steps, Rachel's pitcher. The *cheykh-el-beled*,* a venerable old man, presented to us a kid, oaten cakes, and fuel. Our supper was not long in preparing, for we were both oppressed with hunger and in much need of repose.

After this frugal repast, and a refreshing sleep, we proceeded on our route to Jaffa, where we arrived on the 15th of November. In keeping along the sea-shore, the traveller's feet sink into a sand, the dazzling whiteness of which fatigues the sight, and it is not until his near approach to the city that he suddenly finds enormous fig-trees, fountains, orange-trees, and tombs.

Jaffa, the ancient Joppa, named by the Arabs *Yafa*, has recently been enlarged, embellished, and fortified, by Mehemet Aga, the governor of whom I shall have occasion to speak hereafter: he was absent, having very recently set out for Nabolos, the ancient Sichem, to quell an insurrection.

The port of Jaffa is small, and dangerous during nine months of the year. I alighted at the convent of the Fathers, the reverend missionaries of the Holy Land. These monks received us with a degree of coolness, for which they afterwards made amends by an excess of kindness. Their house is very poor; few alms are collected; the pilgrimages are difficult of accomplishment; and the lot of the Christians in Syria is more deplorable than ever. They come, with trembling steps, to hear the mass in a small, vaulted, subterraneous, and obscure chapel, which brings to mind the worship of the primitive Christians in the catacombs. Subject to unceasing persecutions, these poor creatures repair hither, to forget, at the foot of the altar, their sacrifices, and the profound misery in which they are plunged.

On my return from Jerusalem, I shall have some observations to offer on Jaffa. We set out for Rama at three in the afternoon; and this place I reached at night, followed by an interpreter. The horse on which I was mounted was so high mettled, that I was obliged to leave my fellow-travellers behind. We were recommended to the superior of the convent at Rama, a Spaniard, naturally blunt, of a large possessed of a Stentorian voice. This good Moor appears to me to be resigned to the martyrdom which poor ecclesiastics are constantly menaced. T

* The commandant of the village; he is usually selected old men.

Rama is spacious, vaulted, and has the air of a fortress: my chamber, which was very neat and clean; and the best that could be provided, was on a terrace surrounded by palm-trees.

To reach Jerusalem, the traveller has to cross, for the extent of two or three miles, plains tolerably well cultivated, those of the ancient Arimathea and Lydda. The rising sun illumined our route, and we reached the hills of Latroun. "This," said the Drogoman to me, "is the birth place of Barabbas, the murderer and thief: those who look down into this well for a considerable time are sure to see the figure of this man of blood."

We next entered deep valleys, the vegetation gradually becoming weaker and more scanty, until it ceased altogether. From these valleys to Jerusalem, the soil is broken, reddish, and ungrateful; while, in the distance, the only objects which meet the view are immense mounds of ruins, the beds of dried-up torrents, and winding roads, covered with flints. Decayed cisterns, at the bottom of which is a greenish water; steep and naked mountains in the contour:—such, agreeably to the lament of Jeremiah, is the terebinthine vale which prepares the mind for the strong and terrible impression made on it by the sight of Jerusalem.

The sun was about to set, when, from the summit of a mountain, in passing along a flinty road, separated by two walls from fields which were also covered with flints, I perceived at length long ramparts, towers, and vast edifices, surrounded by a barren soil, and blackened points of rock which seemed to have felt the lightning's stroke: this was Jerusalem. A few Chapels fallen in ruins, were here and there to be seen, with Mount Sion, and, in the back ground, the naked chain of the Mountains of Arabia Deserta. Appalled and seized with an involuntary terror, we saluted the Holy City, the first sight of which has as powerful an effect on the senses, as the existence and dispersion of the Jewish nation can produce on the mind.

The Gate of Bethlem or Ephraim, by which our caravan made its entry, is not far distant from the Convent of the Reverend Fathers, Missionaries of the Holy Land, by whose exemplary display of charity our reception was marked. They inhabit an immense house, the gate of which, while it is constantly open to pilgrims, and to all who suffer, is as constantly exposed to the insults of the Musulmans: it cayed, with iron fastenings. Having entered passage terminates in an inner court, provided winding staircases, which lead to several cloister Church. It is there that these courageous in

VOYAGES and TRAVELS, No. 5, Vol. 1.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

cluded life, having to struggle daily against the persecutions of the Turks, the hatred of the Greeks, and a fond yearning for their native homes. Although belonging to so many different nations, I heard them blend their voices, in sweet accordance, with that of the native inhabitant of Israel. A Monk, whose skill in the arts had once acquired him celebrity in Europe, played on the organ; and incense smoked in the sanctuary, where the words of the God of Horeb and of Sinai still resounded.

I shall not attempt to describe Jerusalem after the great writer by whose brilliant and animated pen it has been so admirably delineated. It is difficult to see Palestine under any other aspect beside that of M. de Châteaubriand, and impossible to speak of it after him: he has carried in all the harvest of the Land of Canaan. Notwithstanding the malediction with which this land is struck, his crop has been abundant: he has exhausted the fields of Zabulon and Magdeddo, and the plains of Pharan. It would be useless, at the same time that it would betray a want of skill, to endeavour to glean after his footsteps.

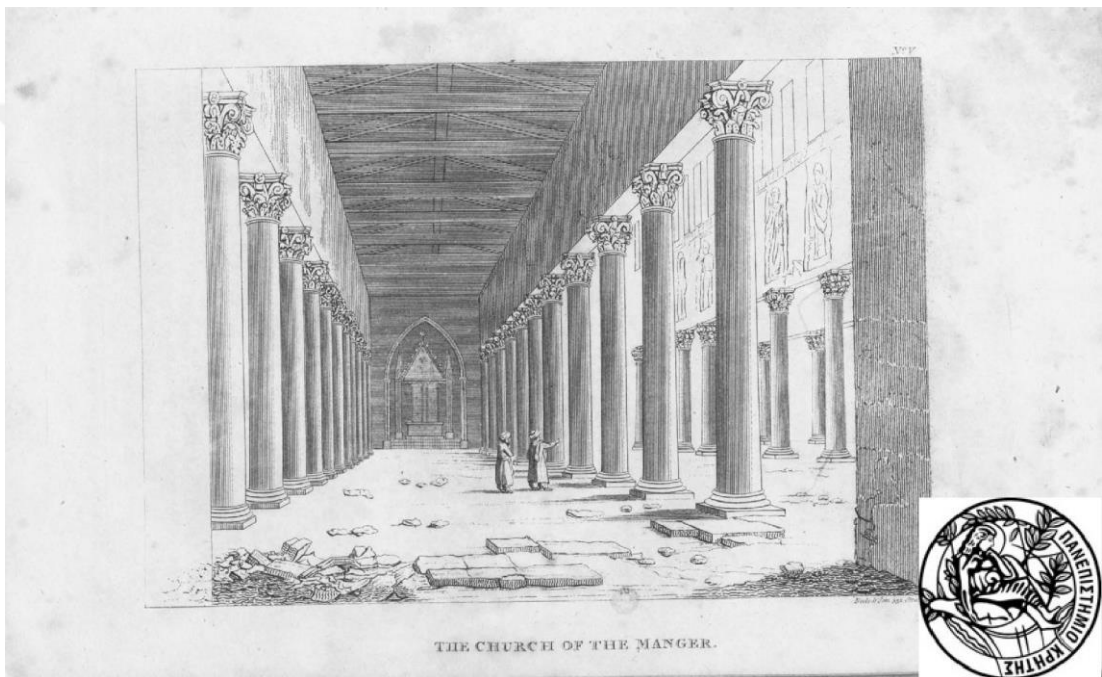
I pity the traveller who, amid these noble ruins, is solely influenced by the doubts that perplex him, and the mazes in which he is plunged. I envy, on the other hand, the happiness of the man who has seen this singular land with a lively and confident faith. But whatever the religious opinions may be, intellectual torpor alone can resist the sensation of surprise and respect Jerusalem inspires.

Around this city all is mute and silent: the last exclamation of the Son of God seems to have been the latest sound repeated by the echoes of Siloé and Gehennon. From the summits of Abarim, of Phasga, and of Achor, desolated nature presents herself to the view, like a witness still struck with terror by the scene which has just passed. The imagination portrays the sanguinary wars of the Crusaders, like those aerial combats which forebode great disasters to the children of the earth.

On the day of my arrival, I saw the whole of the Hebrew population of Jerusalem collected in the valley of Jehosaphat: the Motsallam* had sold the Jews the permission to celebrate there the festival of the tombs. On seeing these captives seated, in silence on the tomb-stones of their ancestors, one might have said that the clamour of the last heard, that generations were crowding to the Cedron, and that the words of joy and of tri-
already burst from the cloud.

* Governor.

THE CHURCH OF THE MANGER.

The quarter of the Jews was what attracted my earliest attention. Eight or nine thousand of the children of the masters of Jerusalem still inhabit this capital of the past. A narrow, craggy space, covered with filth, which can scarcely be called a street, divides the houses of this quarter, which are falling in ruins. Pale and sickly beings, with a strongly marked physiognomy, there engage in warm disputes about a few medins.* Having descended, by a flight of broken steps, into cellars, the falling roofs of which were propped by pillars once sculptured and gilt, I learned with surprise that this was the great synagogue: children in tatters there learned from an old blind man the history of this city, where their ancestors adored the God of Israel and of Judah, beneath marble porticoes, and roofs supported by the cedars of Libanon. They counted over again the miracles of him whom they also expected, of him who had guided the footsteps of their ancestors, in the Deserts of Madian, and who so often brought them back triumphantly into this Land of Canaan, where were to flow fountains of milk and honey.†

Such are the remains of this nation, whose captivity left on every side such great remembrances, and who raised with their hands, and bathed with the sweat of their brows, the proudest monuments of Memphis and of Rome.

On the same day I paid a visit to Abdil-Kerym, the Agamotsallam, Governor of Jerusalem: ‡ this city is dependent on the Pachalik of Damascus, from which it is distant four stations, or days' journeys. He is a native of Constantinople, and enjoyed a certain portion of favour at the Court of Selim: on the death of the latter, however, he fell into complete disgrace, and was banished to Jerusalem, over which, as governor, he now exercises a mild sway. His manners are polished: he entertained us with pipes and coffee, after having, in token of submission and respect, approached to his forehead the firman of the Grand-Seignor. I next presented to him the persons who accompanied me, and the letters addressed to him. The drogoman of the convent of the Holy Sepulchre was our interpreter. I insisted on being allowed to take views of the city and adjoining territory. Abdil-Kerym, after a long explanation respecting the object and the means, at length granted me this favour. He cheerfully offered me an escort

* A small Turkish coin.

† *Sciens dolorem ejus, descendi ut liberem eum de mani et educam de terra illa in terram bonam et spatiosam, in lacte et melle. (Exodus.)*

‡ According to the French tables, this city is situated in latitude 32° 15' and in 33° of east longitude.

for my journey to the Dead Sea, which I was desirous to undertake after my visit to Bethelēm.

Abdil-Kerym had at his side a lovely infant on whom I lavished my caresses; and having made presents to the janisseries, and distributed money among the slaves, we parted extremely well satisfied with each other.

We had to cross the valley of Rephaïm to reach Bethelēm (in Arabic, Beyt el-lahm.) This name, by which is denoted *the house of bread*,* is said to have been bestowed on it by Abraham: it was likewise called *Ephrata* (the fruitful) to distinguish it from another Bethelēm belonging to the tribe of Zabulon. Here it was that David tended his flocks. Abesan, Booz, and Ruth were Bethelēmites. The primitive Christians built a small chapel containing the stable in which our Saviour was born; and in its place, the Emperor Hadrian erected the altar of Adonis, which was thrown down by the order of St. Helen, and on the ruins of which she built a spacious church, the form and architecture of which resemble those of the church of Saint Paul, without the walls of Rome. Forty-eight columns of Egyptian red marble support a wooden fabric said to be of cedar: the mosaics and paintings with which the walls are ornamented, bear all the characteristics of the barbarism of the middle ages; but are in a better taste than the carvings of the capitals and bases of the columns. The Armenians are in possession of this temple.

The monks, in full procession, led me to the subterraneous church: they there pointed out to me the spot where the magi stopped, and the one where our Saviour was born: all the chapels are incrustated with marble, jasper, and thin plates of gilt bronze: they are lighted by numberless gold and silver lamps.

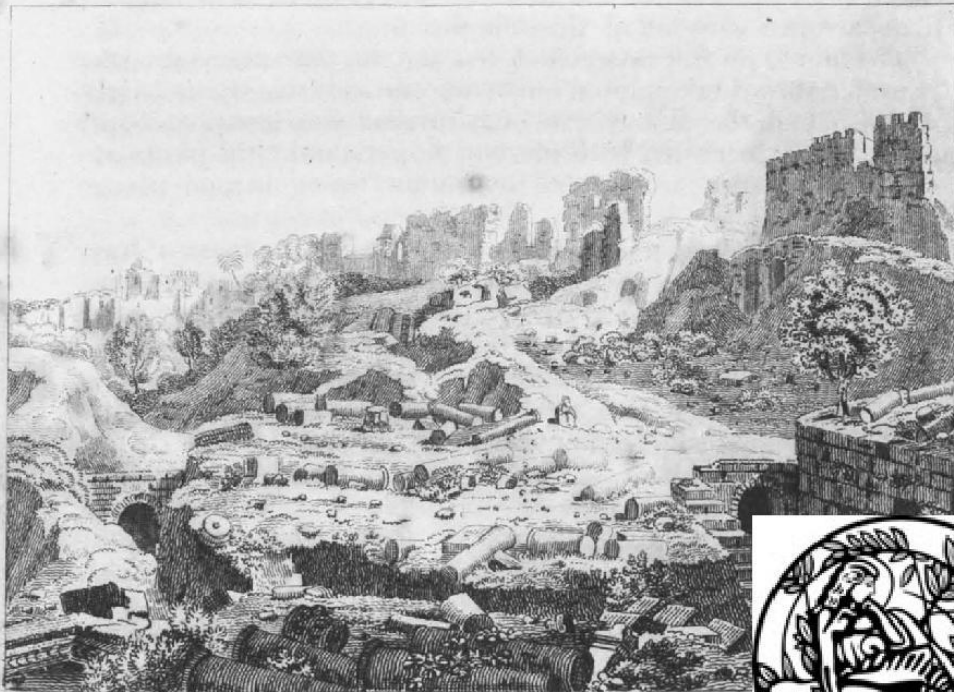
The convent is spacious, and enclosed by high walls: it has a strong resemblance to a fortress. The principal gate is very low and narrow, to guard against the Arabs making their way within on horseback, and in large bodies. There was a dreadful tumult at the time of my arrival: a contribution of ten thousand piastres had just been levied on the population of Bethelēm, exclusively composed of Christians. Cries and threats were to be heard on every side; but the good monks, who are accustomed to these storms, did not on that account forbear the honours of their modest refectory, which they showed out to us with all the display of the charitable and hospitable spirit I met with in the other convents of Palestine. The inhabitants of Bethelēm cultivated a part

* It also signifies *the house of flesh*.

VIEW OF BETHLEHEM.

RUINS OF ASCALON.

of Rama—of those coasts which heard the loud and pathetic complaints of Rachel. Of this resource they have since been deprived, and are now reduced to the necessity of making rosaries, wooden crosses inlaid with mother of pearl, and imitations of the crib: these are all consecrated at the Holy Sepulchre, sold to pilgrims, and their produce paid to the Turks. The features of the daughters of Bethelam are in general regular, and their forms graceful: over the face a veil is thrown, but without concealing it; and their arms are naked, and frequently of the finest form that can be imagined. We found them very affable and courteous. I visited several families; and on my departure, these good people accompanied me, offering up their prayers to heaven for my safety.

The houses of Bethelam, which are low and square, like those of Jerusalem, are covered with a terrace, or with a small dome: almost all the flights of stairs are without side. On leaving the city, the view to the right commands the mountains of Hebron, where they still point out to you the tomb of Abraham, and the valley of Mambré, where the ashes of Caleb repose. Still further are seen the mountains of Ergaddi, the hills of Odollam, the pointed rock which overlooks the cavern where David concealed himself to shun the fury of Saul, Massada, the vestiges of the fort of Herod, Bethulia, and the summits of Sennacherib.

I was scarcely returned to Jerusalem, when I busied myself with the necessary preparations for my journey to the Dead Sea: the dread that the tranquillity of this country, at all times so precarious, might be disturbed, led me to hasten my departure for Jericho. Abdil-Kerym gave me, as an escort, four of the bravest and most determined horsemen of his guard, with a Christian drogoman who spoke bad Italian, and an Arab chief named Mehemet. I was also provided with a mamelouk, named Haggly Soliman, who had been presented to me by the pacha of Acre. Soliman was the gentlest and most charitable of men; and I should have been quite satisfied with him, if his zeal had not led him occasionally to overact his part, in driving away those who interrupted me in making my sketches. My servant followed me; the aga sent me excellent horses; and we were all well armed.

At an early hour of the morning our caravan left Jerusalem by the gate of Setty-Mariam, and, having crossed of Sedron, took the direction of Jericho, by the thania. It would have been difficult for me, if I tablets of my memory, to determine, by the temperature of the air, and the aspect of the fields, the precise journey: throughout all Judea, a few showers of

38 *Travels in Greece, Turkey, and the Holy Land,*

alone indicate the winter season; the autumn does not bring her fruits; in the spring not a flower is seen to blow; and, nevertheless, the summer heats consume the Haceldama, and dry up the source of the Siloé. It would seem that there are not any seasons in this unhappy country.

At Bethania the grotto in which Lazarus was buried is shown to you. In his resurrection, painted by Rembrandt; that great master has so completely divined the spot where the scene passed, that one would almost be led to suspect him of having consulted the port-folio of a traveller.

Having entered a narrow valley, we followed the bed of a torrent, which, after several windings, leads to mount Adomim: this is a reddish and argillaceous hill, uncultivated, like the ground we had hitherto trodden, and having on its summit the ruins of a monastery, or, perhaps, of a kan. Adomim in Hebrew signifies *of blood*. After having halted for half an hour, we entered ravines, almost impassable, which appeared to be the effects of a recent convulsion of nature. White mountains, which could not be more aptly compared than to the solfatara of Naples, were to be seen furrowed by fire, and marked with the stains of sulphur. After having descended into frightful abysses, we were obliged to climb up sharp rocks, to procure a sight of the plain of Jericho, which we shortly after reached.

Jericho,* named by the Arabs Ryhad, is at present nothing more than an assemblage of huts built of earth and reeds, covered over with a species of dried fern. Where its celebrated walls once stood, fagots of briars and thistles now scarcely suffice to defend the flocks against the frequent attacks of wild beasts. The aga, to whom I had a letter from the governor of Jerusalem, inhabits a square tower, in so ruinous a condition, that I found considerable difficulty in ascending to the apartment in which he was lodged. He was sick; and, judging without doubt of my credit, by the orders he received, begged of me to intercede with the motsallam to procure him an employment at Jerusalem. This chief of the spahis selected for my night's lodging the most convenient place he could find; for I could not endure the filth and bad smells of the habitation in which our caravan was assembled. My people took their stations around a large fire in the open air, and devoured a kid killed in our presence, a part of which was consumed by the cinders. Wrapped in my blanket, I stretched on the earth, I slept soundly, notwithstanding the supper, and the interruptions of my guests; th

* In Hebrew Jericho signifies the moon.

Jericho had thought proper to pay a visit to the Turks belonging to my escort; and the conversation which ensued was long and clamorous. We were stirring before day-break: the sun rose behind the mountains of Arabia Deserta: their form was lost in a silvery, changeable vapour, shadowed with the richest tints, and the most beautiful colours. How much I regretted that I could not paint this fugitive and marvellous effect!

Jericho is situated in a plain. On the right appears the Dead Sea, partly concealed by the promontory of Ségor. The Jordan is seen in the distance on the left, between hillocks covered with briars. Behind me were the mountains I had just passed, and the disorder and solitude of which made so lively an impression on me.

The women of Jericho are dressed in a blue chemise, fastened by a girdle; their head is covered by a veil. Their legs and feet are naked, as are likewise their arms, which are ornamented with bracelets of silver, pewter, or glass. They are for the greater part tall and slender; but their forms are usually shrunken; and among the youngest may be noticed a constant struggle between beauty and wretchedness.

The aga of Jericho added to our escort a few of his people. We crossed a sandy plain, on which were to be seen, at distant intervals, a few prickly shrubs, and a few plants breathing the most delicate perfume. Several authors think that the crown of thorns of Jesus Christ was formed of a branch of the *rhamnus*, a shrub named by the Arabs *alausegi*, and which is found in great abundance near the Jordan: several volumes have been written either to attack or defend this supposition. Its banks are frequently covered by locusts;* the Arabs cook them with great care, and find their flavour excellent; but I was not tempted to taste this dish. Where, alas! are the gardens which once covered these banks? Jericho is left without flowers, and without harvests. *Sicut plantatio rosæ in Jericho.* Achor calls aloud for her refreshing streams; Asason-thamar bewails her forests of palms: a powerful hand has plucked up by the roots her beautiful vines. *Botrus cypri dilectus meus mihi, in vineis Engaddi.*

We drew up in a regular line of march, a few of our men forming the advance-guard. The aga had received notice that a band of Bedouin Arabs† had been seen on the preceding evening, and were to pitch their tents for the night on the opposite bank of the Jordan. Lances were perc

* Of two species: *Aphros* and *unos*.

† *Arab*, solitude; *bedáouy*, man of the desert, derived from bited land.

a rising ground, and horsemen fleeing in several directions; we set off at full speed in pursuit of them. A Bedouin was unhorsed, and fell among the reeds, just as he was plunging into the Jordan; he was overtaken by our mamelouks; the cineters were drawn; and he would have perished if I had not asked his life, which Soliman found some difficulty in granting me. This Arab was so terrified, that it was a long time before he could find the power of utterance. He had come, with his companions, from the land of Hebron, to avenge the death of one of their cheykhs, who had been killed three days before by the Bethelmites. My spahis would not yield to my earnest entreaties to restore to him his mare, which neighed, and seemed conscious of her master's captivity; while his prayers and tears irritated them afresh. A second time I had to rescue this poor Arab from their hands: he plunged into the Jordan, gained the opposite bank, and disappeared.

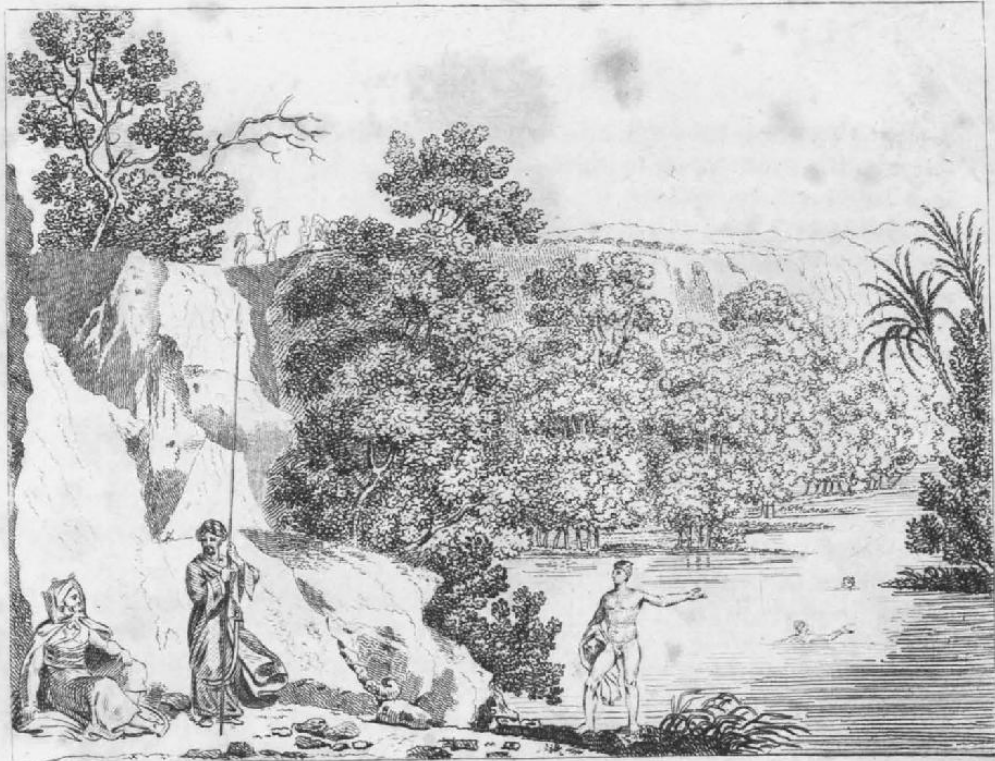
The banks of the sacred river, called by the Arabs el-Charia, are lofty, and covered with trees: its water is yellowish, turbid, and of some depth; its breadth is about one-fourth less than that of the Scine.* I made an exact drawing of the Jordan at the part where an islet, concealed by the trees and reeds, stops the current, occasions a reflux, and agitates a surface which in every other part is smooth and tranquil. Charmed with the soft murmurs of the water, to which our ears had been unaccustomed, we joyfully plunged into the stream.

I discharged all the duties of the traveller, made by ablutions, and brought away with me a flask of the holy water we had found so much pleasure in drinking. Our horses experienced some difficulty in crossing the sandy plain which leads to the Dead Sea: my janissaries and Arabs sung, and discharged their pistols; Soliman Aga, the chief of the escort, mounted on a superb Arabian horse, was the most dexterous; and I followed the example of my guides. We sometimes paced silently, plunged in reveries, the subject of each of which was no doubt different; and at others, giving the reins to our horses, galloped over these sandy plains, breathing perfumes, and enjoying our independence. In this way I reached the banks of the Dead Sea, or lake Asphaltites.

It is said that this sea, or lake, is twenty leagues in length, and about ten leagues in breadth at the widest part. It is named by the Arabs Bahar Loth, They formerly took the services to travellers, to conduct them to a pillar of bitumen, which they showed as the pillar of salt;

* It may be estimated at about eighty feet. The Jordan is of a depth of from twelve to fifteen feet.

VIEW OF JORDAN.

THE SEA OF GALILEE

possible at present to penetrate so far without danger, the Bedouins in the vicinity being in a state of constant warfare with travellers. For the greater part of its extent the Dead Sea stretches north and south. On the western bank were situated the five cities of Sodom, Gomorrhoe, Adama, Seboyn, and Segor. The Jews are persuaded that, at the coming of the Messiah, these cities, now covered with the waves, will re-appear with all their splendour. *Et soror tua Sodoma et filiae ejus revertentur ad antiquitatem suam.*

The general view of the Dead Sea, and of the mountains which surround it, made by me, was taken from the summit of a heap of shapeless ruins, said to be those of Gomorrhoe. They are opposite to mount Nebo, where Moses died, and at the foot of which he was buried. In searching on the sea shore the vestiges of these guilty cities, it was my good fortune to meet with the remains of walls, those of a tower, and several columns. The water of the Dead Sea is troubled, pungent, and bitter. It throws up on its banks pieces of petrified wood, and porous stones in a calcined state. In speaking of it, which they do with the most religious respect, many mysterious things concerning it are related by the Arabs.

A layer of a glutinous, saline, and corrosive substance covers the ruins, as well as the whole extent of the shore of lake Asphaltites. The vegetation, which anciently followed the banks of the Jordan, from lake Tiberiades, has given place, near the Dead Sea, to small tufts of zaggoum and other shrubs, from which a precious balm is extracted.

We afterwards followed, by the mountains, the route leading to the monastery of Saint-Sabas. I had never before met with any sight so dismal and sombre as that of the deep valleys which are suddenly shut in by a high mountain, perfectly white, and easily to be mistaken, at the decline of day, for an enormous spectre whose office it is to defend the passage: the clefts and caverns represent his traits, and the ravines supply the folds of his frightful robe. Mountains of ashes, cones mutilated and thrown down, broken rocks of a capricious and fantastic form:—such were the objects which met my view for the extent of several leagues, until I came to a more elevated point. This afforded me another sight of the Dead Sea, just as the sun was setting over Arabia Deserta, behind the mountains of Edom.

Who is this that cometh from Edom, with dyed & Bosrah?

I will tread them in mine anger, and trample them and their blood shall be sprinkled upon my garment stain all my raiment. (ISAIAH)

VOYAGES and TRAVELS, No. 5, Vol. I.

From this elevation the Dead Sea appeared like a table of lapis lazuli, the golden margin of which was formed by the surrounding mountains.

Still further, the piled rocks resembled, now a fortified city, the walls and buildings of which menaced the starry firmament; and now an amphitheatre having for its spectators and performers kites and vultures; while eagles soared majestically in the air, over their proud domain.

The monastery of Saint Lebas is built in the angle of a rock, on an eminence four hundred feet above the dried torrent of the Cédron. I have never seen so frightful a solitude as this: the cells of the monks are excavated in the rock a hundred feet above the torrent, in places which appear to be inaccessible. Pigeons and thousands of hermits formerly inhabited this inauspicious and desolate valley: over the abyss the turtle-doves still take their lonely flight. The space inclosing the immense monastery, near which not a tree, not a plant, nor even the smallest rivulet, is to be seen, is defended by large square towers. Two low, narrow gates, covered with bands of iron and enormous nails, were inhumanly closed against us: the Greek monks, who thought the hour unseasonable, and were without doubt likewise terrified by the number of men composing our caravan, as well as by the impatience with which our solicitations were accompanied, refused us admission into the monastery. They spoke to us from the top of the ramparts, concealing themselves behind the battlements: the negotiation lasted for an hour; but neither the most importunate supplications, nor the strongest menaces, were of any avail. A jar filled with water, which had been long and anxiously expected, was lowered from the summit of a tower forty-eight feet in height. There the cloyers keep watch by night and by day, in constant dread of the Arabs, who frequently come in whole tribes to assail them. The latter take possession of all the avenues, until they make themselves sure of a contribution by a treaty.

Our horses, exhausted by fatigue, were not in a state to proceed any further: the night was dark; but still we were constrained to reach Jerusalem. Our Arab led us across places in a manner inaccessible, at the momentary risk of rolling down a precipice. I closed my eyes and abandoned myself to the prudent management of my horse, who sometimes slid along steep declivities, and at others stopped back, or stepped aside with surprising intelligence; and it was with a thunder howled tremendously over head; and it was two in the morning that a vivid flash of lightning lighted the sight of Jerusalem. Another, of still greater interest, was an inauspicious ray over the valley of Jehosophat, t

Olives, and the tomb of Ezechias : had it not been for the incessant cries of our guides, the caravan would certainly have lost its way ; for never was darkness more intense.

After having, by a laborious ascent, reached *Báb el-Naby Daoud*, the gate of David, we discharged our blunderbusses and pistols, which at length awakened the guard, and we entered Jerusalem.

On the following day I visited the church of the Holy Sepulchre, from which the convent of the Holy Land is distant about four hundred paces only. The streets of Jerusalem are crooked and badly paved ; and the houses, which are for the greater part built of free-stone, are indebted for a scanty portion of light to a small door and one or two windows provided with wooden lattices. In a few paltry shops, olives, fruits brought from Damascus, rice, corn, and a scanty supply of dried leguminous plants, are sold : while a group of Arabs, dying with hunger, eagerly survey these stores, the Turkish dealer smokes his pipe with indifference, as if utterly regardless of his profits.

The convent of the reverend fathers, missionaries of the Holy Land, being situated in the most elevated part of the city, I had to descend, by a flight of steep steps, into the decayed vaults of Souq el-Nassára, to reach the site of the Holy Sepulchre. The façade of this monument is a mixture of the moresque and gothic stiles of architecture : a square tower, deprived of its steeples, and levelled to the height of the church, has been thus mutilated since the epoch when the Turks regained the possession of Jerusalem. The exact drawing made by me of this place will perhaps help the reader to form an idea of it. It was on a festival ; the doors were thrown open ; and pilgrims thronged either to enter or pass out. Turks, in the interim, squatted on a divan, mercilessly exacted the entrance-tribute : the ear was deafened by importunate cries, and blows were struck ; while the crowd mingled with the processions as they crossed each other : the ensemble presented a tumultuous and afflicting spectacle.

The church of the Holy Sepulchre has been described in so exact a manner, that I shall forbear a repetition of what has been so often said respecting it : the plan of the edifice is so irregular, that it requires a considerable time to come at the distribution of the parts. The dome of the circular church in the middle of which the chapel of the Holy placed, was burned on the twelfth of October, I rebuilt six months after, conformably to the plan of the architect of Constantinople, named Coméano Caspari. I ascribe this accident to the Armenians and Gr

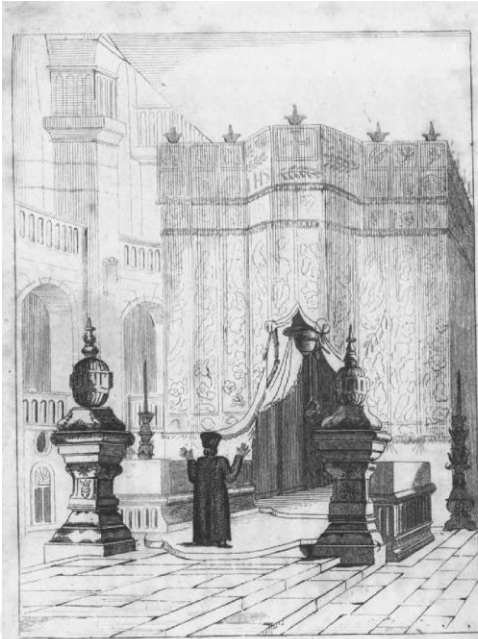
whose riches, however, the restoration could not have been made. Accordingly, the Greeks find, in the rebuilding, a pretext for excluding the Latin Catholics from the Holy Sepulchre.

The cupola, built of stone cemented with stucco, and open like that of the Pantheon at Rome, is supported by six pilasters, each separated by an arcade, which forms a circular gallery, divided between the different communions admitted into this basilick.

The Holy Sepulchre is a low marble altar, seven feet in length, and two and a half in breadth, enclosed in a small square chapel built of marble, lighted by rich and magnificent lamps, and entirely covered by hangings of velvet. A painting within, above the sacred stone, represents the triumph of Jesus Christ over death. It is impossible not to feel a profound emotion, not to be impressed with a religious awe, on seeing this humble tomb, the possession of which has given rise to more disputes than that of the finest earthly thrones; of this tomb the power of which has survived empires, which has been so often bedewed with the tears of repentance and of hope, and from above which the most ardent supplications daily ascend to heaven. In this mysterious tabernacle, before this altar of perfumes, to which our attention has been directed from our earliest infancy, we feel an irresistible influence—an overpowering delight. This is the land promised by the prophets, and guarded by angels, to which the tiara of Constantine, and the brilliant helmet of Tancred, did homage. Lastly, it would seem that the regards of the Eternal are more specially fixed on this monument, the sacred pledge of the pardon and redemption of man.

I quitted the chapel, and spent an hour in visiting the different stations, which the Italian monks who accompanied me explained. By several lateral naves, beneath lofty vaults supported by columns of an order of architecture unknown to me, we proceeded, sometimes amid the glare of thousands of lamps, and at others feebly aided by the uncertain light let in by small glazed windows. "Here," said my conductors, "Christ was scourged; here," proceeding onward, "his head was invested with the crown of thorns;" and, still farther, "here lots were drawn for his garments." Having ascended by a flight of steps winding spirally round an enormous pillar, we entered the church, on the pavement of which they imprint was Golgotha. A monk who was still busied in prayers, pointed to a gate through which the cleft where our Saviour's cross was fixed was to be seen. He said he, "is the place where opprobrium and s

THE CHAPEL OF THE HOLY SEPULCHRE.

THE POOL OF SILOAM.

death to consummate the triumph of sin. Here was committed the crime which dismayed the heavens, scared the sepulchres, and shook the remotest foundations of the earth."

Christians of Coptos, of Yemen, and of Abyssinia, were there prostrated at the side of the pilgrim of Tobolsk, of Novogorod, or of Tefis. In quitting this hallowed spot, I said to myself, alas! that the sensations which these great remembrances kindle in my soul should be vain, useless, and lost to others! What has the obscure traveller, sentenced to oblivion, whose passage through life will not leave any earthly trace, to do here? How is he to speak of Jerusalem, he whose noblest emotions were stifled between the prejudices and the conformities of the old world? Can he comprehend these mysterious and prophetic monuments, he whose regrets, the sad inheritance of the commerce of men, and of the passions of youth, are what alone bind him to the earth?

But what an unknown and divine language would have been revealed to Dante, to Milton, to Racine, and to Klopstock, if they had come hither to listen, during the still solemnity of the night, to the sorrowful hymns of the daughters of Jerusalem:— if the golden harps of these immortal bards had accompanied their pathetic strains amid the ruins of the temple of Israël!

Lastly, from the summit of Mount Sion, like the bird whose soaring aspect dares to fix itself stedfastly on the sun, Raphael might have snatched a few additional traits to represent the full majesty of Jehovah.

With respect to the general effect of the interior of this edifice, I may refer those who wish to form an approximate idea of it, to one of the fine paintings of Rembrandt, more particularly to that of the woman taken in adultery. In treating the subject of the Samaritan, this painter has been so happy, that one would be led to suppose he had spent all his life in Palestine. Poussin painted the people of God listening to his voice in the desert; and Rembrandt has brought about the resurrection of the Scribes and Pharisees.

In quitting the holy sepulchre, and following the route of Mount Calvary, pilgrims repair to what is called the palace of Pilate: this is a large fabric, surmounted by a tower, and evidently bears, in its ensemble, and each of its details, the character of saracenic architecture. I was permitted to ascend to a high terrace, where I descried the immense space formerly occupied by the temple of Solomon: on its site were several mosques, distinguished by the Arabs by the names el-Mogaddes, or Cheryf, and Djâmi el-Hadrar.*

* The Turks are persuaded that Mahomet descended from

I have observed that this space was immense: two of its sides are surrounded by buildings supported by arcades. When I made a sketch of it, I had behind me the Pool of Probation; (*piscina mirabilis*), and on my left, the long walls of Jerusalem, which shut in the eastern part of the great enclosure. The octagonal temple, placed in the centre, on a platform paved with marble, to which, passing beneath insulated porticos, there is an ascent of a few steps, was perhaps built on the site of the *Sancta Sanctorum*: its form is, as well as its ornaments, in the highly finished and tasteful style of Arabic architecture. The enclosed space at length terminates, being shut in towards the south by another temple, supported by the crenated walls of Jerusalem, which command, as well as the eastern wall, the valley of Jehosophat. It is thought that this latter temple was that of the Presentation. (Djâmi el-Hadrah.) Ali-bey el Abassi* asserts that this mosque is supported by four rows of columns: the details he gives, on this subject, are so interesting, that it is much to be regretted he did not make drawings of the interior of these celebrated mosques, to enter which is now more impracticable than ever. I was not able to complete my sketch without murmurs, although those who surrounded me belonged exclusively to the motsallams guard; several of them, however, were *hâggy*, that is, pilgrim's of Mecca, who thought that they could not better display their zeal than by blaming aloud the obliging toleration of Abdil-Kerym. The muslimans have gone to the length of insulting all those, not of their own faith, whose indiscreet curiosity has led them to peep narrowly through the porticoes of the *Ecce Homo*: they make a boast of having refused Sir Sidney Smith† the favour of visiting these monuments.

I blush at the small effect produced by my feeble sketch, when I bring to my recollection the magical effect of the light

these mosques; and that he visited Jerusalem, mounted on his mare, *el-Borâq*, which is no other than an angel with the body of a winged horse, and the face of a woman. The prophet is to return to Jerusalem on the day of the last judgment, accompanied by Jesus Christ, *Rouh Allah*. (The spirit of God.) He will stride over the valley of Jehosophat, with one of his feet placed on the temple, and the other on the Djebel-Tor. His robe will be formed of the skin of a young camel; the souls of the Just will nestle in it like so many insects; and, as soon as Mahomet perceives, by the weight of his garment, that the souls of all the true believers have sheltered themselves under his wings, he will take his flight towards the ethereal expanse.

* M. Badia, a Spaniard, known in the East by the name of *Badia*, having engaged in a new series of travels in the Levant, died at Damascus. The Pacha of Egypt mentioned him to me in terms of regret that I did not counsel him to forbear paying a second visit to that country.

† After the defence of Saint Jean d'Acre.

on these edifices, so varied in the colour of their ornaments, and so elegant in their details. A plain of turf, overspread with fountains, tombs, and palms, envelops this marble platform: its reverberated light is blended with the lustre of the enamel and gold with which the mosques are covered. To the west, behind the ramparts, and beyond the torrent of Cedron, (*el-buald*), the mount of olives (*Djebel Tor*), terminates in the hamlet of Siloan: beyond, in a landscape embellished by the illusion of a brilliant and gilt vapour, are to be seen the hills of Bethelam, the Dead Sea, and the mountains of Arabia.

If it were possible to search at this time for the venerable remains of Hebraic antiquity, to what discoveries might not such an enquiry lead in a land enriched by the destruction of so many immense monuments!

The present mosques, built by Omar, felt the dreadful vengeance of the Crusaders. Saladin, to purify the temple from this religious stain, had the pavements and walls washed, when he made himself master of Jerusalem, in 1188. Five hundred camels, it is said, scarcely sufficed to bring from Yemen the prodigious quantity of rose-water employed in this lustral ceremony.

I walked round the walls of Jerusalem: it is said that this city has a circumference of four thousand five hundred paces. The gate of Sion, *Báb el Moghreb*, and the *Sterquilinary gate* (*Porta Sterquilinii*) lie to the south, as does likewise that of *Naby Daoud*. The Roman architecture of the gilt gate, *Báb el-Dahrié*, which has for a long time been filled up with stone, is apparently of Hadrian's time. The Christians of Syria are persuaded that Jesus Christ made his entry into Jerusalem by this gate, for which they have a great veneration. *Báb el-Sbal*, or *Báb, el-Setty-Mariam*, situated to the east, leads, as well as *Báb el Dahrié*, to the valley of Jehosaphat. The gate of Damascus, *Báb el-Amoud*, stationed to the north, is the one the form of which appeared to me to be the most romantic, and most picturesque. Lastly, to the west, is the gate of Ephraim, together with that of Bethelam, or the well-beloved, *Báb el-Khalyl*. The walls are high, crenated, and provided with square towers from distance to distance. Godfrey of Bouillon took Jerusalem by assault on the 12th of July 1099, at three in the afternoon, on the side of the gate of Damascus. This is still the part of the ramparts the easiest of attack would with difficulty hold out a few days against battery which might be erected above the grotto

Jerusalem, in Arabic *el-Quods*, (the holy) is situated on two hills, *Acra* and *Moria*. When Hadrian re-built Mount Calvary was enclosed within the rampart

is a point of the hill of *Moria*, so inconsiderable, that it is entirely locked in the principal nave of the church of the holy sepulchre. It is thought that Jerusalem still contains twenty-five thousand inhabitants, Arabs, Turks, Jews, and Armenians: not more than two hundred Christian families are to be found in it. The compass of the city would easily contain six times that number of inhabitants; and, accordingly, great part of its steep and unpaved streets are without inhabitants: spacious houses, churches, and monasteries, have been entirely abandoned.

I frequently passed over these deserted spots, and had to force my way through thickets, brambles, and the stems of the prickly pear. Ivy creeps along the walls, and the aloes grow in security on the terraces, and in the fissures of the steeples. The palm, neglected in the gardens, shoots up to the loftiest of the cornices: its fruit, which no one gathers, becomes the food of the solitary bird. I have frequently passed several hours seated on the summit of a terrace, of a tower, or of a minaret: my soul, was dejected at the sight of this terrible desolation.

“ All that pass by clap their hands at thee; they kiss and wag their head at the daughter of Jerusalem, saying, IS THIS THE CITY THAT MEN CALL THE PERFECTION OF BEAUTY, THE JOY OF THE WHOLE EARTH?”

Locutions of Jeremiah.

I was present at all the disastrous scenes which, during my stay, passed in this unfortunate city, the constant theatre of the passions of men, and the wrathful vengeance of heaven. How often was the air rent with the exclamations of grief! how often was the blood of its citizens, equally bereft of the means of extinguishing the fire which consumed it, and the fury of its vanquishers, wantonly spilled! The most terrible scenes were incessantly presented to my view: the flames of the temple ascended into the highest regions of the air, which they kindled: the celestial hosts saw them with a holy terror consume those altars, whence had before issued the vapours of sweet perfumes, the mysterious cloud of the incense of Israël!

Oppressed by a thousand painful sensations, I descended to other monuments: I crossed the decayed courts of the monastery of Saint Helen, of the convent of Saint Peter, of the mosque of Aboubeker, and of the church of the Seven Sorrows: throughout I found ashes, ruins, and the accomplished terrible decree.

Thus does desolation proceed. I vainly sought tombs in the church of the Holy Sepulchre: they were moved by the Greeks a few years before: their hands had dared to mutilate and destroy the tombs

of Bouillon, and of Baudouin, his brother. The following inscriptions were to be read on them:

EPITAPH OF GODFREY OF BOUILLON.

*Hic jacet inclytus dux Godefridus de Bullion, qui totam istam terram acquisivit
pultui Christiano; cujus anima regnet cum Christo. Amen.*

EPITAPH OF BAUDOUIN.

*Rex Balduinus, Judas alter Machabeus,
Spes patrie, vigor ecclesie, virtus utriusque,
Quem formidabant, cui dona tributa ferebant
Cedar et Aegyptus, Dan ac homicida Damascus,
Proh dolor! in modico clauditur hoc tumulo.*

Indignant at this outrage, and without recollecting that I had not any authority to redress a wrong of this nature, I ran to the Greek patriarch to know the truth, and to make him responsible for these respectable monuments. I endeavoured to impart my holy wrath to the drogoman who accompanied me; and we united in devising a number of things which I should have to say to these Greeks, all of which appeared to me to be unanswerable.

The patriarch was surrounded by bishops, respectfully waited on by caloyers, and guarded by several janissaries in the pay of the Greeks. These soldiers make their court to him by ill treating the Roman Catholics.

The patriarch, his archimandrites, and deacons, were all of them overwhelmingly polite. They possess a kind of subtle ignorance; and I had but little dependence on the success of my negotiation, when I had satisfied myself that not two of them had heard of the crusades, or knew what was meant by **THE JERUSALEM DELIVERED.*** What was left for me to say to such people? They affirmed that these ruins had been destroyed by the fire, at the same time that the conflagration did not reach that part of the church of the Holy Sepulchre. In the interim, they smoked their pipes, and ate of the candied fruits of Damascus.

It has been seen that I had reason to complain of the want of hospitality of the caloyers of Saint Sabas. I had scarcely returned home when the superior of the monastery came to make his apologies. On another hand, the patriarch's people brought me from him a present of wine of Chi the best result of my negotiation.

Since my return to Europe I have spoken of

* Of Tasso.

tion, and of the facility with which these two tombs may be re-established; but with as little success as I had with the patriarch of Jerusalem.

Although I have by no means the intention of constituting myself the judge of the disputes which have so long subsisted between the Greek church and the Latin church, I still feel a disposition to take up the defence of the Roman Catholics, because they are poor and persecuted. This warfare, of which the Holy Sepulchre is the constant field of battle, exasperates the Italian and Spanish monks to a degree hard of belief. Their rivals are rich, and pay the Turkish government daily the price of the privileges they wrest from the Latin priests. Sometimes it is an organ displaced, at others a picture taken down, and at others, again, a refusal to sing at the high mass. Volumes are written at Constantinople on these disputes; and it is not unusual to see a sainted monk die with chagrin at a small triumph of the Maronites, Greeks, or Jacobites. The choleric paroxysms of these pious cenobites were extremely painful to me; for I was at a loss to conceive how such littlenesses could be displayed on the heights of the mountain of Sion. They constantly denounce anathemas against each other, and either party consoles itself with the certainty of the reward which awaits it in the world to come.

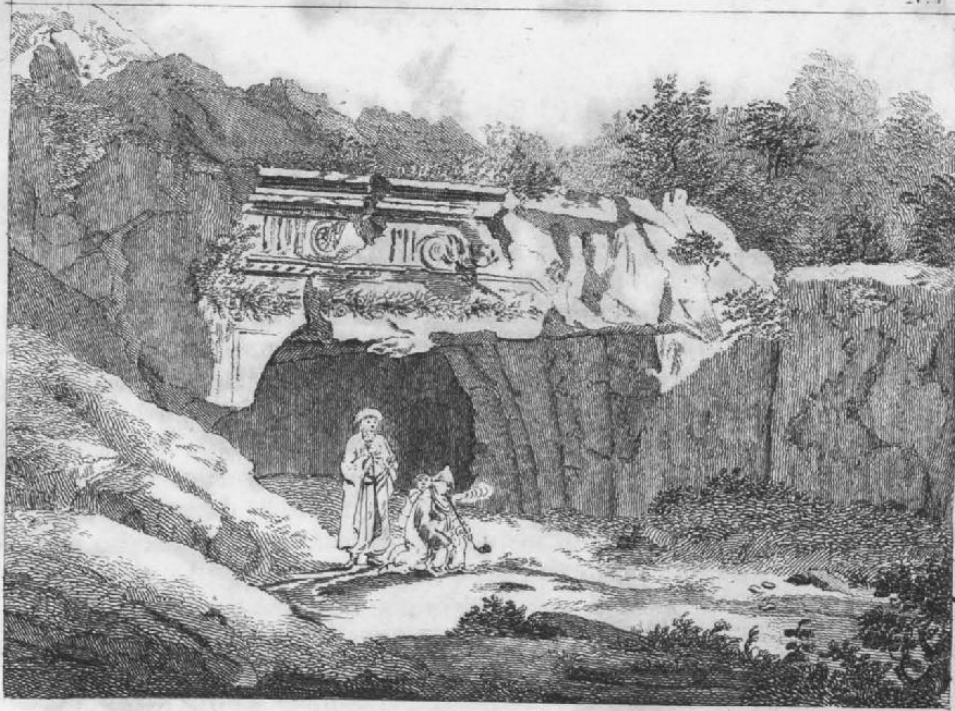
The temporal government of the convents of the Holy Land is, as well as the spiritual, vested in the Spanish monks. Their sovereign formerly remitted to Syria large sums. All these establishments are under the protection of the king of France. At this time Spain promises much; the king of Portugal offers up his vows; the Pope bestows his blessing on Palestine; and the other sovereigns find a difficulty in permitting alms to be collected in their states, in behalf of the Holy Sepulchre.

The fathers, missionaries of the Holy Land,* have debts and enemies: I found them at open war with several persons. They persecuted M. Pillavoine, Consul General of France in Syria, whom they accused of not being a sufficiently zealous catholic: on his side, the consul complained of the want of attachment these monks displayed to France, and of the profusion of Spanish, Portuguese, and Austrian escutcheons with which their walls were covered. It is easy to perceive that this litigation was, on either side, a kind of pastime.

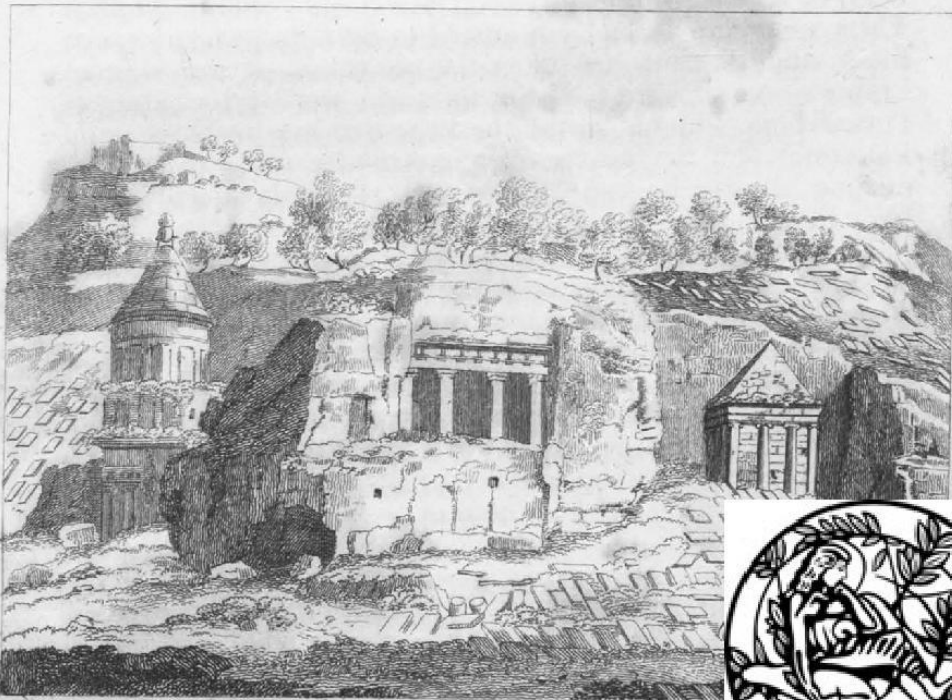
If I found models of virtue among the monks of

* They are Franciscans: I left forty of them at Jerusalem, as many at Nazareth, four at Rama, and four at Jaffa.

THE SEPULCHRE OF THE KINGS AT JERUSALEM.

TOMBS IN THE VALLEY OF JEHOSEPHAT

there were not wanting, as is every where the case, examples of priests who were by far too much occupied with the affairs of this world. However, if the monks who compose the convents of the Holy Land are not all of them equally praiseworthy, I did not discover in any one of them the turpitude and avidity of which M. Volney accuses them: this is the only point on which it is not possible for me to agree with that writer, who is in every other respect so exact and profound. The monks by whom we were hospitably entertained in the convent of Jerusalem, are, of all the individuals with whom I am acquainted, least deserving of being consigned to the contempt of Europe: their poverty is but too real, and their courage has been put to too strong a proof. It may be that the state of human affairs has, as well as the principles of men, undergone a great change within these thirty years; and, if this hypothesis be granted, I can only affirm that there has been a complete reform. The most reverend Father Antonio Salvator, is a Maltese, young, of a feeble temperament, and of a mild and conciliating character; but the power is entirely in the hands of the procurator-general, Father Clemente Perez, a Spaniard, of a firm and decided character: he is constantly surrounded by the monks of Castille, who pay him a most implicit obedience.

I left Jerusalem on the 25th of November, by the gate of Ephraim, to visit the sepulchres of the kings. They are situated two miles from the city, in a quarry thirty feet in depth, square, and divided into two courts by a rock in the form of a wall, which appeared to me to be from four to five feet in thickness: the entrance into the second court is by a round gate, so low, that it is necessary to stoop exceedingly to pass through it. The four sides of this quarry are hewn perpendicularly: an opening, eight feet in height, and in length about thirty, made in one of them, passes eight feet into the rock. The left side of this artificial cavern has so narrow a door, that the first chamber cannot be entered without creeping: this chamber, which is small, is followed by three others, each of which has an out-jutting, or projecting tablet, on which the embalmed bodies were laid. The doors by which these sepulchres were shut, were of stone, as were likewise their hinges, which were skillfully wrought. A large serpent, and enormous bats, were what alone I met with in this dismal place. At the entrance of the vault is to be seen an elegantly executed figure, of the finest taste, sculptured in the rock. History affords us no light on the date of this monument; but the pediment may have belonged to the epoch of the Great governed Judea. The Sepulchres of the kings are at some distance from those of the kings. The r

cisterns prove that an attempt was formerly made to cultivate the sterile space by which they are separated: the naked rock is almost every where to be seen, with olives of a feeble growth in its clefts, surrounded by brambles and thorns which elbow them, as if angry that their inheritance should be thus usurped.

Jerusalem is the city of tombs; the valleys of Halcedona and Jehosophat are covered with them; and the living appear to have no other task assigned to them than that of keeping watch over these numberless ashes. The rocks are all excavated to receive bones, and the sides of the mountains incumbered with sepulchral stones: mysterious inscriptions protect from the efforts of time the memorial of those whose remembrance was so soon effaced in the heart of man. Such are these places of lamentations—these vales of tears—these vast annals of death.

Near several ancient olives the place is shewn to you which was bathed with the sweat of the blood of Jesus Christ,* where was presented to him the bitter cup of opprobrium and death; and, proceeding onward, the place where the faithful still fancy they see him carried up to heaven, leaving behind him a brilliant and luminous lustre. Marks of human feet are imprinted in the rock: these the pilgrim regards with a pious confidence: he no sooner applies his forehead, full of care, to this miraculous spot, than all his fatigues and sufferings are forgotten.

The bazars of Jerusalem, in which a few merchants and manufacturers are still to be found, are vaulted and spacious: every thing about them announces that, instead of having been occupied, as they are at present, by timid and needy inmates, these magazines were formerly the residence of those Asiatic merchants who traded in the perfumes of Arabia, in the pearls of the Ganges, and in the tissues of Lahor. Long rows of camels press forward beneath the arch-roofs; the assembled groups make way for them; the leader of the caravan, wrapped in his *gilabias*,† and mounted on the favourite dromedary, laying his right hand on his breast, salutes the passers by; the latter answer his salutation; and while they propound questions to him, the dervich bestows his benediction on the traveller who prostrates himself before him.

I paid occasional visits to an old and rich Jew, a native of Constantinople, to whom I had letters of recommendation. He was come to die in the city of David. Raph

* But one of the soldiers with a spear pierced his side, and forthwith came out blood and water.—*John*, chap. 19. v. xxxiv.

† A large mantle striped with black and white.

Motro spoke the Spanish language with purity; his conversation was lively and engaging; he was a profound observer; and the philosophy he had acquired in the course of his long travels was mild and liberal. I have met with few men who, knowing the world so well as he did, spoke of it with less ill-humour. His house, which he was fitting up with great care, had cost him five hundred purses.* At this time, among the papers of a brother of Baruch Motro, who died at Jerusalem, was accidentally found a contract passed between him and two rabbins, which secured to this credulous Jew a commodious place in Abraham's bosom at the moderate cost of eight hundred purses.

Abou-Souan, the second drogoman of the convent of the Holy Sepulchre, introduced me to his family; his house was small but commodious; and I occasionally called in to rest myself after my long walks. The eldest of the four sisters of Abou-Souan was eighteen years of age; but in Syria a girl is marriageable at twelve: these young females were all of them either agreeable or handsome. The youngest, Angela, who was aged thirteen, had fine eyes, teeth like pearls, and an expressive and timid physiognomy, accustomed to be half concealed by a veil. The Christian females of Jerusalem never go abroad without being wrapped in a black mantle: the most aged and tottering are scrupulous on this head; and it is inconceivable how they can make their way, with such an encumbrance, in streets so narrow and badly paved. It is a favour to find admission to a Christian family, to see the women there with the face uncovered, and to receive from them the coffee, the rose water, and the pipe which they fill with aloes, and which, having lighted, they gracefully present.

We were very desirous that M. Prevost should draw his panorama of Jerusalem from the top of the tower of David, which forms a part of the citadel, [el-Qalaa] or, at least, from the terrace of the Armenian convent; but it was impossible to obtain this favour, although the absence of the mufti, Laher Effendi, who had just set out for Mecca, might, we imagined, have afforded us this opportunity. Abdil-Kerym dreaded the fanaticism of the chief of the emirs, Omar Effendi on whom the Franks have bestowed the title of *Capo Verde*, [the green bonnet.] He was obliged to take the central point of this panorama from the summit of the Fathers, missionaries of the Holy Land. At this point we had a very general view of Jerusalem, taken in the v

Upwards of six hundred pounds sterling

phat, at the spot where the Christians suppose Jesus Christ, looking on this city, to have pronounced the terrible words: *Woe be to thee, Jerusalem!* Under these circumstances, I was greatly indebted to the kindness of the monks, and more particularly to the good offices of the respectable fathers Bayon and Angelo Munnos, both Spaniards. These good monks came to chat with us in the evening in a small refectory, where they treated us with the best they could procure. I could not forbear admiring their courage, their self-denial, and the gaiety they displayed in awaiting the new persecution with which the churches of Palestine were threatened.

Nothing can be more gloomy and dismal than Jerusalem, when the north wind, pregnant with showers, whistles through the battlements of the ramparts, is engulfed in the deserted streets, or groans in the cloisters and corridors of the convent.

I was lodged in a cold chamber, which received the light from a small grated window: it commanded the view of a garden terminated by the high walls of the city.

The climate of Jerusalem is frequently rigorous during winter: snow sometimes falls; and the cold was somewhat intense when we prepared to leave it. The monks conferred on me the knighthood of the order of the Holy Sepulchre. The sword of Godfrey of Bouillon, the last relic that was shown me, was not the one I respected the least. I fancied I saw it wielded by the hand of this valorous and just man, who overthrew whatever he encountered to resist his progress: a noble pride brought to my recollection that this hero belonged to my country.

The second of December was the day fixed for my departure from Jerusalem: I quitted the monks with a secret presentiment of the calamities which were afresh to overtake them. The convoy, drawn up in good order, took the road of the terebinthine vale: the day, which had been at first overcast, became very fine. When we reached the village of Jeremiah, the chief residence of the Arabs of Abou Goch, we found that numerous *Vabyleh** in an almost entirely ruined state: they offered us, among other refreshments, honey, and sour mare's milk; and we partook of every thing not to displease our hosts. I was indebted for this kind reception to the friendship of Ibrâhym Abd-el-Rahmân, brother of Abou Goch, the chief

* Tribe, family. The Arabs commonly bestow on the in country the name of "child" of that particular territory: thus the Egyptians Oulâd Masr; the Syrians Oulâd Châm, &c. commonly add to their own name that of their first-born son: they say *Mohamed Abou Qâsem*, Mohamed, the father of Qâse

A CHRISTIAN FAMILY AT JERUSALEM

of this tribe : we had formed an acquaintance at the house of the governor of Jerusalem ; and he insisted on my visiting his establishment in the desert. Ibrâhym occasionally inhabits Keryet-Lefta, or the valley of el-Byr.

There is an extreme difference of temperature between the mountains of Judea and the sea-shore : it was winter at Jerusalem, and spring at Jaffa. We were delighted at breathing the perfume exhaled by the gardens of oranges and lemons which lie before Jaffa, on the road of the ancient Arimathea. These gardens are planted without symmetry and without art ; brooks flow amid rows of trees pressing on each other ; the flowers and fruits with which the branches are loaded, make them yield beneath their weight, and cool themselves in the water as it gently murmurs along ; while beautiful palms rise like so many minarets above this balmy forest. It is impossible to convey an idea of the pleasure the traveller feels when he penetrates into these groves, after having had his eyes fixed throughout the day on a scorching strand, and his ears struck by the shrill and incessant cries of an Arab population, which seems to be always menacing, and always in revolt.

Mehemet, the aga of Jaffa, anticipated my visit by a present he sent me, consisting of four lambs, rice, corn, poultry, sugar, and coffee. I went to thank him ; and he received me in a pavilion he had just had constructed at the sea-side : his manners were cordial and polished, and we soon came to a good understanding. This aga, by birth a Circassian, was about forty five years of age : he had been brought to Constantinople when very young, and was purchased by Gezzar, the pacha of Acre, who made him one of his mamelouks. Having been sent on several difficult missions, Mehemet displayed on these occasions great intelligencé ; and bravery did for him the rest. Having been appointed governor of Jaffa, after the death of his patron, he looks forward to independence, and perhaps aspires even to the general government of Syria. This man, possessing a fine figure, active, adroit, and cruel even to ferocity, is capable of not sparing any means to obtain his aim. The territories surrounding Jaffa, Ascalon, and Gaza, are cultivated for his profit ; and he possesses exclusively the commerce of this territory. Constantly on horseback, either engaged in exercising his troops, or inspecting his workmen, during the day he watches in person over the security of the city. When he makes the tour of Jaffa, followed by the militia, and his orders, his rencounter is sure to be fatal to the deavour to frustrate his vigilance. He augments his strength daily, fortifies his ramparts, enlarges the port, and extends his quays. Lastly, Mehemet is a man whom destin

have pointed out as the successor of Gezzar Pacha, and who will, perhaps, like him, close his career tranquilly amid their numerous victims of his daily tyranny.

He was on a pretty good footing with the monks of the convent of Jaffa, all of them Spaniards. The Father procurator was hospitable, mild, and breathed the true spirit of evangelical simplicity. Father Juan Soler, the rector, was, on the other hand, influenced by a spirit of policy, by the welfare of his order, and by the credit he endeavoured to maintain with the aga. He was united in close bonds of friendship with a Christian, a native of Syria, named Elias Basila, the second secretary of Mehemet Aga, whom he endeavoured to raise to the post of prime minister: he propped him with all the weight of his influence, tormented him, and tried to rouse him from his apathy; while the latter, whose probity was blended with a certain portion of indolence, smoked two hundred pipes daily, in waiting his promotion—a forbearance which, in my opinion, was not unphilosophical. The drogoman of the convent of Jaffa was as poor, and, to say the least of him, as obsequious, as the other interpreters with whom the traveller is persecuted in the cities of Syria: like spaniels, they are constantly crouched at his feet; and he cannot procure the slightest information from them, until after he has, by way of prologue, had to listen to two or three long compliments in bad Italian.

The aga of Jaffa spoke to me frequently of the French armies: he insisted on knowing what I thought of the new fortifications he had just added to those which stopped Bonaparte a few hours only.* This led him to enquire of me the details of the recent events of Europe. I found him uncommonly well informed, not only as to facts, but likewise as to men. Mehemet Aga affected to show a profound aversion to the English and Russians: the reality of this hostility was not, however, confirmed to me by those who were most about his person, and enjoyed the greatest share of his confidence. One morning I found him seated in the centre of a quay which was just completing: the Arab peasants beat, in measured time, a sort of pouzzolana, or cement, which was to line the foot of the walls opposite the sea. Their task was performed to the sound of several harsh and discordant instruments; and this orches-

* The French carried the city of Jaffa by assault in 1799 by the quarter of the Christians, situated in the most elevated and, mistaking them for Musulmen, massacred a great number. This error, which they had in the sequel great reason to regret, was the result of the great zeal of all the Christians of Syria, who looked forward to the deliverance.

tra they accompanied by songs as barbarous as its harmony. They afterwards formed dances, and seemed to delight more especially in exercising, and marching and countermarching, like European soldiers. Pipes and sorbet were brought; and we conversed for a considerable time surrounded by upwards of fifty mamelouks, the greater part of whom had escaped from the last massacre at Cairo. Mehemet spoke to me of his troops, and dwelt much on the confidence with which he was inspired by the courage of the inhabitants of Nabolos, or Napolouse, the ancient Sichein: this part of the mountains of Syria furnishes the greater proportion of his guard. Extraordinary anecdotes, which evince the most ferocious intrepidity, are related of this tribe of Arabs, who are the sworn enemies of the tribe of Abou Goch, the ancient Jeremiah. *There is blood*, according to their phrase, between the two countries; and of this confirmed hatred lone individuals are the daily victims.

How often, in this fine climate, have I regretted the fogs and clouded sky of France! How often have my eyes been sorrowfully turned towards the west! When, after having seen in each of the countenances I met the expression of hatred, I returned to the convent of Jaffa, the mild and affectionate benevolence of the European monks comforted my heart, made it expand, and recalled to it its dearest affections.

In my chamber a young swallow was my companion; it settled every evening on a peg in the ceiling; and each morning, at sun-rise, I gave my little friend his liberty. It is not improbable that he came from France; and he may have quitted a roof which sheltered the objects of my tender solititude.

A sudden indisposition on the eve of my departure from Jaffa, was the more distressing to me, because it seemed to me to be the forerunner of a severe fit of illness. I submitted to a Turkish remedy; and a mixture of coffee and punch, made very warm, fortunately enabled me to get on horseback the following morning, although I was not as yet fully assured that I should have sufficient strength to prosecute my journey. In Syria not any medical aid, nor succour of any description, is to be had; and the sick must submit to the award of nature, either to recover or to die, without the intervention of man.

Having determined to repair to Damietta by crossing Palestine and the Desert, I did not allow myself to be by the various difficulties attendant on such a journey. A man gave me a man on whom the fullest dependence was placed, and of this man, Abou Douad, I shall have to speak in the sequel. He had spent some years in the consequence was, that when he spoke French

VOYAGES and TRAVELS, No. 5, Vol. I.

understand him without considerable difficulty, and when he spoke Arabic he was equally incomprehensible. I had besides, as an additional escort, two horsemen, an Arab of Nabolos, and an African of Mogador. The whole of the city of Jaffa assisted in the preparations for our departure. Our caravans was very numerous: the streets were encumbered with the camels, the dromedaries, and Mehemet's guard: janissaries ill treated the Arabs, who uttered hideous exclamations; our affrighted horses sprung and pranced, while, in the interim, the cowls of the good monks, who braved the insults of this multitude, were blended with turbans of so many colours, while they bade us adieu. I succeeded at length in extricating myself from this croud, a small portion of which was so insolent, and the remainder so destitute and wretched.

The aga of Jaffa, a part of whose guard of cavalry escorted us as far as Gaza, offered me, as a token of his remembrance, an Arabian horse, which I refused; but, to make an equal display of generosity on my side, I sent him a watch set with pearls, with which he was highly pleased.

Our departure from Jaffa was not without pomp: the guns were fired, and numerous horsemen voluntarily joined our escort, to accompany us during a part of our journey. We slept in the open air, beneath a sorry tent, at Jabena, the ancient Jamnia, which was inhabited by a few Arab pastors only. The whole of this territory is susceptible of a surprising fertility; but the hand of despotism destroys during the day what the dew of heaven has made to spring.

I quitted the caravan, which was to direct its course towards Giza, long before break of day; and, having with me a drogoman, my servant, and a mamelouk, went in quest of the ruins of Ascalon. The dawn broke just as we were joined by an Arab near the ruins of Azoth, once so flourishing under the domination of the Philistines. This Bedouin, who was wandering without any settled plan, was delighted with the opportunity afforded him of hearing the praises bestowed on the beauty and fleetness of his mare, whose flashing eyes vied in lustre with those of the antelope: he hung unceasingly over the neck of this charming animal, to whom he spoke as to a beloved child, stifling her with kisses. On our drawing near to a ravine, our companion pointed out to me *ell-Tell*, the chief residence of the tribe of Ouahydyeh, himself belonged, and which was in close alliance with the aga of Jaffa. He expatiated for a long time on the power and glory of his tribe; but, unfortunately, what in a very animated and impressive manner, was said to me very laconically.

We cleared with the rapidity of lightning the space of eighteen miles lying between Jabena and Madjedal. This hamlet, distant two miles from the ruins of Ascalon, (in Arabic, Azgalân,) and from the sea, is situated in a fine plain, surrounded by a rampart of palms and large aloes. The hedges are formed of hornbeam and the prickly pear interwoven, and are more impenetrable than the thickest wall. It was here, in the plains of Ascalon, that the Crusaders obtained a signal victory over the army of the Sultan of Egypt, the loss of which was immense. This memorable battle is thus charmingly described by Jean Baptiste Rousseau :—

*La Palestine enfin, après tant de ravages,
Vit fuir ses ennemis, comme on voit les nuages
Dans le vague des airs fuir devant l'aquilon ;
Et des vents du midi la dévorante haleine
N'a consumé qu'à peine
Leurs ossements blanchis dans les champs d'Ascalon.*

I repeated these verses with still more delight, because other Frenchmen, who came to seek new dangers, were encamped, a few years ago, on this spot. A plain leads to the ruins of Ascalon: this city, which is now without a single inhabitant, is situated on a high hill, in the form of a semi-circle: the declivity is almost insensible on the land side; but there is a considerable slope towards the sea, which forms the chord of this arch. The ramparts and gates are standing, and the turret awaits the watchful sentinel. The streets lead to two squares; and over a flight of steps, in the interior of a palace, the antelope bounds: in the vast churches not any echo is to be heard, save that of the cry of the jackal: large flocks of these animals are assembled in the great square, and they are at present the only rulers of Ascalon.

The Arabs, by whom it is named Djaurah, without doubt impressed by its gloom and awful stillness, make it the abode of evil spirits: they assert that, during the night, lights are often seen passing along, and innumerable voices heard, together with the neighing of horses, the clashing of arms, and the tumultuous shouts of the embattled hosts.

Not far from the Gothic monuments of Ascalon are to be seen the extensive ruins of a temple of Venus: forty lofty columns of rose granite, and capitals and friezes of marble, rise from a deep vault half laid open. A large an immense aperture, descends into the bowels of the earth: part of this great wreck is concealed by fig-trees and sycamores. What a picturesque and philosophic scene! That of these Greek ruins, of matchless elegance

ogive* and linked columns which support the dome of a chapel of the Virgin. She presided over this strand, and was without doubt invoked more than once amid the perils of a stormy coast. On the azured roof are still legible these words, written in Gothic characters :—*Stella matutina, advocata navigantium, ora pro nobis.*

The works of the port are become the sport of the waves: they break furiously, and at a great height, over the rocks, the firm and unshaken bases of these useless towers, and of these deserted turrets. I was rivetted to the spot, and could cheerfully have awaited the darkness which, fancy told me, was to re-people this dreary and fearful abode.

There once dwelt might and brilliant valour: it was in Ascalon that the elegance of the chivalrous age, and European politeness, were blended with the voluptuous pageantry and all the enjoyments of eastern luxury. There it was that religion, love, and a thirst of glory, wrought the imagination of the warrior to the highest pitch of enthusiasm, and gave birth to those proud achievements which bestow on the history of the time all the *eclat*, and all the charms, of the most sublime fictions of poetry.

The Arab of el-Madjehal, urged by want, is to be occasionally seen engaged in digging among the sands of Ascalon: he surveys with a vacant look the breast-plate, once gilt, which chance has thrown in his way: his son tries to place on his head the helmet which rust has half consumed, and raises with difficulty the ponderous sword of the Christian knight.

*Agricola, incurvo terram molitus aratro,
Eresa inveniet scabrâ rubigine pila,
Aut gravibus rastris galeus pulsabit inanes,
Grandiaque effossis mirabitur ossa sepulchris.*

VIRG. Georg. lib. 1. v. 497.

Coats of mail, the iron head of a lance, or the shattered remains of a buckler, may be found at almost every step. Lady Esther Stanhope† had recently attempted to explore the soil

* An arch, or branch of a Gothic vault, which, instead of being circular, passes diagonally from one angle to another, and forms a cross with the other arches.

† Lady Esther Stanhope has been for some years an inhabitant and has fixed her residence in the small city of Antoura, at the Libanon: her bounties have attached to her the Bedouin Arabs, who said that they have every wish to proclaim her queen, and do as such. A ceremony, which bore a strong resemblance to that of the sovereign Queen of the Desert, was prepared for her at the ancient Palmyra, when she went to visit its ruins; but her modesty refused this extraordinary triumph.

of Ascalon; but she soon found these researches too expensive. She had engaged a whole tribe of Arabs in this enterprise: the protection, however, of the aga of Jaffa was so costly, that she was obliged to abandon her project.

I did not arrive at Gaza until very late. After having crossed, to be enabled to reach it, forests of palms and nopals, the road suddenly quits the strand, and leads to rural valleys, and to brooks which must be sought beneath the fragrant shrubs that cover them. There it perhaps was that the noble and gentle Herminia fell in with those shepherds, with that lone retreat, which had never before witnessed any thing so brilliant as her armour, or so agitated as her breast

*Cibo non prende già, che de' suoi mali
Solo si pasce, e sol di punto ha sete.*

*Non si destò finche garrir gli augelli
Non senti lieti, e salutar gli arboscelli,
E con l'onda scherzar l'aura, e co' fiori.
Aprè i languidi lumi, e guardar quelli
Alberghi solitari de' pastori
E' parte voce uscir, tra l'acqua e i rami,
Ch' ai sospiri ed al pianto la richiami.*

(T. Tasso. Gerusal. lib. II. c. 1.)

These plains, although almost entirely uncultivated, are delightful: a vegetation at once active and vigorous, and palms laden with fruit of the most exquisite flavour,* display nature redoubling her efforts on the frontier of the Desert. It may easily be conceived that this land, so highly favoured, was long disputed.

Gaza, named by the Arabs *Razzé*, built on a hill of a moderate elevation, and of a circular form, overlooks these rich and fertile plains. By the dubious light of the moon, which was then obscured by clouds, I was astonished at the extent of this city, while my admiration was excited by the fine lineaments of the *seráy* of the palace which brings to remembrance the reign of the Sultan Saladin.

*Gaza è città della Giudea nel fine,
Su quella via ch' inver Pelusio mena,
Posta in riva del mare; ed ha vicine
Immense solitudini d'arena,
Le quai, como austra suol l'onde marine,
Mesce il turbo spirante, onde a gran pena
Ritrova il peregrin riparo o scampo
Nelle tempeste dell' instabil campo.*

(T. Tasso. Gerusal.

* The dates, the oranges, and the lemons of Gaza, have flavour, and are most esteemed in the Levant.

I crossed groves of banana-trees, and sprang over moresque arch-roofs, to deliver to the aga the recommendatory letter, or rather the orders, of Mehemet of Jaffa, his superior.

This terrible master was so well obeyed, that I met with a very polite reception. The marble palace, built in the time of the califs, in which the aga resides, must have been a voluptuous abode in the time of the sultans: each object still speaks there of these brave and gallant princes, who aided with their arms the bewitching Armida. The governor of Gaza was wretchedly lodged in a tattered divan, amid these magnificent ruins. The walls are, however, still incrusted with azure and gold; and marble arcades, skilfully wrought, afford a passage to the perfumes of the adjacent forests. The illusion of the evening embellishes every where that which exists, and gives a fine relief to that which is no more: accordingly, on the following day, I could no longer find the traces of what, on the preceding evening, had constituted the chief allusion of my brilliant and chivalrous reveries.

After having smoked the pipe, and taken coffee, which was presented to us by fine youths of from twelve to fifteen years of age, I was shown to the house of a Greek, the aga's first secretary. We there selected for our quarters a court, in preference to the interior of the house, and slept beneath thick trellises. In the morning, I was awakened at an early hour by the arrival of a courier from Jaffa, who brought me a present from the aga of very rich Damascus cloths. I was not at all surprised at this, as his munificence was, as well as his wish to make himself agreeable to foreigners, to the French more especially, well known to me.

Gaza at that time scarcely contained eight thousands inhabitants, divided between Turks, Arabs, and Greeks. The palaces facing the rampart were almost entirely deserted. All the surrounding objects bore testimony to the riches and elegance of remote times, and to the bad taste and misery of the present. The principal mosque is ornamented with four rows of columns of African marble, surmounted by corinthian capitals in the best taste: these ornaments were evidently brought hither from Ascalon. My host pointed out to me respectfully the remains of ancient walls on the summit of a hill: these he would have to be the ruins of the temple which Sampson overthrew: and, beyond these remains, he showed where this Hercules of the Israelites deposited the za. We fell in with the aga, who was proceeding to the sea side, distant about four miles, on a hunting excursion, and was followed by a numerous retinue of mamelukes, among whom were several of the young men whose beat

so great an impression on me the preceding evening: I was told that these unfortunate youths, who were brilliantly armed, and mounted on superb horses, were the favourites of the aga, whose treasures and power they contested.

At the epoch of the campaign of Egypt, the French did not obtain possession of Gaza until after a pretty severe action. The French engineers then threw up a redoubt capable of keeping the city in check; and the remains of this work I saw, but in a very ruinous condition.

If I had been alone, and could have submitted to pay the enormous sum which was demanded of me, I should certainly have confided my destiny to the Arabs of Bâkyr, and to a few known individuals of Gaza, to seek in the Desert, to the south-east of lake Asphaltites, the ruins of the cities of the Nabatheans and the Idumeans. The Honourable Mr. Banks, an English Traveller, was at the time on the eve of visiting that particular part of Asia, hitherto so little known: I was told that he was to be furnished with an escort of three hundred men for this expedition. He will see without doubt the Desert of el-Tyh, to which Moses led the Hebrews; together with Pharan, and the remains of Asion-Gaber and Aylah, which were, even in the time of Solomon, the *entrepot* of the commerce of Arabia and India.

The Greek at whose house I was lodged spoke a little Italian: he was affectedly grave, and gave himself airs of importance, because the aga did not undertake any thing without consulting him. I have never, even among the other secretaries and drogomans, met with an indolence which could be compared to that of this man. I do not know how the affairs of the government were managed; but I saw him incessantly with a pipe in his mouth, and twirling between his fingers a chaplet of amber.

It is impossible to conceive the perplexities and torments of an unfortunate traveller who is obliged to consume whole days in waiting for a *bouyourdik*.* The agas, the emirs, the interpreters, and the camel-drivers, all conspire to keep him in a state of suspense; and it is by the dint of money alone that he succeeds in obtaining what might be had without the least difficulty.

The sums which Syria had at this time to pay annually to the *khazneh*, the sultan's treasurer, were estimated thousand purses, somewhat more than one hundred thousand pounds sterling. Aleppo, Tripoli, and

* A sort of permit, or passport.

d'Acre, were the places which had to furnish the principal part of the contributions. The musulmans do not pay any thing: the Christians, the Maronites, the Druses, and the Jews, are considered as the immediate subjects. The *kharadj*, the impost to which the former are liable, is a capitation tax under a distinct management, and for which they likewise are responsible to the sultan's treasurer. Syria might remit half a million sterling to Constantinople; for this province, which groans under taxation, in reality pays upwards of a million and a quarter sterling: this is consumed by the pachas, the mot-sallams, the agas, and their agents. If all the troops in the pay of the pachas of Damascus and Saint-Jean-d'Acre, and of the aga of Jaffa, were to be summed up, they would scarcely amount to eight thousand men, in which number only two thousand foot soldiers, all either metoualis or moghrabrins, are to be reckoned.

I quitted Gaza on the 9th of December, after having had to encounter obstacles which threw a damp on an enterprize sufficiently arduous in itself. I refused the armed escort which was offered me; but I was supplied with camels, dromedaries, and a chief of the camel-drivers, whom I was led to select, from among many others, by the nobleness and frankness of his physiognomy. Abd-allah-d'el-Arych did not falsify the opinion I had entertained of him: this gentle and affectionate creature was of great use to us. The preparations for our departure soon collected around us, as was customary in these cases, all the rabble of Gaza. The most adventurous among them loaded us with abuse, and a few stones were thrown; but the threat of a volley of our fire arms soon quieted this populace, the most insolent in all Syria. We mounted on our dromedaries amid the shouts of the Arab guides. The fury displayed by these armed men among themselves would have led one to suppose that slaughter would ensue; but there was nothing of all this: the dispute was at the most about a leathern strap, a cord, or a few medins: when the feeblest was dragged by the beard beneath the feet of the camels, the janisseries interfered, and, having discharged a shower of blows on the combatants, order was restored.

The step of the dromedary* was at first so painful to me, that I thought I should be greatly inconvenienced during a journey of such a length; but I found in that the motion was supportable. I contrived pretty well on the back of this enormous anima

* Surnamed, by the Arabs, *the ship of the des*

so gentle, and so sure of foot : I found a greater difficulty, however, in accustoming myself to the hideous guttural cries of this poor animal, every time he was forced to lie down, either to enable me to mount on his back, or to alight.

At ten at night, we halted in a plain overspread with heath : while some were busied in collecting dry wood, others kindled a fire near a heap of ashes which indicated that another caravan had recently passed. Thus far, we had had to cross immense uncultivated plains : neither palms nor sycamores were to be seen ; and the monotony of this barren waste was alone varied by clayey ravins, and the beds of dried torrents. During the whole of the evening the screams of the jackals were what alone interrupted the solitude ; and during the night our people were obliged to discharge their pistols, to drive away these unpleasant neighbours, who swarmed about the tent. I slept soundly, nevertheless, until four in the morning, when I was awakened by the pious hymn of the camel-drivers. The caravan was composed of nine persons, four of whom were mounted on dromedaries : the baggage, water, and provisions, were carried by five camels. Our Arabs preceded us on foot.

I was desirous to reach el-Arych by night : the journey was long, and the road bad. We crossed hills and valleys of a fine, shifting sand, of a dazzling whiteness, without discovering the smallest trace of vegetation : as we passed along, large rats, on our approaching them, sought refuge in the holes with which the sands abound. At noon, the sun was scorching, and the heat almost insupportable. We fell in with several Arab shepherds near the tomb of a santon : they drank with eagerness the brackish water which they drew from a cistern falling in ruins. What a picture of wretchedness and suffering did these half-famished creatures present ! This tribe, which was independent a few years ago, had been persecuted, and finally subjected, by the aga of Gaza : the women and children were detained prisoners in that city, and made responsible for the fidelity of the men of the tribe, to whom he had given the charge of his folds.

Having descended towards the sea side, we followed the strand during six hours. At length the palms of el-Arych were descried ; but it required a long time to reach them. El-Arych consists merely of a small fort, surrounded by cottages sunk in the sand ; but its forest of palms is truly magnificent : beneath their dome, ruffled by the evening breeze, we found relief to the fatigues of the day. The overspreading darkness was a relief to the sight ; and the stillness and coolness were inconceivably pleasant. It is then that the body resumes its vigour and energy, while the body resumes its vigour and

The Arabs of this territory have not forgotten the visit paid them by the French: they pointed out to us the different positions their troops had occupied, and the places which had been the scene of the most obstinate conflicts, throwing into the air handfuls of sand to denote the numbers of the slain. We were supplied with fish, which we cooked in the best way we could, and with fresh dates of an exquisite flavour.

After a progress of two hours along the sea-shore, we came to a well of turbid water, which was, however, passably good: our skins* were filled, and our caravan took the direction of the mountains towards the great Desert. In proceeding, the traveller has to cross, either sands intersected by very low hills, or plains immensurably spread, covered with a saline crust of a dazzling whiteness. At the horizon are to be seen shifting downs, on the surface of which the different directions of the winds impress varied forms: these represent, with great regularity, the gutters of a column, festoons, and, more frequently, waves similar to those the sea delineates on the strand. The water of the Mediterranean flows in by the valleys when the north winds prevail; and what is left of this water in the lowest of the plains, forms immense natural salt-pans. At intervals, and these very distant from each other, are to be found small tufts of a blackish and prickly heath. The herds of antelopes are so numerous as in a great measure to obscure the horizon. A few hares, the course of which the eye is enabled to follow for nearly a league, and a few tortoises crawling slowly to their retreat: these, and these alone, are the objects which attract the traveller's notice in the Desert. Not the warbling of one bird meets his ear to cheer this landscape, the monotony of which is so awfully striking: the solemn stillness of the scene is alone interrupted by the thunderclap, or by the deaf howlings of the tempest.

An Arab showed me, on a small mound of white sand, the recent tracks of a wild beast which had crossed it with its young, perhaps a few minutes before our passage. We fell in with two caravans only: several Arab women followed the latter on foot, carrying their children on the hips, and a pitcher on the head. Their husbands were naked, with the exception of the loins, which were covered with a leathern girdle, to which was attached a piece of stuff as small as could be well contrived for the purpose.

The Arab of the Desert is a far superior character to the Arab who dwells in a city: he is hospitable, fair

* Goat-skins made to hold liquors.

promise, and is sensible of the full value of his independence. The Bedouin passes without longing through the bazars of Cairo and of rich Damascus: he is not to be seen, under any circumstances, struggling against his destiny. Civilized man expects from life what it can never bestow on him: in his inquietude, he makes the most strenuous efforts to remount the current of a rapid river, which the Bedouin Arab descends with resignation. All those we met with on our route accosted us with the most confident benevolence: with the right hand laid on the breast, they tendered to us their pious wishes: *God is great, he will protect your journey and ours*, was their usual formula in addressing us. *Alla kerym* and *In chá Allah* terminated the conversation which had commenced by multiplied *salems*, the salutations of peace.

In the evening my people laid out our repast beneath the tent. We were not long in taking it; for it was our custom to refresh ourselves with sleep, at eight, or nine o'clock at the latest, to be enabled to set out at three in the morning.

The heat which prevailed during the day, was augmented by the powerful action of the reverberation of the sun's rays on the plains of salt: the temperature could not be more aptly compared than to that of a very hot day, in the month of August, in the South of France. The humidity of the nights produces a sensation of the most piercing cold: these dews were occasionally so abundant, that it became very difficult to kindle a fire: our tent was as wet in the morning as if it had dipped in water. To seek relief from the awkward gait of my dromedary, I frequently mounted a small Arabian mare, aged three years, fleet, gentle, and a perfect model of beauty: she was so caressing and tame, that in the evening she frequently placed her fine nostrils on my shoulder, and partook of the supper.

After their repast, our Arabs drew up in a circle, and each in his turn told a story: by the physiognomies of those who listened to him, it was easy to judge of the interest of the recital.

One evening they appeared to be more attentive, and to feel a greater emotion, than usual: I wished to know the cause of this, and procured from Abou Doaud, our interpreter, the translation of a tale which must have been much more pathetic from the lips of Ibrâhym el-Arish. "My Friend" said the drogoman to me, "I have heard it repeated by a Monk of Jaffa: I am almost certain that I well as he did."

THE HISTORY OF ISMAYL AND MARYAM.

In the continual quarrels which subsisted between the Arabs of the Desert and the Motsallam of Jerusalem, the people of the latter surprised and made prisoner, near the valley of Beqâa, a young cheykh who had already distinguished himself by his valorous achievements. He was named Ismayl, the son of Ahmed, the son of Bâhir : his father was chief of the tribe of *Ouahydyeh*, one of the most considerable of Barr el-Châm.* Ismayl defended himself with the courage of the lions he had so often attacked in the sands of Mâan and Karac. Being desperately wounded, it was not without great difficulty that he was transported to Jerusalem, where he was lodged, with his head resting on a column, in the court of the Governor's Palace. The paleness of death overspread his sunburnt visage, without changing the masculine and dignified beauty of his features : his stiff and chilled limbs, however, seemed to announce that he who was the rampart of the Desert, and the terror of Syria, would soon yield up the ghost. But his blood still flowed ; and what pity denied, was inspired by a sordid interest. The motsallam, expecting a considerable ransom for the only son of the cheykh of the *Ouahydyeh*, ordered the drogoman of the convent of the Holy Land, who had the reputation of a skilful physician, to be called. "Hakim," † said he to him, "seeing that thou hast received from heaven the gift
"of curing men, and that my people see in thee a second
"Averroès, I will confide to thee this prisoner, if thou thinkest
"that thou canst save his life : let him be conveyed to thy
"dwelling. Swear that thou wilt bring this slave into my pre-
"sence on the twentieth day of the moon of schowal : if thou
"failest, if he escape thy vigilance, the treason be on thy head.
"The half of his ransom shall be the reward of this service."

The drogoman bowed his head, examined the wounds of the young cheykh, and, after laying his hand successively on his breast, on his beard, and on his forehead, said, "My Lord, what
"thou hast commanded shall be done : deliver up to me this
"slave, and I will endeavour to restore him to thee worth
"all the ransom which thy justice has a right to expect."

The expiring youth was conveyed to the house of the drogoman, who was named Youhannâ cbn-Temyn. The pity warmed the breast of this Christian man : he dwelt in the gate of St. Stephen, on the *via dolorosa*, ‡ and the g

* Syria. † Doctor. Physician.

‡ The road by which our Saviour was led to crucifixion.

house was formed on the ruins of one of the walls of the *piscina probatica*,* to the bottom of which it descended.

Maryam, the most beautiful of the daughters of Palestine, heard the sounds of redoubled blows: having discerned the voice of Ebn-Temyn, her father, she opened the door, which was barricadoed like those of all the Christians of Jerusalem, and was not a little surprised at seeing him enter with the inanimate body of the young cheykh. "My daughter," said the drogoman, "I bring to thee one in affliction;" and thenceforth compassion was depicted on the celestial countenance of Maryam. "He is the most formidable chief of those Bedouins, the son of Ahmed, the cheykh of the *Ouahydyeh*." — "What! so young," said she; "and it is he who made himself so terrible to the Bethelimites! O my father, let us pardon him: bring to thy remembrance the history of the Samaritan. If thy art could save this unfortunate youth!" — "Haste, run!" replied to her Ebn-Temyn, "bring the balm of zaggoum, and stripes of linen."

With hasty steps she departed. Ismayl was laid on the plain divan of the drogoman. Maryam got ready the folded linen: on her knees, she supported in her arms the drooping head of the youth, and waited impatiently the opinion her father was about to form of the state of Ismayl. Alas! a sigh, perhaps the latest, is ready to escape his lips: the strong throbs which heave the bosom of the young virgin do not rekindle in his bosom the torch of life. Maryam watches the slightest movement, the smallest spark: she sees for the first time a man—a stranger—she contemplates with an ardent pity the closed eyes of the Bedouin, whose long black lids cast their shadow on his wan cheeks. On the breast of Ismael a deep wound has been inflicted; Ebn-Temyn thinks it mortal: Maryam shudders, and presses to hers the sad burden she supports. One of her hands holds what has been prepared to quench the blood which flows abundantly on the sash and unfolded turban of the Bedouin. Her tears, which she cannot wipe away, bathe the brow of the young man: this potent balm might have awakened him from the last sleep: he opens his eyes, and fixing them stedfastly on this ravishing beauty, in the delirium of the fever which consumes him, "Mahomet," he exclaims, "am I at length in thy divine Paradise!" — "O Virgin, mother of the true God," cries Maryam "he is still alive! blessed be thy name: help this for without thee our endeavours will be vain."

During the time of his long confinement, Ebn-Temyn and his daughter did not quit the son of Ahmed for

* A pond at Jerusalem where the sheep intended for sacrifice

He saw almost unceasingly, by day and by night, the expression of the softest pity embellish the features of Maryam: words of kindness afforded the hope of a better destiny to this ardent youth, whose ignominious bonds galled him more sorely than the sufferings he endured.

In the mean time Ismayl recovered strength, and his heart paid back with interest the debt of his life. His soul was filled with love and gratitude. As soon as he was able to walk Maryam led him beneath the sycamore the branches of which overshadowed the house and garden of Ebn-Temyn: seated side by side, it was her delight to call on him to relate the wars of his tribe, the revenge taken by the *Ouahydyeh* on the perfidious Gezzar, the particulars of his family, and his pleasures in the Desert. The evening surprised them in the midst of these long and agreeable reveries, from which they were at length roused by the voice of the *mouezzin*, who, from the lofty minaret of the rich mosque of El-Harem, called the musulmans to prayers.

"Maryam," said the Arab to her, "thou makest me forget my father, the Prophet, and my tribe. Within these gloomy and high walls which shut out the light of heaven, thy eyes are become the only stars I wish to follow. Either will my bones become light ashes, to be the sport of the wind of yamyn, or I will plant for thee the nuptial tent in the desert: my father and mother will leap for joy at thy sight; all the *Ouahydyeh* will kiss the skirt of the robe of Ebn-Temyn; and the girls of the qabyleh will contend for the honour of washing the dust from thy feet." Maryam, confused and moved to pity, replied to him that she was a Christian—that every thing in this life separated them. "Death, alas!" she added with a sad presentiment, "death will perhaps be more just."

In the interim, the pacha of Damascus, coveting the treasures of the motsallam of Jerusalem, called him to his divan, and reproached him with his extortions: his head fell by the stroke of the cimeter; and those eyes, a single glance from which would, the evening before, have terrified all Judea, became dim. A favourite of the pacha was appointed governor of Jerusalem: being desirous to repay the favour his patron had conferred on him by an acceptable present, he levied contributions, as well on the convent of the Holy Sepulchre as on those of the Armenians and Greeks: twenty cimeters were sunk under the merciless blows of the scimitars and chiaoux. Grief and consternation prevailed through the whole city of Jerusalem. "Listen, son of Ahme," said the drogoman to the cheykh confided to his care: "

“ sacred oath towards the last motsallam, I have not made any
 “ promise to his successor: if thy strength will enable thee,
 “ profit by the confusion which prevails in the city; go out to-
 “ morrow, at sunset, by the gate of Naby Daoud; conceal
 “ thyself in the grottoes of Haceklama, where the sepulchres
 “ will afford thee a sacred asylum; and afterwards direct thy
 “ steps with prudence towards the Desert. May the God who
 “ sent thee to my house, protect thy flight, and may he be-
 “ stow on thee, as on those whose blood flows in thy veins,
 “ long life.” Maryam blushed on hearing these words: the
 cup, filled with the drink she was about to offer, fell from her
 hand.

“ O my father,” said Ismayl, “ wherefore is it that thou
 “ wouldest have me sever myself from thee, when danger
 “ menaces those my heart will never abandon? That cruel
 “ man, Abd-allah, now persecutes the chief men of Jerusa-
 “ lem; but, when this new motsallam shall have sacrificed
 “ the dromedaries, his hand will slay the ewes, and shear the
 “ tender lamb. He will recollect the combat of Tiberiades,
 “ when he shall be told that Ismayl is a captive; and not any
 “ ransom will be the purchase of my life: *there is blood be-*
 “ *tween us and the children of our children.* Soon will Abd-
 “ allah demand of thee an account of the slave; and thy
 “ mouth, the daughter of truth, what reply will it have to
 “ make? Let us rather flee together; or, if thou wilt plight
 “ thy faith to me, I will proceed towards my father: he will
 “ draw near to Pharan with the children of his tribe, gentle
 “ as antelopes, and courageous as lions; and I will bring a
 “ docile camel, which Maryam will guide without difficulty.
 “ Accompanied by her, thou wilt come out to meet us at the
 “ entrance of the valley of Gaza, and shouts of joy will wel-
 “ come thee among the sons of *Ouahydyeh.* We will await
 “ thy coming during the last three days of the moon of sepher;
 “ and I will watch unceasingly on the heights of Ebor to dis-
 “ cern thine arrival.”

“ My father,” said Maryam, embracing his knees, “ the
 “ offer of this young man is an inspiration of heaven: yester-
 “ day I prostrated myself before the altar of the virgin, and
 “ my heart divined all that he has proposed to us. Let us
 “ flee from the first blows of these barbarians: the hand of
 “ God will afterwards dispel this storm: this pe
 “ will look down on his people with compassion:
 “ jure thee, let us depart without loss of time.”

Ebn-Temyn, struck by the wisdom of these words, and
 his daughter's grief, yielded to her prayer. They had
 having been agreed on, and all the measures taken.

addressed to them the parting wish. "May you pant after the sight of the camp of Ahmed, the son of Bahir, as the wearied traveller pants after that of the Oasis!" This project, however, was soon disconcerted: the tumult had become such in the streets of Jerusalem, that Ebn-Temym would not consent to allow his guest to depart: he even obliged him to conceal himself beneath the vaults of the cistern, there to wait a more favourable moment. After this precaution, he ascended more tranquilly to Maryam, with whom he was conversing when a party of spahis came to seize him. He had been denounced by a perfidious Greek, and was conducted to the motsallam: his daughter never saw him more.

What little Ebn-Temym possessed was confiscated. Maryam, in despair, hastened to throw herself at the feet of the superior of the monks of the Holy Land, to conjure him to sue for her father. The monastery was surrounded by soldiers, and the monks menaced. "My daughter," said the most reverend father to Maryam, "Our Lord has inflicted on us a deep wound, and you, of all the victims, are subjected to the severest trial: offer up your griefs to Him who, at this very spot, voluntarily drank of the cup, even unto the dregs: daughter of Jesus Christ, your father is no more."

The wretched girl was ignorant of this deplorable loss: she fell motionless. By the time she had recovered her senses, she was surrounded by several Christian women, who wept, and resisted her being taken before the governor. This man, having been informed of the beauty of Mariam, was desirous to present to the pacha of Damascus a gift sweet as incense, and well worthy his acceptance. The prayers of the monks, however, and their money, delayed this measure for a few hours. They were in hopes that they should be enabled to shield the young Christian from all further inquiries, by confiding her to the nuns of Bethelam; but news was brought in the evening that that city likewise had been delivered up to the fury of the Metoualis. Information was at the same time received, that the convent of Jerusalem, and the church of the Holy Sepulchre, were to be forced in the night. From that moment, every one betook himself to flight, as the only resource. The women concealed themselves, with their children, in the deep caverns containing the tombs of the kings and judges. Courageous Christians sealed the buried the most precious of the relics in the sands of Jeremiah, or in the depths of Siloe.

Dejected, dismayed, without any one to counsel without an asylum, Maryam returned to Ismayl found worn out with anxious expectation. Wh

of the death of Ebn-Temym, and witnessed the despair of his daughter, he foamed with rage, and breathed nothing but revenge. "If God," said she to him, "has still left me a little strength, it is that I might engage thee to depart. I have told in confidence every thing to the Father of the convent. Yousef, one of the janissaries to whom the protection of the monks is confided, has been brought over by them, and will facilitate thy flight: he has consented to conceal himself in the ruins of Bethamia, where the Arabs of Siloah will furnish him with a camel. It is night; gain the valley of Jehosophat; thou wilt there find thy guide, who will wait for thee until the ninth hour. May God bless this journey, and may he accompany thy steps! Bring sometimes to thy remembrance Ebn-Temym and his unfortunate daughter. — 'Thou wilt not follow me,' said Ismayl, 'and thou proposest to me to flee?' — "I am a Christian," replied Maryam, "and am not permitted to be thy wife: but, Ismayl, if thou lovest me, save thy life; be happy in the desert: Maryam will not fail to find a refuge near the tomb of her God." Then, taking courage, she added with a voice half stifled by her tears: "the only grief which I could not support, would be that of forgetting my duties, or of seeing thee lose thy life: all others I shall be able to resist." "Thou didst not imagine that I would depart," said Ismayl in a sorrowful tone of voice, laying down his weapons and his mantle: "I have not given thee reason to suspect the son of Ahmed of so dastardly an act. Was it thy wish to try me? And what signifies life to me when removed from what I love? What is it I have just heard? Is it possible that thou canst live far from Ismayl? I remain, and I attest the Prophet that no earthly power shall drag me from thy presence." "Thou remainest," exclaimed Maryam, "and the death with which thou art menaced!" "I despise it," said Ismayl. "And thy father who expecteth thee, and the tribe which impatiently awaiteth thy coming!" "I remain," repeated Ismayl. "Wretch," replied Maryam, "dost thou not know that I cannot survive thee?—I will at least be the first to die," said Ismayl. These last words, emphatically pronounced, had all their weight: they decided the fate of Maryam.

"Oh my God! what is to be done?" exclaimed the girl, falling on her knees. "Ought I to quit this s with the blood of my father? Ought I to suffer and perish? Am I then, a poor and desolate orphan, to see him thus? If my father were living, he would attach me to him; but, alone in the world,"

VOYAGES and TRAVELS, No. 5, Vol. I.

“and without a prop, where is the tie that binds me? A numerous family would have to deplore the loss of Ismayl; and ought I to consent to his death? What matters the fate of Maryam? He will live, and may still be happy. Ismayl! save thy life, and dispose of mine: I depart with thee. Pardon me, O! holy Virgin, pardon me; and, if we are both culpable, punish me alone.”

Not a moment was to be lost: directed by the light of the conflagration which consumed the convent of the Armenians, Ismayl and Maryam penetrated with great difficulty through the hedges of aloes which bound the gardens of the environs. They reached the wall which encompasses Jerusalem, and climbed over it with the help of a few Christians, to whom they rendered a like service. They might be seen—they might be heard—the smallest noise might betray them: Ismayl knew for the first time what fear is. They hastened their steps: Maryam, accustomed to the sedentary life of the females of the East, found it difficult to follow her friend: he carried her in his arms. The minaret of Bethania was at length in sight: now it was that the son of Ahmed persuaded himself that he was master of the destiny of Maryam, who was still engaged in offering up thanks to heaven when they came to the ruins. They hastened to make the signal which had been agreed on; but it was not answered: all was hushed; the night was dark; and the guide and the camel missing. Ismayl repeated the signal; he searched in vain, for nought was to be seen: the ninth hour was certainly passed.

What was to be done? How travel over sixty miles of dreary and rugged roads, without help, and without provisions, to have to find, at the end of this journey, moving sands scorched by the sun. What obstacles will not love surmount! Ismayl had not any difficulty in persuading Maryam that they ought to proceed. “I know,” said he, “a spring midway between this and the land occupied by my tribe: near the fountain we shall find date-trees the fruit of which will nourish thee. I will carry thee: it will require two days only to accomplish this journey; and if thy strength should fail thee, I will press thee to my bosom to restore it.”

A pure and sacred love inwrapped them in its virginal robe: it tempered the ardour of their souls, when holy confidence—the tender and religious charm of love. Maryam readily believed what Ismayl said: she hastened to quit these solitary ruins: it was their advantage of the coolness of the night, to accomplish a portion of their journey with less fatigue. Vain hope

was already exhausted by fatigue : her tender feet were lacerated by the thorns. Ismayl saw her efforts and her sufferings, and his heart was broken. He took her in his arms, and carried her for a long time ; but he advanced slowly in treading on the sharp flints which his feet buried in the sand. The rising sun displayed to their view the desert :—an immense plain of sand, reddened by its earliest rays, without a tree, and without shelter. But this sight, far from dismaying Ismayl, gave him new courage : to him the Desert was the country and the image of liberty. “O ! Maryam,” said he, “be of good cheer : before the end of this day we shall reach the fountain of Engaddi, and to-morrow we shall be with my father.” Maryam, somewhat encouraged by these words, tried to conceal her sufferings : she attempted to walk, leaning on Ismayl ; but her paleness soon betrayed her, and she was near fainting when he again took her in his arms. Towards the close of this long journey, the Arab, not yet fully recovered from the effect of his wound, also became weak, and still the tops of the palms of Engaddi were scarcely perceptible at the horizon : it appeared impossible to reach them before the hour of darkness should set in ; but Maryam languished : the thirst that consumed her scarcely allowed her to articulate one word. ’Twas for him that she was dying ! This recollection inspired the bedouin with new courage : he walked, stopped, and walked again. The fear of losing the object of his adoration, diffused over his forehead a cold sweat : trembling, panting for breath, he pressed his treasure against his anxious bosom : yet a few steps, and they will reach the fountain so ardently desired. They reached it at length, both of them ready to sink ; and each, deprived of motion, lay stretched on the sand.

Ismayl rose, however, and dragged his wearied steps to the cistern : he took water in the palms of his hands, and moistened with it the lips of Maryam ; she slowly opened her eyes bedewed with tears, which a feeble smile tried vainly to disguise. Anxious about the condition of Ismayl, all her thoughts were concentrated in him. “Alas !” said the young girl, “without me thou wouldst not have been thus dying, and exhausted with fatigue.” She accused herself ; and, while she lamented him she loved, tried to find, even in her sacrifices, the occasion of her own blame.

During the night, and the following day, they neath the date-trees. When Maryam fell into a swoon, Ismayl was at her feet, and watched over her ; she uttered inarticulate and incoherent words, to which he listened with a mixture of surprise and terror.

and bewitching spell of an oriental night seems to bring man into contact with heaven: the harmonies of these mysterious hours accompany alike the plaint of the sufferer, and the hymn of gratitude. Sometimes transient lights flit across the horizon like a fiery chariot, and tinge with a pale and fugitive red the fleecy clouds which hover over the summits of the mountains: these uncertain vapours then resemble the celestial intelligences which defend the children of the earth from the spirit of darkness. The sayoury fruit of the date-tree and pure water soon restored the strength of Ismayl; but the laughter of Jerusalem will not recover her's. Under constant apprehensions for the safety of the young cheykh, she was anxious to depart. This third day was less painful than the others: Ismayl carried water and dates with which they might refresh themselves on the route.

They at length fell in with a party of Arab shepherds, who, moved by their sufferings, presented to them the milk of their mare, and bread baked in the ashes. The oldest of them, who was united in bonds of friendship with the *Ouahydyeh* Arabs, undertook to be the guide of these poor fugitives, who directed their steps towards the valley of Harma: the shepherd aided them to climb the summits of Gabar, and to cross the torrent of Soëta, and the dreary waste of Hebron. "My daughter," said he to Maryam, "place thy trust in God: it is He who guided thy steps towards us in the pasturages of Edom. He hath snatched from me, to take unto himself, a beloved daughter, the only prop of my old age: thou bringest her to my remembrance. Grief loveth grief: lean on me, poor broken reed; together we shall resist the tempest." Maryam, in the mean time, could scarcely drag her feeble limbs: the fountain of her tears was dried up. In the evening, the piercing sight of the Arab enabled him to discover several horsemen stationed on a height: he concealed his friends behind a rock, and ran with haste towards these men, whom he perceived to be Arabs. The Bedouins no sooner descried the shepherd, than they descended the hill with the speed of lightning. "O! sons of the desert," exclaimed the old man, can it be that ye are the children of the noble gabyleh of Ouahydyeh, the queen of Bosor and of Eblata?" "Yes, yes," exclaimed they all at once. The old man, without replying to them, returned to Ismayl, who confided to him his precious charge, to hasten towards his people, to send father, and bring a camel. He returned a few minutes, and, falling on his knees before Maryam, said "sister, take courage, all the tribe awaiteth thee to restore unto thee a father."

Maryam was placed on a mare as gentle and swift as a kid : her lover, aided by one of the Arabs, supported her. She fainted several times before she reached the small circular plain of Harma, near unto which the old cheykh came out to meet her, with his wife and daughters. When they drew near to each other, Ismayl exclaimed unto him : " heykd of the "*Ouahydyeh*, O ! my father, here is the angel who hath pre-
 " served unto thee thy son ! let the new-born camel be killed
 " in honour of her, and present unto her bread and salt." He afterwards related unto him the misfortunes of the Christian maiden ; and tears overflowed the venerable beard of the son of Bâhir. Alas ! death had already taken possession of the heart of Maryam. The young sisters of Ismayl vainly tried to divert her : when it was thought that she was somewhat revived, they led her to the well of Laban : seated beneath the fig-tree, the Arab maidens recounted to her their solitudes during the absence of their brother, and all that he told them of the benevolence and good offices of Ebn-Temym. When they returned to the tent of the women, their mother, who anxiously expected them, spread open her arms to Maryam, called her her daughter, and treated her as she would have treated a beloved child in affliction ; she sent to Gaza to seek what it was thought might be agreeable or salutary to Maryam. " We are poor and ignorant in the desert," said she to her ; " but our hearts open to friendship, as the pomegranates of Ascalon open to the sun, by which they are coloured and " sweetened."

Maryam was deeply moved by these marks of the simple and unfeigned interest taken in her welfare. She loved the young Cheykh ; but her piety, the terrors of another life, so cogent in the breast of a Christian female born at the foot of the sacred mountain of Golgotha—every reflection, in short, conspired to trouble her soul : she unceasingly thought she heard the voice of her father, who called her to his presence. In the mean time she was a prey to fever and want of rest. Ismayl, intoxicated with love, saw Maryam descend slowly into the tomb ; enraged at fate, he wandered around the camp, and roared like a young lion wounded by the empoisoned shaft of the hunter. His father went out to seek him. " God is great," said Ahmed to him, " seeing that he has permitted
 " the dove to seek refuge in my tent. Be persuaded, Ismayl,
 " that this is a lucky sign to the *Ouahydyeh* : so
 " thy breast, more agitated than the waves of the sea,
 " The tenderest cares were fruitless. One day
 Maryam fell on her breast, the last sigh escaped her
 lips, and her pure soul took its flight towards

All the roots which supplied nourishment to this feeble plant had been cut off. The death of her father, religious scruples, a first love—every thing conspired to wither this flower which had a little time before been so resplendent in freshness and beauty. Ismayl, denied the relief of tears, continued sullen and pensive amid the lamentations of the females of his family. The old cheykh, dejected and dismayed, presided at the funeral obsequies: he concealed beneath the palms the mortal remains of the Christian Virgin, and had the crucifix which this unfortunate girl had constantly worn next her heart, placed on her tomb. The words which have been so often employed to express the sharp agonies of man—would these words suffice to delineate the grief of Ismayl, of this child of nature, rebelling against her barbarous decrees? It was in vain that his father presented to him a little nourishment; that he spoke to him of the interests of the tribe; and of the wars with which he was menaced: not a single word could be drawn from his lips. In the mean time the repose of this great family was about to be interrupted by the aga of Gaza; and the council of the elders had just decided on a general retreat to the Desert of Mephaath, beyond the Black Sea, in the country of the Moabites. Each individual belonging to the tribe was engaged in making preparations for departure, when, at the going down of the sun, that planet appeared surrounded by a circle of the colour of blood: the sky, which had suddenly assumed a yellowish hue, gave out a dim and livid light; the birds, skimming the surface of the earth, fled towards the west; the soil appeared luminous, while the air was dull and opaque; the motionless palm let fall towards the sand its flexible branches, which the slightest wind raises and tosses in the air; all was silent; fear prevailed around; and the plaintive moans of the animals announced the approach of the dreadful *semoum*, that pestilential wind, the terror of the desert. Ismayl, smiling at the prospect of this scourge, embraced the tomb of her whom he loved; his hands dispersed the sand which covered her; he touched, he pressed to his bosom the sheet, and raised the veil with which the virgin's face was covered. Ismayl contemplated with eager looks the traits which death still respected: Maryam appeared as if smiling on her friend. "Come," she seemed to say to him, "come, O! my well beloved: quit the land of tribulation for the abode of peace."—"Yes," exclaimed Ismayl, "I will kiss his lips on the icy forehead of Maryam, receive the kiss of the spouse of the sepulchre: I am about to be freed from my chains, and we shall be reunited for ever!" The youth waited, with an impatient joy the death w

confound his remains with those of the object of his deep sorrows, of his agonizing pangs. In a little time a reddish cloud came from the east: the fury of the storm made a chaos of this tranquil desert: waves of sand came in conflict; the loftiest of the date-trees were deracinated; and a few minutes sufficed to heap up a valley. Amid this fearful destruction Ismayl disappeared. Ah! He towards whom the prayer of the afflicted heart ascends still quicker than the incense of the tabernacles,—He who judges the most secret thoughts of men, without doubt wished to reunite these two noble and pure souls in the region of holy, eternal, and ineffable joys!

EXPLANATION OF THE PLATES.

General view of Jerusalem.

The drawing from which this subject has been engraved, was taken at the midway of the ascent of the *Djebel Tor*, in the valley of Jehosaphat, beyond the torrent of Cedron. This spot was selected by Count Forbin because it appeared to him to be the one from which the circumference of Jerusalem, the surrounding monuments, and the grand effect of the hills *Acra* and *Moria*, were to be best judged. The tradition has handed down that at this particular spot our Saviour wept over the misfortunes of Jerusalem.

View of the river Jordan.

The spot at which the drawing of this subject was made, is, according to tradition, highly venerable. The Christians of Syria believe it to have been here that Jesus Christ was baptized by Saint John.

View of the sea of Galilee, or Dead Sea.

The draughtsman has been too studious and particular in the forms he has given to the ruins heaped up in the fore ground. Beneath and behind these vestiges are to be seen portions of wall half concealed beneath the waters of the dead Sea.

View of Bethelam.

In the fore ground are seen the ruins of a gate by which the enclosure, or court, of the convent was shut in.

Ruins of Ascalon.

Count Forbin remarks that he might have spent a month in making sketches amid these ruins, so picturesque, and producing such sublime emotions. Both the thickness and circumference of the walls of Ascalon, and the depth of the moats, are proofs, among many others, that this was one of the most important points of Syria. If a colony were to settle at this spot, it would find a city ready to be rebuilt, a fertile plain, a delightful climate, and all the means for the establishment of a considerable port.

Interior of the Church of Bethelam.

This plate represents a lateral nave of the church which

the Armenians. Behind the chapel at the extremity is the staircase which leads to the stable where, according to tradition, Jesus Christ was born.

Interior of the pool of Siloë, at Jerusalem.

This spring is equally revered by the Christians and muslimans. The Abbé Desmazures * penetrated recently, at the risk of his life, into the subterraneous conduit of this fountain, in which he remained for a considerable time with the water up to his neck. The Arabs of Siloan were angry at this research, which had not any important result.

The chapel of the Holy Sepulchre.

A Coptic priest is at his prayers, before his entrance into the chapel. The periphery of this monument is of marble. The cloth which covers it is a kind of damask, the seams of which are concealed by broad gold fringes. A portion of the circular church, in the centre of which the Holy Sepulchre is placed, is to be seen. The great veil which fills the upper part of the engraving, is spread over the holy chapel to preserve it from the rain, the summit of the dome, like that of the Pantheon at Rome, being open.

Entrance into the Sepulchre of the Kings, at Jerusalem.

The description of this spot given in the work renders all further observations unnecessary.

Tombs in the valley of Jehosophat.

An absurd tradition will have these tombs to be those of Absalom and Ezechias : they are evidently of Roman construction. An immense number of Hebraic sepulchral stones cover the flanks of the mountain.

Interior of the dwelling of a Christian family at Jerusalem.

Count Forbin was lodged at the house of the second drogoman of the convent of the Holy Land. The mother, the wife, and the sister of this Christian are conversing with him in a small apartment on the ground floor.

* A French clergyman, almoner to the Marquis de Riviere. He has travelled over the whole of Palestine, carefully measuring whatever appeared to him to be of any interest.

DIRECTIONS TO THE BINDER.

	Page
General view of Jerusalem to face the Title Page.	36.
View of Bethelam.....	135.
Interior of the Church of Bethelam.....	136.
The River Jordan.....	139.
The sea of Galilee, or Dead Sea.....	40.
The chapel of the Holy Sepulchre.....	
Sepulchre of the Kings, at Jerusalem.....	
Tombs in the valley of Jehosophat.....	
A Christian family at Jerusalem.....	
The pool of Siloë.....	
Ruins of Ascalon.....	

KAYNAKÇA

AFYONCU, Erhan. **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2014.

AK, Mahmut. 'Seydi Ali Reis', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, Cilt: 37.

AKPINAR, Turgut. 'Almanların Marco Polo'su Schiltberger (1380-1440) ve Eseri', **Tarih ve Toplum**, Sayı:17, Mayıs 1985.

AKTEPE, Münir. 'Çeşme Vak'ası', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, Cilt: 8.

ALTAN, Ebru. 'Yafa', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, Cilt: 43.

AND, Metin. **16. Yüzyılda İstanbul**, Yapı Kredi Yayınları, 3.baskı, İstanbul, Mart 2015.

Aranan Kan, 'Sion Tarikatı', **Wikipedia**, https://tr.wikipedia.org/wiki/Sion_Tarikat%C4%B1, (03.09.2016).

ARDOĞA, Nedim. 'Caramania', **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/Caramania>, (03.09.2016)

ARIKAN, Zeki. 'Guillaume Postel ve De La Republique des Turcs', **Tarih İncelemeleri Dergisi**, II, İzmir, 1984, s.68-82.

ARMAOĞLU, Fahir. **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006.

Arminden, 'Zoar', **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/Zoara>, (03.09.2016).

Asarelah, 'Tyr', **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/T%C3%BDr>, (02.09.2016).

ASİLTÜRK, Baki. Osmanlı Seyyahları Avrupa YOLUNDA, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Ankara, 1999, Cilt: 9.

ASİLTÜRK, Baki. 'Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler', **Turkish Studies**, Volume: 4/1-I, Winter 2009, ss.932-970.

ATHANASSOPOULOS, Effie. 'Review of Fauvel. The First Archaeologist in Athens and his Philhellenic Correspondents, by C.W. Clairmont', 2011, **Anthropology Faculty Publications**, Paper 60.

Attilios, 'Karystos', **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/Karystos>, (02.09.2016).

AYBET, Gülgün Üçel. **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

BARBARO, Josaphat. **Anadolu'ya ve İran'a Seyahat**, Çev. Menuçehr Emiri ve Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009.

BARDAKÇI, Murat. 'George Clooney'nin yeni karısını dikkatle izlememiz lazım', **Habertürk**, 31.10.2014, <http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1004824-george-clooneynin-yeni-karisini-dikkatle-izlememiz-lazim>, (07.09.2016).

Basak, 'Rembrandt', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Rembrandt>, (03.09.2016).

BAYHAN, A. Ali. 'İsrail/Yafa'daki Osmanlı Mimari Eserleri Üzerine Gözlemler', **Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, 2006, Sayı: 17, ss.15-42.

Beetstra, 'Sabbas the Sanctified', **Wikipedia**, https://en.wikipedia.org/wiki/Sabbas_the_Sanctified, (03.09.2016).

Bender235, 'Atlit', **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/Atlit>, (03.09.2016).

Bender235, 'Tantura', **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/Tantura>, (03.09.2016).

Bender235, 'Latrun', **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/Latrun>, (03.09.2016).

Bender235, 'Boaz', **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/Boaz>, (03.09.2016).

Bender the Bot, 'Rameh', **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/Rameh>, (03.09.2016).

BEYDİLLİ, Kemal. 'Mahmud II', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, Cilt: 27.

BEYDİLLİ, Kemal. **Navarin, Osmanlı-Rus Savaşı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı**, Ed.Ekmeleddin İhsanoğlu, Osmanlı Devleti Tarihi, Feza Gazetecilik, İstanbul, 1999.

BEYRU, Rauf. **19. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sosyal Yaşam**, Üç İzmir, İstanbul, 1992.

BG19bot, 'The Woman Taken in Adultery', **Wikipedia**, [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Woman_Taken_in_Adultery_\(Rembrandt\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Woman_Taken_in_Adultery_(Rembrandt)), (05.09.2016).

BİLGE, Mustafa L. 'Halil', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, Cilt: 15.

BİLGE, Mustafa L. 'Hayfa', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, Cilt: 17.

BİLGE, Mustafa L. 'Lut Gölü', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, Cilt: 27.

BİLGE, Mustafa L. 'Carsten Niebuhr', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, Cilt: 33.

BobKilcoyne, 'Abarim', **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/Abarim>, (03.09.2016).

BobKilcoyne, 'Akeldama', **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/Akeldama>, (03.09.2016).

BOBOVIUS, Albetrus. **Topkapı Sarayı'nda Yaşam**, Çev.Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2002.

Bolter21, 'Megiddo', **Wikipedia**, [https://en.wikipedia.org/wiki/Megiddo, Israel](https://en.wikipedia.org/wiki/Megiddo_Israel), (03.09.2016).

BOZKURT, Nebi- BEYDİLLİ, Kemal. 'Sefaretname', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, Cilt: 36.

BRENTJES, Sonja. 'XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı Avrupalı Gezginler ve Bilimsel Çalışmaları'', çev. Meltem Begüm Saatçi, **Türkler**, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

BURİAN, Orhan. 'Türkiye Hakkında Dört İngiliz Seyahatnamesi', **Bellekten**, S.57, Ankara, 1951, s.226-230.

BUZPINAR, Ş. Tufan. 'Nablus', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, Cilt: 32.

CANAYE, Philippe Du Fresne. **Fresne-Canaye Seyahatnamesi1573**, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.

Cember3454, 'Şaul', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eaul>, (03.09.2016).

CHARDIN, Jean. **Chardin Seyahatnamesi, İstanbul, Osmanlı Toprakları, Gürcistan, İran**, Çev. Ayşe Meral, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014.

CHATEAUBRIAND, Françoise Rene de. **L'itineraire De Paris a Jerusalem**, Çev.Oğuz Peltek, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1949

CHESNEAU, Jean. **D'Aramon Seyahatnamesi**, Çev. Işıl Erverdi, Dergah Yayınları, İstanbul, 2012.

Clue Bot NG, 'Ruth', **Wikipedia**, [https://en.wikipedia.org/wiki/Ruth_\(biblical_figure\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Ruth_(biblical_figure)), (03.09.2016).

CommonsDelinker, 'El Hamra Sarayı', **Wikipedia**, https://tr.wikipedia.org/wiki/El_Hamra_Saray%C4%B1, (02.09.2016).

Cplakidas, 'Acamantis', **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/Acamantis>, (02.09.2016).

Cplakidas, 'Lykourgos Logothetis', **Wikipedia**, https://en.wikipedia.org/wiki/Lykourgos_Logothetis, (02.09.2016).

CRAVEN, Elisabeth. **1786'da Türkiye**, Çev. Reşat Ekrem Koçu, Çığır Kitabevi, İstanbul, 1939.

CRIPESCHITZ, Benedict. **Yolculuk Günlüğü 1530**, 2.Baskı, Çev. Özdemir Nutku, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1977.

ÇAĞRICI, Mustafa. ‘Seyahat’, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2009, Cilt: 37.

ÇAYCI, Abdurrahman. **Büyük Sahra’da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1970.

ÇILDIR, Selin, ‘Efes Antik Kenti’, <http://www.geziseli.com/efes-antik-kenti/>, (30.04.2013).

Danny, ‘Armida’, **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/Armida>, (05.09.2016).

‘Dante’, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, Cilt: 8.

Davidbena, ‘Valley of Elah’, **Wikipedia**, https://en.wikipedia.org/wiki/Valley_of_Elah, (03.09.2016).

Davidbena, ‘Adullam’, **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/Adullam>, (03.09.2016).

DAYHAN, Ahmet Tahir. **Yıkılış Döneminde Asya ve Kuzey Afrika ‘daki Osmanlı Topraklarını ‘Keşfeden’ Oryantalistler**, Rihle Kitap, İstanbul, 2011.

De bonnac, Marquis. **Memoire Historique sur l’Ambassade de France a Constantinople par le Mrquise de Bonnac...**, Haz. Charles Schefer, Paris, 1894.

DE BUSBECQ, Ogier Ghiselin. **Türk Mektupları**, Çev. Hatice Özkan, Ark Kitapları, İstanbul, 2002.

DE CLAVIJO, Ruy Gonzalez. **Anadolu, Orta Asya ve Timur: Timur Nezdine Gönderilen İspanyol**, Çev. Ömer Rıza Doğrul-Kamil Doruk, Ses Yayınları, İstanbul, 1993.

DE KAY, JAMES ELLSWORTH. **1831-1832 Türkiyesi’nden Görünümler**, Çev. Serpil Atamaz Hazar, ODTÜ Yayınları, Ankara, 2009.

DE LA MOTRAYE, Aubry. **La Motraye Seyahatnamesi**, Çev. Nedim Demirtaş, İstiklal Kitabevi, İstanbul, 2007.

DE NICOLAY, Nicolas. **Muhteşem Süleyman’ın İmparatorluğu’nda**, Çev. Menekşe Tokyay-Şirin Tekeli, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

Denisutku, ‘Artemis Tapınağı’, **Wikipedia**, https://tr.wikipedia.org/wiki/Artemis_Tapınağı, (02.09.2016).

DE VILLENEUVE, Marquis. **Une ambassade française en Orient sous Louis XV. La mission du marquis de Villeneuve, 1728-1741**, Paris, 1887.

Dino, ‘Gehenna’, **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/Gehenna>, (03.09.2016).

DRAMALI, Zeynep. **Tarihi Tersten Okumak**, İstanbul, 2005.

DURŞUN, Davut. ‘Etiyopya’, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, Cilt: 11.

Editor2020, ‘Haim Farhi’, **Wikipedia**, https://en.m.wikipedia.org/wiki/Haim_Farhi, (24.05.2016).

EL-ASELİ, Kamil Cemil. ‘Kudüs’, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, Cilt: 26.

EMECEN, Feridun. ‘Akka’, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, Cilt: 2.

EMECEN, Feridun. ‘Cezzar Ahmed Paşa’, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, Cilt: 7.

Erasmus-2016, ‘Tuileries Sarayı’, **Wikipedia**, https://tr.wikipedia.org/wiki/Tuileries_Saray%C4%B1, (02.09.2016).

Erasmus.new, ‘Aprilia, İtalya’, **Wikipedia**, https://tr.wikipedia.org/wiki/Aprilia_%C4%B0italya, (02.09.2016).

ERENLER, Yusuf Amir. ‘Akhilleus’, **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Akhilleus>, (02.09.2016).

ERYILMAZ, Bilal. **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.

Esc2003, ‘Yahudiye’, **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Yahudiye>, (03.09.2016).

ETIENNE, Roland-Françoise. **Antik Yunan: Bir Keşfin Arkeolojisi**, Çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

EYİCE, Semavi. ‘Fransız İhtilali Sırasında Osmanlı İmparatorluğu: G. A. Olivier’’, **Türk Yurdu**, S.260, 1956, s.180-86.

FAROQHI, Suraiya. **Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya**, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, 2007.

FAYDA, Mustafa. ‘Ömer’, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, Cilt: 34.

FELLOWS, Charles. **A Journal Written During Excursion in Asia Minor**, Londra, 1838.

GALLAND, Antoine. **İstanbul’a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)**, C.I-II, Hz. Charles Schefer, çev. Nahid Sırrı Örik, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

GEDOYN, Louis. **Journal et Correspondance de Gedoyn ‘Le Turc’, consul de France a Alep 1623-1625**, 2010.

GERLACH, Stephan. **Türkiye Günlüğü (1573-1576)**, Ed.Kemal Beydilli, çev. Türkiş Noyan, C.I-II, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007.

GIANNYETONIA. ‘Louis Nicolas Philippe Auguste de Forbin-Vie’, **SKUOLA.net**, <http://www.skuola.net/letteratura-francese/deforbin-vie.html>, (18.04.2016).

GÖKYAY, Orhan Şaik, ‘Türkçe’de Gezi Kitapları’, **Türk Dili Dergisi**, TDK, CİLT: 27, s. 258, 1 Mart 1973.

GRENVILLE, Henry. **Observations sar l’etat ectuel de l’Empire Ottoman**, Haz. Andrew S. Ehrenkreutz, 1965.

GÜRER, Serpil. **XVII., XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumı**, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2015.

GÜRSOY, Belkis Altunış. ‘La Motraye Seyahatnamesi’nde Türkler’, **Türk Yurdu**, S.310, Haziran 2013, s.132-146.

HARMAN, Ömer Faruk. ‘Dağ’, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, Cilt: 8.

HARMAN, Ömer Faruk. ‘İsrail (Beni İsrail)’, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, Cilt: 23.

HARMAN, Ömer Faruk. ‘Kudüs’, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, Cilt: 26.

HARMAN, Ömer Faruk. ‘Medyen’, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, Cilt: 28.

Haziran14, ‘Hektor’, **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Hektor>, (02.09.2016).

Hexbooter, ‘François-René de Chateaubriand’, **Wikipedia**, https://tr.wikipedia.org/wiki/Fran%C3%A7ois-Ren%C3%A9_de_Chateaubriand, (03.09.2016).

HILL, Aaron. **A full and just Account of the Present State of the Ottomab Empire in all its branches**, Londra, 1709.

Hkn-bot, ‘Hirodes’, **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Hirodes>, (03.09.2016)

HOBHOUSE, John. **Travels in Albania and Other Provinces of Turkey in 1809-1810**, Londra, 1858.

Iridescent, ‘Florent Prévost’, **Wikipedia**, https://en.wikipedia.org/wiki/Florent_Pr%C3%A9vost, (02.09.2016).

İLDEM, Arzu Etensel. ‘Bir Yazın Türü Olarak Doğu Seyahatnameleri’, **Ankara Üniversitesi Dil ve Coğrafya Fakültesi Dergisi**, XXXIII/1-2, 1942.

İNALCIK, Halil. 'İstanbul-Türk Devri', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İsam-Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2001, Cilt: 23.

İPŞİRLİ, MEHMET. 'Cuma Selamlığı', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, Cilt: 8.

İskenderbalas, 'Yeremya', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Yeremya>, (03.09.2016).

KARABULUT, Asuman. '**Elizabeth Lady Craven'in 1785-1786 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu'na Yaptığı Seyahati**', (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2011.

KARAKOÇ, İrfan. 'Yabancıların Hatıralarında Osmanlı İmparatorluğu ve Yabancı Yazarların Osmanlılarla İlgili Olarak Türkçe'de Yayımlanmış Anıları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi', **Osmanlı Ansiklopedisi**, Ankara, 1991, Cilt: 9.

KARAL, Enver Ziya. **Büyük Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Kırmızı renk, 'Triton', **Wikipedia**, [https://tr.wikipedia.org/wiki/Triton_\(mitoloji\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Triton_(mitoloji)), (02.09.2016).

Kibele, 'Zemzem', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Zemzem>, (02.09.2016).

Kibele, 'Claude Lorrain', **Wikipedia**, https://tr.wikipedia.org/wiki/Claude_Lorrain, (02.09.2016).

Kingbjelica, 'Milet', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Milet>, (02.09.2016).

Kobija, 'Yehoşafat', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Yeho%C5%9Fafat>, (03.09.2016).

Kudelski, 'Lysimakhos', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Lysimakhos>, (02.09.2016).

Kudelski, 'Saint Peter ve Saint Paul Kilisesi', **Wikipedia**, https://tr.wikipedia.org/wiki/Saint_Peter_ve_Saint_Paul_Kilisesi, (03.09.2016).

Kudelski, 'Beytanyalı Lazar', **Wikipedia**, https://tr.wikipedia.org/wiki/Beytanyalı_Lazar, (03.09.2016).

Kudelski, 'Hezekiya', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Hezekiya>, (03.09.2016).

KURŞUN, Zekeriya. 'Riyad', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, Cilt: 35.

KÜÇÜK, Abdurrahman. 'Calut', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, Cilt: 7.

KÜTÜKOĞLU, Bekir. 'Ali Mustafa Efendi', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, Cilt: 2.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat. **İzmir Tarihinden Kesitler**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2000.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat. **Tarih Araştırmalarında Usül**, Elif Kitabevi, İstanbul, 2008.

Ks-M9, 'Bethany', **Wikipedia**, [https://en.wikipedia.org/wiki/Bethany_\(biblical_village\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Bethany_(biblical_village)), (03.09.2016).

LEVAŞOV, Pavel Artemyeviç. **Esir Bir Rus Diplomatın Gözünden İstanbul, Pavel Artemyeviç Levaşov'un Hatıraları (1763-1771)**, Çev. İlyas Kemaloğlu (Kamalov)-Eduard Khusainov, İstanbul, 2012.

Library Guy, 'Mount Nebo', **Wikipedia**, https://en.wikipedia.org/wiki/Mount_Nebo, (03.09.2016).

Llywelynll, 'Andronicus Cyhrrhus', **Wikipedia**, https://en.wikipedia.org/wiki/Andronicus_of_Cyrrhus, (19.05.2016).

LOUISALAIN. 'Louis Nicolas Philippe Auguste de Forbin', **Wikipedia**, https://en.wikipedia.org/wiki/Louis_Nicolas_Philippe_Auguste_de_Forbin, (10.09.2016).

'Louis Nicolas Philippe Auguste de FORBIN (1777-1841)', <http://ruesdaix.ag13.pagesperso-orange.fr/html/FORBIN.html>, (10.09.2016).

LOUVET, L. 'Forbin', <https://archive.org/stream/nouvellebiograph18hoef#page/n89/mode/1up>, in **Nouvelle biographie universelle**, edited by Ferdinand Hoefler, Paris, 1858, Sayı: 18, ss. 151-153. (18.04.2016).

LOWRY, Heath W. 'Pushing the Stone Uphill: The Impact of Bubonic Plague on Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries', **Osmanlı Araştırmaları** 23, 1995.

MACGILL, Thomas. **Travels in Turkey, Italy and Russia I-II**, Londra, 1808.

MALAM, John. **Antik Yunan Tapınakları**, Çev. Soner Yapıcı, Mandolin Yayıncılık, İstanbul, 2011.

MalarzBOT, 'Nikolaos Komnenos', **Wikipedia**, https://pl.wikipedia.org/wiki/Nikolaos_Komnenos, (03.09.2016).

MAURAND, Jerome. **d'Antibes a Constantinople (1544)**, Haz. Par Leon, Paris, 1901.

MEHMED, Aşık. **Menazir'ül-Avalim**, Haz. Mahmut Ak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: 1-3, Ankara, 2007.

Mirada, 'Karmel Dağı', **Wikipedia**, https://tr.wikipedia.org/wiki/Karmel_Da%C4%9F%C4%B1, (03.09.2016).

- Mirada, 'En Gedi', **Wikipedia**, https://tr.wikipedia.org/wiki/En_Gedi, (03.09.2016).
- Mirada, 'Eriha', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Eriha>, (03.09.2016).
- Mirada, 'Tobolsk', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Tobolsk>, (03.09.2016).
- Modest Genius, 'Julius Caesar', https://en.wikipedia.org/wiki/Julius_Caesar, (03.09.2016).
- Moncherlsx, 'Haim Farhi', **Wikipedia**, https://en.wikipedia.org/wiki/Haim_Farhi, (03.09.2016).
- MONTEQUE, Lady. **Türkiye Mektupları1717-1718**, Çev. Aysel Kurutluoğlu, İstanbul.
- MORIER, John Phılıp. **Mısır Seferinde Osmanlı Ordusu ile Altı Ay**, Çev. Ömer Öztürk, Ark Kitapları, İstanbul, 2013.
- MorrisS, 'Parthenon', **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/Parthenon>, (02.09.2016).
- MrBlack ShaDoW, 'Hadrianus', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Hadrianus>, (03.09.2016)
- Muratero, 'Kenan', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kenan>, (03.09.2016).
- MUSTAFA, Cezzar. **Resimli Tarih Mecmuası**, Kasım 1952, Cilt:3.
- MUSTAFA EFENDİ, **Resmi. Gazaname-i Cezzar Gazi el-Hac Ahmed Paşa**, Haz. Osman Koç, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1992.
- Nableezy, 'Ma'ale Adumim', **Wikipedia**, https://en.wikipedia.org/wiki/Ma%27ale_Adumim, (03.09.2016).
- Niceguyedc, 'Attica', **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/Attica>, (02.09.2016).
- Ninkaya, 'Apollo', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Apollon>, (02.09.2016).
- NUTKU, Özdemir. 'Onaltıncı Yüzyılda Avusturya İmparatoru II. Rudolph'un III. Murat'a Gönderdiği Elçilik Heyeti'', **X. Türk Tarih Kongresi**, IV, Ankara, 1993, s.1179-1191.
- OKUMUŞ, Ejder. 'Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Diyarbakır', **2. Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır Sempozyumu**, Diyarbakır, 15-18 Kasım 2006.
- OLIVIER, G. A. **Türkiye Seyahatnamesi**, Çev. Oğuz Gökmen, I-II, Ayyıldız Matbaacılık, İstanbul, 1977.
- Omni Flames, 'Ibzan', **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/Ibzan>, (03.09.2016).
- ORTAYLI, İlber. **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, 2006.

Οσελότος, 'Pire', **Wikipedia**, [https://tr.wikipedia.org/wiki/Pire_\(%C5%9Fehir\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Pire_(%C5%9Fehir)), (02.09.2016).

ÖNAL, Şebnem. 'Seyahatnameler', **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt: 6, İstanbul, 1994.

ÖZEN, Mine Esiner. Piri Reis ve Müntehab-ı Kitab-ı Bahriye, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Cilt: VII, S.2, 2006.

ÖZKAN, Selim Hilmi. 'XVII. Yüzyılın Sonlarında Hıristiyan Birliği Projesi ve Osmanlı-Fransız İlişkileri', **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.19, Mayıs 2009.

PANZAC, Daniel. **Osmanlı İmparatorluğunda Veba: 1700-1850**, Çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

PANZAC, Daniel. 'Waba' section on 'In the Ottoman Empire', **The Encyclopedia of Islam** (New Edition), Brill, Leiden, Cilt:11, 2002.

PARDOE, Julia. **Sultanlar Şehri İstanbul**, Çev. Banu Büyükkal, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

PETERS, Francis E., **Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü**, Hz.ve çev. Hakkı Hüner, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Peykbot, 'Gaziemir', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Gaziemir>, (02.09.2016).

Peykbot, 'Zeytinköy, Selçuk', **Wikipedia**, https://tr.wikipedia.org/wiki/Zeytink%C3%B6y,_Sel%C3%A7uk, (02.09.2016).

Peykbot, 'Küçük Menderes', **Wikipedia**, https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%BCk%C3%A7uk_Menderes, (02.09.2016).

Peykbot, 'Sisam', **Wikipedia**, [https://tr.wikipedia.org/wiki/Sisam_\(il\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Sisam_(il)), (02.09.2016).

Peykbot, 'Sart, Salihli', **Wikipedia**, https://tr.wikipedia.org/wiki/Sart,_Salihli, (02.09.2016).

Peykbot, 'Masada', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Masada>, (03.09.2016).

Peykbot, 'Ganj Nehri', **Wikipedia**, https://tr.wikipedia.org/wiki/Ganj_Nehri, (05.09.2016).

Peykbot, 'Hermione', **Wikipedia**, [https://tr.wikipedia.org/wiki/Hermione_\(mitoloji\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Hermione_(mitoloji)), (05.09.2016).

PINAR, İlhan. **Gezinlerin Gözüyle İzmir XVIII. Yüzyıl**, İzmir 1996.

PINAR, İlhan. **Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir (1608-1918) Yabancıların Gözüyle İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, Mart 2001.

Plantsurfer, 'Rhamnus', **Wikipedia**, [https://en.wikipedia.org/wiki/Rhamnus_\(genus\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Rhamnus_(genus)), (03.09.2016).

POLMARS, 'Louis François Sébastien Fauvel', **Wikipedia**, https://fr.wikipedia.org/wiki/Louis-Fran%C3%A7ois-S%C3%A9bastien_Fauvel, (02.09.2016).

POUQUEVILLE, François Charles Hugues Laurent. **Travels in Southern Epirus, Acarnania, Aetolia, Attica and Peloponesus or the Morea... (1814-1816)**, London, 1822.

PUBLIUS, Ovidius Naso. **Dönüşümler**, Çev.İsmet Zeki Eyüboğlu, Payel Yayınevi, İstanbul, 1994, Cilt: 8.

QatarStarsLeague, 'Magnesia on the Maeander', **Wikipedia**, https://en.wikipedia.org/wiki/Magnesia_on_the_Maeander, (02.09.2016).

Rapsar, 'Karya', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Karya>, (02.09.2016).

Rapsar, 'Adonis', **Wikipedia**, [https://tr.wikipedia.org/wiki/Adonis_\(mitoloji\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Adonis_(mitoloji)), (03.09.2016).

Rapsar, 'Sen Nehri', **Wikipedia**, https://tr.wikipedia.org/wiki/Sen_Nehri, (0.09.2016).

Rapsar, 'Edom', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Edom>, (03.09.2016).

Rapsar, 'Panteon', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Panteon>, (03.09.2016).

Rapsar, 'Lahor', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Lahor>, (05.09.2016).

Rapsar, 'El-Ariş', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/El-Ari%C5%9F>, (05.09.2016).

RIZA, Skender. 'Dalmaçya', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, Cilt: 8.

Richard Verdi, 'Nicolas Poussin', **Encyclopedia Britannica**, <https://global.britannica.com/biography/Nicolas-Poussin>, (05.09.2016).

Ronald W. Tobin, 'Jean Racine', **Encyclopedia Britannica**, <https://global.britannica.com/biography/Jean-Racine>, (05.09.2016).

Russcarl, 'Kidron Valley', **Wikipedia**, https://en.wikipedia.org/wiki/Kidron_Valley, (03.09.2016).

Saitcank, 'Barabbas', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Barabbas>, (03.09.2016).

Saitcank, 'Kutsal Mezar', **Wikipedia**, https://tr.wikipedia.org/wiki/Kutsal_Kabir_Kilisesi, (03.09.2016).

Saitcank, 'Samiriler', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Samiriler>, (05.09.2016).

Sakhalinio, 'Toulon', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Toulon>, (02.09.2016).

SARICAOĞLU, Fikret. 'Ruzname', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, Cilt: 35.

SarpKAL, 'İyonya', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0yonya>, (02.09.2016).

SAVIN, A. 'Akropolis', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Akropolis>, (02.09.2016).

SEMPLE, Robert. **Observations on a journey through Spain and Italy to Naples: and then to Smyrna and Constantinople: comprising a description of the principal places in that route and remarks on the present natural and political state of those countries**, Londra, 1808.

SCHILTBERGER, Johannes. **Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)**, 3.Baskı, Çev. Turgut Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

SCHWEIGER, Salomon. **Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581**, 2.Baskı, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014.

SENCER, Muzaffer. 'Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler', **Amme İdaresi Dergisi**, 1984, Cilt:17.

Ser Amantio di Nicolao, 'Hippothon', **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/Hippothon>, (02.09.2016).

SİNANOĞLU, Mustafa. 'Sina', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, Cilt: 37.

SLADE, Adolphus. **Records of Travels in Turkey, Greece and of Cruise in the Black Sea with the Capitan Pascha**, London, 1854.

SONYEL, Salahi. 'Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?', **Belleten**, Cilt: LXII, S. 233, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.

SOYSAL, İsmail. **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1964.

StAnselm, 'Achor', **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/Achor>, (03.09.2016).

Stevetigo, 'Siloam', **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/Siloam>, (03.09.2016).

Stevetigo, 'Siloam', **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/Siloam>, (03.09.2016).

ŞAHİN, Gürsoy. 'Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği', **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: XVI, S. 42, 2007.

ŞEŞEN, Ramazan. 'Selahaddin-i Eyyubi', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, Cilt: 36.

TAFUR, Pero. **Travels and Adventures 1435-1439**, London, 1926.

TAŞAĞIL, Ahmet. 'Hıyname', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, Cilt: 17.

TAVERNIER, Jean-Baptiste. **XVII. Asrın Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat**, Çev.Ertuğrul Gültekin, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980.

The Editors of Encyclopedia of Britannica, 'Friedrich Gottlieb Klopstock', **Encyclopedia Britannica**, <https://global.britannica.com/biography/Friedrich-Gottlieb-Klopstock>, (05.09.2016).

The Editors of Encyclopedia of Britannica, 'Raphael', **Encyclopedia Britannica**, <https://global.britannica.com/biography/Raphael-Italian-painter-and-architect>, (05.09.2016).

The Editors of Encyclopedia of Britannica, 'Golgotha', **Encyclopedia Britannica**, <https://global.britannica.com/place/Golgotha>, (05.09.2016).

The Editors of Encyclopedia Britannica, 'Pontius Pilate', **Encyclopedia Britannica**, <https://global.britannica.com/biography/Pontius-Pilate>, (05.09.2016).

The Editors of Encyclopedia Britannica, 'Ecce Homo', **Encyclopedia Britannica**, <https://global.britannica.com/topic/Ecce-Homo-Christian-art>, (05.09.2016).

The Editors of Encyclopedia Britannica, 'Godfrey of Bouillon', **Encyclopedia Britannica**, <https://global.britannica.com/biography/Godfrey-of-Bouillon>, (05.09.2016).

The Editors of Encyclopedia Britannica, 'Baldwin I', **Encyclopedia Britannica**, <https://global.britannica.com/biography/Baldwin-I-king-of-Jerusalem>, (05.09.2016).

The Editors of Encyclopedia Britannica, 'Jabneh', **Encyclopedia Britannica**, <https://global.britannica.com/place/Jabneh>, (05.09.2016).

The Editors of Encyclopedia Britannica, 'Jean-Baptiste Rousseau', **Encyclopedia Britannica**, <https://global.britannica.com/biography/Jean-Baptiste-Rousseau>, (05.09.2016).

The Editors of Encyclopedia, 'Samson', **Encyclopedia Britannica**, <https://global.britannica.com/biography/Samson>, (05.09.2016).

The Editors of Encyclopedia Britannica, 'Nabataean', **Encyclopedia Britannica**, <https://global.britannica.com/topic/Nabataean-people>, (05.09.2016).

The Editors of Encyclopedia Britannica, 'Sir Joseph Banks', **Encyclopedia Britannica**, <https://global.britannica.com/biography/Joseph-Banks>, (05.09.2016).

Thecatcherintheye, 'Beytullahim', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Beyt%C3%BCllahim>, (03.09.2016).

Thecatcherintheye, 'Memfis,Mısır', **Wikipedia**, https://tr.wikipedia.org/wiki/Memfis,_M%C4%B1s%C4%B1r#cite_ref-5, (03.09.2016).

THEVENOT, Jean. **1655-1656'da Türkiye**, Çev.Nuray Yıldız, MEB Yayınları, İstanbul 1978.

THEVET, Andre. **Cosmographie de Levant**, Lyon, 1554.

TIZLAK, Fahrettin. 'XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Yukarı Fırat Havzasında Eşkiyalık Hareketleri', **Bellekten**. Cilt: LVII, S.220, Ankara, 1994.

TOMAR, Cengiz. 'Sayda', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, Cilt: 36.

TOURNEFORT, Joseph de. **Tournefort Seyahatnamesi**, Ed.Stefanos Yerasimos, Çev. Ali Berktaş-Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, Haziran 2005.

TUKİN, Cemal. **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, Üniversite Matbaacılık, İstanbul, 1947.

Unreal7, 'Aliyah', **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/Aliyah>, (05.06.2016).

ÜNAL, Tahsin. **Türk Siyasi Tarihi (1700-1958)**, Emel Yayınları (4.baskı), Ankara, 1977.

WALSH, Robert. **A Residence in Constantinople I-II**, Londra, 1836.

WEBSTER, James. **Travels Though The Crimea, Turkey and Egypt**, Londra, 1830.

WQUlrich. 'Jean – Nicolas Huyot', **Wikipedia**, https://en.m.wikipedia.org/wiki/Jean-Nicolas_Huyot, (02.09.2016).

WurmWoode, 'Mamre' **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/Mamre>, (03.09.2016).

Vikiçizer. 'Homeros', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Homeros>, (02.09.2016).

Vikiçizer. 'Lod', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Lod>, (03.09.2016).

Vikiçizer, 'Efraim Kabilesi', **Wikipedia**, https://tr.wikipedia.org/wiki/Efraim_kabilesi, (03.09.2016).

Vikiçizer, 'Rahel', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Rahel>, (03.09.2016).

Vikiçizer, 'Sodom ve Gomora', **Wikipedia**, https://tr.wikipedia.org/wiki/Sodom_ve_Gomora, (03.09.2016).

Vikiçizer, 'Tiberya', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Tiberya>, (03.09.2016).

Vikiçizer, 'Kıptiler', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1pt%C3%AEler>, (03.09.2016).

Vikiçizer, 'John Milton', **Wikipedia**, https://tr.wikipedia.org/wiki/John_Milton, (05.09.2016).

Vikiçizer, 'Dimyat', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Dimyat>, (05.09.2016).

YANIÇ, Sema. Hacı Hatib Mahmud Er-Rumi, Eserler, ve Osmanlı İlim Hayatındaki Yeri, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 16, ss. 411-423.

YAŞAR, Filiz. **Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda Sakız Adası**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2005.

YAZICI, Hüseyin. 'Seyahatname', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 37, İstanbul, 2009.

YBot. Filistin Yahudileri', **Wikipedia**, https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Filistin_Yahudileri, (24.05.2016).

YBot. 'Meles Çayı', **Wikipedia**, https://tr.wikipedia.org/wiki/Meles_%C3%87ay%C4%B1, (02.09.2016).

YBot, 'Louvre', **Wikipedia**, https://tr.wikipedia.org/wiki/Louvre_M%C3%BCzesi, (02.09.2016).

YBot, 'Helena (İmparatoriçe)', **Wikipedia**, [https://tr.wikipedia.org/wiki/Helena_\(imparatori%C3%A7e\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Helena_(imparatori%C3%A7e)), (03.09.2016).

YBot, 'Sanherib', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Sanherib>, (03.09.2016).

YBot, 'Tancred (Celile Prensi)', **Wikipedia**, [https://tr.wikipedia.org/wiki/Tancred_\(Celile_Prensi\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Tancred_(Celile_Prensi)), (03.09.2016).

YETKİN, Sabri-YILMAZ, Fikret. 'İzmir'in Yeniden Kurulması' <https://www.izmir.bel.tr/Izmir%E2%80%99inTarihi/225/196/tr>, (20.05.2016).

YILDIRIM, Nuran. 'Salgınlar', **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.

YILDIRIM, Nuran. **İstanbul'un Sağlık Tarihi: Sağlık Teşkilatı- Salgınlar Buluşucu Hastalıklar ve Mücadele Koruyucu Sağlık Kurumları-Hastaneler-Tıp Eğitimi**, İstanbul 2010 Kültür Başkenti Ajansı, İstanbul, 2010.

Yobot, 'Bethulia', **Wikipedia**, <https://en.wikipedia.org/wiki/Bethulia>, (03.09.2016).

YURTSEVEN, Refik. 'Osmanlı İmparatorluğunda Yunan Ayaklanması (1821-1829)', **Askeri Tarih Dergisi**, S.2, Yıl.1, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara, 1976.

Zgrzgen, 'Dionysus', **Wikipedia**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Dionysos>, (02.09.2016).

Yunanistan'da Osmanlı Atina'sı Sergisi, <http://www.azinlikca.net/yunanistan-bati-trakya-ozel-haber/yunanistan-da-osmanli-atina-si-sergisi-2172015.html>, (19.05.2016).

'İzmir Kervan Köprüsü', **Dünya Bülteni**, <http://www.dunyabulteni.net/haber/226733/izmir-kervan-koprusu>, (11.09.2016).

<http://www.selcuk.bel.tr/icerik/29/41/st-john-kilisesi-ve-takip-kapisi.aspx>, (02.09.2016).

Milliyet, <http://www.milliyetsanat.com/haberler/sanat-terimi/sutun/760>, (02.09.2016).

II. Niveles, ‘Sakız Adası’, **Wikipedia**,

https://tr.wikipedia.org/wiki/Sak%C4%B1z_Adas%C4%B1, (02.09.2016).

<http://biblehub.com/topical/r/rephaim.htm>, (03.09.2016).

‘Zamanın Durduğu Kent Kudüs’, **Diplomat atlas**, Ocak 2008, S.3,
<http://www.diplomat.com.tr/atlas/sayilar/sayi3/sayfalar.asp?link=s3-6.htm>, (03.09.2016).

